

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Lennart Andersson Palm

Sverige 1690

Åkerbruk, boskapsskötsel, skog, befolkning

**Rapport för Vetenskapsrådets projekt *Databasen Sverige 1570-1805:*
*befolkning, jordbruk, jordägande***

Institutionen för historiska studier

Göteborgs universitet

2012

(Version september 2012)

Enskilda beräknade resursdata i föreliggande version bygger på databasens siffror vid versionens utgivningstillfälle. Efterhand som basen används kan eventuellt numeriska fel komma att påträffas och justeringar göras.

Innehållsförteckning

Förord	iv
SVERIGE 1690.....	1
Statistikens variabler	5

KÄLLOR OCH METODER

Administrativa indelningar	7
Det förmedlade mantalet	7
Åker och äng	8
Åkeruppgifterna – areal och utsäde	14
Odlade grödor	15
Odlingssystem.....	15
Avkastning	15
Ägobeskrivningar	15
Skog	16
Mulbete	16
Boskapen.....	18
Städernas boskap och jord	20
Om osäkerheten.....	20
1690 års ”tiondeskörd”	23
En normalskörd runt 1690?	24
Mått	26

ANMÄRKNINGAR FÖR ENSKILDA LÄN

Blekinge	29
Dalarna – se Kopparbergs län	
Gotland.....	33
Göteborgs och Bohus län	43
Halland	51
Jämtland – se Västernorrlands	
Jönköpings län.....	59
Kalmar län.....	67
Kopparbergs län	79
Kristianstads – se Skåne	
Kronobergs län	87

Livgedingets län – se Mälarlänen	
Malmöhus – se Skåne	
Mälarlänen	95
Norrbottnen – se Västerbotten	
Närke-Värmlands län – se Örebro län	
Skaraborgs län.....	111
Skåne	121
Småland – se respektive Kalmar, Kronobergs och Jönköpings län	
Stockholms län – se Mälarlänen	
Stockholms stad – se Mälarlänen	
Södermanlands län – se Mälarlänen	
Uppland – se Mälarlänen	
Uppsala län – se Mälarlänen	
Värmland – se Örebro län	
Västerbottens län	135
Västernorrlands län	141
Västmanlands län – se Mälarlänen	
Älvsborgs län	171
Örebro län.....	181
Östergötlands län.....	199

BILAGOR

Bilaga 1. Säterier som sannolikt inte ingår i de jordeböcker som ibland använts för att ta fram det förmedlade mantalet runt 1690	209
Bilaga 2. Alternativa tiondeuppgifter.....	217
Bilaga 3 Ölandsinventeringen 1678	219
Bilaga 4. Den svenska boskapens fördelning på djurslag cirka 1690.....	221
Bilaga 5. Höet - sommarlass, vinterlass, parmar och stackar	223
Bilaga 6. Skattläggningsmetod för Kronobergs län 1690	224
Bilaga 7. Folkmängd, åkerbruk m.m. per landskap cirka 1690	226
Bilaga 8. Boskapshållet per landskap cirka 1690	227
Bilaga 9. Bilaga 11. Animalieavkastning.....	229
OTRYCKT KÄLLMATERIAL	231
TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR.....	235

FÖRORD

Detta är en rapport från projektet Databasen Sverige 1570-1805: befolkning, jordbruk, jordägande, finansierad av främst Vetenskapsrådet och Göteborgs universitet.

Denna statistik är en konstruktion, byggd på olika slags fiskala och kamerala källmaterial. Statistiken försöker fånga åkerarealens och utsädet storlek, skördarnas sammansättning och boskapsstockens fördelning på djurslag. Några skördeuppskattningar görs också. Befolkningsskattningarna från ett tidigare arbete av författaren har också inkluderats. Det har eftersträvat att ta fram uppgifterna per socken, men källmaterialet har i många fall hindrat detta och bara tillåtit beräkningar på häradsnivå. När häradsberäkningar gjorts har siffrorna fördelats på socknar med hjälp av socknarnas mantal. Allmänt sett blir statistiken precisare när den aggregeras på häradsnivå.

Syftet med denna del av projektet var ursprungligen att rekonstruera nämnda variabler för Sverige inom nutida gränser och just året 1690. Något heltäckande, homogent, källmaterial från en exakt tidpunkt, ett visst år, finns dock inte. Istället har olikartade material från flera olika, någorlunda närliggande, tidpunkter fått tillgripas. **Statistiken avspeglar förhoppningsvis läget någon gång tiden närmast kring 1690.** Enda kronologiskt precisa undantaget är de skördeberäkningar som gjorts för skördeåret 1690.

Citerad källtext är inkonsekvent återgiven, än diplomatiskt, än i av mig moderniserad form.

Observera!

Denna statistik skall betraktas som ett nytt källmaterial som måste bedömas kritiskt. Det mesta utgångsmaterialet är av kameral eller fiskal natur. Sådana uppgifter tenderar att vara i underkant p.g.a. skattesmitning, olika befrielser, tidsmässig eftersläpning m.m. Särskilt missvisningen p.g.a. befrielser har jag på olika sätt sökt eliminera, men en svårbedömd osäkerhet kvarstår. Till denna bidrar de beräknings- och urvalsmetoder som använts. Statistikkonstruktionen har, som inledningsvis nämnts, eftersträvat kyrksocknen som grundenhet. Fel kan här, trots korrigeringsförsök, föreligga för områden där administrativa gränser ändrats eller där skillnader funnits mellan civil och kyrklig socken. Så har länsgränsöverskridande s.k. skatar i civila socknar förts till det län huvuddelen av deras kyrkliga socken låg.

Källmaterialet är spritt på många arkivbildare i främst Stockholm, Göteborg, Uppsala, Vadstena och Lund. I en del fall kan säkert lämpligare material ha förbisetts. Särskilt har en massiv stängning av riksarkivets länsräkenskaper för forskning av arkivvårdsskäl hindrat användning av vissa material just för år 1690.

Vissa fel har säkert insmugit sig vid excerpering och inmatning. De mikrofilmer från länsbiblioteken som oftast använts - riksarkivets numera delvis skannade material på Internet har bara marginellt kunnat användas - har ibland varit slitna eller av andra skäl svårlästa. Ibland har sidor i originalkällan missats vid filmningen, ibland dubbelfilmats. I förra fallet har, när förhållandet observerats, komplettering gjorts mot original i arkiven, i senare fallet har naturligtvis bara en av filmrutorna tagits med.

Om någon läsare fäster stor vikt vid en enstaka sockenuppgift rekommenderas, för att minska osäkerheten, egna beräkningar i de typer av källmaterial som åberopas i undersökningen. Förhoppningsvis är statistiken dock säkrare för litet större områden, för regionala jämförelser osv. Utnyttjade årgångar framgår i anmärkningar för de enskilda länen längre fram i föreliggande beskrivning till statistiken.

I det följande presenteras de använda källmaterialen, deras tolkningsproblem och de metoder som använts för att förvandla källornas ofta bristfälliga sifferuppgifter till mer meningsfull statistik.

SVERIGE 1690

Följande tabblår visar resultatet av kalkyler gjorda inom föreliggande projekt och avser Sverige inom nutida gränser. De visar värden för åkerbruk och boskapsskötsel 1690 eller runt detta år. Siffrorna bygger på tusentals uppgifter i olika källmaterial, men är naturligtvis att betrakta som mycket ungefärliga. Material och metoder beskrivs i det följande varefter siffrorna bryts ner på landskapsnivå. Grundmaterialet på socken-, härads- och länsnivå (med olika härads- och länsindelningar) föreligger hos Svensk Samhällsvetenskaplig Datatjänst (SDD).

Folkmängd		1 361 693
Antal hushåll		263 294
Total åkerareal		1 371 717
Besådd del av åkerarealen		812 605
Utsäde (stråsäd)	Vete	
	Råg	
	Korn	
	Blandsäd	
	Havre	
	I ren säd	812 263
Beräknad skörd 1690 (stråsäd)	Vete	23 813
	Råg	862 547
	Korn	1 138 135
	Blandsäd	164 631
	Havre	222 331
	I ren säd	2 242 619
Spannmålsexport c. 1690 (stråsäd)	Vete	
	Råg	
	Korn	
	Blandsäd	
	Havre	
	I ren säd	?
Spannmålsimport c. 1690 (stråsäd)	Vete	
	Råg	
	Korn	
	Blandsäd	
	Havre	
	I ren säd	?
Netto spannmålsimport/-export c.1690	I ren säd	?

Anmärkningar: All spannmål i strukna tunnor om 146,6 liter. I korn ingår eventuellt redovisad malt. Med ”ren säd” menas all stråsäd omräknad till rågvärde (se huvudtexten s. 21). Importnettot av spannmål 1690 är ännu okänt, men har i tabellen provisoriskt satts = 0. På grund av avkortningar m.m. vid beräkningarna är de sädesslagsvisa skördesiffrorna i tabellen någon knapp % högre än den beräknade normalskörden i ren säd.

Boskap	Vuxna hästdjur	298 904
	Unga hästdjur	67 031
	Oxar	200 443
	Tjurar	Ingår bland oxar och stutar
	Stutar	267 856
	Kor	842 184
	Kvigor	322 949
	Kalvar	296 897
	Får	1 081 378
	Lamm	617 154
	Getter	357 878
	Kid	278 141
	Gamla svin	368 990
	Unga svin	422 255
	Nötkreatursenheter	2 255 244

Anmärkning: Nötkreatursenheter är en omräkning av olika djur till kovärde (se s. 24).

Antalet djur av olika slag har beräknats på följande sätt:

- 1) Skånes beräknade boskap har summerats, fördelad och homogeniserad som i min projektrapport för 1630, *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning*,
- 2) antalet nötkreatursenheter, Ne, för resten av Sverige har beräknats och fördelats enligt resonemangen i bilaga 4. Sverige utom Skåne har beräknats ha cirka 2 070 000 Ne,
- 3) slutligen har 1 och 2 lagts samman.

Kaloriberäkningar

Inom den agrarhistoriska forskningen har man ibland sökt beräkna den energimängd människorna kunde tillgodogöra sig från åkerbruk och boskapsskötsel. Detta är naturligtvis inte hela deras konsumtion eftersom grönsaker, bär, vilt, fisk m.m. inte ingår i kalkylerna. Det kan ändå ha sitt intresse att göra några beräkningar från ovanstående data. Även följande beräkning avser det nuvarande Sveriges område:

Cirka 1 430 000 tunnor spannmål i ren säd, * 330 000 kcal	471 904 620 000
Slaktuttag från 2 255 244 Ne * 17,43 kg. * 2 400 kcal	94 341 367 008
Komjök av 842 184 kor * 550 liter * 500 kcal	231 600 600 000
Fårmjök av 1 081 378 får * 55 liter * 500 kcal	29 737 895 000
Getmjök av 357 878 getter * 55 liter * 500 kcal	9 841 645 000
Totalt	837 426 127 008

Anmärkning: Spannmål = skörd – utsäde enligt den första tabellen ovan. Kalorier per tunna ren säd enligt Gadd 1983, s. 135, animalieproduktionen enligt bilaga 9. Från ett mindre antal baggar och bockar bland får och getter har jag bortsett.

Räknat per capita innebär kalkylen att det svenska jordbruket runt 1690 gav knappt 1 700 kalorier per dag och per normalkonsument 2 100. På 1700-talet har man räknat med att en

kroppsarbetande vuxen person krävde minst 3 000 kalorier per dag.¹ Jämfört med detta är siffrorna låga, så även jämfört med de beräkningar som gjordes i projektets rapport för 1630 (*Sverige 1630. Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning*). En möjlig energikonsumtion vid normalskörd runt 1630 beräknades ge 2 300 kalorier per capita och 2 900 per normalkonsument (beräkningen avsåg då bara "Gammelsverige"). Man skall emellertid observera att Sverige, som vi skall se, runt 1690 skaffat sig en betydande spannmålsimport, samtidigt som Skånes spannmålsöverskott efter införlivandet omdirigerats till de "gammelsvenska" områdena. I början av 1600-talet var "Gammelsverige" snarast spannmålsexportör.

Tyvärr är spannmålsimporten under slutet av 1600-talet ännu bara känd för några enstaka år – 1685 var den 206 000 tunnor, 1696 800 000, 1697 600 000, men 1695 bara 11 000. Men det kan inte råda några tvivel om att importen stod för en mycket betydande del av befolkningens försörjning. En import på t.ex. 500 000 tunnor innebär att det möjliga kaloriintaget kunnat ökas med 332 kalorier per capita och 415 per normalkonsument. Därmed skulle vi vara uppe på "överlevnadsnivåer", 2 500 kalorier, och närma oss 1700-talsnormen för kroppsarbetare.

Det beräknade konsumtionsutrymmet förblir lågt och kalkylerna är naturligtvis mycket osäkra. En svag punkt är att vi inte kan vara säkra på det verkliga utsädet förändringar mellan åren, en annan att importen ännu inte är känd för alla år runt 1690.

---

¹ Gadd 1983, s. 141.

Statistikens variabler

RSV-kod	Hoppor och hästar
Landskap	Hästar
Län 1742	Ston
"Emigrationslän"	Fålar
Härad 1742"	Föl o. unghästar
"Standardhärad"	Oxar
"Emigrationshärad"	Stutar
Socken	Storboskap klavbundna nöt
Antal hushåll 1699	Kor och ungnöt
Folkmängd 1699	Kor
AREA = grov beräkning av sockenytan	Boskap
Förmedlat mantal	Nöt
Teoretiskt besådd åker	Kvigor
Sannolikt besådd åker	Ungnöt
Total åker	Kalvar
Tiondeskörd 1690	Små kreatur
Normalskörd	Får
Vetets andel i % tionden i tunnor ren säd	Gamla får
Rågens andel i % tionden i tunnor ren säd	Unga får
Kornets andel i % tionden i tunnor ren säd	Gamla getter
Blandsädens andel i % tionden i tunnor ren säd	Unga getter
Havrens andel i % tionden i tunnor ren säd	Svin
Svedjerågens andel i % tionden i tunnor ren säd	Gamla svin
Ärters andel i % tionden i oreducerade tunnor	Unga svin
Beräknat antal lass	Nötkreatursenheter (Ne)
Beräkning antal parmar	Ne storboskap
	Gäss
	Skog, gradering 0-3
	Bete, gradering 0-3
	Normal veteskörd (tunnor)
	Normal rågskörd (tunnor)
	Normal kornskörd (tunnor)
	Normal blandsädsskörd (tunnor)
	Normal havreskörd (tunnor)
	Normal svedjerågsskörd (tunnor)
	Odlingssystem (teoretiskt besådd åker som andel av total åker)

KÄLLOR OCH METODER

Här ges först en allmän översikt över tidens agrarhistoriska källmaterial, därefter redovisas metodiska överväganden kring deras användbarhet för vår statistik över åker, äng, boskapshåll, skörd, bete och skog. Men först kort om de administrativa indelningarna.

Administrativa indelningar

Statistikens eftersträvade grundenhet är kyrksocknen. Mycket av det kamerala materialet har den civila socknen som grundenhet. Gränserna för de två sockentyperna kunde ibland avvika. Dessutom ändrades med tiden en del sockengränser, socknar delades eller slogs samman. Dessa problem har bara delvis kunnat åtgärdas. Även häradsgränser och häradstillhörighet kunde ändras. Vissa socknar kunde ingå i två, t.o.m. tre hänader. Jag har här försökt föra socknarna till det härad där socknens huvuddel låg. Därvid har jag infört begreppet ”standardhärad”. För att underlätta jämförelser med uppgifter från den tidigaste mer realistiska jordbruksstatistiken i den s.k. Emigrationsutredningen har jag också fördelat socknarna på denna utrednings läns- och häradindelning som jag kallat ”emigrationslän” respektive ”emigrationshärad”.² Utöver detta visas den 1988 gällande länsindelningen.

Även länsgränser ändrades och ett härad kunde ibland höra till än det ena, än det andra länet. Hänader kunde också i vissa fall tillhöra två län. I anmärkningarna till de olika länen längre fram försöker jag beskriva en del av dessa förhållanden för andra halvan av 1600-talet.

Jag har i dessa sammanhang haft särskild glädje av publikationen *Sveriges församlingar genom tiderna*; Torsten Lagerstedts *Den civila lokalförvaltningens gränser 1630-1952. Kameral redovisning, areell beteckning och gränsförändring*; Riksarkivets *beståndsöversikt, del 4, Kammararkivet*, RA 1995, samt Robert Swedlunds avhandling *Grev- och friherrskapen i Sverige och Finland. Donationerna och reduktionerna före 1680*.³ *Sveriges församlingar genom tiderna* finns numera också på Internet.⁴

För att hitta använt källmaterial för ett visst härad eller socken hänvisas läsaren till anmärkningarna för de enskilda länen.

Det förmedlade mantalet

Som en följd av administrativa reformer under 1600-talets två sista årtionden har de agrarhistoriska källmaterialen utvidgats och förändrats jämfört med vad som stod till buds för projektets tidigare undersökningsperioder runt 1570 och 1630.

Under 1600-talet kom de gamla kvalificerade gårdetalen, jordeboksmantalen, att, mer eller mindre permanent, ”förmedlas”. De gamla oförmedlade mantalen hade ofta blivit

---

² *Emigrationsutredningen, Bilaga V, Bygdestatistik*, Stockholm 1910.

³ *Sveriges församlingar genom tiderna*, Riksskatteverket 1989; Lagerstedt Torsten, *Den civila lokalförvaltningens gränser 1630-1952. Kameral redovisning, areell beteckning och gränsförändring*, Uppsala 1973; Swedlund, Robert, *Grev- och friherrskapen i Sverige och Finland. Donationerna och reduktionerna före 1680*, Uppsala 1936; *Riksarkivets beståndsöversikt, del 4, Kammararkivet*, RA 1995.

⁴ www.skatteverket.se/folkbokforing/sverigesforsamlingargenomtidera.4.18e1b10334ebe8bc80003817.html (oktober 2008).

föråldrade som resursspeglar genom odlingsutveckling och ändrat skattetryck.⁵ Förmedlingarna, som pågått hela århundradet, bestod i att gårdarnas gamla mantal, ofta uttryckt som hela, halva o.s.v. gårdar, ibland efter rannsakingar, jämkades nedåt.⁶ Förmedlingarna kunde vara kortvariga och bestämda att gälla några år efter t.ex. en gårdsbrand, men kunde också bli bestående. De oförmedlade mantalen fick allt mindre kameral och fiskal betydelse och de förmedlade mantalen blev de gängse måtten på hemmanens skattemässiga bärkraft. Enligt Lars Herlitz stod en stor del av förmedlingarna i direkt samband med det slutande 1600-talets indelningsverk och reduktion (se nedan).⁷ Indelningsverket skulle i teorin vara ”orubbligt”, ett tungt argument mot vidare förmedlingar. Förmedlingarna hade vid frihetstidens början spelat ut sin roll; härefter förändrades mantalet i jordeböckerna högst obetydligt.⁸ Därmed kom de förmedlade mantalen från slutet av 1600-talet i praktiken ofta att i olika sammanhang användas ända tills grundskatternas avskaffande 1903. De f.d. dansk-norska landskapens gårdetal anpassades snart efter införlivandet till ”Gammelsveriges” mantalssystem.

Det förmedlade mantalet innebar en sammanfattande bedömning av en gårds ekonomiska resurser, främst dess åker och boskaphåll. Det gör det förmedlade mantalet till en idealisk bas för åkerberäkningar m.m. Men mantalet avspeglar bara vad som bedömts vara den relativa skattekraften hos en gård jämförd med andra gårdar inom *ett begränsat geografiskt område*, som ett härad eller ibland ett län. Det är däremot olämpligt för jämförelser mellan gårdar inom olika häradar och i delar av landet. Genom indelning och skattläggning kom det förmedlade mantalet att bli den mest finkalibrerade mätaren på ett hemmans skattekraft, främst härledd ur dess agrara resurser.

Statistiken redovisar det förmedlade mantalet per socken för tiden kring 1690. Det har i första hand excerperats från jordeböcker och länsräkenskaper. Till det mantal som då framkommit har ibland måst läggas mantal för ej jordebokförda äldre säterier och kungsgårdar, hämtat från olika källor.⁹ Även prästgårdar blev ofta sent jordebokförda och måste då kompletteras, vilket vanligtvis gjorts utifrån F.A. Westerlings sammanställning från 1838.¹⁰ Tidsavståndet mellan källa och undersökningsperioden cirka 1690 bör inte ha någon större betydelse eftersom prästgårdarnas mantal, när de väl med tiden fastställts, endast sällan kom att förändras. Samma förhållande har fått motivera att det förmedlade mantalet för vissa områden hämtats från Carl af Forsells sammanställning för 1825.¹¹

Åker och äng

Statistikens uppgifter om åkern har hämtats från i första hand utredningar kring skattläggningar oftast knutna till det under 1600-talets sista årtionden införda militära indelningsverket. Under Karl XI:s regim skedde stora förändringar i bl.a. militär- och

---

⁵ Man skiljer vad gäller det oförmedlade mantalet i jordeböckerna på ”gårdemantalet” och ”prästemantalet”. Gårdemantal summeras socken för socken i jordeböckerna men på så sätt att frälsejordens mantal bara räknas till häften. Prästemantalet, som ofta också summeras särskilt, räknar dock alla jordnaturers mantal lika.

⁶ Larsson 1983 s. 190 ff.

⁷ Herlitz 1974, s. 54.

⁸ Herlitz 1974, s. 237. De hemman som förmedlades ännu en bit in på 1700-talet var framför allt frälsehemman samt från frälset reducerade kronohemman..

⁹ *Thulin II*, s. 67. Inskrivningen av tidigare ej bokförda äldre säterier förordnades i landsbokhållarinstruktionen 20/12 1660. Mer allmänt kom dock bestämmelsen, särskilt för mycket gamla säterier, att tillämpas först mot slutet av 1600-talet eller början av det följande århundradet. Pådrivande var särskilt kammarkollegiets skrivelse 8/6 1686, häradsskrivarinstruktionerna 1689 samt 1718 och 1724 års jordeboksmetoder.

¹⁰ Westerling 1838.

¹¹ af Forsell 1834.

skattesystem. Ett nytt system för finansiering av militära, kyrkliga och andra statliga verksamheter infördes under 1680- och 1690-talen, det s.k. (yngre) indelningsverket.¹² Officerares och andra kronans tjänstemäns inkomster knöts till specifika jordeboksgårdars skatt och många gårdar förvandlades till kronoboställen.

Många gårdar kom samtidigt under kronan genom reduktionen. Genom denna drogs tidigare till adeln på varierande sätt avträdde gårdar tillbaka till kronan samtidigt som adeln ibland fick byta gamla frälsehemman mot kronans gårdar för att få sina kvarvarande gårdar bättre arronderade. I 1683 års *reduktionsjordebok* utreddes i form av små historiker hur och när gamla krono- och skattegårdar kommit under adeln. De indragna gårdarna undersöktes nu i en väldig utredningsapparat för att klarlägga vad de kunde prestera till indelningshavare eller kronan direkt. De från adeln inbytt frälsegårdarna måste skattläggas på nytt för att passa in i kronans allmänna grundskattesystem och de skulle också indelas. I samband med alla dessa *indelningar* och *skattläggningar* justerades och förmedlades räntorna, ibland även för skattehemman, vilkas mantal annars normalt inte fick förmedlas. Bakom detta låg också en önskan att eliminera orättvisor som berodde på en ojämn skattläggning.¹³ Åker, äng, boskap, skog, fiske o.s.v. undersöktes och beskrevs, oftast mycket ingående, till stor del av professionella lantmätare. Skattläggningar resulterade också i mängder av s.k. skattläggningskartor.¹⁴

I samband med denna ökade lantmäteriaaktivitet mot slutet av 1600-talet kompletterades centrala direktiv om mätmetoder och enhetliga mått med länsvisa och ibland lokala instruktioner om hur skattläggning skulle gå till, s.k. *skattläggningsmetoder*. De föreligger i tryckt form.¹⁵ Där fastslogs, efter konsultationer med sakkunniga, hur gårdarnas grundskatt i ett visst område skulle bestämmas utifrån deras resurser i form av åker, äng, skog osv. Även bönderna konsulterades. Ofta framträder här lokala säregenheter beträffande avkastning, sätätet, hömått m.m. Som exempel bifogas i bilaga 6 skattläggningsmetoden för Kronobergs län. Användningen av skattläggningsmaterialet för statistiska ändamål underlättas av att uppmätningarna styrdes av nya, enhetliga regler också i form av lantmätarinstruktioner.¹⁶

På grundval av alla dessa skattläggningar gjordes så indelningar till regementen, civila och kyrkliga ämbetsverk m.m. Slutprodukter blev s.k. *indelningsverk* eller *indelningsjordeböcker*, där de olika statliga ämbetenas befattningar räknas upp och resursuppgifterna från undersökningsprotokollen om deras anslagna gårdar sammanfattas summariskt. (Se bild nästa sida!) Indelningsverket genomfördes aldrig för hela landet. För kyrkans anställda genomfördes indelningen endast för vissa områden, exempelvis. Omfångsrika och i regel lättbearbetade sådana indelningsverk har bevarats, särskilt från regementena. I regel låter de den årligen besädda åkerarealen och höporduktionen avläsas.

Alla dessa protokoll och sammanställningar utgör ett av de två främsta källmaterialen för vår statistik, dels för åkern, men också för andra resurser. Materialet möjliggör uppskattningar av resursmedeltal per förmedlat mantal och socken eller, oftare, härad.

---

¹² Om hur militiejordeböcker m.m. skulle sättas upp, se Ågren 1922, s. 74 ff. Larsson 1983, ss. 196-199 beskriver hur dessa protokoll kom till..

¹³ Ågren 1922, s. 20 f.

¹⁴ Dessa digitaliseras nu i ett stort projekt på liknande sätt som de geometriska jordeböcker som omtalades i statistikrapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning*. Det nya projektet heter Projekt Yngre Geometriska Kartor och leds av Clas Tollin vid riksarkivet.

¹⁵ Se Thurgren 1860, s. 318 för en förteckning över utgivna länsvisa skattläggningsmetoder. De återfinns sedan in extenso hos Enagrius 1826.

¹⁶ Beträffande de nya reglementena se Ekstrand 1901.

Dessa medeltal används i sin tur för totaluppskattningar av resurserna för motsvarande områden genom multiplikation med områdenas totala förmedlade mantal, framtagna som ovan beskrivits.

The image shows two pages of a handwritten tax register. The left page is numbered 160 and the right page is numbered 161. The register is organized into columns for 'by' (parish), 'mantal' (taxable land), and 'jordnatur' (land nature). It lists various landowners and their holdings, with handwritten entries and calculations. The right page contains additional handwritten notes and calculations, including a large sum of 111.5. The handwriting is in an old Swedish script, likely from the 17th century.

Ur indelningsmaterialet för Västerbottens regemente. Kolumner: by, mantal och jordnatur, rökens (hushållets) nummer, rotebondens namn, röktalet, taxering, karakterisering av åker, skog och fiske, antal kor, små kreatur, hästar, anmärkningar. I just detta material saknas uppgifter om åkerareal och höproduktion. Västerbottens läns landskontors arkiv, *Handlingar ang. rustning, rotering och båtsmanshåll*, volym G I a 2 (1695), Landsarkivet i Härnösand.

Så här har statistiken beräknats från indelningsuppgifter: När vi vet en sockens hela summa av förmedlade mantal, t.ex. 50, och att samma sockens uppmätta, och därmed av oss kända, hemman om 10 mantal sammantaget hade 120 tunnländs utsäde, har hela socknens utsäde beräknats till 600 tunmland, erhållet som $[(50/10) \cdot 120]$. Säterierna, liksom prästgårdarna, fångas i uppräknningar till sockensiffror också upp genom sina mantal, som ingår i socknarnas totala förmedlade mantalssummor så som vi tagit fram dessa.¹⁷ Deras resurser per mantal har alltså antagits likna de uppmätta hemmanens och

¹⁷ Det förmedlade mantalet var inte helt proportionellt mot produktionsresurserna, relativt små hemmansbruk hade som regel mer utsäde per mantal än större (Gadd 1983, s 60, not 51). Från detta har jag

eventuella olikheter därmed inte antagits påverka våra områdesskattningar på något dramatiskt sätt.

En stark anknytning till det, som riksledningen trodde för all framtid ”orubbliga” indelningsverket, har också *de fasta tiondesättningarna*. Material från dem är vårt andra stora källmaterial. Redan före Karl XI:s indelningsverk var stora delar av kronans tionde anslaget till militären för löner m.m. Reglerna för tiondeuttaget hade runt 1690 blivit entydigare samtidigt som kontrollen byggts ut. Viktiga dokument i sammanhanget var 1663 och 1688 års utförliga fogdeinstruktioner, som bl.a. påbjöd allmän provtröskning. Strikta formulär utsändes till alla landsändar för hur tiondelängderna skulle ställas upp.¹⁸

Men tiondet var traditionellt rörligt och växlade med skördarna och kronan ville ge militären mer trygga inkomster. Samtidigt hade den alltmer intrikata kontrollapparaten kring tiondeuppbörden blivit allt mer arbetskrävande. För att ge regementena stadiga inkomster och för att alla inblandade parter skulle slippa det betungande räknandet och ackorderandet vid varje skörd ville kronan nu införa ett fast tionde i god och ond tid, något även bönderna, på många håll efter lång tvekan, ställde sig positiva till eftersom även de slapp besvär och kanske dessutom förutsåg att frukterna av framtida produktionsökningar därmed skulle stanna hos dem själva. Fast tionde innebar att kontrakt ingicks mellan kronan och bönderna.¹⁹ Socknar med kronotiondet anslaget till olika regementen blev oftast pionjärer vid införande av fast tionde, övriga socknar följde efterhand. Kontrakten om fast tionde gällde den del av tiondet som gick till kronan, kronotiondet, i regel 2/3 av hela tiondet. Prästen fick välja om han ville följa kontraktsnormen även för sin, oftast, tredjedel, ”tertialen” eller prästtiondet, eller om han ville förfara enligt traditionen.²⁰

Det har sagts att överenskommelser, som senast 1696, träffats med hela Skaraborgs, Älvsborgs, Kronobergs, Göteborgs och Bohus län, Blekinge, Skåne samt hela Jönköpings län med undantag av Norra och Södra Vedbo härad samt Visingsö. Även Kalmar län, med undantag av Öland, hade då fått fast tiondesättning. 1696 skall ett kontraktsförslag ha uppsatts med Uppland, ”1696 års instruktion för Uppland”, men tiondesättningen fullföljdes där inte p.g.a. kungens död.²¹ Men, som vi skall se, är det hela mer komplicerat. Så har t.ex. delar av Södermanland av allt att döma fått fast tionde redan 1682 (se anmärkningarna för de enskilda länen längre fram). I sammanhanget måste också en klar distinktion göras mellan ett egentligt fast tionde och rätten för bönderna att avlösa tiondet till ett fast pris. För vår del är bara den första definitionen av intresse, den andra kan ju avse även ett rörligt tionde. 1717 utgick order till de län som då fortfarande var kontraktslösa att inrätta kontrakt enligt 1696 års instruktion för Uppland.²² Men det skulle dröja ända till början av 1800-talet innan processen var fullbordad överallt.

De fasta tiondesättningarna tillgick på olika sätt över landet. En metod var att ta ett medeltal av tiondet för ett antal representativa år, eller, ett ymnigt, ett medelmåttigt och ett svagt år. En annan metod var att utgå från utsäde och avkastningsberäkningar (korntal,

---

helt bortsett i föreliggande undersökning, främst beroende på att de här använda källmaterialen i regel ger uppgifter på nivån jordeboksgård, inte på bruksnivån. Det oförmedlade mantalet var, om än mycket grovt, i princip proportionellt mot resurserna (jämför Herlitz 1974, kapitel VI).

¹⁸ Rydén 1882, s. 97, 170 f.; Helmfrid 1949, s. 71 ff., 76 f.

¹⁹ Allmänt om de fasta tiondesättningarna, se Linde 1887 § 271, Rabenius 1853 och Weibull 1952.

²⁰ Jan Eric Almquist 1916, s. 216 ff.

²¹ Jan Eric Almquist 1916, s. 216 ff.

²² Jan Eric Almquist 1916, s. 223.

d.v.s. hur många korn man fått efter ett utsått).²³ Tidigare hade kronan klagat på ”underslev”, d.v.s. att mindre än en tiondel av skörden faktiskt betalats i tionde. För att det fasta tiondet verkligen skulle utgå från en tiondel av skörden, i materialet kallad ”årsväxten”, ville kronan knyta det till gårdarnas resurser, varför olika slags undersökningar drogs igång. Tiondesättningarna har lämnat efter sig omfattande källmaterial som beskriver åkerarealer, avkastning, odlingsystem, ibland även ängsavkastning. Ibland är deras resursbedömningar gjorda av lantmätare, ibland bygger de på uppgifter från bönderna själva. Det är dessa uppgifter från de fasta tiondesättningarna som använts för stora delar av föreliggande åkerstatistik. Tiondesättningslängderna täcker de flesta hemman och jordnaturer i berörda socknar. För uppskattningar av totalutsädet i tiondesatta socknar har kompletteringar måst göras för gårdar som utelämnats, ofta säterier, rå- och rörhemman och prästgårdar. Vilka utelämnanden som skett måste undersökas från område till område. Undersökningen underlättas av att tiondesättningslängderna ofta uppger även de befriades mantal. När det befriade mantalet fastställts kan en beräkning av utsädet för en socken ske enligt följande formel:

$$(totalt\ mantal / (totalt\ mantal - utelämnat\ mantal)) * redovisat\ utsäde$$

De fasta tiondena får antas grovt representera vad tiondesättarna ansåg vara en normalskörd vid tiden för fastställandet. I vår statistik har det därför i flera fall använts för att beräkna en normalskörd kring 1690, beräknad på analogt sätt som en skörd från det rörliga tiondet. Till dessa beräkningar återkommer jag under avsnittet ”1690 års skörd” nedan. Tiondesättningsmaterialet är den andra stora källgruppen som använts för föreliggande statistik.

Det finns anledning att återkomma till indelningsuppgifterna. En viktig fråga kring dessa återstår: Uppgifterna berör i huvudsak skatte- och kronohemman och täcker, till skillnad från tiondesättningslängderna, bara större eller mindre delar av socknarnas hemman. Vi rör oss alltså med systematiskt sneda urval när vi använder dem för uppskattningar. Är de i indelningsmaterialet beskrivna gårdarna representativa för andra gårdar vad gäller resurser?

För att så var fallet talar att de flesta militiehemman var resursmässigt typiska skatte- och kronohemman. Det följer av att de flesta sådana hemman kom att indelas. 1680 har man beräknat att hälften av militiehemmanen var skatte och resten krono.²⁴ Även andra vid reduktionen från frälset indragna hemman, särskilt köpe- och pantgods, kom som nämnts också att indelas.²⁵ Genom reduktionen kom många frälsegårdar att byta jordnatur och bli krono. Militiehemmanen representerar alltså breda skikt av Sveriges hemman.

Orepresentativa för bondgårdar i allmänhet är de möjligen i den mån adelns behållna frälsegårdar kan ha avvikit resursmässigt från skatte- och kronogårdarna. Under slutet av 1700-talet hade skatte- och kronomantalen något större åkrar än frälsebönderna *per mantal*. Om detta gällt generellt för landet också 60-70 år tidigare skulle skattningar utifrån indelningsverkets skatte- och kronomantal överskatta socknarnas resurser där det fanns mycket frälsejord.

Eventuella skillnader mellan krono-, skatte- och frälsemantals resurser på 1690-talet har bara undersökts i ett fåtal fall: Martin Linde undersökte tiondet för Askers härad,

---

²³ Rydin 1882, s. 170 f. Med t.ex. korntalet 4 menas under vår undersökningsperiod att 4 korn erhållits efter 1 utsått.

²⁴ Ågren 1922, s. 62.

²⁵ Ågren 1922, s. 60 f., 68.

Örebro län 1714. För 72 frälsehemman fann han 19,3 kappar tionde i medeltal att jämföra med 20,6 för 363 krono- och skattehemman.²⁶ Differensen är ganska liten. För Skåne kan en skillnad, i motsatt riktning, mellan åker per mantal för 414 frälsehemman och 553 hemman av övriga jordnaturer observeras vid 1681-1682 års tiondesättning: medelvärdet för de förra var 10,4, för de senare 9,9 tunnland. Frälsemantalen hade alltså cirka 5 % större åker i snitt än övriga. Men Skånes jordbruk avvek på många sätt från ”Gammelsveriges”.

En undersökning av tiondet, som i hög grad bör avspegla åkerresurserna, från hundra slumpvis valda krono-/skatte- och lika många frälsegårdar från hundra socknar i Älvsborgs län 1699 visar inte på några nämnvärda skillnader mellan jordnaturerna: Genomsnittligt tionde per mantal för den första kategorin var 4,0, för den sista 3,9 skäppor. Med stor statistisk sannolikhet låg medeltalet för socknarnas samtliga gårdar inom respektive grupp inom intervallen 3,9-4,2 respektive 3,8-4,1. Som synes överlappar intervallen varandra, vilket antyder att skillnaden inte är statistiskt säkerställd.²⁷

Lars Herlitz som undersökt Skaraborgs län, fann bara obetydliga skillnader i *mantal per bruk* på olika jordnaturer vid sin tidigaste mätpunkt 1715. Skatte- och kronojord utom prästgårdarna hade då 0,35 mantal per bruk att jämföra med frälseböndernas 0,37.²⁸ 1813 hade emellertid skillnaden i Herlitz' undersökningsområde vuxit till 0,29 respektive 0,38.²⁹ Ett mantal skattejord representerade alltså nu mer resurser än ett frälsemantal. Sådana skillnader som rapporterats från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet uppstod möjligen med 1700-talets skatteköp. Fr.o.m. 1700-talets början fick kronobönderna rätt att skatteköpa sina hemman samtidigt som grundskatternas låsning genom indelningsverket lät dem behålla betydande delar av den ökade produktion de skulle kunna få fram genom att nyodla. Detta har sannolikt stimulerat till en resursökning under 1700-talet på de med tiden allt fler kronoskattehemmanen medan motsvarande incitament saknats bland frälsebönderna där lönen av eventuella nyodlingar på längre sikt riskerade att hamna hos den jordägande frälse mannen.

Under slutet av 1600-talet kan vi ganska tryggt räkna med att mantalen på de olika jordnaturerna ännu var så pass lika, att vi, åtminstone i våra, som vi skall se, ändå statistiskt osäkra sammanhang, kan bortse från de differenser som eventuellt kan ha funnits.

En fråga som slutligen infinner sig är hur torp, soldattorp och andra småbebyggelser, liksom utjordar, kommer med i den del av statistiken som bygger på indelningsverk och skattläggningar. För projektets rapport för 1630 fick särskild hänsyn tas till utjordarna p.g.a. hur dessa redovisades i de s.k. geometriska jordeböckerna, och i Martin Lindes rapport ”Sverige 1750” fick särskilda beräkningar göras för torpare och soldater. I föreliggande rapport har jag räknat med att eventuella torp och samtliga ägor redovisas under respektive beskriven gård. Det ständiga knektehållets soldattorp hade knappt börjat sättas upp och de obesuttna grupperna var ännu numerärt mycket mindre än de skulle bli längre fram i tiden.

---

²⁶ Linde 2000, s. 55. En skillnad, som dock inte har betydelse här eftersom bägge slagen av hemman ingår bland de indelade hemmanen, fanns mellan de 185 kronohemmanen och de 178 skattehemmanen, där de förra i snitt betalade 18 kappar, de senare 23,4 i tionde.

²⁷ Tiondelängder i Länsräkenskaper för Älvsborgs län, verifikationer 1699, RA.

²⁸ Herlitz 1974, s. 190.

²⁹ Herlitz 1974, s. 190.

Åkeruppgifterna – areal och utsäde

Ett problem beträffande olika utsädesuppgifter är att avgöra vad de avser med ”tunnor”, tunnland eller utsädestunnor: fysiskt utsäde, d.v.s. utsädesvolym, eller areal? Ett andra problem är om eventuell träda är inräknad. Om vi uttryckligen rör oss med besädd areal löser den vanliga schablonen en tunna råg- eller kornutsäde på tunnlandet problemet - arealen ”tunnland” blir samma sak som ”en tunna utsäde”. För de flesta ensädesområden bortfaller det andra problemet - i sådana områden såddes i princip årligen hela åkerytan. I trädesbruksområden blir det emellertid viktigt att avgöra om total eller besädd åker avses och frågan måste avgöras från fall till fall i det enskilda källmaterialet. Se de särskilda anmärkningarna för de olika länen!

Hur realistiska är de uppskattningar av utsäde m.m. som görs i bevarade protokoll från de fasta tiondesättningarna? Det varierar av allt att döma från ställe till ställe. När lantmätare varit med bör uppgifterna vara pålitligare än när de bara inhämtats från bönderna. Den stora mängden bedömda gårdar i samband med tiondesättningarna talar för att lantmätnarna ofta måst arbeta i stor hast och tvingats göra tämligen schablonmässiga beräkningar. När uppgifternas hämtats från bönderna själva kan de befaras ofta vara tilltagna i underkant. Men säkert har det också funnits ett starkt socialt tryck på den enskilde bonden att inte ge alltför felaktiga uppgifter och försöka komma billigare undan än sin granne.

I statistiken har lantmätarberäkningar föredragits framför bondeuppgifter när bägge förekommer i källmaterialet. Vilka utsädesuppgifter som använts i källmaterialet från ett visst område framgår under anmärkningarna för de olika länen längre fram i det följande.

De bedömda arealerna torde vara på kort sikt maximala arealer som också inbegrep diken, jordfasta stenar m.m. Den maximalt besädda arealen har i statistiken uppskattats genom att från totalarealen dra den av odlingsystemet teoretiskt bestämda trädesarealen. Liksom i projektrapporten för 1630 har dessutom i sin tur avdrag med 10 % gjorts från den antaget besädda arealen för diken etc. Slutresultatet bör ses som ett mått på den maximalt besädda arealen. Hur stor del som verkligen var besädd vid en viss tidpunkt vet vi emellertid inte. Den besädda delen av åkern kan ha varit mindre ett visst år, t.ex. vid arbetskrafts- eller utsädesbrist – det senare inte sällsynt år efter missväxt.³⁰ Här ligger ett av de största problemen när det gäller att komma åt produktionen ett visst år utifrån utsädet.

I sammanhanget är frågan om ”spannmålsarealen” som Hannerberg tog upp i sin Närkestudie värd att nämnas. Av den besädda åkern i Närke kunde hypotetiskt så mycket som 5/8 upptas av annat än spannmål – ärter, rovor, lin och hampa. Detta under förutsättning att dessa senare grödor även under 1600-talet kunde odlas också på den för året inneliggande åkern, så som var fallet på 1700-talet. För Närkes del skulle man därmed beräkna spannmålsarealen till 3/4 av sädesgårdets areal.³¹ Särskilt anses ärterna ha odlats främst på trädan. Men om Hannerbergs hypotes stämmer påverkar detta naturligtvis en hel del av våra beräkningar – bl.a. skulle de korntal som fås via tiondets spannmål behöva höjas i motsvarande mån. Här framkommer en sällan uppmärksammas osäkerhet vid beräkningar av det slag som gjorts i föreliggande statistik. Detta spår har dock här inte följts vidare.

---

³⁰ Se t.ex. Söderlings gårdsbeskrivningar från Halland, anmärkningarna i det följande för Ångermanland, samt Helmfrid 1949, s. 140 ff.

³¹ Hannerberg 1941, s. 191 f.

Odlade grödor

Indelnings- och skattläggningsprotokollen ger ofta uppgifter om vilka sädesslag som såddes på en gård, men då ej kvantifierat. 1688 års häradsfogdeinstruktion innebar, indirekt, att tiondet skulle tas av den säd som faktiskt växte, vilket är viktigt om man vill använda tiondet för att komma åt vilka grödor som odlades.

Även det fasta tiondet kan ge uppgifter om grödornas sammansättning. Rimligen gäller detta ju kortare tid som gått från själva tiondesättningsstillfället och ju mindre skördeförhållandena hunnit förändras. Samtidigt kan man misstänka att överväganden om bl.a. relativ skörderisk för olika grödor kan ha påverkat vilken fördelning man kom överens om vid tiondesättningen. Det intryck man får av några stickprov är dock att sammansättningen väsentligen förblev densamma vid tiondesättningen som den varit åren närmast före. Redan en ytlig granskning visar dock att det fasta tiondet ofta sattes i s.k. ”ren säd”, eller bara i råg och korn, fastän starka skäl finns att tro att även havre och annat odlades. Ren säd var en omräkning av övrig säd till rågvärde där korn likställdes med råg, blandsäd räknades som 2/3 och havre till hälften. Vete värderades högt – till 1 1/3 mot råg. Ärtor kunde någon gång värderas till 2/3 eller 3/4.

I statistiken har jag valt att beträffande odlade grödor enbart använda rörliga tiondeuppgifter, eftersom detta tionde normalt togs ut direkt på fälten. I flera fall, bl.a. när det ena eller andra årets tionde för ett område bara redovisas i ren säd, har jag måst hämta uppgifter som avser ett större eller mindre antal år före 1690. Men sannolikt ändrades odlingsmönstren bara långsamt, knutna som det var till trädes- och hägnadssystem m.m.

Statistiken upptar endast stråsäd och, ställvis, ärtor. Bönor, humle och fruktodlingar, som sporadiskt förekommer i källmaterialet, redovisas i anmärkningarna för enskilda län längre fram i denna rapport. Det är då inte fråga om några systematiska omnämmanden.

Ibland kan man misstänka att svedjesäd utelämnats vid tiondeberäkning. Uppgifter om svedjesäd är dock legio i både längder över rörligt tionde och i tiondesättningslängder.

Odlingssystem

Uppgifterna om odlingssystem har hämtats från tiondesättningsuppgifter, indelningsverk eller litteraturen. Vilket odlingssystem som antagits för ett visst område framgår om man dividerar statistikens teoretiskt besädda åker med totalåker. Ensäde avslöjar sig då med kvoten 1,0, tvåsäde med 0,5 och tresäde med 0,67. Även andra tal framkommer där olika odlingssystem förekom samtidigt. Också beträffande odlingssystemen hänvisas till de länsvisa anmärkningarna i det följande.

Avkastning

Uppgifter har här hämtats från i första hand de ovan nämnda skattläggningsmetoderna från tiden runt 1690.

Ägobeskrivningar

Indelningsverkens material ger i sina ägobeskrivningar ofta uppgifter om hemmanens skog och mulbete.³² Informationen består i regel av enkla generaliserande omdömen hemman för hemman som kan användas för sockenvisa skattningar. Uppgifterna avser endast de resurser gårdarna själva disponerade – det framgår att t.ex. skogsresurser kunde finnas i närheten, men vara förbjudna för ett visst hemman att utnyttja.

---

³² Centrala bestämmelser om hur ägorna skulle beskrivas kom 1690, se Ågren 1922, s. 21.

De kvalitativa bedömningarna av skogs- och betestillgångar har i föreliggande statistikkonstruktion gjorts om till en kvantitativ genom en rangordning och därvid getts följande värden:

Skog

0 = ingen; ”köper”; ”stängda från furuskogen”; ”tagits från dem”; förbjuden; ”bränd”; otillåten; ”köper bränne och täppe, men förut (haft) till nödtorft”,

1 = liten; litet; ringa; något(n); ”skogvuxen äng”; ”buskar på ängen” samt ”småskog”; fångved; törnekratt; enbart ved eller gårdsle; ”ris, enebackar”; ris; ”tall och gran”; svag; bok; ”al och annan kratt”; al; björk; hassel till täppe; i gårdet; smått surkratt; ”av herrskapet och köper”; ”köps och utvisas”; gårdsle och täppe (med begränsningen) i ängarna; *enbart gårdsle eller* bränne,

2 = medelmåttig; nödig; tarvlig; nödtorftig (enligt SAOB = tillräcklig, erforderlig); ”all behövande”; finns; på allmänning (t.ex. ”Omberg”); någorlunda; ”till husbehov”; ved och gårdsle; fångskog; gårdslefång; duglig; ”av herrskapet”; ”till svins ollon”; *både gårdsle och* bränne,

3 = god; vid; stor; tjock; överflödande; timmerskog; tämlig; ”timmer av fur”; timmer ”efter utsyning” eller ”med tillstånd”; ”timmer av ek och björk”.

”Fälle”, d.v.s. svedjeskog, förekommer vid såväl god som tarvlig skog. Jag har när det stått ensamt gett det siffran 2,5.

Mulbete

0 = inget; ”köper numera”; ”stängda från”; lejer

1 = litet; ringa; skrint; slätt; snävt; magert; något; knappt; skarpt; svagt; stenigt; på allmänningar (t.ex. ”på Alvaret”); något; finns; stenigt; ”sten och sandbackar”; ”bara kärr”; ”kärr och klippor”; mad; ”ris och enebackar”; ”skarp ljun”; något; lejer delvis; ”ris, otillräckligt”; ”i vång”; på trädan; skog och kärr; gräsvall; gräsvall i skogen; ”på gatan till gäss och små kalvar”; på mosse; mossigt; ”skadat av sand”. Omnämmandet av en eller flera hagar har varit svårbedömt. Har uteslutit dessa omnämmandanden ur statistiken, om inte ”nödtorftig” eller liknande står samtidigt,

2 = medelmåttigt; nödigt; tarvligt; nödtorftigt; hjälpligt; behjälpligt (enligt SAOB = passabelt, tillräckligt); skäligt; i skogen; på stranden; på fälad. För vissa områden där orden ”tarvligt” och ”nödtorftigt” inte förekommit, har ordet ”gott” uppfattats som synonymt.

3 = överflödigt; skönt; ”tämligen gott” och ”gott” i områden där orden ”nödtoftig” eller ”tarvligt” också förekommer i materialet.

Orden har delvis ändrat valör genom tiderna varför denna gradering i sina enskildheter naturligtvis kan diskuteras. Möjligen fanns t.ex. vissa betydelseskilnader mellan skrint och magert. Tarvlig och nödtorftig hade på 1600-talet en ofta mer positiv betydelse än idag; av allt att döma var de två begreppen synonyma. Enligt SAOB betydde ”nödtorftig” tillräcklig, erforderlig - vad som behövs för hushållet eller dylikt. Ordet ”litet” är, och av

allt att döma var, tvetydigt och beroende på hur betoningen lades – betonat litet = ringa, obetydligt, knappt o.s.v., men svagtonigt = en smula, "något". I statistiken har bägge betydelserna getts grad 1.

För statistiken har gjorts det mycket förenklade antagandet att avståndet är lika stort mellan de olika rangtalen, så att medeltal kunnat beräknas per geografiskt område. Omdömen om bete och skog i urvalet från indelningsverket för Kronobergs län får illustrera vilka ytterligare överväganden som gjorts kring denna del av statistiken:

Exempel på gradering av betes- och skogsresurser i Kronobergs län cirka 1690

Område	Mantal	Bete medel	Skog medel	Bete median	Skog median
Albo	53,9	2,4	2,1	3,0	2,0
Kinnevalds	23,5	2,4	2,2	2,0	2,0
Konga	78,0	2,3	2,3	2,0	2,0
Norrvidinge	31,6	2,8	2,1	3,0	2,0
Sunnerbo	95,3	2,2	2,0	2,0	2,0
Uppvidinge	61,1	2,3	2,3	2,0	2,0
Länet	343,4	2,3	2,2	2,0	2,0

Källa: Se anmärkningarna för Kronobergs län längre fram.

Vilket medelvärde avslöjar bäst skillnader mellan socknarnas skogs- eller betesresurser? Medelvärde eller median? Som synes får man betydligt mindre variation om man går på medianer. Medelvärdet förefaller ge en mer differentierad bild eftersom avvikande små eller stora resurser i delar av socknen får bidra till resultatet. Man bör dock hålla i minnet att den ekonomiska betydelsen av de framkomna variationerna inte går att närmare avgöra. De skall bara ses som mycket grova indikatorer på att här eller där förekom eller saknades dessa resurser, åtminstone på en del gårdar samt som, ett grovt, mått på resursernas relativa betydelse. De har dock större räckvidd än de gårdar de bygger på eftersom dessa gårdar ofta ingick i byalag som delade mycket av de beskrivna resurserna. När uppgifterna används för s.k. tematisk kartering ger de en i sina detaljer osäker men i det stora hela sannolik bild av relativa skillnader mellan olika geografiska områden. Bristområden och bättre ställda områden avtecknar sig.

Ibland har brist på uppgifter framtvingat interpoleringar från kringliggande områden. För socknar där kvalitativa omdömen om bete, skog m.m. saknats, har samma värde antagits som i en grannsocken med uppgift. Finns uppgift för flera grannsocknar har den valts som kan antas ha haft så likartat geografiskt läge som möjligt, utifrån bl.a. avstånd till havet och annat. Hur interpoleringarna gjorts visas i de olika länsanmärkningarna.

Som kommer att framgå är ägobeskrivningar av den typ som indelningsverk och samtida skattdokument annars ofta innehåller mycket ovanliga för Dalarna och Norrland. Jag har här valt att utelämna de mycket bristfälliga ägobeskrivningar jag hittat för dessa områden. Här bör riksarkivets ovan nämnda nya stora kartprojekt kunna bidra till en fullständigare bild.

Boskapen

Boskapsuppgifter förekommer tiden kring 1690 i olika källmaterial – de är dock av varierande kvalitet och når aldrig upp till boskaps- och utsädesländernas nivå från 1600-talets början. Endast för ett område - Öland – med specificerade uppgifter för djurslag ända ned till hönsnivå - kommer man i närheten. Indelningsverken ger för vissa områden viss specificering, ofta dock bara för hästar och ”nöt”, mycket ofta dock inga boskapsuppgifter alls. Ett annat källmaterial som ibland ger mer eller mindre detaljerade uppgifter är de ovan nämnda skattningsmetoderna. När boskapsuppgifter av något slag finns har de som visat sig lämpligast, län för län, använts för statistikkonstruktionen. Där görs inga försök till homogenisering, utan uppgifterna återges i stort sett enligt källmaterialet självt. Man kan observera att svin knappast alls förekommer i något av materialen, med undantag av det från Öland. Svinen får anses ingå i den småboskap som på olika sätt dras in i statistikkonstruktionen.

Statistiken försöker överallt mäta boskapshållet i måttet *nötkreatursenheter* (Ne). Ne används ofta i agrarhistorisk litteratur för att bl.a. möjliggöra jämförelser i tid och rum. Den skala som brukar användas för det förindustriella jordbrukets tid är följande: 1 häst = 1,5 Ne, 1 unghäst = 0,75 Ne, 1 nötkreatur = 1 Ne, 1 ungnöt eller kalv = 0,5 Ne, 1 får = 0,1 Ne, 1 get = 1/12 Ne, 1 svin = 0,25 Ne.³³ Skalan upprättades för att användas i 1800-talets jordbruksstatistik. Med tanke på avelsförbättringar är dessa normer inte utan vidare tillämpliga för alla tider: korna blev t.ex. påtagligt större och deras mjölkproduktion flerfaldigades under 1800-talets gång. Trots denna invändning har jag, i likhet med vad som varit vanligt bland kulturgeografer och historiker av olika slag som behandlat tidigmodern tid, för jämförelsens skull, använt dessa normer, med det tillägget att ”unga” får, getter och svin, i den mån de förekommer kring 1690, räknats till hälften mot motsvarande ”gamla” djur.³⁴

Ofta saknas boskapsuppgifter helt i genomgångna källmaterial. För att ändå få ett mått på boskapsskötseln har beräkningar gjorts som utgår från foderproduktionen. Indelningsuppgifterna om höproduktionen är den främsta källan till foderuppgifter för vår mätperiod. Några gånger ger även tiondesättningarna besked och ibland även tidens skattningsmetoder. Den forskare som mest närgånget granskat indelningsmaterialet är ekonomhistorikern Martti Rantanen.³⁵ Han visar att indelningsuppgifterna ger möjlighet att beräkna hö- och halmproduktionen. Beträffande höskörden, understryker han måttproblemtiken – hur mycket hö lasset, parmen (palmen) o.s.v. innehöll varierade från område till område och är i regel svårt att bena ut.

Uppgifter om höproduktionen har, trots allt, använts för flera län i vår statistik för att beräkna antalet Ne som kunde vinterfodas. Så gjorde också tidens lantmätare när de räknade med bestämda lokala normer för olika områdets relation boskap/hö.³⁶ Jag har utgått från att protokollens uppgifter är medeltal för ett antal år; höskördarna kunde, precis som spannmålsskördarna, variera kraftigt mellan åren. Särskilt höuppgifterna tycks ofta emana från bönderna själva. Lantmätaren har då kunnat bedöma rimligheten genom sina uppgifter om boskapen. Kring 1690 har att döma av källmaterialet den 1688 till sin volym fastställda kronoparmen uppenbarligen inte slagit igenom på många håll. Under

³³ Hannerberg 1971, s. 97.

³⁴ Lindegren 1980, s. 88 not 22 ger en bakgrund till Ne-begreppet och diskuterar dess innebörd. Samtidigt ger han en alternativ skala byggd på djurens skattevärdering i BoU: Hästar 2, ston 1, u. ston 0,5, fålar, 0,5, oxar 2, stutar 1, tjurar 1,5, kor 1, kvigor 0,5, bockar 3/8, risbitare 3/16, getter 3/6, unga getter 1/8, får 3/16, unga får 1/8, svin 1/4 och unga svin 1/8 Ne.

³⁵ Rantanen 1997, s. 187 ff.

³⁶ Se flera exempel hos Enagrius 1826.

anmärkningarna för de olika länen i det följande kommer bl.a. att framgå att skattdömningsmetodernas hömätt kan vara andra än dem lantmätnarna använde – för samma område! Parmen har legat nära det traditionella vinterlasset på vilket det gick två sommarlass. De senare har ansetts väga cirka 25 lispund (213 kg), det förra 50 lispund (425 kg). I projektrapporten för 1630 har jag tolkat vinterlasset som *volymmässigt* lika stort som sommarlasset, men dubbelt så *tungt* efter att höet pressats samman under förvaringen i ladan.³⁷

Det är uppenbart att det fanns många olika hökvalitéer: inägoängshö, hö från lindorna, lägdehö, myrhö m.fl.³⁸ I militieskattdömningsprotokollen från Uppland 1692 skiljde man på hårdvallshö och starr, där det förra också kunde kallas ”skönvalls- eller hästhö” och det senare ”starrhö eller boskapsfoder”. I Håbo härad noterades i lass ”sjöfoder och vass”. I Närdinghundra nämns hö från ”sank mossäng och släke varav hästarna mycket dö”.³⁹ För Närke och Värmland talas om sjöfoder från Väneren samt mossa.⁴⁰ För många områden specificeras höet i två klasser, som hårdvalls- och starrhö, i andra är de två kvalitéerna reducerade, omräknade, till hårdvall efter normen 2 lass starrhö = 1 lass hårdvallshö. Även ytterligare fingeradering förekommer.

Viktigt vinterfoder var också, som kommer att framgå längre fram, ris, ljung, löv, ren- eller björnmossa m.m., t.o.m. tallbarr.⁴¹ Denna del av utfodringen är tyvärr omöjlig att kvantifiera utifrån bevarat källmaterial. Lika problematisk är den del av fodret som utgjordes av spannmål, främst till hästar och oxar.

Halmproduktionen, särskilt viktig i de spannmålsinriktade områdena kan beräknas, i kilo, från spannmålskörden genom multiplikation av rågskörden i tunnor med först 2,38 och därefter med 107, det senare rågtunnans vikt i kilo. Motsvarande operation från kornskörden innebär multiplikation av antalet korntunnor med först 1,68 och sedan 93,3.⁴² Några halmberäkningar har dock inte gjorts för statistiken. Uppgifter om hur halm- och höfoder kunde kombineras föreligger från 1700-talet.⁴³

Lokala variationer i tillgången på halm, lövfoder o.s.v. kan möjligen förklara de skillnader som ibland märks mellan olika områden i hur mycket hö man beräknat vara erforderligt för att vinterfodra en nötkreatursenhet.

Vid boskapsberäkningarna har jag ibland tvingats använda höet i de statistiska kalkylerna (från halmen har jag då bortsett). Hur beräkningarna av antalet Ne då gjorts utifrån de lokalt varierande hömåttarna redovisas i anmärkningarna för de enskilda länen.

Det närmast föregående har endast berört vinterfodret. Grova mått på sommarbetestillgångarna ges också i statistiken (se ovan under ”Ägobeskrivningar”).⁴⁴ Betydelsen av Sydsveriges vinterbete, särskilt för hästar, är inte möjlig att ens tillnärmelsevis komma åt.

³⁷ Sverige 1630. Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning. Jämför också Ronsten 2011, s. 141.

³⁸ Se t.ex. skattdömningsmetoderna för Östergötlands och Vadstena län under avsnittet ”Mälarlänen” i det följande.

³⁹ Kammarkollegium, 1:a provinskontoret, volym 83:1, RA.

⁴⁰ *Skattdömnings Methode för Nerike och Wermeland* (26 februari 1690; 14 september 1699). Enagrius 1826.

⁴¹ Se t.ex. Bertil Hedenstierna 1949, s. 200 f. och Dagny Hedenstierna 1950, s.125;

⁴² Rantanen 1997 s. 201. Multiplikatorerna bygger på lantbrukslitteratur från 1850, men bör inte ha avvikit drastiskt under vår period, d.v.s. före den systematiska växtförädlingens period.

⁴³ Björnhag & Myrdal 1994, s. 86.

⁴⁴ Dahlström 2006 diskuterar problem kring bedömningar av betets betydelse 1620-1850.

Städernas boskap och jord

För städerna, som i princip stod utanför indelningsverk och fast tiondesättning, måste statistikens uppgifter hämtas ur andra källor. Beträffande åker och äng finns ibland kartor från undersökningsperioden med uppgifter om tunnland och höbol. I några fall har uppgifter påträffats i stadshistoriker. Antagligen finns fler uppgifter från tiden runt 1690 än som använts för vår statistik. Av arbetsekonomiska skäl har några mer omfattande eftersökningar här inte kunnat göras. Istället har ofta så sena uppgifter som från 1747 fått duga preliminärt – städernas borgare är inte kända som några stora nyodlare under perioden.⁴⁵ När inget annat sägs om städernas utsäde i anmärkningarna för de enskilda länen, har dessa sena uppgifter, liksom i samma material förekommande korntal, statistikförts (de senare ofta relativt höga, sannolikt beroende på städernas goda gödseltillgång). Där uppgifter om vilka grödor som odlats saknas, har hälften råg, hälften korn antagits. Odlingsystemet har, om direkt uppgift saknats, hämtats från närmsta grannskapet.

Beträffande städernas boskap är källäget varierande. Många av de ”gammelsvenska” områden fortsatte att betala boskaps- och utsädesskatten efter taxering av djuren långt in på 1700-talet.⁴⁶ Många uppgifter har bevarats bland länsräkenskaperna i riks- och landsarkiv. Ofta specificeras inte djuren, vi får bara skattebeloppen. De senare kan dock ge en grov uppfattning om antalet nötkreatursenheter. Jag har räknat om skattebeloppen till sådana efter den traditionella taxan på 4 öre silvermynt per ko, där en ko = en Ne.⁴⁷ Kanske överdrivs därmed antalet i en del fall eftersom eventuellt utsäde kan ingå; att döma av de specificerade skatteuppgifterna har stadsborna dock i regel sluppit undan denna del av skatten.

Från boskapspengarna var Skåne och andra f.d. dansk-norska områden befriade. Här har boskapsuppskattningar ibland kunnat göras från bouppteckningar. Resursmedeltalen från dessa har därvid multiplicerats med antalet hushåll runt 1690, det senare hämtat från främst Sven Liljas arbete.⁴⁸ Ett stort problem i detta sammanhang är naturligtvis arvlåtarhushållens representativitet för alla hushåll. Städerna var ju socialt differentierade, där burskapet sannolikt innebar en skiljegräns mellan mer välbeställda och obesuttna. Men Liljas undersökning av de f.d. dansk-norska städerna antyder faktiskt att den stora majoriteten av de berörda städernas hushåll faktiskt var burskapsägande i slutet av 1600-talet.⁴⁹ Även Göteborg och några bergslagsstäder var befriade från boskapskatten.

Hur beräkningarna skett för de enskilda städerna redovisas under anmärkningarna för respektive län.

Om osäkerheten

Ett problem med att använda de indelta militiehemmanen och andra kronans i samma veva skattlagda hemman för skattningar av hela socknarnas resurser hänger ihop med att bondgårdar inte var lika – resurserna kunde variera mellan den ena eller andra gården fastän de var åsatta samma förmedlade mantal. Den ena gårdens relativt lilla åker vägdes enligt vissa regler i skattläggningsmetoderna upp av den andras relativt större bete, skogstillgångar eller annat. Militiehemmanen representerar också bara större eller mindre delar av socknarnas gårdar. I t.ex. Kronobergs län utgjorde de mycket olika andelar av

⁴⁵ 1747 från Börstorpssamlingen, E3114, RA. 1717 krävde Kungl. Majt. in ägobeskrivningar för alla rikets städer. De finns delvis bevarade i RA, men har här inte utnyttjats.

⁴⁶ Boëthius 1930, s. 3.

⁴⁷ Beträffande taxan se rapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning*.

⁴⁸ Lilja 1996.

⁴⁹ Lilja 1996, appendix C.

socknarnas totala mantal, i snitt 12 %. I några socknar innefattade de ända upp till 20-35 % av det totala mantalet, medan de i en handfull socknar helt saknades. När dessa hemman utgör en liten del av en sockens totala mantal ökar risken att vi genom slumpen får med vad gäller åker etc. per mantal orepresentativa hemman.

Föreliggande undersökning måste alltså, när den utgår från indelningsverk och skattdokument, baseras på att resursgenomsnitt för ett mindre antal hemman i ett område räknas upp och proportioneras, inflateras, till t.ex. en åkerareal för hela området. Ett, i åtminstone vissa avseenden, snett urval får därmed representera helheten. Den förste som veterligen använde metoden var Einar Forssell i sin studie av Sollentuna 1938.⁵⁰ Flera följde efter. Axel Wennberg riktade sedermera kraftig kritik mot att använda för små grundmaterial, för smal bas, vid sådana proportioneringar. Han såg endast en möjlighet att följa åkerarealens förändringar genom ”fotografisk konnektering” av i tiden på varandra följande kartor område för område. Utgångsvärdena i t.ex. ett gott, korrigerat och kontrollerat, kartmaterial bör enligt Wennbergs tumregel utgå från minst hälften av det konstruerade totalvärdet. En proportionering från ett grundmaterial som endast täcker 20 % är enligt Wennberg meningslös, då eventuella fel kan femdubblas.⁵¹

Det säger sig självt att Wennbergs föreslagna kartmetod är praktiskt svår använd för den som vill komma åt större geografiska områden. Wennberg eftersträvade tydligen mycket exakta siffror, arbetade på mycket lokala material och undvek skattningar för större områden: ”Våra möjligheter att komma fram till jämförbara värden på åkerarealen i äldre tid äro ... ytterligt begränsade”.⁵²

Trots Wennbergs varning har de ovan redovisade uppgifterna om olika slags resurser per mantal, oftast hämtade från relativt få gårdsbeskrivningar i indelnings- och skattdokument, i vår statistik använts för uppskattningar av de totala resurserna hos ett områdes alla jordbrukare.⁵³ Ett motiv är att modern statistik underkänner Wennbergs resonemang kring betydelsen av hur stor *andel* av en population man har uppgifter om när man vill göra totaluppskattningar från slumpmässiga urval. Viktigare är i stället hur stort urvalet är i absoluta termer, de observerade värdenas spridning och hur urvalet gjorts.

Här ges ett exempel på hur åker- och ängsskattningar från indelningsmaterialet kan se ut. De är hämtade från Kronobergs län och visar resultaten av några beräkningar från erhållna medelvärdeskattningar av kvoterna tunland/mantal och parmar/mantal. Bl.a. kommer betydelsen av antalet observationer att framgå. Medelvärdes medelfel eller medelvärdes standardavvikelse (SE) i % av urvalsmedelvärdet är ett mått på hur långt ifrån populationens verkliga medelvärde vårt skattade medelvärde sannolikt ligger. Först visas några beräkningar på sockennivå, sedan motsvarande beräkningar på häradsnivå.

För följande socknar med 20-31 observationer erhöles följande statistik:

---

⁵⁰ Einar Forssell 1938.

⁵¹ Wennberg 1946, s. 52, 56.

⁵² Wennberg 1946, s. 66.

⁵³ De metodiska övervägandena blir i princip desamma som vid uppskattningar utifrån bouppteckningar (jfr Kuuse 1970, L. Herlitz 1974, s. 218, 220, 223, Isacson 1979, Jonsson 1980 och Gadd 1983 samt tidigare not).

Medelvårdesskattningar av åker och äng från sockenurval i Kronobergs län

Socken	N	Tunmland åker per mantal		Parmar hö per mantal	
		Medelvärde	SE i % av medelvärdet	Medelvärde	SE i % av medelvärdet
Virestad	20	11,8	4	46,6	5
Berga	31	12,0	4	40,9	4
Ryssby	31	12,9	4	41,2	5
Åseda	30	8,5	6	35,3	5

Anmärkning: N = antal observationer. SE = Medelvärdets standardavvikelse.

Källa: Se anmärkningarna för Kronobergs län längre fram.

Enligt tabellen erhöles för enskilda socknars åkerareal SE på $\pm 4-6$ procent av medelvärdena.

I följande tabell visas hur osäkerheten kan se ut på häradsnivå där också medianerna tagits med:

Medelvårdesskattningar av åker och äng från häradsurval i Kronobergs län

Härad	N	Tunmland åker per mantal			Parmar hö per mantal		
		Medelvärde	SE i % av medelvärdet	Median	Medelvärde	SE i % av medelvärdet	Median
Allbo	101	12,6	3	12,5	46,1	4	45
Kinnevald	47	11,9	5	12,3	45,2	5	44
Konga	135	11,1	2	10,7	42,4	2	40,3
Norrvidinge	56	12,2	4	11,6	42,1	7	40
Sunnerbo	153	12,0	2	12,0	42,0	3	40
Uppvidinge	91	9,5	3	9,3	38,1	3	36

Anmärkning: N = antal observationer. SE = Medelvärdets standardavvikelse.

Källa: Se anmärkningarna för Kronobergs län längre fram.

Här är observationerna fler och felmarginalerna i regel mindre, för åkern $\pm 2-5$ procent. Här har jag också lagt in medianvärdena som visar att de observerade värdena är jämnt fördelade och approximerar normalfördelningar.

Vid skattningarna för åker och äng från indelningsverk och skattningslagningar har valet stått mellan ibland mer osäkra sockenmedelvärden och något säkrare häradsvärden. De ofta få observationerna per socken har då lett till att jag använt de senare. Säkert döljs då vissa skillnader mellan enskilda socknars verkliga medelvärden, men dessa skillnader skulle ändå inte gå att få fram med hjälp av de osäkra sockenuppgifterna. För *svedjor* har jag föredragit sockensiffror då det har ett särskilt intresse att precisera var svedjebruket förekom, då det bl.a. säger en del om skogstyperna. Svedjesåden utgjorde normalt bara en liten del av utsädet.

Det föregående kan verka uppmuntrande. Man måste då komma ihåg att beräkningarna förutsatt att de observerade gårdarna representerar ett slumpmässigt urval från alla gårdar. Det är de ju strängt taget inte. Här kan man bara söka tröst i de resonemang som fördes ovan om deras representativitet för alla populationens gårdar.

1690 års ”tiondeskörd”

Hur stor var då skörden i Sverige år 1690, det år vi valt som riktår för vår statistik?

Flera sätt finns att uppskatta skördarna för den här aktuella perioden. De två vanligaste är dels från s.k. *korntal och utsäde* och dels från *tiondet*. Uppgifter om korntalen, d.v.s. hur många tunnor man kunde skörda efter en utsädestunna, går ibland att ta fram för bestämda år från ett antal bevarade räkenskaper för större herrgårdar och liknande, men det är osäkert hur representativa sådana gårdars avkastningsförhållanden var för vanliga bondebruk. Korntal rapporteras också i kronans skattläggningsmetoder, men de är ibland oklara. Är de för låga eller för höga? Även om vi hade säkra och representativa korntaluppgifter förutsätts kunskap om utsådda sädesvolymen. Vid de fasta tiondesättningarna ges ofta starkt olika bedömningar av korntalen från lantmätnarna och bönderna.⁵⁴ Vem hade rätt? Skattläggningsmetodernas korntal är dessutom inte knutna till ett visst år utan mer eller mindre noggrant uppskattade normaltal, kanske ibland något lågt tilltagna på grund av kronans rädsla för överbeskattning som kunde driva bort åbon.⁵⁵

Som redan nämnts ger uppgifterna från indelningsverk och skattläggningar i regel god information om åkerarealer, mera sällan om utsädesvolymen. Tumregeln volymen en tunna utsäde, räknat i ren säd, per tunnländ besädd åker ligger visserligen säkert ofta nära verkligheten, men här finns en allvarligare hake - uppgifter från åtskilliga håll visar att varierande delar av åkern kunde stå osädd ett visst år, och då inte bara den eventuella trädesdelen.

Trots införanden av fast tionde på en del håll tillämpade stora delar av landet kring 1690 fortfarande rörligt tionde. Detta skulle enligt många agrarhistoriker tillåta skattningar. Andra forskare har däremot riktat häftig kritik mot sådana skördeberäkningar. Denna har behandlats i projektrapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning*. Att flera framstående svenska agrarhistoriker ansett tiondet väl duga för skördeberäkningar har fått motivera att ta med en sådan beräkning för år 1690 i statistiken. Den har gjorts på i princip samma sätt som för 1630, men nu med hjälp av ett mycket större antal sockenuppgifter.

Beräkningen av ”tiondeskörden” sker från kronotiondet som i princip skulle utgå från varje års ”årsväxt”. Längder eller sammanställningar över detta har främst hämtats från länsräkenskaper i riksarkivet eller landsarkivens länsstyrelsearkiv.⁵⁶ Där dessa källor för det rörliga tiondet gått förlorade kan ibland alternativa källor finnas. Till sådana hör bl.a. räkenskaper i fögderiernas häradsskrivararkiv i landsarkiven samt för Stockholms stora barnhus och för Vadstena krigsmanshus, det näst sista i Stockholms stadsarkiv, det senare i krigsarkivet (se bilaga 2). Var vår statistiks tiondeuppgifter hämtats ifrån redovisas under de länsvisa anmärkningarna i det följande. Samma gäller de överväganden som gjorts kring beräkningarna av 1690 års skörd för en del av de områden som då hade fast tionde.

Praktiskt har statistikens beräkningar av ”tiondeskörden” skett genom multiplikation av tiondet med, i regel, 15. Kompletteringar för tiondebefriade gårdar, oftast säterier, rå- och rörshemman och prästgårdar, har därpå gjorts med hjälp av mantalen. Vilka befriade som funnits måste då undersökas socken för socken. Tillägg måste också göras för

---

⁵⁴ Weibull 1952.

⁵⁵ Palm 1997, Kellgren 1942, s. 125, ansåg att det fanns olika sätt att beräkna korntalen. Wennberg 1947, s. 187, ansåg att särskilt kartornas korntal måste betraktas med skepsis.

⁵⁶ Det har bara varit möjligt att i begränsad utsträckning undersöka länsräkenskaper i landsarkiven. Samma gäller tiondelängder som kan finnas i landsarkivens häradsskrivararkiv och som möjligen kunnat fylla luckor i länsräkenskapsmaterialen.

”avgången”, rågan etc. Det görs här genom multiplikation med faktorn 1,1 (se nedan under ”Mått”). ”Tiondeskörden” för en socken beräknas därmed enligt formeln:

$$\text{”Tiondeskörden”} = 1,1 * (\text{totalt antal mantal} / (\text{totalt antal mantal} - \text{tiondebefriade mantal})) * (\text{kronotiondet}) * 15$$

Det har visat sig svårt att i vissa fall avgöra mantalet för de befriade. Det är när tiondematerialen inte anger några mantal. Vi vet dock vilka slags gårdar detta var. Den största gruppen utgjordes av säterier, rå- och rörshemman samt under säterierna ”inlagda” hemman. Dessas mantal har då hämtas från länsräkenskapernas avkortningsuppgifter (i verifikationerna) där de redovisas gård för gård i särskilda sammanställningar för de olika gårdstyperna (ett ganska tidskrävande arbete i många fall). De tiondebefriade prästgårdarnas mantal kan uppskattas från Westerlings tidigare nämnda sammanställning, om inga mer närliggande uppgifter finns tillhands. Om tiondelängderna bara anger mantal för de betalande får man de befriade mantalens antal som skillnaden mellan detta och det totala förmedlade mantalet för området. På grund av ofullständigheterna i källmaterialet har uppgifter om det befriade mantalet i flera fall inte kunnat hämtas från samma år som tiondet, utan från något år strax före eller efter 1690. Men drastiska förskjutningar när det gäller vilka gårdar som var tiondebefriade torde vara ovanliga mellan enstaka år kring 1690.

En normalskörd runt 1690?

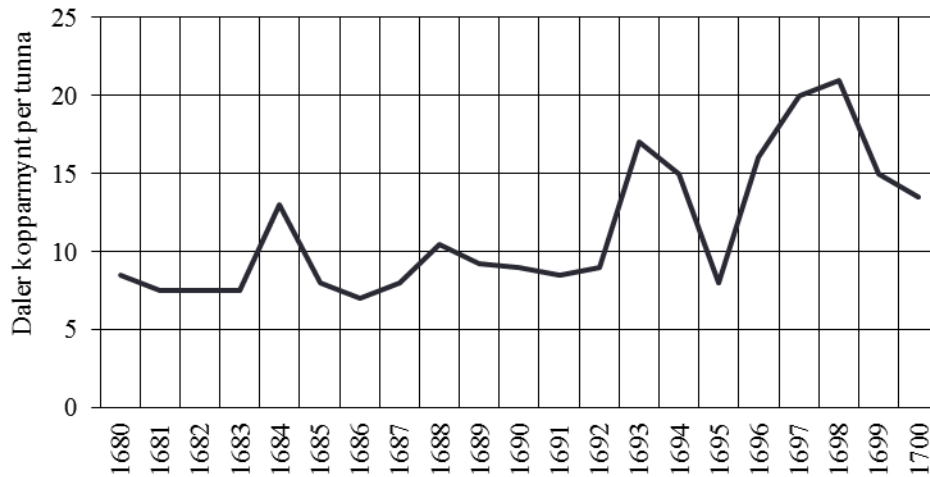
Innan vi går vidare kan det vara lämpligt att något titta på den mer allmänna skördeutvecklingen 1690 och åren däromkring. Skördarnas storlek i absoluta tal dessa år har inom forskningen hittills bara beräknats för Norrland, Närke och Gotland samt ett antal mindre områden, härader eller socknar. Beräkningarna avser då i regel inte ett bestämt år utan något slags genomsnitt.

För åren närmast kring 1690 saknas användbara skördeomdömen för landet som helhet. De som finns är så pass opålitliga och delvis motsägelsefulla att det knappast är meningsfullt att närmare återge dem här.⁵⁷ 1680-talets skördar har ansetts goda, vissa år t.o.m. som rekordår, medan de sista årtiondena av 1600-talet är kända för flera stora missväxter i landet. Utvecklingen avspeglas grovt i priserna på spannmål:

---

⁵⁷ Helmfrid 1949, s. 17 som också redovisar annan litteratur kring dessa omdömen. Axelson 1888 har sammanställt utförliga länsvisa och samtida omdömen 1695-1718 (s. 13 ff.). Jämför också Hannerberg 1941, s. 207 ff.

Spannmålspriser i Stockholm 1680-1700

Källa: Söderberg & Jansson 1991, tabell A7.

Priserna antyder toppar för dyrtid på spannmål 1684, 1688, 1693, 1694, 1696-1698. Att märka är då att priserna ofta gick upp i början av året efter skördeåret, när bristen blev allt märkbarare för konsumenterna.

Under slutet av 1600-talet tyder omfattande spannmålsimport på att hemmaproduktionen blivit alltmer otillräcklig för befolkningens behov. Än så länge är dock importvolymerna kända bara för ett fåtal år:

Sveriges spannmålsimport vissa år

År	Import i tunnor
1685	205 926
...	
1695	11 000
1696	800 000
1697	600 000

Källor: Boëthius & Heckscher 1938; Axelson 1888, s. 6.

De tre sista årens uppgifter kommer från riksrådet Fabian Wrede, som kallade dem ”de 3 hungersåren”. Från Skåne omdirigerades det mesta av spannmålsöverskottet efter införlivandet till ”Gammelsverige”. Därifrån kunde enligt en uppgift från 1697 under goda år utföras bortåt 200 000 tunnor. ”Gammelsveriges” område kan dämed vissa år under 1690-talet ha importerat runt en miljon tunnor, motsvarande konsumtionsbehovet hos någonstans mellan halva och en tredjedel av befolkningen!⁵⁸ I de längre fram

⁵⁸ Axelson 1888, s. 9 f. Baltikums spannmålsexport var mycket stor: 1694 exporterades cirka 1 150 000 tunnor därifrån, 1695 närmare 800 000. De två största utförselhamnarna var Riga och Reval. I den förstnämndas export stod Sverige 1689 för 49,4 %, 1699 för 72,5 %. Av Rigas export 1695 gick 15,4 % till Sverige. (Soom 1961, s. 298). Skördeutvecklingen i Baltikum följde nära den i Sverige: Estland hade missväxt 1690, 1691, 1692. Det följande året var skörden än torftigare. 1694 var däremot ett gott år, 1695-1697 var det åter missväxt, nu följd av hungersnöd. (Soom 1961, s. 63.) Man noterar att hungersnöden inte hindrade de baltiska godsägarna att fortsätta sin export till bl.a. Sverige.

lämnade anmärkningarna för enskilda län antyds utvecklingen 1680-1690 för de län som då fortfarande hade rörligt tionde.

1690 sticker inte, åtminstone på riksnivå, ut som ett särskilt dåligt spannmålsår. I följande tabell jämförs 1690 års ”tiondeskörd” med beräknade normalskördar för landskap där detta kan göras:

”Tiondeskörd” som andel av normalskörd (%)

	Antal undersökta socknar med rörligt tionde	Medel av ”tiondeskörd” 1690 som % av normalskörd
Bohuslän	67	124
Dalarna	51	72
Gästrikland	11	93
Härjedalen	6	72
Hälsningland	34	69
Jämtland	42	117
Medelpad	19	100
Närke	46	106
Småland	220	79
Södermanland	117	140
Uppland	189	110
Västerbotten	18	93
Västergötland	12	77
Västmanland	72	120
Värmland	79	84
Ångermanland	38	121
Östergötland	152	84
Totalt	1 175	100

Sammantaget motsvarade 1690 skördemässigt ett normalår för området, men lokalt var avvikelserna mycket stora. För en helhetsbedömning av skörden år 1690 är det särskilt olyckligt att årsutfallet för det viktiga Skåne, som hade fast tionde, tillsvidare förblir okänt.

För områden som under slutet av 1600-talet fått fast tionde, har jag tolkat detta som uttryck för, möjligen något lågt, beräknade normalskördar för tiden. För att de varit lågt beräknade talar att bönderna skulle klara att betala tiondet även i dåliga år. Statistikens ”normalskördar” är beräknade från detta fasta tionde med vanliga tillägg för eventuellt befriade gårdar. Några tillägg med 10 % för ”avgång” etc. (se nedan) har då inte gjorts eftersom det fasta tiondet i regel var en rent matematisk skrivbordsprodukt där ingen uppmättningsproblematik förelåg. För socknar med rörligt tionde 1690 har genomsnittstiondet från ett antal föregående år, oftast 1680-talet, använts för att approximera en normalskörd.

Mått

En fördel jämfört med våra statistikkonstruktioner för 1570 och 1630 är att måtten i de fiskala och kamerala källmaterialen blivit enhetliga genom bl.a. tunnlandets fastställande

fr.o.m. 1634 till 14 000 kvadratalnar (4 936,6 m², ~1/2 hektar)⁵⁹, bestämmelser om råge 1638 (6 % av tiondet)⁶⁰, Stiernhielms tunn- och kannjustering 1665 och slutligen hömåttets förenhetligande i kronoparmen i lantmätarinstruktionen 1688 (5,65 m³).⁶¹ Av dessa tycks alla utom hömåttet ha slagit igenom i vårt källmaterial kring 1690. Vad gäller höet skyntar i protokollen flera varianter av illa, om alls, definierade ”lass”, sommarlass, vinterlass, gillingar, parmar, skattlass, stackar, såtar, manslätt, knubbar o.s.v. Jag återkommer till detta flerstädes längre fram. Även underindelningar av tunnan kunde variera lokalt, med olikstora skäppor m.m.

Tunnan som målkärl rymde 146,6 liter, men tunnan som spannmålsmått har varierat genom växlande packningssätt, rågar och övermål. En särskild komplikation vid skördeberäkningar från tiondet är den s.k. råkan eller övermålet. Vid spannmålsmätning skilde man på struket och rågat mål. Det förra innebar att man fyllde måttkärl och strök av det med en käpp längs dess överkant. Rågat mål innebar att man öste på ytterligare så mycket som kunde ligga kvar. Sådana pålägg har gjorts även på det tionde bonden levererade.⁶² Före 1638 var normerna för råge och övermål vacklande. Men 1638 infördes klara regler - tiondet skulle levereras och uppbäras med oskakat, ostoppat och struket mål, med en råge eller övermål om 3 kannor, 2 ”upplandsfat” eller 2 ”finska kappar” per tunna.⁶³

Enligt 1638 års beslut var övermålets syfte att kompensera för ”avgången”. Vad var detta? Björn Helmfrid visade att avrundningar vid rökräkningar och provtröskningar m.m. gjorde att tiondelängdernas uppvisade kvantiteter borde ökas med närmare 5 % för att de skulle motsvara tiondets rätta andel av skörden. Det är sannolikt detta som menas med avgången. 1638 års övermål uppgick till knappt 6 % av tiondet.⁶⁴

I sin studie av tiondet i Ståthöga i Östergötland ställer Björn Helmfrid den viktiga frågan om hur råge eller övermål påverkar vår bedömning av tiondelängdernas sifferuppgifter. Enligt Helmfrid är svaret enkelt: tiondelängdernas siffror ”avser att utgöra en värdemätare på bondens årsskörd, mätt med i orterna gängse struket mått”.⁶⁵ Övermålet eller rågen uppvägs en ungefär likstor underskattning vid tiondeberäkningarna ute i socknarna: Räkna man konsekvent tionde och ”skördesiffror” med rågat i stället för struket mål torde man till fullo kompensera felkällorna.⁶⁶

Jan Lindegren räknade i sin Västerbottensstudie med en betydligt större underskattning än Helmfrid, i snitt 15,6 %.⁶⁷ För att kompensera för avrundningar neråt vid skylräkning och sädesuppmätning har jag valt att göra ett generellt tillägg på 10 %, ett påslag som hamnar ungefär mitt emellan Björn Helmfrids och Lindegrens föreslagna.⁶⁸

Vid utsädesuppgifter bör man däremot inte räkna med några påslag utöver målkärlets grundvolym. Råge, skakning o.s.v. hörde handel och uppbörd till.

⁵⁹ Jansson 1950 under uppslagsordet ”tunnland”.

⁶⁰ Helmfrid 1949, s. 97.

⁶¹ Jansson 1950 under uppslagsordet ”parm”; Rantanen 1997; Vestbö-Franzén 2004.

⁶² Helmfrid 1949, s. 12 f.

⁶³ Helmfrid 1949, s. 13. Fridén 1991, s. 175 ff. räknar med att en råge, motsvarande den 1638 specificerade om 3 kannor per tunna, lagts till redan på de 146,6-literstunnor som cirkulerade före 1630. Det skulle enligt Helmfrid (s. 97) motsvara 5,4 % (1665).

⁶⁴ Helmfrid 1949, s. 97.

⁶⁵ Helmfrid 1949, s. 12 f.

⁶⁶ Helmfrid 1949, s. 101.

⁶⁷ Lindegren 1980.

⁶⁸ Pålägg är osäkra: Fridén 1991, s.176, ansluter sig till Helmfrids bedömning.

Blekinge

Landskapet Blekinges länsstillhörighet varierade under den första svenska tiden, vilket kan skapa viss förvirring när forskaren söker källmaterial. Efter den svenska annekteringen (formellt 1662) tillsattes 1658-1660 en generalguvernör, högste både militära och civile chef, för Blekinge (och Skåne, Halland och Bornholm) med residens i Malmö. Detta generalguvernement avskaffades 1669 varvid gamla Helsingborg och Landskrona län slogs samman med Malmöhus län under en landshövding samtidigt som Blekinge och övriga Skåne bildade Kristianstads län. I samband med Skånska kriget (1676-1679) återupprättades Skånska generalguvernementet. Då hade emellertid Blekinge (med undantag av Listers härad som fortsatt tillhörde generalguvernementet) 1675 överförts till Kronobergs län under vilket det blev kvar t.o.m. 1679. 1680 återfördes landskapet kort till Kristianstads län, för att redan 1681 föras till Kalmar län där det kvarstod till 1683, då det slutligen blev eget län.

Det förmedlade mantalet

För större delen av landskapet inskrevs mantalet enligt 1671 års jordrevning och skattläggning i jordeboken 1680 och blev i det stora hela bestående. Enda mer betydande undantaget är socknarna Gammaltorp, Ysane, Mjällby och Sölvesborg, alla i Listers härad, där ny revning och skattläggning genomfördes i samband med båtsmansindelningen 1685 och 1687. Ett stort antal hemman i dessa socknar åsattes då, enligt Gabriel Thulin, lägre mantal än 1671.⁶⁹ För länets huvuddel har jag i databasen lagt in 1680 års mantal, enligt i Kristianstads läns jordebok i riksarkivet. För de fyra nämnda socknarna har istället mantal hämtats från 1690 års jordebok för Blekinge 1680, också den i riksarkivet. 1680 års mantal för Blekinge inbegriper inte prästgårdarna och det säteri, Ryedal, som nu fanns i Gammaltorp. Databasens mantal för Blekinge är därmed eller såpass färskt att det motsvarar vad som annars kallas det förmedlade mantalet runt 1690. Kompletterande uppgifter för dessa är som vanligt inlagda i databasen.

Åker och äng

Statistikens utgångspunkt är de uppgifter om åker och äng som Sven Björnsson redovisar i sitt kulturgeografiska verk om Blekinge. Uppgifterna har han hämtat från de jordrannsakingar som gjordes i samband med 1684 års tiondesättning. För länet sattes då fast tionde på samma sätt som för Skåne.⁷⁰ Björnsson ger dels totalsiffror för åker och äng, dels utsäde per brukningsenhet.⁷¹ Sannolikt bygger källuppgifterna ofta på böndernas egna utsagor och kan därför möjligen vara för låga.⁷²

I materialet beräknas ängsproduktionen i odefinierade ”lass”. Enligt skattläggningsmetoden för Blekinge 1671 gick det 1,5 blekingska sommarlass på en parm.⁷³ 1689 skall ett sommarlass hö i Blekinge dessutom ha motsvarat 1,5 stack.⁷⁴

---

⁶⁹ Thulin II, s. 48.

⁷⁰ Björnsson 1946, s. 29, 50-54

⁷¹ Björnsson 1946, s. 289 f.

⁷² Björnsson 1946, s. 26. I tiondelängden ”efter Hillethans kronotondebok” (i Länsräkenskaper för Blekinge län, verifikation 1688, RA) redovisas också avkortningar för ödesmål. Sådana har för Skånes del indikerat obrukad åker. Tyvärr har inte motsvarande uppgifter påträffats för 1690. Ödeläggelsen 1688 verkar dock helt obetydlig jämfört med Skånes (se anmärkningarna för Skåne längre fram).

⁷³ Skattläggnings Methode, för Malmöhus, Christianstads och Blekinge Län; af den 4 Sept. 1671.

Enagrius 1826.

⁷⁴ Björnsson 1946, s. 104.

Därmed torde stack och sommarlass i Blekinge varit samma sak. Även tiondesättningsmaterialet anger hölass (se om detta nedan under avsnittet om boskapen).

Odlade grödor

För att få en riktig bild av odlingen förordar Jörgen Weibull, för Skåne, att man istället för från det fasta tiondet utgår från prästernas räkenskaper över sin (tredje-)del av tionden. Prästtiondet, som kunde fortsätta vara rörligt trots fasta tiondesättningar på kronotiondet, tillmäts stor beviskraft när det gäller vad som odlades eftersom det ofta togs ut ”i neken” direkt på fälten. Samma kan ha gällt även Blekinge.⁷⁵ Det visar sig dock att egentliga prästtiondeuppgifter från Blekinge är fragmentariska om de alls bevarats.⁷⁶ Jag har därför här valt att gå på den fasta tiondesättningens grödofördelning, möjligen något avvikande från vad som verkligen odlades (jämför anmärkningarna för Skåne).⁷⁷

Odlingssystem

Hela landskapet har, med ett obetydligt undantag, tillämpat ensäde på 1600-talet. Undantaget är några byar i östra delen av Kristianopel socken som tycks ha tillämpat tvåsäde, åtminstone i slutet av århundradet.⁷⁸ Jag har överallt räknat med ensäde.

Avkastning

-

1690 års ”tiondeskörd”

I vilken grad Blekinges präster valde att ansluta sig till kronans fasta tiondesättningar är oklart. Jag har dock, som redan nämnts, inte träffat på några för skördeberäkningar användbara uppgifter om rörligt prästtionde från skördeåret 1690. Det innebär att skörden för år 1690 måste uppskattas på annat sätt. Här har beräkningarna gjorts på samma sätt som visas under anmärkningarna för Skåne längre fram.

En normalskörd runt 1690

Den skörd som 1684 års fasta tionde för Blekinge förutsätter har fått representera en normalskörd i landskapet runt 1690 och har lagts in i databasen.⁷⁹

Boskapen

Även statistiken över boskapen bygger på Björnssons bearbetningar av materialet från 1684 års tiondekommission. Här ger han dock inte sockensiffror, utan bara summor per brukningsenhet för landskapet, uppdelat på sju naturgeografiskt avgränsade bygder. För statistiken har jag först fördelat landskapets socknar på dessa bygder. Därefter har Björnssons medeltal hästar, oxar, kor, ungboskap, får, getter och svin per brukningsdel och zon multiplicerats med antalet brukningsenheter i var och en av de ingående

---

⁷⁵ Weibull 1952, s. 101 f.

⁷⁶ Jämför rapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning*.

⁷⁷ Uppgifter om detta har hämtats från tiondelängden ”efter Hillethans kronotiondebok” (i Länsräkenskaper för Blekinge län, verifikation, 1688, RA). Intill detta fasta tiondes införande gällde ett äldre fast tionde (se t.ex. 1684 års tiondelängd bland länsräkenskapernas verifikationer för Kalmar län, som Blekinge då tillhörde). Där återges samma tionde som redovisas redan i en översikt från 1673. Om detta se under anmärkningarna för Skåne längre fram).

⁷⁸ Björnsson 1946, s. 84 f.

⁷⁹ Blekinges tionde ”efter Hillethans kronotiondebok” i Länsräkenskaper för Blekinge län, verifikation, 1688, RA.

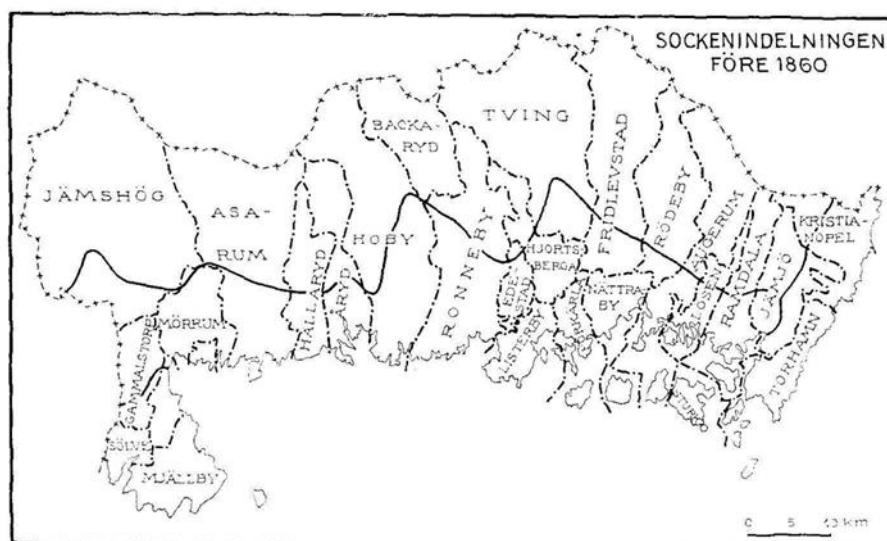
socknarna.⁸⁰ Detta, arbetsekonomiskt betingade, förfarande innebär att skillnader i resurser mellan närliggande socknar inom samma bygd utjämnas något. Den forskare som vill ha så säkra uppgifter som möjligt för en enskild socken har här särskilt stor anledning att följa det inledningsvis givna rådet att själv gå till källmaterialet.

Tiondesättningen uppger också antalet hölass. Dessa lass storlek blir dock oklar när de, sammanlagt runt 13 000, ställs mot beräknat antal nötkreatursenheter (Ne) som skulle utfodras över vintern, cirka 28 000. Jämför skattläggningsmetodens höuppgifter ovan! Något tillägg för småboskap har här inte behövts göras då får, getter och svin ingår i källuppgifterna.

Ägobeskrivningar

För Mjällby, Ysane, Gammeltorp och Sölvesborg samt Bräkne härad har uppgifter hämtats från jordrevningar 1671-1673.⁸¹ För Medelstads och Östra härad har statistikens bedömningar hämtats från Björnssons generaliserade bygdebeskrivningar, med ett undantag.

Skogs- och dalbygd i Blekinge

Anmärkning: Norr om den grova linjen ”skog”, söder därom ”dal”.

Källa: Björnsson 1946 s. 283. Den grova linjen visar den ungefärliga gränsen mellan skogs- och dalbygdsområden.

Städerna

Städerna i Blekinge var, liksom i övriga Skåneland, befriade från boskapsskatten. En viktig källa undgår oss därmed vid statistikkonstruktionen. Bouppteckningar från arvsskiften skulle kunna vara en ersättningskälla. Endast fem sådana - för *Karlshamn*, grundad 1664 - har dock påträffats från perioden 1683-1695. Medeltalet per arvlätare blev där: 2 hästar, 5 kor och 7 får.⁸² Den vanliga frågan i sådana sammanhang är dödsbonas representativitet för övriga hushåll. Här har ett mycket lättvindigt antagande gjorts: bouppteckningarna representerar normala hushåll i staden. Stadens boskap har så

⁸⁰ Dessa fås fram genom att totalt utsäde per socken divideras med medeltal utsäde per bruk enligt Björnsson. 1946, s. 57. När ibland samma socken ingår i två eller tre av Björnssons zoner har jag hänfört socknen till den bygd där större delen av dess åker låg.

⁸¹ Kammarkollegiet, Andra provinskontoret, volym FI:624, RA.

⁸² Bouppteckningar för Karlshamn, Karlshamns rådhusrätts arkiv, skannade kopior från SVAR.

beräknats genom multiplikation med antalet hushåll. Beräkningen får naturligtvis tas med stor reservation.

1680 fick landskapet en ny, snabbt växande, stad, *Karlskrona*, samtidigt som den gamla staden *Ronneby* lades ned. För en boskapsuppskattning för Karlskrona 1690 har jag valt att gå på medeltalen per arvlåtare i de skånska fästningsstäderna Landskrona, Kristianstad, Malmö och Helsingborg (se tabeller under anmärkningarna för Skåne längre fram).

Karlskrona och Karlshamn var landskapets enda städer runt 1690 sedan en rad äldre städer lagts ned under det föregående århundradet:

Kristianopol, nedlagd 1676.

Ronneby, nedlagd 1680 till förmån för Karlskrona.

Sölvesborg, nedlagd 1654. Socknen hade inklusive slottet 1673 100,1 tunnors utsäde och skördade 332 lass.

Elleholm, nedlagd år 1600. Dess ladugård hade 1673 9 tunnors utsäde och höstade 130 lass.

Lyckeby (Lyckå), nedlagd 1600 och uppgått i Lösen socken.

Övrigt

-

Gotland

Gotland kom under svenska kronan genom freden i Brömsebro 1645. 1654-1689 tillhörde Gotland drottning Kristinas underhållsländer. De administrativa indelningarna på ön, som utgjorde ett eget län, är delvis egendomliga - bl.a. är en del kameralt material uppdelat efter ”ting” i stället för som i andra landsdelar efter socken. Tryggve Siltberg har benat upp problematik och förändringar.⁸³

Mantalet

I likhet med övriga landet kom de äldre mantalen på Gotland att förmedlas under slutet av 1600-talet. 1748 fanns 1 098 sådana förmedlade mantal på ön. Vi eftersträvar för vissa beräkningar mantal per socken, men tyvärr är mantalsuppgifterna ända fram mot mitten inte uppdelade på sådana, utan på ting. Här har av arbetsekonomiska skäl mantalen vid 1800-talets början enligt Carl af Forsells sammanställning fått ersätta i tiden till 1690 mer närliggande uppgifter. De förmedlade mantalen från slutet av 1600-talet blev ofta bestående för lång tid framåt. af Forsells uppgifter för Gotland ligger bara 10 mantal högre än de från 1748.

Åker och äng

Åren alldeles kring 1700 utfördes omfattande karteringar på Gotland. Beskrivningarna i dessa kartor har exciperats av Jakob Ronsten, som vänligen låtit mig ta del av sitt arbete för vår statistikkonstruktion.⁸⁴ Praktiskt taget hela ön ingår i dessa siffror. Åkern uppges i tunnland och är uppdelad på ”åker” och ”linda” (ibland kallad öde eller linda). Jag har beräknat den teoretiskt besådda åkern som kartbeskrivningarnas åker utom lindan minus den träda odlingsystemet förutsätter (se nedan).

Summan för hela ön av dessa uppgifter blev 29 114 tunnland åker, 3 767 tunnland linda, total åker alltså cirka 33 000 tunnland. Denna siffra ligger nära dem som Gunnar Kellgren och Tryggve Siltberg beräknat utifrån åkerarealer efter en kartering av ön daterad 1744, där Siltberg fördelade uppgifterna på socken.⁸⁵ Kellgren beräknade arealen till 29 550 tunnland, Siltberg till 30 429 tunnland. Bägge menade att 1744 års karta byggde på karteringarna från tiden kring 1700.⁸⁶ I den s.k. *Markdatabas Gotland* har åkerfigurernas arealer i själva kartorna mätts upp. Uppmätningarna visade genomgående större arealer än lantmätarna angav. Markdatabasen fick Gotlands åkerareal till 39 394 tunnland. Lantmätarsiffrorna motsvarade således 77 % av databasens; differensen för enskilda socknar kunde variera mellan 55-100 %. Kanske kan mycket av skillnaden förklaras av att lantmätarna dragit av impedimenten, något de skulle göra enligt sin instruktion.⁸⁷ Markdatabasens ytor har jag således uppfattat som total åker inklusive impediment och långperiodiska trädor i form av lindor. Det rör sig alltså om två olika definitioner av vad som menas med åker.⁸⁸

---

⁸³ Siltberg 1991.

⁸⁴ Sedermera har Ronsten publicerat sitt arbete i bokform med inläggande cd-skiva: *Gotländska gårdar och ägor kring år 1700*. Detta arbete har i sin slugiltiga form endast delvis kunnat beaktas här.

⁸⁵ Kellgren 1942.

⁸⁶ Kellgren 1942 s. 105, Siltberg 1992, s. 163-167.

⁸⁷ Myrdal 1993.

⁸⁸ Stort tack till Stefan Ene vid kulturgeografiska institutionen i Stockholm, som hjälpt till med datauttag och annat.

Hårdvallshöet anges i parmar, myrfodret och starrhöet i ömsom parmar, ömsom lass. Lass och parmar har antagits här ha haft samma volym.⁸⁹ Det samre höets lass har jag räknat motsvara en halv parm. För en handfull socknar anges inte något hö. Jag har då skattat detta efter relationen hö/åker i en angränsande socken.⁹⁰

Ronstens sammanställningar ger 16 500 parmar hö och 6 500 lass myrfoder.

Odlade grödor

Till skillnad från på fastlandet saknas de täta uppgifterna om skördarnas sammansättning som de frekventa tiondelängderna ger. På Gotland behöll prästerna hela tiondet och därmed räkenskaperna över det; deras arkiv har sedan sannolikt gått förlorade. 1693 har de dock måst redovisa för kronan vad som ”gemenligen faller”.⁹¹ Denna redovisning är den enda systematiska geografiskt fördelade uppgift över råg- och kornskördarnas fördelning som påträffats från 1600-talets Gotland; ingen havre nämns. Uppgifterna avser pastorat och pastoratens fördelning har i statistiken fått gälla för deras ingående socknar.

Kellgren räknade med att en skörd på ön år 1700 fördelade sig på 53 % råg, 42 % korn och 5 % havre.⁹² Här får man intrycket att havreodlingen på ön varit mycket obetydlig, vilket skulle kunna förklara att sädeslaget inte nämns i tiondesammanställningen 1693.

Odlingssystem

Möjligen var de gotländska odlingssystemen under 1600-talet stadda i förändring: Utifrån kartmaterialet från början av 1700-talet bedömde Kellgren att cirka 18 000 av öns ungefär 30 000 tunnland åker, eller 60 %, var besådda, vilket indikerar att tresåde dominerade.⁹³

Siltberg fann i samma material mest tresåde, men också stora inslag av tvåsåde. Det förekom att samma gård kunde tillämpa tvåsåde på en del av sina åkrar, tresåde på andra. Jag har för statistiken valt att gå på Siltbergs uppgifter och antagit att de kan representera också tiden kring 1690.⁹⁴ Visst svedjebruk förekom omkring år 1700, men var av allt att döma obetydligt, endast 57 svedjor rapporterades på 1 624 gårdar.⁹⁵

Avkastning

David Hannerberg räknar från det nyss nämnda kartmaterialet med korntalet 3 à 4 för Gotland.⁹⁶ Kellgren undersökte lantmäterihandlingar för 148 gårdar på ön varvid drygt 57 % hade så höga korntal som 5-6. I sin skördeberäkning räknar han dock med ett genomsnitt på fjärde kornet. Samtidigt underkänner han en del skattläggningsakters låga

---

⁸⁹ I en gotländsk urkund från 1650 sägs att ”ett lass skattehö skulle fylla een skrijnna om 3 swenska allna, och fyrkant på alle sijdor”. Detta motsvarar 27 aln³, samma volym som 1688 års officiella parm.

Lantmätare Fineman skrev 1742 att böndernas hövagnar på Gotland rymde 6*2*2 alnar, d.v.s. 24 aln³. Vagnarna tycks ha ändrats sedan 1650. Även de senares volym hamnar således nära parmens. (Ronsten 2011, s. 140 ff., jämför även s. 147.) Se också avsnittet om Gotland i rapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning*.

⁹⁰ Möjligen kan en liten del av åkern ha hamnat under en viss socken, fastän den strängt taget låg i grannsocknen. Ägande över sockengränserna var inte ovanligt.

⁹¹ Visby domkapitels arkiv, EV:4, volymens slut, Landsarkivet i Visby.

⁹² Kellgren 1942, s. 128.

⁹³ Kellgren 1942, s. 128.

⁹⁴ Siltberg 1992, s. 167 f. När Siltberg uppger samtidigt två- och tresåde i olika proportioner för vissa socknar har jag räknat med att 54,25-62,75 % av jorden odlats årligen beroende på proportionerna.

⁹⁵ Uppgift från Ronsten 2002-2003, s. 93.

⁹⁶ Hannerberg 1971, s. 80.

”korntal” och ser dem där snarast som ”skattetermer”.⁹⁷ Landshövdingen nämnde 1717 avkastningen till ”ej över tredje eller fjärde kornet”.⁹⁸

1690 års ”tiondeskörd”

Som redan framgått saknas årsvisa uppgifter om tiondet på Gotland för 1600-talet. Därmed försvinner möjligheten att den vägen försöka beräkna skörden för 1690. Under ”Övrigt” nedan ges ett antal uppgifter om årsväxten på Gotland olika år som ger vissa vinkar om det relativa skördeutfallet just 1690.

En normalskörd runt 1690

Gotlands tiondeförhållanden var mycket säregna – prästerna behöll hela tiondet själva.⁹⁹ Den veterligen enda uppgiften från tiden om det gotländska tiondets storlek är den lista prästerna inlämnade till kronan 1693 om vad som ”gemenligen faller”. Sannolikt avspeglar den ett genomsnittligt tionde under några föregående år. Uppgifterna avser pastorat och har för vår statistik fördelats efter socknarnas förmedlade mantal. Vid kalkylen har tillägg gjorts utifrån beräknat tionde för antaget tiondebefriade jordbruk (prästgårdar, Roma kloster, Visborgs ladugårdar, staden, samt schablonmässigt 0,25 mantal för vart och ett av prästernas 48 s.k. annex).¹⁰⁰

Två tolkningar är möjliga av 1693 års redovisning: a) prästernas uppgivna siffror är, så som antyds i dokumentets rubrik, hela tiondet och skulle därmed teoretiskt motsvara 1/10 av skörden – prästerna behöll ju enligt ovan hela tiondet; b) prästerna har, kanske för att markera sina dåliga villkor, i själva verket bara uppgett den tredjedel som var prästers normala andel i de f.d. danska och norska områdena. Den ”tiondeskörd” som kan beräknas från detta skulle därmed kräva en multiplikation med 30.

Resultatet enligt alternativ a) ger en beräknad skörd på ungefär 25 000 tunnor. Detta skulle räcka dels till utsädet, dels till spannmålsskatter, tiondet och befolkningens uppehälle. Utsädet kan, efter en för tiden vanlig schablon – en tunna per besått tunnland åker - beräknas till cirka 16 000 tunnor. Om vi antar att bönderna fick lösa spannmålsavgifterna med pengar återstår 11 000 tunnor till de cirka 14 000 människorna.¹⁰¹ Eftersom de senare inkluderade barn och gamla är det lämpligare att gå på ”normalkonsumenter”, d.v.s. cirka 10 500. Det innebär att varje gotländsk normalkonsument bara skulle ha drygt en tunna spannmål att äta per år, en extremt låg siffra. Man brukar räkna med att det mänskliga behovet åtminstone krävt två tunnor per år. En viss import (se nedan) kan ha ökat konsumtionsutrymmet med som mest en halv

⁹⁷ Kellgren 1942, s. 125, 128. Jämför dock en bouppteckning från norra Gotland från 1689 som för en ”något svikaktig rågåker” räknar med korntalet två samtidigt som man för en kornåker på samma gård räknar med talet tre.

⁹⁸ Kellgren 1942, s. 125.

⁹⁹ 22/71694 drog kronan in 2/3 av tiondet på Gotland, men redan 22 juli påföljande år återställdes det. 31/1 1696 beslöts att prästerna borde förse sina kyrkor med vin- och byggningssäd, om allmogen för dess oförmögenhet icke kunde utgöra densamma, samt även erlægga proste- och bibeltryckstunnorna, vilka senare utgår under namn av Stockholms skolstats löningsspannmål, samt andra allmänna tiondeavkortningar. 22/12 1697 stadfästes detta åter, då prästerskapet likväl befriades ifrån att utgöra domkyrkotunnan och barnhusets fyrtondedel (jfr. bilaga 2). (Thurgren 1859, s. 37.) Barnhusavgiften skall för Gotlands del ha införts enligt kunglig konfirmation d. 11 juni 1650, § 1. (Lars Gustaf Linde 1887, s. 303, not 4.)

¹⁰⁰ Jag tackar Tryggve Siltberg för uppgifter om annexen. Ytterligare en uppräknning har gjorts: Eftersom 11 av 21 av prästernas summor slutar med jämna tiotal, har jag räknat med samma tillägg på 10 % som annars gjorts för avkortningar nedåt vid mätningen när jag beräknat 1690 års skörd från rörligt tionde.

¹⁰¹ Kellgren antog cirka 14 000 personer på ön i början av 1690-talet, efter kriserna senare under decenniet 12 000 (Kellgren 1942, tabell s. 232).

tunna. Den beräknade normalskörden kan jämföras med den mycket grova beräkning jag gjort för 1630, drygt 30 000 tunnor.

Den från alternativ b) beräknade normalskörden blir cirka 70 000 tunnor. Siffran kan jämföras med några andra beräkningar som gjorts för närliggande tider: Kellgren räknade med 72 000 tunnor för 1700, utifrån det ovan nämnda kartmaterialet från 1740-44.¹⁰² Tryggve Siltberg uppskattade Gotlands skörd vid mitten av 1700-talet till 60 000 tunnor.¹⁰³ Martin Linde beräknade en hypotetisk skörd cirka 1750 på runt 72 000 tunnor räknat i ”ren säd” och cirka 76 000 i oreducerade tunnor.¹⁰⁴

Vilken tolkning skall vi då godta för vår statistik? För a) talar uppgifterna nedan om missväxt och svåra år närmast före 1693 samt ett belagt importbehov. Ställt mot beräknad besädd areal fås ett i tiondesammanhang vanligt ”korntal”, 1,6, om vi räknar med en tunna utsäde i ren säd per tunnland. Nedan visas att befolkningen utöver spannmål hade en omfattande boskapsskötsel att falla tillbaka på i nödtider. Fisket av torsk och strömming var en viktig näringskälla på ön och sälffångsten skattläggs särskilt i skattläggningsmetoden.¹⁰⁵ För b) talar att den är förenlig med befolkningens överlevnad på i stort sett enbart vegetabilier. Men alternativet ger i övrigt vad som tycks vara orimligt höga siffror - korntalet 4,4 och ett konsumtionsutrymme på hela 4 tunnor per normalkonsument. Trots Kellgrens antagna 72 000 tunnor importerades enligt nedan 3 000-4 000 tunnor under 1600-talets sista år.

Det kan ha sitt intresse att jämföra med en något senare, men också den en svår, period. I slutet av januari 1718 skickade öns landshövding en rapport till Kungl. Maj:t om försörjningsläget: På Gotland fanns då enligt denna drygt 17 000 tunnor spannmål (ren säd) i förråd.¹⁰⁶ Men trots att mycket säd fortfarande var otröskad skulle detta förslå ”fast ringa till invånarnas underhåll och förnödenhet”, förråden skulle ju också räcka till utsädet. Om vi utgår från att rågen redan såtts föregående höst skulle utsädesbehovet för Gotlands vårsäde vara cirka 8 000 tunnor. Kvarstod 9 000 tunnor att räcka tills 1718 års skörd var bärgad och tröskad, grovt räknat till september, d.v.s. cirka sju månader. På årsbasis skulle detta ge de då 13 500 normalkonsumenterna 15 000 tunnor att äta, d.v.s. cirka 1,14 tunna per konsument. Också detta en mycket låg siffra. Spannmålsimporten skulle också bli märkligt obetydlig 1718/1719, bara 160 tunnor.¹⁰⁷

Vad blir då slutsatsen? Jag har valt att utgå från att prästerna faktiskt uppgivit hela tiondet 1693, ett tionde som de alltså behöll själva. En liten sannolik havreodling har antagligen inte kommit med i tiondet. En för oss okänd import kan ha bidragit till befolkningens försörjning. Det låga korntal denna beräkning förutsätter kan delvis vara följderna av att större andelar av åkern lämnats osådda än vad odlingssystemen ovan teoretiskt förutsätter. Vid beräkningen av normalskörden har jag valt att multiplicera prästernas uppgivna tionde med 10. En medelskörd på Gotland kring 1690 skulle därmed ha uppgått till runt 25 000 tunnor.

---

¹⁰² Kellgren 1942 s. 128.

¹⁰³ Siltberg 1991, s. 250.

¹⁰⁴ Linde 2011.

¹⁰⁵ Kellgren 1931, s. 12; *Skattläggnings Methode uti Gottlands Höfdinge-Döme; af den 14 Nov. 1740.* Enagrius 1826..

¹⁰⁶ Landshövdingens på Gotland brev till Kungl. Majt. 22 januari 1718. RA. Där anges befolkningen till 18 000 personer.

¹⁰⁷ Kellgren 1942, s. 138.

Ägobeskrivningar

De kartbeskrivningar Ronsten bearbetat ger inga sammanfattande omdömen om socknarnas skog, bete och andra resurser. För skogsgraderingen har jag utgått från skogskartor som Ronsten sammanställt.¹⁰⁸ För socknar som där getts ”relativt hög” taxering för salu- och/eller husbehovsskog har jag satt graden 3, för socknar med ”relativt låg” taxering 2, socknar med ”låg” 1 och för övriga 0. Beträffande betet har jag gjort egna bedömningar utifrån de detaljerade uppgifter Ronsten tagit fram åt mig för en slumpvis gård per socken.

Beträffande skogen talas i materialet från Rute om att ”alla Norderskogarna” 1674 fördärvats av ”matskar”, d.v.s. insekter. Skogsbränder hade också förstört skog i åtminstone Fleringe, Ala, Alskog, Hangvar, Norrlandas och Hellvi.¹⁰⁹ I betesbeskrivningarna för Gotland förekommer nästan bara två klasser ”gott” och ”magert”. Jag har här räknat ”gott” som en motsvarighet till fastlandets ”nödtorftigt” och liknande.

Boskapen

Boskapshållet har i statistiken uppskattats från höbolet. Detta anges i de använda kartbeskrivningarna från cirka 1700 som hårdvalls- eller sämre starr- eller myrhö. För att få ett fodervärde också för det sämre höet har jag räknat om det att motsvara hälften av samma volym hårdvallshö, en relation som används i en skattningsmetod för Gotland från 1740.¹¹⁰ Beräkningen kan ställas mot uppgifterna om betesdjurför några socknar:

Höproduktion och antal betesdjur i några gotländska socknar cirka 1700

Socken	Parmar hårdvallshö	Betesdjur
Akebäck	199	196
Follingbo	431	427
Västergarn	151	167
Alva	258	217
Väskinde	424	525
Stenkumla	203	378
Tofta	210	433
Roma	420	283
Totalt	2 296	2 626

Källa: Excerpter från lantmäterikartor för respektive socken cirka 1700, vänligen delgivna av Jakob Ronsten.

Vad slags betesdjur det rör sig om framgår inte. Jag har uppfattat att bedömningarna avser alla slags betesdjur, inte minst får, men omräknade till nötkreatursenheter (Ne).¹¹¹ Först kan konstateras att antalet parmar och betesdjur stämmer bra överens för

¹⁰⁸ Ronsten 2011, s. 190f.

¹⁰⁹ Ytterligare detaljer hos Ronsten 2011, s 193 f.

¹¹⁰ *Skattnings Methode uti Gottlands Höfdinge-Döme; af den 14 Nov. 1740.* Enagrius 1826.

¹¹¹ Att sådana omräkningar gjordes framgår av uppgifter om olika djurs relativa foderbehov från olika gårdar cirka 1700: 1 ko krävde motsvarande 6 lammfoder; 60 boskap lika mycket som 20 storboskap; 100 getter lika mycket som 10 st. kor eller ungboskap; ”lamm” sattes lika med 1/16 storboskap; 30 storboskap som 100 får; magert bete för 8 kor motsvarade bete för 4 storboskap. Ronsten citerar lantmätare Finemans beträffande vinterfoderbehoven 1742: en häst och oxe behövde 4 lass hö och halm, en ko och ungnöt 3 lass och 20 får 5 lass. (Ronsten 2011, s. 163, 173)

Västergarn, Akebäck, Follingbo och något mindre väl för Alva och Väskinde. För Roma, Stenkumla och Tofta är överensstämmelsen dock mycket dålig. Det bör observeras att vi rör oss med sommarboskap som inte alltid var lika många som antalet djur man kunde föda över vintern, oftast bör sommardjuren ha varit fler. Det senare verkar för det mesta ha varit fallet för tabellens socknar, det enda starkt avvikande mönstret uppvisar Roma. En förklaring kan naturligtvis vara att allt hö där inte utnyttjades för den egna boskapen; Roma kloster som kungsgård ger socknen vissa särdrag.

Om man söker en förklaring till Stenkumlas och Toftas skillnader tänker man naturligtvis på slakt och boskapshandel, men också på legobete. Legoboskap förekommer i de nedan nämnda bouppteckningarna. Där framkommer också ett omfattande skogsbete, särskilt för hästar. Detta bedrevs också över vintern. I bouppteckningarna nämns "skogsfålar", "skogshoppor", "skogsruss" och "skogshästar". Ston med föl förekommer "på skogen". I uppteckningarna skiljer man på dessa djur och "hemtama" eller "tamhästar". Att inte bönderna hade full kontroll över skogshästarna framgår att i flera fall deras antal inte kunnat anges i förteckningarna. Vinterdjurhållningen på Gotland har alltså i viss grad varit oberoende av höproduktionen på inägoängarna.

Man kan observera att tabellens totalsummor för parmar och betesdjur trots allt är någorlunda lika. Det tyder på att relationerna utjämnas för större områden.

För statistiken har, trots de skisserade osäkerheterna, antalet Ne beräknats motsvara antalet parmar. Det resulterande antalet Ne har sedan fördelats på djurslag efter fördelningen i 38 bouppteckningar med boskap som bevarats från Gotlands landsbygd och slutet av 1600-talet:

Boskap i 38 gotländska bouppteckningar 1680-1699

Djurslag	Antal djur	Antal per Ne
Hästar	69	0,16
Ston	65	0,15
Fölfålar	50	0,06
Oxar	61	0,09
Stutat	77	0,06
Kalvar	91	0,03
Kor	185	0,28
Kvigor	51	0,04
Gamla får	283	0,04
Unga får	169,5	0,01
Gamla svin	89,1	0,03
Unga svin	84,9	0,02
Gamla getter	48	0,01
Unga getter	20	0,00
Gäss	24	0,04
Gässlingar	13	0,02
Hönor	27	0,04
Tuppar	1	0,00
Ne	646	

Anmärkning: Alla bouppteckningar utom en är från norra Gotland. I antalet Ne har inte inräknats fjäderfä. 30 ”ungnöt”, 188 ”lamm” och 8 ”svin” har fördelats i samma proportioner som motsvarande åldersspecifiserade djur – stutar, kvigor, gamla och unga får samt gamla och unga svin.
Källor: Gotlands norra och södra häradsrätters arkiv, Landsarkivet i Visby, skannade kopior från SVAR.

Det kan ha sitt intresse att jämföra resultatet med en liknande undersökning för en något tidigare period:

Boskap i åtta gotländska bouppteckningar 1655-1669

Djurslag	Antal djur	Antal per Ne
Hästar	5	0,22
Ston	3	0,13
Fölfålar	2	0,04
Oxar	3	0,08
Stutat	4	0,05
Kor	9	0,26
Kvigor	3	0,04
Kalvar	8	0,06
Gamla får	16	0,05
Unga får	4	0,01
Gamla svin	5	0,04
Unga svin	2	0,01
Gamla getter	5	0,01
Unga getter	0	0,00
Ne	33,95	1,00

Källa: 1655-1669: Bouppteckningar för Gotlands norra häradsrätts arkiv, "lösa serien", F 2 A, Landsarkivet i Visby (på mikrokort från SVAR).

Förändringarna är små och visar att vi här rör oss med mycket stabila och sega strukturer.

En gotländsk språklig säregenhet som framgår av bouppteckningarna är att får oavsett ålder ofta kallades lamm.¹¹² I den enda undersökta bouppteckningen från södra Gotland, efter en ståndsperson, nämns vid sidan av gäss och höns även kalkoner.

Som framgår nedan beträffande Visby kunde Gotlands bönder sälja boskap - hästar, får och kött fördes till Stockholm.¹¹³

Gotland drabbades vid flera tillfällen den aktuella perioden av stor boskapsdödighet 1691 och eventuellt 1696-1699.¹¹⁴ Under hungersnöden 1698 slaktades hästar och ston och åts, något som annars vid denna tid var ett starkt tabu.¹¹⁵

Staden

Enligt en uppgift från 1697 hade dåvarande *Visby församling* (inkl. de senare bildade landsförsamlingarna, slottsladugården och Hästnäs gårdarna) sammanlagt 1 043,5 tunnland åker.¹¹⁶

Boskapshållet i statistikens Visby, som inbegriper de senare landsförsamlingarna, är ännu okänt för tiden runt 1690. För konsumtion och eventuell vidareexport vet vi dock hur många djur som fördes in i själva staden under ett år, 1688. Om inte annat avspeglar införandet en omfattande boskapskötsel för avsalu på öns landsbygd.

¹¹² Vid ett par tillfällen nämns det paradoxala begreppet "kostut" av oklar betydelse.

¹¹³ Kellgren 1942, s. 141.

¹¹⁴ Kellgren 1931, ss. 2, 12, 19, 22 f., 26.

¹¹⁵ Kellgren 1931, s. 10 f. En detaljrik skildring från åren 1708-1709 av hur boskapsdöd och hunger ges ibidem s. 21 ff.

¹¹⁶ "Jord Book öfwer Wijsby Stadz Samptlige Jorder", avskrift i Visby landsarkiv, avskriftssamlingen vol. 137: 4-5.

Införseln av djur genom Visby stadsportar 1688

Får	4 934
Kor	599
Oxar	93
Stutar	282
Kalvar	204
Getabockar	71
Getter	145
Risbitare	365
Svin	95

Anmärkning: Risbitare är unga getabockar.

Källa: Moberg 1938, s. 101.

Skörden för statistikens ”Visby” har beräknats som tre gånger utsädet. I brist på bättre uppgifter har Visby även 1690 antagits ha haft samma boskapsbestånd som 1630.¹¹⁷

Övrigt

Ön tycks under normala år ha klarat sin egen försörjning med spannmål.¹¹⁸ 1690 var ”stor missväxt”¹¹⁹ Möjligen var även 1691 ett dåligt år¹²⁰ 1692 var enligt landshövdingen ett ”svårt år”.¹²¹ 1693 var ett medelgott år, 1694-1695 åter dåliga.¹²² 1694 var ”en ganska dyr tid” och landshövdingen begärde att ”tiondesäden”(!) samt skattespannmålen måtte bli kvar på ön över vintern. Detta år hade många p.g.a. ”brödträng” redan i juni skurit av de omogna rågaxen, torkat dem och sedan malt ax och allt.¹²³ Lantmätare Landtbom anges 1695, 1696, 1697 som de ”dyra åhren”. Oären kallas också ”desse våta åhren”.¹²⁴ Under perioden 1690-1700 drabbades ön av missväxt åren 1691, 1692 (åtminstone södra delen av ön) och 1696-1698.¹²⁵ Efter 1696 års dåliga skörd fick man hjälp från fastlandet: på hösten 1696 erhöles 300 tunnor utsädesråg från Kalmar magasin, spannmål som dock åts upp, vilket understryker det katastrofala läget. Härefter utbröt hungersnöd. 1697 fördärvades rågrotten om hösten av maskar varpå åter följde ett hårt och dyrt år. På samma års riksdag klagade gotlänningarna på att de saknade brödsäd och att åkrarna stod osådda. 1698 drabbades ön ånyo av hungersnöd följt av blodsot - ungefär 1/10 av befolkningen dog. Kronan delade ut 400 tunnor råg under våren. Året var nu svårt på många håll i landet varför utförselbud utfärdades för hela riket.¹²⁶ 1699 fick gotlänningarna mask i utsädet vilket framtvingade omsådd.¹²⁷ Slutomdömet om detta år varierar: ett säger att året var medelgott år, ett annan svårt trots ”tämlig god” rågväxt.¹²⁸ År 1700 skall ha varit ett relativt gott skördeår.¹²⁹ De svåra åren präglades av ihållande regn.¹³⁰

¹¹⁷ Se rapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning*.

¹¹⁸ Kellgren 1942, s. 135.

¹¹⁹ Kellgren 1931, s. 2.

¹²⁰ Kellgren 1942, s. 134.

¹²¹ Kellgren 1931, s. 2.

¹²² Kellgren 1942, s. 134.

¹²³ Kellgren 1931, s. 2 f.

¹²⁴ Ronsten 2011, s. 75 f.

¹²⁵ Kellgren 1942, s. 134; 1931, s. 2.

¹²⁶ Kellgren 1931, ss. 6 f., 9, 11 f.

¹²⁷ Kellgren 1931, s. 13.

¹²⁸ Kellgren 1942, s. 134; Kellgren 1931, s. 12.

¹²⁹ Kellgren 1942, s. 134.

¹³⁰ Kellgren 1931, passim.

Skördeproblemen visas bl.a. av tillförseln utifrån, främst från utlandet:

Import av spannmål till Gotland 1689-1700

År	tunnor
1689	?
1690	?
1691	1 200
1692	Obetydlig
1693	Obetydlig
1694	Obetydlig
1695	770
1696	2 277
1697	4 277
1698	4 162
1699	3 082
1700	Obetydlig

Anmärkning: Spannmål här råg och korn.

Källa: Kellgren 1942, s 137 f.

För det för vårt projekt särskilt intressanta året 1690 gjorde Gunnar Kellgren en sammanvägning av olika uppgifter – året präglades av ”dålig eller knapp” skörd, ej verklig missväxt. Hur situationen var på våren kunde han inte bedöma i brist på information om skörden 1689.¹³¹

---

¹³¹ Kellgren 1931, ss. 1, 39.

Göteborgs och Bohus län

Länet bildades efter annekteringen av Bohuslän - det gamla norska landskapet Viken - genom freden i Roskilde 1658. I samband med Skånska kriget (1676-1679) återupprättades generalguvernementet för de skånska landskapen. Efter krigsslutet införlivades Göteborg och Bohus län med detta. 1693 blev länet åter ett vanligt län. De gamla västgötahäraderna Askims, Sävedals och Östra Hisings, det senare även kallat "Svenska Hisingen", överfördes fr.o.m. 1680 från Älvsborgs till Göteborgs och Bohus län. Vättele härad och halva Väne härad (Vassända-Naglum och Väne-Ryrs socknar) samt Dalsland hörde tillfälligtvis till länet 1680 (annars till Älvsborgs län).

Förmedlade mantalet

Utgångspunkten har varit det oförmedlade mantalet enligt 1690 års jordebok i riksarkivet. Från detta har dragits förmedlingarna enligt verifikationerna i länsräkenskaperna 1690, också de i riksarkivet.¹³² Kompletteringar för prästgårdarnas och de ej jordebokförda säteriernas mantal har gjorts på vanligt sätt.

Åker och äng

I Göteborgs och Bohus län genomfördes en fast tiondesättning 1694, till skillnad från i flera andra län utan någon nyuppmätning av åkern. Dock insamlades i samband med projektet utsädesuppgifter av olika slag, dels från revningsprotokoll och liknande från perioden 1664-1694, dels från bönderna själva, dels i form av utlåtan av prästen, kronobetjäning, nämndemän, sexmän och lantmätare. Uppgifterna är alltså heterogena, härrör från tre decennier, där bl.a. det använda skäppemålet (se nedan) kan ha ändrats och bönderna kan ha gett för låga siffror. Tomas Andersson har bearbetat en sammanfattning av materialet för landskapet Bohuslän. Därvid har han prioriterat lantmätares arealbedömningar från 1690, 1693 och 1694. När sådana saknats har han, efter källkritisk bedömning från fall till fall, även använt en del av de övriga uppgifterna, ofta då böndernas egna uppgifter om "utsädet". I många av dessa fall är det oklart om arealer eller utsädesvolym avses. Kornet har varit helt dominerande i Bohuslän och Andersson har, stödd på Axel Emanuel Holmbergs uppgift från 1842-1845, antagit att volymen en tunna kornutsäde ungefär motsvarar ett tunnlands utsädesyta. Som vi kan se i anmärkningarna för Hallands län, förekom dock på sina håll ibland avvikelser från denna annars vanliga norm. Detta ger en viss osäkerhet också kring de bohuslänska uppgifterna

Anderssons beräkningar, baserade på 3 900 gårdsuppgifter har för statistiken fått stå för den teoretiskt besädda åkern.¹³³ För länets gamla västgötahäraderna - Askims, Sävedals och Östra Hisings - har jag beräknat utsädet från samma material.¹³⁴ Åkerkalkylen för hela länet ger ett, i sammanhanget, rimligt korntal på 2,8 beräknat från "tiondeskörden" år 1690 (2,4 ställd mot 1694 års fasta tionde).

För att få uppgifter också om höproduktionen och andra resurser har jag gått igenom närmare 900 främst skatte- och kronohemman, beskrivna i lantmäteriprotokoll från perioden 1683-1695.¹³⁵ Hemmanens mantal motsvarar drygt 700 eller runt 25 procent av

---

¹³² Jordebok för Göteborgs och Bohus län 1690; Länsräkenskaper Älvsborgs län 1690, verifikationer, RA.

¹³³ Andersson 1995. Jag tackar Tomas Andersson för uppgifterna. Hans källmaterial är en avskrift från 1827 av en tiondesättningslängd från 1694 (Göteborgs och Bohus läns landskontors arkiv, GIILe:1, GLA.)

¹³⁴ Jag har därvid nöjt mig med slumpvisa urval av 30 gårdar per socken, men i övrigt sökt tillämpa samma bedömningar som Andersson.

¹³⁵ Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus läns landskontor GIa:1, GIILd:1 och 3, GLA.

länets hela oförmedlade mantal. En fördel ur representativitetssynpunkt vid statistikkonstruktionens arealkalkyler etc. är att det i källmaterialet möjligen underregistrerade frälsemantalen bara utgjorde drygt 16 % av länets totalmantal. Merparten av uppmätningarna avsåg militieindelningen till Riksänkedrottningens livregemente till häst, sedermera Bohusläns dragoner, samt ett mindre antal skattdelningar av andra slag.¹³⁶ Här finns uppgifter om åker, äng, mulbete och skog. Uppgifterna är geografiskt ganska jämnt spridda över landskapet.¹³⁷ Ängen anges i enheterna parmar eller stackar, som lätt kan räknas om till kronoparmar om 27 kubikalnar.¹³⁸ Jag har valt att vid totaluppskattningar av de olika områdenas höproduktion utgå från parmar per utsäde som bättre korrelerat än parmar per mantal ($r_{xy} = +0,825$ respektive $+0,781$). Socknarnas hötakt har alltså fått som:

*antalet tunnor (eller tunnland enligt ovan) utsäde enligt föregående stycke *
genomsnittligt antal parmar per tunnland utsäde enligt den senare undersökningen*

En helgård, ett mantal, borde enligt 1690 års skattdelningsmetod för länet ha 10-16 tunnland åker och kunna hösta 30-50 parmar hö, ju bättre jord desto fler mantal per resurs.¹³⁹ Den statistiska rekonstruktionen ger 10,4 tunnlands utsäde och 21,9 parmar hö i genomsnitt per förmedlat mantal i länet, vilket möjligen tyder på en strängare bedömning vid den praktiska skattdelningen än metoden teoretiskt stipulerade, men också på oklarheter kring hömåttet – i genomsnitt gick 69 stackar på mantalet.

Odlade grödor

För de flesta delarna av länet redovisar bevarade tiondelängder det rörliga tiondet 1690 specificerat på sädesslag. För Askims, Sävedals samt Västra och Östra Hisings häraders anges enbart korn fastän kolumner finns för övriga sädesslag. För dessa häraders, med undantag för Askims, har supplerings av grödofördelningen, skett från specificerade tiondelängder för 1680 bland länsräkenskaperna i riksarkivet.¹⁴⁰ För Askims härad anger bägge längderna enbart korn.

Odlingssystem

Vid tiondesättningen 1694 sägs att tiondet i hela länet blev "taxerad och anslagen" i sädesslaget korn. Detta förklarades med att "uppå denna landsorten vintersädet inte är stort brukeligt. Ty såsom jorden alla år sås så vill hon ej bära annat än korn och slög säd. Det kan väl vara att någon åker blir sådd med råg, men så sker det intet allestädes, ej heller i någon ymighet, utan merendels hos adeln på säterierna och prästerna som hava det utrymme att de kunna bruka trädesjord." Odlingssystemet var således helt övervägande ensäde med vårsäd - mest korn, antagligen vårråg, samt någon havre ("slög säd"). Ensädets dominans framgår också av skattdelningsmetoden. Några få gånger nämns lindor i tiondesättningsmaterialet.

¹³⁶ Häradsskrivarens i Göteborgs fögderis arkiv, EI:1, GLA; Häradsskrivarens i Orusts och Tjörns fögderis arkiv, volymerna 186, 187, 188; GLA; Häradsskrivarens i Norrvikens fögderis arkiv AI:1, GLA.

¹³⁷ Jag har valt att för socknar med mindre än 10 hemman i materialet (vilket ofta bör ha inneburit kanske tre gånger så många bruk) eller mindre än 25 % av socknens mantal representerade, låta häradsmedelantal ersätta sockenberäkningen.

¹³⁸ Indelningsmaterialet för Riksänkedrottningens livregemente räknar höet i stackar av vilka det uttryckligen framgår att det gick 4 på parmen (Göteborgs och Bohus läns landskontor, volym GIa:1, s. 673); I förmedlingsmaterialet definieras de där antecknade parmarna som 3 kubikalnar på palmen, vilket bör tolkas som $3*3*3$, d.v.s. 27 alnar³.

¹³⁹ *Skattdelningsmetod för Bohus län, 12 dec. 1690*. Enagrius 1826.

¹⁴⁰ Länsräkenskaper för Göteborgs och Bohus län, verifikationer 1680, 1690, RA.

Avkastning

Tiondematerialet visar på stora skördeskillnader mellan olika delar av landskapet och mellan enskilda år. 1690 antyder t.ex. tiondet för Lanes, Sörbygdens och Sotenäs härad dubbelt så stor skörd som normalt. Samma stora variationer mellan olika år framgår inte sällan också för enskilda socknar. Kalkylen av ”tiondeskörden” år 1690 för länet som helhet gav som vi såg korntalet på 2,8 (”normalskörden” från det fasta tiondet 2,4).

1690 års ”tiondeskörd”

1690 hade Göteborgs och Bohus län rörligt tionde, där rökräkning och provtröskning tillämpades. De för statistikens skördeberäkningar använda tiondeuppgifterna har hämtats från landsboksverifikationerna i riksarkivet.¹⁴¹ Därvid har vissa oregelbundenheter observerats för olika delar av länet. Så gör sig viss måttproblematik gällande. I landshövdingens PM beträffande 1694 års tiondesättning sägs att tunnan är lika stor som den vanliga i landet. Genom 1665 års standardisering av spannmålstunnans storlek var detta också vad man kunde vänta. Den rymde utan råge osv 146,6 liter. Oreda rådde dock även efter 1665 vad gäller tunnans underindelning i Västsverige - olikstora skäppor. PM:et ger klart besked om vad som gällde vid tiden för tiondesättningen. Olikstora skäppor gällde i olika delar av länet beroende på historiska förhållanden: fyra skäppor räknades på tunnan i de f.d. norska områdena och fem skäppor i länets gamla svenska härad ”lika som Älvsborgs län”.¹⁴² För det f.d. norska Bohuslän avsåg kronotiondet bara 1/3 av tiondet, för de västgötska länsdelarna dock 2/3, den för egentliga Sverige vanliga proportionen.¹⁴³

I 1694 års sammanställning av de enskilda gårdarnas tiondeuppgifter kan enkelt avläsas vilka gårdar som inte påförts något tionde åren före 1694 (1685-1693). Tiondesättarna anger också ett fiktivt fast tionde för dessa gårdar. Vid skördeberäkningen för 1690 från tiondet måste tionde beräknas och läggas till också för de befriade gårdarna. Detta har gjorts genom tillägg av det fiktiga tiondet från 1694 års tiondesättning. Det innebär att de befriade har antagits ha samma skörd 1690 som de 1694 bedömdes, en inte alltför våglig approximation – bara cirka 4 % av 1690 års skörd tycks ha varit tiondebefriad i länet.

En normalskörd kring 1690 – det fasta tiondet

1694 års fastställda tiondesättning för länet kan antas avspegla vad man ansåg vara en, kanske något lågt beräknad, normalskörd vid fullt utnyttjande av åkern och har införts i statistiken. Ingen uppräknings behövs här eftersom tiondesättarna beräknat ett fiktivt tionde för alla gårdar, även tiondebefriade säterier och prästgårdar.

Det finns särskilt god anledning att närmare redovisa länets även i ett vidare geografiskt perspektiv metodiskt intressanta tiondesättningsprojekt.¹⁴⁴ Kring 1690 inkom klagomål

¹⁴¹ Länsräkenskaper Göteborgs och Bohus län, verifikationer 1690, RA.

¹⁴² PM i Häradsskrivarens i Göteborg arkiv, volym EI:9, s. 5, GLA. Jämför även Göteborgs och Bohus läns landskontors arkiv, GIIIe:1, GLA. Betr. tunnor, skäppor o.s.v., se projektrapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning*.

¹⁴³ Enligt landshövdingens PM 1694 fick kronan i landskapet Bohuslän enbart en tredjedel av tiondet "efter gammal sedvana", kyrkan och prästen också var sin tredjedel. I "de under Göteborg lydande härad (Askim, Sävedals och Östra Hisings härad) är (tiondets fördelning av) lika beskaffenhet som Västergötland och Älvsborgs län, var efter ock fördelningen ... observerat är", d.v.s. där gick två tredjedelar till kronan och prästen fick behålla en, den s.k. tertialen?

¹⁴⁴ Jag förbigår frågan om när den fasta tiondesättningen trädde i kraft i praktiken. Den fastställdes först genom kungligt brev till kammarkollegiet 17/8 1727. Ytterligare fastställande skedde genom Kungl. Majt:s brev till kammarkollegiet 10/7 1739 [kopia finns eller fanns i kammarkollegiets brev till landshövding Stobée 16/2 1742. Särskild akt (nr 197) om städernas sädesjord fanns också. Brevet finns eller har funnits

från allmogen i Bohuslän till myndigheterna över de olägenheter som förekommit genom den omständliga tionderäkning som införts och reglerats i nya instruktioner sedan länet blev svenskt. Man ville nu ha ett tionde som utgick med samma oföränderliga belopp år för år i all framtid. Kammarkollegium gick i beslut 19/8 1691 med på fast tionesättning i länet. 21/2 1694 utgick slutligen order från kammarkollegium till landshövding Johan Benedict von Schönleben att genomföra tionesättningen för kronans "större säkerhet" och allmogens "lisa och lindring för de besvär och olägenheter som räknandet och provtröskandet föregives med sig föra". Härefter drogs den omfattande apparaten igång. Den fråga som omedelbart infann sig var hur man konkret skulle gå till väga när man satte det fasta tiondet? Vilka metoder fanns att tillgå? Hur man resonerade framgår av korrespondensen kring den bohuslänska tionesättningen.¹⁴⁵

15/8 1692 hade kammarkollegiet beskrivit olika tillvägagångssätt som använts vid fasta tionesättningar på andra håll i Sverige. Kammarrådet Lars Eldstjernas metod för Jönköpings och Kronobergs län 1686 hade inneburit att tiondet knöts till areal och jordmån. I de två länen hade ramsakningar företagits under överinseende av kyrkoherdar och befallningsmän. Kollegiet uppgav också att nästan samma metod tidigare använts av kommissarien "Hellesten" (väl Hillethan?) för Skåne, Halland och Blekinge. Denne hade sedan han "bekommit utsädet ... hava uträknat en växt av vart korn och sedan därutav proportionerat kronans andel av tionden". "Hellesten" har alltså utgått från korntal.

Den bohuslänske landshövdingen föreslog i korrespondensen med kammarkollegiet en annan metod för sitt län: att man skulle slå ihop flera tidigare års tionde och räkna fram ett medeltal som vägledning. Kollegiet höll inte med utan förespråkade nu istället en metod som använts vid en tionesättning i Östergötland och där man tagit hänsyn till uppgifter från bönderna själva om utsädet vid sidan av resultat av rena lantmäteriundersökningar där sådana kunnat företas.

18/10 1692 invände dock åter Schönleben att östgötametoden inte passade för Bohuslän på grund av skillnader i jordmån, natur och fruktbarhet. I regel fanns, enligt landshövdingen, för Göteborgs och Bohus läns del knappt heller några lantmäterihandlingar att utgå ifrån. Särskilt gällde detta frälse- och skattehemman. Arealen hos länets gårdar var därmed i regel okänd för myndigheterna. Schönleben ville därför vid sidan av en enklare undersökning av utsädet också jämföra "de ymnigaste årens tionde" enligt äldre taxeringsmetoder med några års tionde då tionderäkning och provtröskning använts vid taxeringen "seendes vilket som mest importera" och därpå höra vilka anbud bönderna kunde ha att komma med.

21/2 1694 godkände kammarkollegiet slutligen en särskild metod för Göteborgs och Bohus län, anpassad för detta län "som har mycket svag och ringa åkerjord av ensäde bestående". Så här såg metoden ut: I de begränsade områden där "riktiga lantmätningar, rev och skattdäggningar varit" skulle man utgå från dessas uppgifter om jordmån och utsäde, men där sådana saknades skulle tionesättningskommittéerna först låta åborna (d.v.s. bönderna) berätta om förhållandena på sina gårdar. Därefter skulle nämnden, kronobetjäningen och prästerskapet göra sin bedömning. Vad betjänarna och kyrkoherdarna, "vilka senares eget intresse här under beror", fann vara en skälig avgift

---

som kopia i kollegiets brev fol.1 727]. Ett klargörande hur man skulle förfara vid tiones levererande i "slögsäd" fastslogs av landshövding Bengt Ribbing i resolution på ansökningar från Lane härads allmoge 12/1 och från Sotenäs, Stångenäs, Tunge och Sörbygden den 24/1 1741. Källa: Avskrifter i Häradsskrivarens i Göteborg fögderi, volym EI:9, GLA.

¹⁴⁵ När inte annat sägs är följande uppgifter hämtade ur handlingar kring tionesättningen i Häradsskrivarens i Göteborg fögderi arkiv, volym E I:9, GLA.

skulle ges stor vikt. Om åborna och de andra kom till olika bedömning av utsäde och jordmån skulle kommissionen stanna vid de uppgifter som den fann "riktigast". Kommissionen hade med sig några års uppgifter för varje gård om hur mycket tionde de lämnat efter provtröskning och räknande 1691, 1692, 1693 (d.v.s. efter de sedan en tid tillämpade metoder som allmogen klagat på), men också några års tiondeuppgifter som beräknats "efter gammalt bruk i länet" – där man valt åren 1685, 1686 och 1687.

11/5 1694 uppställde landshövdingen en PM som reglerade förrättningen. Till sin hjälp skulle han ha landskamreren och landssekreteraren "över hela länet", häradshövdingarna, var inom sin jurisdiktion, prostarna och kyrkoherdarna för sina områden, kronobefallningsmännen, häradsskrivarna och länsmännen "uti vart fögderi" samt häradsnämnder, fjärdingsmän och sexmännen i var socken.

I ett särskilt formulär från landshövdingen stadgades hur förrättningen praktiskt skulle tillgå. Efter kallelse via predikstolarna skulle varje pastorat med sin kommission samlas på morgonen förrättningsdagen. Där upplästes en rad förmaningar som alla skulle lyssna på med "aktsamma öron". Tiondeplakatet från 1638 skulle återopas.¹⁴⁶ Även hotelser skulle framföras: allmogen måste ha klart för sig "att de som oftast hava gjort ansökning om förmedlingar (skattenedsättningar), som till äventyrs torde beveka hans kungliga majestät att låta en generallantmätning ske, då nog skönjas kunde om någon nu vore så djärv och svikaktig som understode sig att förtiga en gårds godhet, storlek och annan beskaffenhet...", dessa skulle nu riskera "straff och vanheder". Samma skulle drabba grannar som hjälpte varandra att dölja de verkliga förhållandena. Samlingen skulle avslutas med bön och ytterligare tjänlig förmaning. Tydiligen ville man, som så ofta i tiondesammanhang, utnyttja den religiösa laddning tiondeskatten hade genom sitt upphov i bibeln. Edgång på tinget om rätt lämnad tionde var ju sedan länge påbjuden.

Så gick man nu till verket och protokoll upprättades jordeboksgård för jordeboksgård över hela länet. Även de s.k. husmännens och torparnas åker bedömdes och åsattes tionde. Säteriers och prästgårdars utsäde bedömdes precis som allmogens och också de åsattes ett fast tionde. För dessa senare var detta tionde dock bara fiktivt, de var ju befriade från att ge tionde enligt sina ståndsprivilegier.

Olika sädesslag har haft olika arealkrav och olika avkastningstal. Tiondesättarna i Göteborgs och Bohus län 1694 har måst ta hänsyn till detta när de ställts inför uppgifter om fysiska utsädeskvantiteter på den ena eller andra gården: det har gällt att skapa enhetlighet: "Och som man för den skull har gått vintersädet förbi och beräknat tiondet efter kornland över allt, så har man ock däremot ej heller infört den slögare säden såsom blandsäd och havre att således det ena emot det andra kan validera och inrättningen på den grund sättas som med själva landets natur och egenskap mest kompatibelt vara kan". Denna, kanske inte helt glasklara, precisering bör innebära att man försökt att överallt räkna utsädet i tunnor var och en motsvarande ett geometriskt tunnland. Utelämnandet av den tydiligen glest sådda och ovanliga rågodlingen har fått vägas upp av den tätare sådda havren.

---

¹⁴⁶ Se mer om denna i *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning*.

Ägobeskrivningarna

Beskrivningarna av betet och skogstillgångarna i de ovan nämnda lantmäteriprotokollen är något vagare än för många andra län, men statistikföring har ändå skett på vanligt sätt.

Boskapen

Uppgifter om boskap i lantmäteriprotokollen från Göteborgs och Bohus län är sällsynta och räcker inte till några meningsfulla skattningar. Här har jag istället tillgripit en mycket generell schablon, den som anges i 1690 års skattläggningsmetod för länet. För tillförlitligheten talar att metoden bör ha upprättats av väl initierade personer. Där anges för den genomsnittliga helgården om ett mantal 10-12 kor eller oxar och lika många ungdjur, 30 får samt 4 ”ökar” eller hästskulptur, allt vinterfodrat med 30 parmar. En omräkning av denna boskap till nötkretursenheter (Ne) ger 24-27 Ne beroende på vilket antal kor man räknar med, eller i medeltal 25,5. Som framgick ovan kan vissa tvivel resas mot skattläggningsmetodens foderangivelser för dessa – 30 parmar- ställda mot bl.a. indelningsmateriets klart definierade parmar. Jag har därför för en, förvisso oprecis, uppskattning av antalet Ne per område utgått från skattläggningsmetodens Ne per mantal. Dessa sockental har sedan, lika vågligt, fördelats på skattläggningsmetodens djurslag. Därvid har ingen hänsyn kunnat tas till de getter, som i okänt antal enligt metoden, hölls i länets skogsbygder. Getterna har dock säkert, som på många andra håll, knappast underhållits med hö, utan snarare med ris och löv.¹⁴⁷ Självklart döljs många lokala skillnader inom länet genom detta förfarande.

Städerna

Även städerna bedrev jordbruk. Här är uppgifterna ytterligt få. 1679 införlivades *Göteborg stad* med länet. Från staden, som var befriad från boskapsskatter, har Helge Almquist sammanställt uppgifter beträffande de s.k. mulbetespengarna från stadens räkenskaper. 1674 betalades sådan för 9 hästar och 193 nötkreatur.¹⁴⁸ Mulbetespengarna försvann 1688. Sannolikt hölls antalet djur nere p.g.a. att betesmarken alltmer insnävrades genom borgerskapets landeribyggnad och de omfattande befästningsarbetena under slutet av 1600-talet. Några borgare som fortsatt hade djur valde att ha dem på landsbygden.¹⁴⁹ I brist på bättre har mulbetespengarna 1674 i statistiken också fått avspegla antalet djur runt 1690. Antalet hästar kan dock vara underskattat eftersom de möjligen utfodrats på andra sätt. Det är dock tänkvärt att den 1805 tio gånger folkrikare staden, som dessutom också införlivat delar av Örgryte församling, bara uppges ha haft 173 hästar. 1747 sades staden sädesåker uppgå till 169 och tobaksåker till 67,75 tunnor.¹⁵⁰ I brist på bättre har jag för statistiken beräknat Göteborgs besådda åker till 236,75 tunnland. Till sin hjälp hade staden enligt sina privilegier 1621 också byarna Eklanda, Kviberg och Härlanda i Örgryte socken.¹⁵¹ Här och på andra ställen runt staden kan en del av borgarnas boskap ha hållits.

---

¹⁴⁷ I en marginalanteckning till indelningsverket för Hogdal uppges vid en halvgård med 3,4 tunnors utsäde och 8 parmar hö 6 nöt, 10 får och 2 hästar, d.v.s. 10 Ne på 8 parmar. Exemplet får närmast visa de stora variationer man måste räkna med i det enskilda fallet. Vid en tvist 1674 uppger prästen i Myckleby att granngårdar kan föda 10-12 kor (Göteborgs Domkapitels arkiv FXI b:1, GLA). Här stämmer uppgifterna väl med metoden.

¹⁴⁸ Helge Almquist 1929, s. 518. Möjligen är boskapen specificerad även på kvigor och kalvar i originalkällan, stadens räkenskaper.

¹⁴⁹ Helge Almquist 1935, passim.

¹⁵⁰ Börstorpsamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

¹⁵¹ Göteborgs och Bohus läns landskontor, GIIE:1, s. 790, GLA.

Bohusläns övriga städer var små: 1669-1673 hade *Uddevalla* i medeltal 167 hushåll, *Marstrand* på 1650- talet 258, *Kungälv* vid samma tid 200.¹⁵² Uddevallas resurser har i statistiken antagits representerade av statistiken där Bäve socken inräknats i Uddevalla stad.¹⁵³ Marstrands jordbruk har jag ansett så obetydligt att det satts till noll, en viss underskattning eftersom staden hade sig anlaget för sitt mulbete 1 mantal i Lycke socken.¹⁵⁴

Kvarstår *Strömstads* och *Kungälvs* resurser. Den förra staden grundades först 1672 och dess område ingick dessförinnan i Skee socken. 1674 fick staden sig anlaget 1 mantal i Skee socken till mulbete.¹⁵⁵ För *Kungälv* uppger en karta från 1696 åkern till 58 tunnland.¹⁵⁶ Denna siffra har accepterats för statistiken. Jag har i brist på säkrare uppgifter antagit samma boskapshåll i *Kungälv* som i projektets rapport för 1630 och satt noll för *Strömstad*.¹⁵⁷ Staden hade också en del jord i *Ytterby* sig anslagen.¹⁵⁸

Gamla Lödöse stad var nedlagd sedan 1646.

Övrigt

I följande tabell framgår tiondeutfallet för länet, ett utfall som av allt att döma ger ett grovt mått på skördeväxlingarna under perioden.

Tiondet i Göteborgs och Bohus län 1685-1694

Tionde	Tionde i tunnor	Metod efter vilken tiondet beräknats
1685	3 675	"Efter gamla Bruuk och Methode"
1686	2 312	"Efter gamla Bruuk och Methode"
1687	3 000	"Efter gamla Bruuk och Methode"
1690	1 996	Provtröskning etc.
1691	2 335	"Efter TjondeRäknandet och proftröskandet"
1692	2 616	"Efter TjondeRäknandet och proftröskandet"
1693	2 314	"Efter TjondeRäknandet och proftröskandet"

Källor: 1690 från Länsräkenskaper Göteborgs och Bohus län, verifikationer 1690, RA; övriga år från 1694 års tiondesättningslängd, Göteborgs och Bohus läns landskontor, GIle:1, GLA.

1690 års tionde enligt tabellen tyder på missväxt. I detta års tiondelängd uppges för vissa hemman uttryckligen missväxt, för andra att säden blivit ”bortbränd” och för desto fler att de varit ”osådda”. Att tiondesättarna utelämnat året i sina tiondejämforeser 1685-1693 talar för att året varit onormalt.

¹⁵² Lilja 1996, s. 133.

¹⁵³ Staden hade också 2 tomter och 2 utjordar i Lane-Ryrs socken. Göteborgs och Bohus läns landskontor, GIle:1, s. 790, GLA

¹⁵⁴ Donerade 1667 och 1676. Göteborgs och Bohus läns landskontor, GIle:1, s. 790, GLA.

¹⁵⁵ Kastellegården 6 hemman donerade 1616 varav 1 användes av staden samt Munkgårde 1 mantal, donerat 1672 (Göteborgs och Bohus läns landskontor, GIle:1, s. 790, GLA.)

¹⁵⁶ Björklund 2010, s. 111.

¹⁵⁷ *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning.*

¹⁵⁸ Göteborgs och Bohus läns landskontor, GIle:1, s. 790, GLA.

Halland

Landskapet avträdde av Danmark som pant på 30 år till Sverige vid Brömsebrofreden 1645 och slutgiltigt helt och hållet genom freden i Roskilde 1658. Under den danska tiden var Halland uppdelat på flera små mindre län. Efter det svenska besättandet styrdes den nya provinsen till en början av en guvernör, men 1658 utnämndes den förste civile landshövdingen. En generalguvernör tillsattes dock samma år som överordnad högste militäre och civile ledare för Halland, Skåne, Blekinge och, inledningsvis, Bornholm, med residens i Malmö. Detta generalguvernement avskaffades 1669, varvid Halland blev ett vanligt civilt län under en landshövding. I samband med Skånska kriget (1676-1679) återupprättades generalguvernementet. Denna ordning kvarstod efter krigsslutet då Göteborg och Bohus län införlivades med guvernementet samtidigt som Blekinge 1680 överfördes till Kalmar län. 1693 blev Halland (och Göteborgs och Bohus län) åter vanliga län. 1716-1719 infördes än en gång generalguvernementet.

Det förmedlade mantalet

Det gamla danska gårdetalen omräknades till svenska mantal i första svenska jordeboken 1646.¹⁵⁹ Dessa mantal behölls under beteckningen ”gamla och oförmedlade mantalet” framåt i tiden.¹⁶⁰ Det skiljer sig bara obetydligt från det i 1690 års jordebok.¹⁶¹ Det har här inte funnits anledning att närmare utreda tidens eventuella förmedlingar eftersom de här inte behövs för statistikkonstruktionen. Det förmedlade mantalet har i statistiken i stället fått approximeras med af Forsells mantal från början av 1800-talet.¹⁶² Där ingår samtliga säterier och prästgårdar.

Åker och äng

Flera källor finns för halländska agrarförhållanden cirka 1690. 1684 gjordes en fast tionesättning där åker och äng beskrivs för praktiskt taget hela landskapet.¹⁶³ Från åren 1687-1690 finns lantmätare Johan Söderlinghs protokoll från jordrevningar och rannsakingar för delar av landskapet.¹⁶⁴ För norra delen av Halland finns uppgifter om utsäde, äng, skog m.m. för hemman indelta till Bohusläns dragonregemente.¹⁶⁵ Utöver detta föreligger ovanligt utförliga skattningsmetoder från 1688 och 1690.¹⁶⁶

1684 års tionesättning utfördes av generalproviandmästare Gabriel Hillethan på kungens muntliga order 10/9 1683 att genomföras ”på samma sätt som i Skåne”.¹⁶⁷ Allmogen var motsträvig när det gällde att lämna uppgifter trots hot om att lantmätare redan var utsedda och skulle komma efter. Böndernas lämnade enligt kommissionen ofta för låga uppgifter. Även de lokala förtroendemännen var på sina håll ovilliga och försökte ”på ett och annat sätt fördölja utsädet”, trots edgång. Prästerna hade däremot varit hjälpsamma, inte förvånande eftersom de hade eget intresse av högt tionde. De gav ofta kommissionen tillgång till sina gamla tiondelängder. Även kronobetjäningen rådfrågades av

¹⁵⁹ Jordebok för Halland 1646, RA.

¹⁶⁰ *Thulin II*, s 49.

¹⁶¹ Jordebok för Halland 1690, RA.

¹⁶² af Forsell 1834.

¹⁶³ Hallands läns landskontor, GIII:e1, LLA.

¹⁶⁴ Volym M1, Lantmäteristyrelsens arkiv. Li Edqvist har gjort beräkningar av åkern från 807 av Söderlinghs hemmansuppgifter (Li Edqvist 1996).

¹⁶⁵ Göteborgs och Bohus läns landskontor, GIa:1, GLA.

¹⁶⁶ *Skattningsmetoder för Halland; af den 13 Nov. 1688; den 17 Sept. 1690; den 6 Febr. 1688 samt den 14 Nov 1688*. Enagrius 1826.

¹⁶⁷ Hallands läns landskontor GIII:e1, LLA.

kommissionen. Protokollen ger utöver för bönderna också uppgifter för säterier, prästgårdar, backstugor, gathus och städerna.

Som för Skåne skedde vid tiondekommitterades bedömning en viss gradering av jorden i råg-, korn- eller havrejord. Att protokollen fördelar åkern på "tunnland" av olika jordtyper visar att man eftersträvat arealbedömningar. (Jämför om tätsådd under avsnittet om avkastning nedan!)

1684 års tiondesättare hade problem med lassen. Hur många en viss gård kunde producera var svårt att bedöma, särskilt som bönderna var motvilliga med uppgifter. Även deras storlek förblir i regel oklar. I Hanhals frågor kommitterade om det rör sig om "lass eller stackar" och får svaret att med de uppgivna lassen "förstås fullkomliga lass som ett par hästar kunna draga". Från Onsala sägs att de motsvarar vad två oxar förmår dra. Några mycket udda uppgifter i bilagorna om säteriernas äng talar dock om dels "små", dels "stora" lass.

Skattläggningsmetoderna för Halland föreslog 30 lass hårdvallsäng, så stora att de av två "ökar" kan dragas, som norm för ett helt hemman. De specificerar också lassens volym till 27 kvadratalnar, samma som för den officiella lantmätarparken. En beräkning från tiondekommissionens protokoll för länet som helhet ger bara 21,1 lass per mantal, att jämföra med skattläggningsmetodernas föreslagna 30 lass hårdvallsäng, de senare alltså 1,42 gånger fler. En liknande relation kommer vi strax att se mellan kommissionens och lantmätare Söderlinghs lass, tämligen säkert kronoparken, det vid tiden för hans uppmätningar fastslagna officiella hömättet.

Tiondesättningsprotokollet innehåller uppgifter om åker, äng, bete, skog för 4 000 halländska jordeboksgårdar samt rader av backstugor.¹⁶⁸ Men kan uppgifterna användas för en någorlunda realistisk åkerstatistik? Kommissionen själv tvekade om realismen. Hillethan själv tvivlade mycket "om rannsakningslängdernas riktighet" och gjorde vid själva den fasta tiondesättningen "en skälighetsbedömning" utifrån en sammanställning av de olika uppgifterna. För att uppgifterna ofta snarast varit i överkant talar däremot böndernas stora missnöje med det åsatta tiondet.

Kanske förklaras landshövding Tungels förordnande av lantmätare Söderlingh att 1687-1690 företa en stor mängd revningar av oklarheterna från 1684 års tiondesättning. Revningarna omfattade inte hela landskapet, men en betydande del, cirka 880 jordeboksgårdar. Söderlinghs åkerarealer motsvarar helt klart tunnland om 14 000 kvadratalnar, det allmänna lantmätarmättet. Samtidigt gör han en gradering och räknar om arealen till medelmåttig jord. Här ett par exempel där hans uppgifter jämförs med tiondesättarnas 1684:

Tiondesättningen: Bredared socken, Bössilt, Bengt Persson, ... sår råg och korn 8 tunnland, havre 2 t ... höstar 34 lass. *Söderlinghs revning:* Bredared socken, Bössilt, Bengt Persson, ... 12 tunnland jord, kan räknas mot 9 tunnland medelmåttig jord, 50 lass hö (1/3 mossig madvall, 2/3 ljung).

Tiondesättningen: Lindberg socken, Trönninge, Jöns Helgesson, ... sår råg och korn 5 1/6 tunnland, havre 2 t ... 11 lass. *Söderlinghs revning:* Lindberg socken, Trönninge, Jöns Helgesson, 8 tunnland reducerat till 6,5 och 16 lass hö

Tiondesättningen: Lindberg socken, Balgö, Anders Bengtsson... sår råg och korn 7 tunnland, havre 2 t ... höstar 12 lass. *Söderlinghs revning:* Lindberg socken, Balgö, Bengt Anderson, 14 tunnland reducerat till 10 samt 40 lass hö.

---

¹⁶⁸ I Lunds landsarkivs material saknas vissa uppgifter, bl.a. för Dömostorps gård i Skummeslöv. Samma gäller för Skrea socken. Städernas uppgifter är ofullständiga.

Till skillnad från tiondesättnings material täcker alltså Söderlinghs revningar bara delar av länet. Skattningar för ett trettiotal socknar där hans uppgifter täcker minst en tredjedel av mantalet (20 mantal eller mer), ger vissa skillnader mot tiondesättnings: Söderlinghs ograderade åker uppgår i snitt till 94 % av tiondesättnings och hans ängsuppgifter ger hela 1,47 gånger så många lass. (Beträffande höet se också nedan under avsnittet om boskapen!)

Vilka uppgifter bör man då använda för en statistik? Tiondesättnings åkeruppgifter ligger, med tanke på tidsavstånd och annat, rimligt nära Söderlinghs. De täcker hela landskapet. Jag har därför, trots bestående oklarheter, valt att i första hand använda tiondesättnings.¹⁶⁹ Skattningsmetoderna anger som norm för ett helt hemman 12 tunnland. Per mantal hamnar vår beräknade statistik på 11,2 tunnland. Beträffande höet, se nedan under avsnittet om boskapen.

Odlade grödor

Som utgångspunkt för statistikens beskrivning av skördens fördelning på grödor har det fasta tiondet använts, då detta vid tiondesättningen 1684-1685 uttryckligen satts efter odlade grödor. Böndernas eventuellt avvikande önskemål har tillgodosetts genom att de tillåtits betala i grödor de själva valt eller i pengar, allt också specificerat i längderna över det fasta tiondet.¹⁷⁰

Tiondekommissionens protokoll ger även andra uppgifter, bl.a. om humlestänger, men liksom för andra län har de inte excerperats. Från Stråvalla rapporterade kommitterade 1,83 tunnor bönor, från Veddige 0,17.

Odlingssystem

Skattningsmetoderna för Halland nämner ensädet som det typiska för landskapet. På ”åtskilliga” ställen sägs dock jorden vara sådan som besås 4-5 år, ”medan torven varar”, men som sedan måste läggas många år i linda, ”till dess hon (åter) torvas”. Hur detta långperiodiska bruk kommer fram i utsädesberäkningarna är oklart. De fåtaliga uppgifterna i uppmätningmaterialet tyder på att det varit obetydligt.

Avkastning

Skattningsmetoderna nämner att ”jordmohen” i Halland ”skadeligen” utmattas och förvärras av det tillämpade ensädet. När en åkerman i ”gamla Sverige” kan räkna med 5 å 6 korn efter 1 kan i Halland inte räknas med mer än 2 eller högst 3 korn efter 1. Detta ledde till särskilt tät sådd: På grund av utmattningen ”drager efter uträkning 7 000 kvadratalnar på tunnlandet”, men lantmätartunnlandet var ju 14 000 kvadratalnar. Det innebar enligt skattningsmetoden att två tunnors utsäde såddes på samma yta som uppe i landet med bara en.¹⁷¹ Därmed blir korntalet tvetydigt som avkastningsmått - avses korntal i egentlig mening, d.v.s. volymavkastning, eller tunnlandsavkastning. Graden av tätsädd har naturligtvis varierat över landskapet. Söderlingh skildrar fenomenet i ett antal kartbeskrivningar.¹⁷² Man noterar att tätsädden mest verkar ske på utmattad, dålig jord.

---

¹⁶⁹ Excerpteringen av praktiskt taget hela materialets numeriska uppgifter har gjorts av Nina Emilsson, Varberg, som vänligen ställt det till mitt förfogande (Emilsson 1999).

¹⁷⁰ Hallands läns landskontors arkiv, Tiondejordebok, volym GIII:e 6. LLA. En del av tiondet betalades in natura, resten, kallat ”missväxten”, skulle däremot betalas i penningar”.

¹⁷¹ *Skattningsmetoder för Halland; af den 13 Nov. 1688; den 17 Sept. 1690; den 6 Febr. 1688 samt den 14 Nov 1688.* Enagrius 1826.

¹⁷² Wiking-Faria 2009.

Jämför Skånes tätsådd som tvärtemot och egendomligt tycks ha motiverats av särskilt god jord!

Här och var i tiondesättningsprotokollen framgår vilka korntal som kan ha legat till grund för Hillethans kalkyler, i Hanhals t.ex. 5 för korn, 4 för havre. Påfallande ofta nämns korntal på 4. Liksom för Skåne kan man dock misstänka att Hillethan och hans män låtit fiktivt höga korntal kompensera för den misstänkta underskattningen av utsädet. Skattningsmetoderna räknar, som vi sett, med korntalen 2 eller högst 3.

De ”korntal” som erhålls om man ställer Hallands beräknade skördar (nedan) mot statistikens beräknade åkerarealer får i bästa fall tolkas som arealavkastning, skörd per tunnland. Om den ovan nämnda tätsåddens två tunnor verkligen såddes på tunnlandet innebär det att dessa ”korntal” måste halveras för att motsvara korntal i gängse mening, d.v.s. skördade tunnor per utsädd tunna säd. Möjligen skulle man med hjälp av korntaluppgifter och det fasta tiondet kunna approximera utsädesvolymerna.

1690 års ”tiondeskörd”

1684-1692 hade Halland fast krono- och kyrkotionde.¹⁷³ En genomgång av kyrkoräkenskaper som hypotetiskt kunnat innehålla även rörliga prästtiondeuppgifter för just år 1690 har gett mycket magert resultat.¹⁷⁴ Därmed tycks inte finnas någon möjlighet att direkt beräkna någon ”tiondeskörd” för år 1690. Uppgifter om det 1693 återinförda rörliga tiondet har bevarats i en rad källor.¹⁷⁵ Återstår eventuellt analogier med närliggande områden med uppgifter om rörligt tionde för 1690 och något närliggande år då även Halland har sådana. Någon beräkning för Halland enligt detta förslag har dock av praktiska skäl fått anstå tills vidare.

Denna uppskattning har fått utgöra grunden för en skördeberäkning för året 1690. Av protokoll och tiondelängder framgår att det åsatta kronotiondet i länet, liksom i de andra före detta danska områdena, motsvarade 1/3 av hela tiondet, som alltså, delades på tre delar - en till kronan, en till sockenkyrkan och en till prästen.¹⁷⁶

En normalskörd runt 1690

Det fasta tiondet kan för flera län betraktas som vad mottagarna kunde vänta sig vid en, kanske något lågt beräknad, normalskörd. Uppenbarligen har det fasta tiondet för Halland

¹⁷³ I Stora barnhusets räkenskaper över dess 40-del av tiondet i Halland är tiondet hela den undersökta perioden 1680-1690 fast. Allmänna barnhuset, huvudböcker, SSA.

¹⁷⁴ Inga uppgifter påträffats utom för Värö och Stråvalla, vars längder från 1640-talet till sena 1800-talet har excerperats av Inga Bernander och ingår i Inga Bernanders samling, LLA.

¹⁷⁵ Det halländska tiondets utveckling kan utläsas i kyrkornas räkenskaper i kyrkoarkiven och bland lantkyrkoräkenskaperna i RA och LLA. Även i andra arkiv kan ha tiondeuppgifter. Så förekommer ibland uppgifter om rörligt prästtionde runt 1680 i ”dokumentböckerna” till 1684 års tiondesättningsprotokoll. En sammanställning från 1693 i Hallands läns landskontors arkiv, Handlingar angående kyrkotionde, volym GIIIe 11, LLA, ger uppgifter om såväl präst- som kyrkotionde, båda då rörliga. Detta material har använts av Nils G. Stenström (Stenström 1945). Att rörligt tionde förekom i södra Halland ännu på 1730-talet framgår för Höks m.fl. härader av rörliga tiondeuppgifter gård för gård 1731-1739 insamlade som ”Fundament till en wis tijonde sätning” 1750 för södra Halland (Hallands läns landskontors arkiv, GIII:e:7, LLA). Thulin 1901 avd. 1, s. 188, avd. 2 s. 311 f. uppger att tiondesättning ägt rum 1750 och faststälts av Kungl. Majt. 31 maj 1756. Detta fasta tionde infördes så 1757 (se t.ex. kyrkoräkenskaper för socknen Torup där det också framgår att kyrkans andel av tiondet baserades på kronoräkenskapen). Även Lars Ydborn 1984 s.123 ff. använder rörliga tiondeuppgifter från 1700-talets Halland, dock utan att klarlägga tiondets historia i landskapet under 1600-talet.

¹⁷⁶ Kronans tionde var det tionde som tidigare i Halland kallats biskopstionde. Detta framkommer på flera ställen i kommissionens protokoll.

varit väl tilltaget ur kronans synpunkt och trots Hillethans bekymmer kring uppgifterna. För att så varit fallet talar allmogens stora missnöje. Detta tvingade först fram generella nedsättningar 1687 och sedan att det rörliga tiondet återinfördes 1693.

I tionderäkenskaperna för Skåne kan andelen obrukad åker avläsas via årliga ödeavkortningar t.o.m. 1690.¹⁷⁷ För Hallands del har jag inte påträffat några motsvarande uppgifter för 1690. 1688 års ödeuppgifter specificeras sällan på orsak och endast i ett fåtal fall talas om att ett visst hemman varit ”osått”.¹⁷⁸

Icke förty har det fasta tiondet i vår statistik använts för beräkning av en normalskörd i Halland cirka 1690. Prästgårdarna ingår, liksom en del nyare säterier, i den fasta tiondesättning med åsatt fiktivt tionde.¹⁷⁹ De enda kompletteringar som behöver göras för tiondebefriade gårdar gäller ett antal äldre säterier. För dessa har en grov uppräknings från de äldre oförmedlade mantalen skett efter uppgifterna i bilaga 1. ”Normalskörden” har således beräknats som 30 gånger det av tiondekommissionen fastslagna tiondet, med tillägg för vad de äldre säterierna kan ha avkastat.

Ägobeskrivningar

Söderlinghs utförligare beskrivningar har här föredragits framför tiondesättningsprotokollens mer lakoniska. För Halmstads härad, med få uppgifter hos Söderlingh, har dock tiondesättnings uppgifter fått ersätta för uppgiftslösa socknar. Söderlinghs redovisning ger rika uppgifter om förekommande trädslag, som tyvärr inte kommer fram i vår grova statistik. För fem häraden ger han också uppgifter om torvtäkt till bränsle. Min klassificering av torvtillgångarna, analog med den för skog och bete ger här följande genomsnitt: Fjäre 0,57; Himle 0,26; Hök 0,07; Tönnersjö 0,01 och Viske 0,41.

Boskapsstatistiken

Boskapsstatistiken har utgått från fodertillgången i form av antalet hölass. Men hur stora var hölassen? Hur många krävdes för att vinterfodra ett nöt? Även tiondesättarna hade problem med att bestämma vad det var för lass bönderna uppgav. Per förmedlat mantal ger tiondesättningen i genomsnitt 21,1 lass för Halland totalt medan 1688 års skattningsmetod räknar 30 parmar per mantal, d.v.s. 1,42 gånger så många som lassen. Ungefär lika mycket större var var lantmätare Söderlinghs lass, i hans fall var ”lass” dock med största sannolikhet synonymt med lantmätarnas officiella kronoparm. Innebär skillnaden att delar av höet 1684 undanhållits eller var de då nämnda lassen större än parmen? Frågan är svår att besvara. Men eftersom relationen är densamma mellan bondelassen och både skattningsmetoden och Söderlinghs uppgifter, har jag valt att ta böndernas geografiskt mer heltäckande uppgifter 1684 som utgångspunkt för beräkningarna, men multiplicera dem med 1,45. Till osäkerheten av denna kalkyl bidrar att mycket stora skillnader i hölass per mantal föreligger mellan socknarna i

¹⁷⁷ Weibull 1952, s. 111 f.

¹⁷⁸ Hallands läns landskontors arkiv, Tiondejordebok, volym GIII:e 6, LLA. I jordebokens marg finns här och var ödesmålsuppgifter, t.ex. ”öde ¼”, ”alldeles öde och manslös”, ”öde och osått”. De har inte påverkat det åsatta tiondet, men enligt vad som sägs förts på särskild avkortningslängd vid debiteringen. Några motsvarande ödeavkortningar har inte påträffats i länsräkenskapernas verifikationer för 1689 och 1690 i samma arkiv, där istället en generell och permanent nedsättning i slutet av 1680-talet refereras.

¹⁷⁹ Följande yngre säterier ingår dock i tiondesummorna: Skeppås (i Harplinge); Laholms ladugård (Laholm); Alslöv (Tönnersjö); Lundsgård (Tönnersjö); Stjernarp (Enslöv); Arlös eller Alöse (Enslöv); Skeppsås (Steningen); Lindhofs ladugård (Träslöv) samt Sjöslat (Veddige).

tiondesättningsprotokollen 1684 och att kvoten per socken är ganska svagt korrelerad med motsvarande hos Söderlingh ($r_{xy} = + 0,317$).¹⁸⁰

För att komma åt boskaphållet runt 1690 har jag alltså i ett första led räknat om bondelassen till parmar genom att multiplicera 1684 års lass med 1,45. Därmed har ett antalet parmar kunnat beräknas.¹⁸¹ För att kunna gå vidare och beräkna antalet nötkreatursenheter (Ne) måste vi bestämma hur många Ne parmen kunde vinterföda i Halland. Här har jag inte påträffat några direkta uppgifter från länet. Jag har därför valt att räkna med en Ne per parm, den relation som gällde hos grannarna Jönköpings och Kronobergs län vid denna tid – se anmärkningarna för dessa två län längre fram i det följande. Det antal Ne beräkningen ger för länet hamnar ungefär mitt emellan motsvarande beräkningar för 1630 och 1750 enligt projektrapporterna för dessa år, vilket stämmer väl med den allmänna utvecklingen i landet. Det behöver dock knappast påpekas att vår statistik på denna punkt ändå förblir särskilt osäker. Höet har i statistiken därför förts under rubriken lass.

Uppgifterna om boskapens fördelning på djurslag är magra. För Halmstads, Årstads och Tönnersjö häraders finns i häradsrättsarkiven på landsarkivet i Lund ett antal bouppteckningar från perioden 1689-1701 med boskapsuppgifter. Som på andra håll förekom att särskilt ståndspersoner födde upp oxar för export, stalloxar. Hos prästen i Veinge skiljer man således 1693 på en stallox och övriga sju drivoxar.

Uppgifterna har sammanställts nedan. I sammanställningen ingår uppgifter för, som det tycks verksamma bönder, tre prästhushåll och ett mindre säteri.

I statistiken har beräknat antal Ne i de tre häraderna fördelats på djurslag efter bouppteckningsuppgifterna.

---

¹⁸⁰ Hallands höuppgifter är förvirrande: 1651 framkom lass som av allt att döma var relativt små och räckte att föda runt 0,8 Ne över vintern (se projektrapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning*). 0,8 är en jämfört med många andra hölass i landet (se anmärkningarna för de olika länen). Om man tolkar dem som s.k. sommarlass skulle två sådana motsvara ett vinterlass och kunna föda 1,6 Ne. Foderpotentialen för sådana, hypotetiska, vinterlass skulle i så fall motsvara den hos de största lassen i Svealandskapen. Om så stora lass avsetts 1684 skulle de ge 33,7 Ne på mantalet. Hos grannen Jönköpings län gick det 1 Ne per parm (se anmärkningarna för Jönköpings län längre fram). Om detta gällt också Halland skulle det enligt skattläggningsmetoden gå 30 Ne per mantal. Om vi gör en sådan tolkning förlikas tiondesättnings-, Söderlinghs och skattläggningsmetodens uppgifter. Men resonemanget är naturligtvis högst spekulativ. En sen uppgift hos Barchaeus 1773 talar om Hallands "karm" troligen motsvarade två stackar av den typ som användes vid Göteborg och i Västergötland (s.40). Jansson 1950 anger för Västergötland att det, på 1500-talet, gick 2 stackar på sommarlasset, 4 på vinterlasset.

¹⁸¹ Indelningsverket för Bohusläns dragoner ger ytterligare uppgifter om åker och äng i norra delarna av länet (Göteborgs och Bohus läns landskontor, GLA:1, GLA). De bygger på en rannsaking av "lantbetjänarna" och officerare med hjälp av "böndernas bekännelse" 1692, men återger även uppgifterna från tiondekommissionens undersökning 1684. De båda lassuppgifterna kan då jämföras för fyra häraders. Uppenbarligen avses samma slags lass i båda fallen. Här antyds en möjlig underskattning i 1684 års uppgifter. Ett stickprov, beräknat för 30 gårdar per härad, visar för tre av fyra häraders att 1692 års lassantal är högre än tiondesättnings-, för ett lägre (index 100 = tiondesättnings-):

Himle	113,2
Fjäre	102,0
Viske	90,5
Faurås	116,5

Skillnaderna understryker osäkerheten i de halländska hömätningarna.

Boskapens fördelning i Halmstads, Tönnersjö och Årstads häradar enligt bouppteckningar 1689-1701

Djurslag	Halmstads härad		Tönnersjö och Årstads häradar	
	N = 42		N = 7	
	Antal djur	Per Ne	Antal djur	Per Ne
Hästar	36	0,05	10	0,13
Ston	54	0,08	4	0,05
Unghästar	37	0,05	2	0,03
Oxar	36	0,05	1	0,01
Stutar	97	0,14	12	0,15
Kor	231	0,33	28	0,36
Kvigor	86	0,12	6	0,08
Tjurar	7	0,01	0	0
Kalvar	104	0,15	17	0,22
Gamla får	547	0,79	61	0,78
Unga får	162	0,23	29	0,37
Får	131	0,19		
Gamla getter	88	0,13	15	0,19
Unga getter	28	0,04	11	0,14
Gamla svin	112	0,16	5	0,06
Unga svin	138	0,20	20	0,26
Svin	21	0,03	0	0
Gäss	40	0,06	8	0,10
Gässlingar	42	0,06	7	0,09
Ne totalt	690		78	

Anmärkning: I källmaterialet förekommer en del lokala benämningar: "Följor" och "fölsingar" har alla räknats som unghästar. Till de unga svinen har räknats både "grisar", "pankar" och "byssingar". Gås och "gässe" (= gåse, gåshanne). "Hoppa" = sto. Materialets lamm har här klassats som unga får. Gässen ingår inte i beräkningen av totala antalet Ne. En geografisk uppdelning på öst och väst i häraderna gav inga större utslag i fördelningen. Boskapssjuka skymtar i materialet: I Laholms landsförsamling nämns 1696 för en gård att alla 50 fåren och lammerna är sjukliga.

Källor: Bouppteckningar 1688-1699 för Halmstads häradsrätt 1679-1699 för Tönnersjö häradsrätt och 1698-1701 för Årstads härad, LLA, mikrokort från SVAR.

Städerna

Uppgifter om de halländska städernas jordar samlades in av 1684 års tiondekommission och infördes i dennas dokumentbok, nu i Lunds landsarkiv.¹⁸² Tyvärr saknas där redogörelsen för *Laholm*. Den i tiden närmaste uppgift jag hittills påträffat för denna stad är så sen som från 1747. Då besådde Laholm 50 av 150 tunnland dålig jord med säd, i övrigt brukades jorden till "tägter" och tobak.¹⁸³ Jag har i statistiken räknat med samma arealer cirka 1690.

Uppgifter om *Halmstads* åker och äng från tiondesättningen 1684 har däremot påträffats. Där uppgavs utsädet till cirka 404 tunnor 3 skäppor, varav minst 40 tunnor för tillfället låg öde, däribland 8-12 av slottsjordens 16-20 tunnor.¹⁸⁴ Enligt nästa uppgift i en karta från 1695 fanns nu 283 tunnland åker och äng till 265 lass. De senare skördades på 284

¹⁸² Redogörelse skulle finnas på s. 2264 i dokumentboken enligt tiondekommitténs protokoll, ss. 390, 392, LLA.

¹⁸³ Börstorpsamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

¹⁸⁴ Hallands landskontors arkiv, volym GIle:3, s. 2092-2093, LLA.

1/3 tunnland gammal nedlagd åker.¹⁸⁵ 1747 odlade staden 200 tunnland. Stadens åker lades alltså successivt ned på längre sikt.¹⁸⁶ Tiondesättningsciffran får representera totalåker och 1695 års den besådda åker samt ängsproduktionen i statistiken för 1690.

Falkenberg hade enligt uppgift från 1684 112,5 ograderade tunnor åker och skördade 136 3/4 "hööstningslass".¹⁸⁷ Söderlinghs uppgift 112 tunnland varav 83 var i bruk har fått approximera åker och tiondesättningsuppgiften om hölassen ängen 1690.

I samband med tiondesättningen 1684 uppgavs *Varbergs* ograderade åkerareal till 157,5 tunnland.¹⁸⁸ 1747 såddes 140 tunnland åker.¹⁸⁹ Även här minskade åkerbruket långsiktigt. 1684 års uppgifter har fått gälla även 1690.

Även *Kungsbacka* saknas bland redogörelserna för städernas jordar till 1684 års tiondekommission i Lunds landsarkiv.¹⁹⁰ I brist på bättre har jag använt en uppgift från 1747. Då sådde *Kungsbacka* 60 tunnland med korn.¹⁹¹

Städernas skörd runt 1690 har beräknats från besådd åker multiplicerad med ett antaget korntal på 3.

Städernas boskapshåll 1690 har, i brist på bättre uppgifter, statistikförts med samma siffror som i projektrapporten för 1630.¹⁹²

Övrigt

I tiondesättningsprotokollen från 1684 nämns ett skäferi bestående av minst fyra gårdar i Ränneslövs socken.

Av den s.k. tiondejordeboken, liksom av skattningsmetoderna, framgår att man i Halland hela tiden räknar med 6 skäppor på tunnan.¹⁹³

---

¹⁸⁵ www.historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&mapType=peSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=llms2&sd_kun=4c4d535f4d32322d313a33 (2011-06-23). På varje tunnland åker sägs för övrigt sädesportionen vara två tunnor, ett exempel på den i huvudtexten nämnda halländska tätsådden.

¹⁸⁶ Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

¹⁸⁷ Hallands landskontors arkiv, volym GIIIe:3, s. 1363-1369, LLA. Enligt Söderlinghs karta 1687-1690, volym M1, Lantmäteristyrelsens arkiv, hade *Falkenberg* då 83,33 tunnor åker för all slags säd samt 28 tunnland 5 skäppand öde jord.

¹⁸⁸ Hallands landskontors arkiv, volym GIIIe:3, s. 1315-1321, LLA.

¹⁸⁹ Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

¹⁹⁰ Redogörelse skulle finnas på s. 2259 i dokumentboken, enligt tiondekommitténs protokoll, s. 391, LLA.

¹⁹¹ Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

¹⁹² Se projektrapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning*.

¹⁹³ Hallands läns landskontors arkiv, Tiondejordebok, volym GIII:e 6, LLA.

Jönköpings län

Under andra hälften av 1600-talet var Jönköpings län ett eget län, men dess sammansättning varierade, med åtföljande viss ordning i arkivmaterialet. Så hörde Allbo, Kinnevalds och Norrvidinge härader samt Växjö stad 1671-1673 och Sunnerbo 1654, 1655 och 1670-1673 till länet. Östra härad hörde 1656-1669, 1674-1680 till Kronobergs län och 1654, 1655 och 1670 till Kalmar län.

Flera grev- och friherrskap komplicerar källsituationen i länet under andra halvan av 1600-talet: Större delarna av följande socknar låg under *Visingsborgs* grevskap (indrogs till kronan 1680): Vista härad: Visingsö, Gränna (även staden), Skärstad, Ölmstad; Norra Vedbo härad: Lommaryd, Bälaryd, Frinnaryd, Adelöv samat Vireda pastorat. Till friherrskapet *Lundholmen* hörde nästan hela Vrigstad, Svenarum, Malmbäck, Ödestugu och Almesåkra socknar, alla i Västra härad. Friherrskapet Eksjö hade gårdar spridda över Tveta och Mo härader. Allt detta reducerades cirka 1680 eller tidigare. Deras arkiv har bara undantagsvis kunnat undersökas här.

I länet förekom flera socknar med länsöverskridande s.k. skatar. Bottnaryds socken, som t.o.m. var delad på tre län, har i statistiken i sin helhet förts till Jönköpings län.¹⁹⁴

Det förmedlade mantalet

För de flesta socknar som tiondesattes 1686 har det förmedlade mantalet, inklusive det för tiondebefriade gårdar, hämtats från tiondesättningslängderna. Men där dessa saknas eller inte anger mantal har uppgifter hämtats från af Forssell.¹⁹⁵

Åker och äng

En källa för bedömning av länets åker är protokollen från den tiondesättning, som ägde rum i länet 1686.¹⁹⁶

Tiondesättningslängderna för Jönköpings län 1686 i Vadstena landsarkiv redovisar mantal, åkerns storlek och projekterat tionde för hela länet med undantag av de stora områden i Tveta, Västra, Östra och Södra Vedbo, där enbart det projekterade tiondet framgår. I tiondesättningslängderna redovisas åkern, fördelad på ensädes-, tredings- och svedjejord, allt räknat i skäppor om 6 på tunnan.

Kammarrådet Eldstjerna hade 1686 utarbetat en metod för Jönköpings (och Kronobergs) län som belyses av en skriftväxling mellan landshövding von Schönleben i Göteborgs och Bohus län, som också stod i begrepp att införa fast tiondesättning, och kammarkollegiet 1692.¹⁹⁷ Metoden innebar att tiondet knöts till ”utsädet” och ”jordmånen”. Kollegiet uppgav att nästan samma metod tidigare använts av kommissarien ”Hellesten” (väl Hillethan?) för Skåne, Halland och Blekinge. Men sedan denne ”bekommit utsädet synes

¹⁹⁴ Bottnaryds mantal är hämtat från Lindskog 1819 och avser alla tre länsdelarna samt Bjurbäcks församling. Jordnaturfördelningen är hämtad från af Forsell 1834. Statistikens mantal för Karlstorp har tagits fram på följande sätt: 33,5 mantal är socknens mantal enligt tiondesättningslängden 1686. Till detta har lagts 20,75 mantal för skatens del i Aspelands härad, Kalmar län. Slutligen har 12,25 mantal för Kråkhults socken som ingår i dessa siffror separerats och förts på denna socken..

¹⁹⁵ Jönköpings läns landskontor, Handlingar rörande tionde för åren 1670-1766, GIIe:1, Vadstena landsarkiv; af Forsell 1834.

¹⁹⁶ Jönköpings läns landskontor, Handlingar rörande tionde för åren 1670-1766, GIIe:1, Vadstena landsarkiv. Aadel Vestbö-Franzén har behandlat Jönköpings läns jordbruksförhållanden under 1500- och 1600-talen i ett omfattande och ingående arbete (2004). Där nämner hon också (s. 61) en tiondesättningslängd från 1707 i samma volym. Den har dock inte kunnat beaktas här.

¹⁹⁷ Häradsskrivarens i Göteborg fögderi arkiv, volym E I:9, GLA.

honom hava uträknat en växt av vart korn och sedan därutav proportionerat kronans andel av tionden". "Hellesten" har alltså utgått från s.k. korntal. Vid tiondesättningen i Jönköpings län har man alltså på olika sätt försökt fastställa respektive hemmans "utsäden" på jord av olika "jordmån". Det är dessa vi har i sättningslängderna. Flera exempel i dessa visar att "utsäde" avsåg besådda arealer. Vid beräkning av totalarealen måste alltså tillägg göras för förekommande trädor. Tresädesjorden måste t.ex. multipliceras med 1,5 för att dess totala areal skall framgå. Vilka korntal man räknat med framgår av följande taxa för kronans andel av tiondet för de två smålandslänen (per besätt tunnland av respektive jordtyp):

• god trädesjord	1,5 skäppa
• medelmåttig d:o	1,25 skäppa
• svag d:o	1 skäppa
• god ensädesjord	1,25 skäppa
• medelmåttig d:o	1 skäppa
• svag eller skrin d:o	0,75 skäppa

Korntalen framgår genom att respektive skäppetal multipliceras med 15 (kronans andel av tiondet, $\frac{2}{3} \cdot \frac{1}{10}$) och divideras med 6 (det antal skäppor man här räknade med på tunnan) och blir då för t.ex. svag trädesjord 2,5. Uppenbarligen räknade man här med att en tunna motsvarade utsädet på ett tunnland.

Tiondesättningen i de två länen föregicks av rannsakingar under överinseende av kyrkoherdar och befallningsmän. Hur realistiska var uppskattningarna? Det varierar säkert från ställe till ställe, säkert har man många gånger utgått från uppgifter från bönderna själva, ibland kanske stött sig på någon lantmätaruppmätning i form av karta eller protokoll. Säkert har det funnits ett starkt socialt tryck på den enskilde bonden att inte ge alltför felaktiga uppgifter och försöka komma billigare undan än sin granne.

Uppgifter om länets åker, men också mycket annat, framgår av flera olika militära indelningsverk.¹⁹⁸ Indelningsverken kan se olika ut för olika delar av landet. För Jönköpings län innehåller de bl.a. uppgift om förmedlat mantal, åkern i tunnor och skäppor, även här av allt att döma i betydelsen arealer, svedjorna mätta i utsädesskäppor, antalet höparmar, dessutom ges grova omdömen om skog och mulbete. I föreliggande undersökningar har för Jönköpings län 1 179 hemmansuppgifter om åkern kommit till användning. De omfattar 868 av länets sammanlagt cirka 4 025 förmedlade mantal, alltså nästan 22 procent. Även indelningsverken räknar sex skäppor på tunnan i länet.

---

¹⁹⁸ Indelningsverk för Smålands kavalleriregemente (troligen från tidigast 1698), Kammarkollegiet, 2:a provinskontoret, vol. 478, RA; Indelningsverk för Jönköpings infanteriregemente 1692, Indelningsverk och jordeböcker, vol. 20, KrA; Indelningsverk för Kalmar infanteriregemente 1692, 2:a provinskontoret, vol. 472, RA.

Areal inägoåker, svedjeutsäde ("fälle"), antal parmar enligt indelningsverken (medeltal per förmedlat mantal)

Härad	Inägoåker (tunnland)	Svedjeutsäde (tunnor "fälle")	Parmar
Mo	11,4	0,3	35,4
Norra Vedbo	10,7	0,3	37,6
Södra Vedbo	8,3	0,3	29,3
Tveta	10,9	0,2	34,5
Vista	15,4	0,2	47,9
Västbo	11,4	0,1	36,5
Västra	10,9	0,3	32,7
Östbo	13,1	0,1	32,8
Östra	10,5	0,0	27,6
Hela länet	10,9	0,2	32,0

Källor: Se texten!

En jämförelse på häradsnivå gav god överensstämmelse mellan tiondesättnings utsäden och de som kom fram från indelningsverken. På sockennivå blev dock överensstämmelsen dålig. Ett försök, att, för de delar av länet vars tiondesättningslängder saknar uppgifter om utsäde, använda en eventuell samvariation mellan det fasta tiondet och utsädet från socknar där bägge uppgifterna finns, gav relativt svag korrelation ($r_{xy} = +0,337$). Sannolikt beror detta på starkt varierande avkastning mellan socknarna beroende på olika jordmån (se ovan!).

Skattläggningsmetoden för länet 1691 anger olika åkerarealer i tunnland för ett helt hemman beroende på odlingssystem: Vid tvåsåde 8 tunnland i säde och 8 i träde; vid tresåde 10 tunnland i säde och 1/3 av samma antal tunnland i träde; vid ensåde 12 tunnland av den bästa jorden på grund av den magra jordmånen, även om man på andra håll med bättre jord nöjer sig med 10 tunnland för ett hemman. Metoden ger också en norm för hur stor höproduktion som fordrades för ett hemman "... jemte halmfodret och nödvändige hästkretur, fårs och getters underhåll 40 kronoparmar hö eller 36. nötsfoder betarfwas et godt winterlaß på hwar Kronoparm beräknad".¹⁹⁹ Åkernormerna, mellan 8 och 12 tunnlands bedådd åker, låter sig väl förena med den föregående tabellens beräkningar, hönormerna däremot sämre.

För statistiken har jag valt att i första hand använda tiondesättnings utsäden socken för socken.²⁰⁰ Först när sådana saknas – det gäller större delen av Östbo, Västbo, Tveta och Södra samt en mindre del av Norra Vedbo - har häradsmedeltal utsäde per mantal enligt indelningsverken använts. För dessa sist nämnda härader döljs därmed eventuella skillnader mellan enskilda socknar. För statistikens höberäkningar har jag godtagit indelningsverkets uppgifter och bokfört höet under rubriken parmar.

Odlade grödor

Här har uppgifter från tiden med rörligt tionde och åren 1684-1685 fått avspegla skördarnas sammansättning. Räkenskaperna för 1685 har i första hand använts. För Mo härad, Linderås, Bredestad och Askeryds socknar, samt Eksjö landsförsamling i Norra

¹⁹⁹ Skattläggnings=Metode för Jönköpings Län; af den 20 och 21 Jan. 1691. Enagirus 1826.

²⁰⁰ Jag har tacksamt kunnat hämta en del uppgifter från en uppsats av Johan Lindhardt (Lindhardt 1997).

Vedbo, har 1684 års längder använts.²⁰¹ För Visingsö har tiondet från så tidigt som 1653, i brist på bättre, fått ersätta saknade uppgifter på närmare tidsavstånd.

Odlingssystem

Tiondesättningslängdernas uppdelning på olika jordmåner har använts för statistikens beskrivning av odlingssystemen. Det har gått till så att andelen besädd åker av total åker beräknats enligt följande exempel: En gård uppges ha 10 tunnlands åker, fördelad på 4 tunnland ensädesjord och 6 tunnland tresädesjord. Trädesandelen av trädesjorden, den senare alltså 6 tunnland, har först räknats bort ($6 - (1/3 \cdot 6)$), vilket lämnar 4 tunnland av denna besädda. Dessa läggs till ensädesjordens 4 tunnland, vilket ger totalt besädd yta på 8 tunnland. Odlingssystemet, blandat på denna gård alltså, har så i statistiken beskrivits med siffran 0,8, d.v.s. att 80 % av jorden var besädd. Rent ensäde anges med siffran 1 och tresäde med 0,67. Ett hundratal uppgifter om odlingssystemet påträffades också i indelningsmaterialet. De har använts för statistiken där tiondesättningsuppgifter saknats.²⁰²

Odlingssystem i Jönköpings län kring 1690 enligt indelningsverken

Härad	N	Andel besädd åker (%)
Mo	11	98
Norra Vedbo	4	100
Södra Vedbo	11	100
Tveta	19	77
Vista	27	66
Västbo	2	100
Västra	13	80
Östbo	2	100
Östra	7	91
Totalt	96	82

Källor: Se texten!

Avkastning

Skattläggningsmetoden anger att tvåsäde inte ger över femte kornet, det här vanliga tresädet endast 3 eller 4 korn. Länets ensäde är så ”Slätt, Skarper och Skrin at icke öfwer 3:dje kornet i bästa tid derefter isamlas och således årligen icke ens beräknas kan”. Tiondetaxan per tunnland ovan kan, som visats, omräknas till korntal, som då hamnar på 3,75 för den bästa jorden och 1,88 för den sämsta, siffror som är väl förenliga med metodens.

²⁰¹ Enligt kontraktet mellan kronan och allmogen om fast tionde föreskrevs att det fasta tiondet skulle betalas i sådan säd ”som på åkern faller”. Längderna redovisar dock inte sädesslagen. (Kontraktet i Sandbergsska samlingen, L:2; s. 1096, RA).

²⁰² I 1686 års tiondesättningslängd har Lindhardt tolkat en vanlig kolumnrubrik bara ”trädesjord” som tresädesjord och räknat arealen därefter. Detta motiverar han med att för vissa häradar istället står ”tvådjedel i säde, tredjedel i säde” (s. 4). Även Vestbö-Franzén (2004 s. 61 och noten 19) tolkar, om än med viss tvekan, dessa rubriker som beskrivningar av odlingssystemet.

1690 års ”tiondeskörd”

1690 hade Jönköpings län till största delen fast tionde.²⁰³ En skördeberäkning för just året 1690 försvåras därmed. En grov skattning har därför gjorts. Den relativa skillnaden mellan ”tiondeskörden” 1690 och en ”normalskörd” (se nedan) för den del av länet (i huvudsak Södra Vedbo härad) som hade rörligt tionde ännu 1690 har för statistiken fått approximera skillnaden för hela länet ($1690 = 0,815 \cdot \text{normalskörden}$) och årsskörden 1690 därmed beräknats också för länets socknar med fast tionde sistnämnda år.

Uppräkning för de tiondebefriade mantalen i socknar med rörligt tionde 1684 och 1685 har i första hand gjorts utifrån uppgifterna om dessa i längderna från den fasta tiondesättningen (som alltså har uppgifter om dem även för de länsdelar där längderna endast anger tiondet men inte utsädet). Där befriade gårdar ändå saknar mantalsuppgifter har genomsnittligt tionde per mantal i respektive härads övriga socknar använts för skördeskattningarna. Där oskattlagda säterier ännu fanns kvar 1690 har uppräkning gjorts också för dessa efter senare åsatta mantal (se bilaga 1).

För Vista härad samt Ökna socken, där jag haft svårt att hitta tiondeuppgifter, har jag räknat skördarna efter den fasta tiondesättningens beräknade genomsnittskorntal, 2,1, multiplicerat med den besådda åkerns utsäde.

En normalskörd kring 1690?

En normalskörd runt 1690 har för socknar med fast tionde 1690 approximerats från det fasta tiondet.²⁰⁴ Sannolikt motsvarade det tionde som bestämdes vad kronan ansåg sig kunna få ut av en, möjligen något lågt, beräknad normalskörd. 1686 sattes, som nyss visats, fast tionde för större delen av Jönköpings län.

För socknar med rörligt tionde 1690 har ett fiktivt fast tionde beräknats utifrån genomsnittligt sådant per mantal från övriga ”fasta” socknar i respektive härad. Samma gäller socknar vilkas längder saknar uppgifter om antalet betalande mantal.

1686 års tiondesättningslängder gör det möjligt att urskilja tiondebefriade prästgårdar och säterier. Genom uppräkning av kronans behållna tionde för dessa utifrån mantalen har ett ”virtuellt” tionde kunnat tas fram, motsvarande det som skulle betalas om alla gårdar varit tvungna att delta.

Beträffande skördarna i Vista härad samt Ökna socken, se ovan.

Ägobeskrivningar

De nämnda indelningsverken har gett ett rikhaltigt underlag för statistiken på denna punkt.

---

²⁰³ Följande socknar i Norra och Södra Vedbo stod utanför 1686 års fasta tiondesättning: Edshult, Säby, Askeryd, Hässelby, Kråkhult, Bellö, Hult, Flisby och Solberga. För dessa redovisas i 1690 års tiondelängd (bland Jönköpings länsräkenskapers verifikationer i RA) provtröskning, beräknad ”årsväxt” och ”målsnitt”. Motsvarande uppgifter saknas för socknar med fast tionde 1690.

²⁰⁴ I Kronobergs och Jönköpings län utgick i praktiken inte hela det vid sättningen åsatta tiondet. Sedan det till militien och hospitalen i Jönköping och Växjö anslagna tiondet plus 100 tunnor reservspannmål betalats slapp man betala överskottet. Hela tiondet debiterades visserligen men överskottet avdrogs i räkenskapernas avkortningar. Rabenius 1853 s. 79 f. En del socknars fasta tionde kan ha rötter längre tillbaks i tiden. Jan Eric Almquist 1916, s. 216 ff. och Rabenius 1853, s. 70 citerar kontraktet mellan adeln och menige man om fast tiondesättning i Jönköpings och Kronobergs län 15 juli 1686, där det bestämdes att grev- och friherrskapens gamla kontrakt skulle förbli orubbede.

Boskapen

I jordrannsaktionsprotokoll från 1680-1682 finns uppgifter om antal hästar, nöt, getter, äng i ”kronolass” (enligt sakattläggningsmetoden här = parmar) samt oförmedlat och förmedlat mantal.²⁰⁵ Uppgifterna avser 191 jordebokshemman om 127 mantal.

Boskap i medeltal per förmedlat mantal enligt indelningsverk

Härad	Antal undersökta mantal	Hästar	Nöt	Getter	Ne
Mo	15,5	0,0	25,4	0,0	25,4
Norra Vedbo	8,4	0,3	24,5	0,0	25,0
Södra Vedbo	20,3	0,2	23,3	0,0	23,6
Tveta	20,0	0,0	27,8	0,0	27,8
Vista	1,4	0,0	30,2	0,0	30,2
Västbo	21,3	0,0	23,8	0,0	23,8
Västra	13,0	2,9	35,7	25,0	42,1
Östbo	13,4	2,7	31,8	23,6	37,8
Östra	14,0	2,6	27,5	16,4	32,8
Hela länet	127,1	1,1	27,7	8,6	30,1

Källor: se texten.

Endast för Östra, Västra och Östbo häraderna uppges getter. Om detta avspeglar olika lantmätarkonventioner eller faktiska förhållanden är oklart – det förekom att getter var förbjudna i vissa av landets häraderna för att de skadade skogen. Avsaknaden av hästar i några av tabellens häraderna inger också tvivel om uppgifternas fullständighet. Men säker kan man inte vara – oxar var vanliga som dragare i Småland och ingår då bland nöten.

Dessa boskapsuppgifter, omräknade till nötkreatursenheter, visar en ganska stark positiv korrelation ($r_{xy} = +0,620$) med gårdarnas mantal. För särskilt Vista härad är antalet undersökta mantal litet, men eftersom medelvärdet där liknar det från övriga har jag låtit alla tabellens medelvärden representera boskapshållet i respektive häradens statistik.²⁰⁶

Indelningsverkens höuppgifter ger på häradsnivå ungefär samma lassstal som antal Ne beräknat från tabellens djur. Detta visar att vi i detta län rör oss med lass som nära motsvarade vinterfodret för en Ne.

Städerna

Jönköping hade enligt 1674 års jordebok hade knappt 369 tunnland åker och höstade 667,5 lass hö.²⁰⁷ 1690 betalades från staden 82:28 daler silvermynt i boskapspengar vilket maximalt kan ha inneburit att staden då höll boskap motsvarande 663 nötkreatursenheter (Ne).²⁰⁸

²⁰⁵ Kammarkollegiet, 2:a provinskontoret, vol. 403:1, 405:1-2, RA.

²⁰⁶ Vestbö-Franzén (s. 102) fann på ett annat urval från indelningsprotokollen och en något annorlunda definition av Ne att det gick 1,2 parmar per Ne i länet. Hon räknar också med att samma material avser kronoparmar om cirka 500 kilo.

²⁰⁷ *Jönköpings stads historia, del II*, s. 197.

²⁰⁸ Länsräkenskaper Jönköpings län, verifikationer 1690, RA. Landsboken hänvisar till närmare redovisning av dessa pengar för Jönköping och Eksjö på p. 27, men denna sida verkar ha avlägsnats i samband med att mantalslängderna brutits ut till särskild serie i RA.

Eksjö stads boskapspengar uppgick 1690 till 43:24 daler silvermynt vilket, med samma resonemang som för Jönköping, kan ha inneburit 350 Ne.

Gränna, grundad 1652. Stadens jordbruk baserades på de 7,25 mantal som Per Brahe donerat vid stadens grundande.²⁰⁹

Övrigt

Visingsborgs slott hade 1680 ett årligt utsäde på 120 tunnor, varav 26 var råg, 6 ärter, en halv vete och resten blandsäd. 1721 fanns följande boskap på Visingsborgs kungsgård eller slott: 18 par oxar, 8 par stutar, 12 fjolårskalvar, 26 kor, 15 kvigor, 6 tjurar, 6 vinterkalvar, 69 får och vinterbaggar, 19 lamm, 36 svin, 19 grisar, 3 gäss och 4 hästar.²¹⁰

---

²⁰⁹ Grennfelt 1980, s. 220.

²¹⁰ Grennfelt 1980, s. 192, 223.

Kalmar län

Till länet hörde 1654-1655 och 1670 Östra, Allbo, Norrvidinge och Kinnevalds häradar och Växjö stad, samt 1654-1655 och 1670-73 Konga och Uppvidinge häradar. Öland ingick 1651-1653 i Karl Gustafs förläning och 1654-1680 bland drottning Kristinas underhållsländer. Det sist nämnda är egen arkivbildare med räkenskaper i riksarkivet. Till Kalmar län hörde även Blekinge 1681-1685.

Södermöre grevskap omfattade nästan hela häradet med samma namn. *Grevskapet Västervik och Stegeholm*, omfattade spridda gårdar i samtliga Norra och Södra Tjusts socknar samt staden Västervik (indrogs slutgiltigt 1675). *Friherrskapet Eksjö* hade ett mindre antal gårdar i: Tveta härad: Forserum, Barkeryd, Nässjö, Ljungarum, Järstorp, Bankeryd, Rogberga, Öggestorp och Hakarps socknar, samt i Mo härad: Bottnaryd och Stengårdshult. Till det historiska Handbörds härad hörde socknarna Fagerhult, Fliseryd, Högsby, Kråksmåla och Långemåla (egen socken först 1740).

Till Stranda härad hörde Döderhult, Mönsterås och Ålem. Norra Möre bestod av Dörby, Kläckeberga, Kalmar, Förlösa, Kristvalla, Åby, Bäckebo och Ryssby socknar. Från 1720 ingick dessa två häradar i Norra Möre, Stranda och Handsbörds fögderi.

Det förmedlade mantalet

Där tiondesättningslängder för länet från cirka 1690 har påträffats (se nedan) anger de varje sockens samtliga förmedlade mantal med undantag av prästgårdarnas, dock utan att beskriva eller tiondedebitera säterier och rå- och rörsheggen. Dessa mantal, på vanligt sätt kompletterade för prästgårdarna och ett par oskattlagda säterier (enligt bilaga 1), har i första hand använts. För socknar utan tiondesättningslängder har af Forsells uppgifter om det förmedlade mantalet från 1825 använts.²¹¹ För Norra motet på Öland har det förmedlade mantalet hämtats från en tiondelängd från 1717.²¹²

Åker och äng

Uppgifter om åkern i Kalmar län ges dels i längder från tiondesättningar under slutet av 1600-talet, dels i protokoll från den militära indelningen i länet. Tiondesättningslängder har bevarats i Kalmar länsstyrelsens arkiv.²¹³ Dateringarna i längden - i intervallet 1686-1698 - tyder på ett successivt införande av det fasta tiondet (se nedan).²¹⁴

Tiondesättningslängdernas utsädesuppgifter avser av allt att döma arealer, ”jord” enligt rubrikerna. Jorden klassas som god, medelmåttig eller svag, under de tre huvudkategorierna tredings-, ensädes-, och svedjejord.²¹⁵ Liksom i motsvarande längder för Jönköpings län (se anmärkningarna för detta län) måste för beräkning av totalarealen

---

²¹¹ af Forsell 1834.

²¹² Länsräkenskaper för Kalmar län, verifikationer 1717:2, RA.

²¹³ Länsstyrelsens i Kalmar län arkiv, landskontoret, Handlingar rörande tionde för åren 1686-1697, volym GIII e:1, Landsarkivet i Vadstena. Uppgifter har tacksamt kunnat hämtas från ett arbete av Eva Fältros (Fältros 1995). För Möre har uppgifter kunnat hämtas från Persson 2000.

²¹⁴ En uppgift hos Almquist (1916, s. 216 ff.) att hela länet 1696, med undantag av Öland, skall ha haft fast tionde verkar därmed inte stämma.

²¹⁵ Uppgifterna för Sevede är från 1691, för Aspeland med undantag av Lönneberga från 1686 och för Norra och Södra Möre från 1698. I längden för Dörby i Norra Möre står i en av kolumnrubrikerna ”twådhelar i säde 1/3 i träde afdrages” och i en kommentar i längderna beträffande några 1691 för högt taxerade gårdar, att ”detta är aller åkern som specificerat är, var utav avdrages uti tredingsjorden tredingen” (ss. 51a-55, 56 f.). Det betyder att beräkningen enligt taxan enbart skedde på det i kolumnen redovisade utsädet, d.v.s. den besådda åkern.

tillägg göras för förekommande trädor. Tjusts fasta tionde enligt 1686 års kontrakt har återfunnits i avskrift från 1727 i riksarkivet, men där ingår inga utsädesuppgifter.²¹⁶ Inga tiondesättningslängder har återfunnits för Öland vilket förklaras av att ön fortsatt haft rörligt tionde långt in på 1700-talet.²¹⁷ Beträffande tillförlitligheten hos tiondesättningarnas utsädesuppgifter se t.ex. under Kronobergs län i det följande.

Det mest omfattande indelningsverket för länet, det för Kalmar läns infanteriregemente 1692, innehåller uppgifter om förmedlat mantal, utsäde, änglass (blandat ”lass” och ”parmar”), samt om skog och mulbete för en stor mängd jordebokshemman.²¹⁸ Liknande uppgifter från delar av Kalmar län finns också i indelningsverk för Smålands kavalleri och för Tjust i Östergötlands dito.²¹⁹

I följande tabell ges indelningsverkens åker- och ängsuppgifter för 396 jordeboksgårdar om totalt 321,4 förmedlade mantal (knappt en tiondel av länets totalt drygt 3 500):

Åker och hö i medeltal per förmedlat mantal för häradet i Kalmar län

	Antal observerade jordeboksgårdar	Åkerareal i tunnland	Hö i parmar eller lass
Aspeländ	75	10,5	27,8
Norra Möre	77	10,6	31,7
Norra Tjust	65	14,9	40,4
Södra Möre	1	9,0	31,0
Södra Tjust	62	14,8	41,1
Sevede	53	8,7	30,1
Tunalän	63	6,2	37,9
Alla häradet	396	11,0	34,3

Anmärkning: Som kommer att visas under avsnittet om boskapen nedan var lass och parm synonyma begrepp vid skattdrägningarna i länet.

Källor: se texten!

För Södra Möre, där endast en uppgift påträffats, har Norra Möres medeltal använts vid statistikberäkningarna. För det rimliga i förfarandet talar möjligen att Norra och Södra Möre fördes ihop som en ekonomiskt likartad grupp i länets skattdrägningsmetod 1690.²²⁰ Ölands södra mot har antagits ha haft samma utsäde i medeltal per mantal som Norra motet där denna kvot framgår av en kommissionsrapport från 1682-1684.²²¹

För åkerstatistiken har i första hand tiondesättningsmaterialets uppgifter om utsädet använts, men när detta saknats indelningsverkens. Tiondesättningsuppgifterna har fördelen att tillåta beräkningar på sockennivå och inbegripa alla slags jordnaturer, indelningsverken ger uppgifter för krono- och skattehemman och först på häradsnivå.

Som vanligt ställer här hömåttan, liksom det faktum att all boskap inte alltid utfodrades med hö, till bekymmer. Hur stora var hölassen i indelningsmaterialen som blandar parmar

²¹⁶ Länsräkenskaper för Kalmar län, verifikationer 1727, RA.

²¹⁷ Länsräkenskaper, Kalmar län, verifikationer 1704, 1717:2, RA.

²¹⁸ Kammarkollegiets arkiv, 2:a provinskontoret, volym 472 (volym 473 är identisk med denna), RA.

²¹⁹ Kammarkollegiets arkiv, 2:a provinskontoret, volym 478, Indelningsverk för Smålands kavalleriregemente (1695), RA. Kammarkollegiets arkiv, 1. provinskontoret, volym 194, Indelningsverk för Östergötlands kavalleriregemente (1717, men visar 1690-talets indelning), RA.

²²⁰ *Skattdrägnings Methode för Calmare Län; af den 28 Nov. 1690.* Enagrius 1826.

²²¹ Lantrevisionskommissionen 1682-1684, Kammarkollegiet, 2:a provinskontoret, RA.

och lass utan att ge några hållpunkter för storleken? Skattningsmetoderna ger här möjligen vissa ledtrådar. I avsnittet om Tjust, Tunalän, Sevede och Aspeland härad talas bara om ”palmar” d.v.s. parmar. Om Möre, Stranda och Handbörds härad sägs att ”et Sommarlaß eller en Häck efter Landsortens bruk ... beräknas dubbelt emot ett Skattelaß...”.²²² I metoden för Öland klarläggs vidare att skattlass och parm var samma sak, varvid förhållandet i Möre återopas.²²³

Uppgifterna antyder extremt stora parmar, eftersom parmen annars ofta ansågs motsvara ett drygt vinterlass, som i sin tur motsvarade två sommarlass. I avsnittet om boskopen nedan visar sig också ”parmar” i Aspeland, Sevede och Tunalän kunna föda i genomsnitt 1,8 nötkreatursenhet (Ne), en jämfört med de flesta andra områden mycket hög siffra. Skattningsuppgifterna kan möjligen också förklara den ömsevisa användningen av begreppen parmar och lass i indelningsverken. I statistiken har Kalmar läns hö på grund av oklarheterna förts under rubriken lass.

Odlade grödor

Bevarade uppgifter om det rörliga tiondet, som kan hjälpa oss att fånga vilka grödor som odlades i Kalmar län, är relativt fåtaliga för tiden närmast omkring vår eftersträvade mät punkt 1690. För åtskilliga år tiden före 1717 saknas länsstyrelsens landsboksverifikationer på landsarkivet i Vadstena och riksarkivets exemplar är delvis fragmentariska. Detta har medfört att tiondelängder på längre tidsavstånd från 1690 måste tillgripas i flera fall: för Aspeland och Tunaläns härad har specificerade längder från så tidigt som 1669. För Öland har tiondelängder från 1680 använts. För Södra Möre, som var grevskap, har uppgifter från 1670 kunnat utnyttjas.²²⁴ Enda häradet med rörligt tionde jag funnit tiondeuppgifter för från nära 1690 är Sevede, med längder från 1687.²²⁵ Bland 1669 års tiondelängder märker man flera från Tunaläns och Sevede härad som separerar vinterråg, svedjeråg och vörråg.

Se även under avsnittet Avkastning nedan.

Odlingssystem

Tiondesättningslängderna anger bara den besådda åkern. För att beräkna totala åkern måste därför eventuell trädesåker läggas till: ”Tredingsjord” måste således multipliceras med 1,5. I Kalmar län samsas sådan jord ofta på samma gård med ensådesjord. Jag har beräknat odlingsystemet utifrån detta: om ett hemman hade totalt 10 tunnland jord varav hälften tredingsjord och hälften ensådesjord, har odlingsystemet – här beskrivet som den årligen odlade åkerns andel av totalåkern - beräknats till $10/(5 + ((3/2)*5))$, d.v.s. 0,8 eller, i procent, 80. För Tjust har jag i enlighet med senare förhållanden räknat med tvåsåde. För Norra motet på Öland anger lantrevningskommissionens protokoll 1682-1684 total åkerareal samt årligen besådd areal. Eftersom antalet uppmätta mantal per socken där är få har jag gått på medeltalet, 63 %, besådd åker överallt, d.v.s. tresåde och infört 0,63 i statistikens kolumn för odlingsystem. Samma andel har jag räknat med för Södra motet.

Se även under avsnittet Avkastning nedan.

²²² *Skattnings Methode för Calmare Län; af den 28 Nov. 1690.* Enagrius 1826.

²²³ *Skattnings Methode på Öland*, daterad 28 nov. 1690. Enagrius 1826.

²²⁴ Aspeland och Tunalän 1669: Länsräkenskaper Kalmar län, verifikationer 1669, RA. Nästan alla länderna för Aspeland saknar summeringar varför slumpmässiga stickprov på 30 per socken fått ge statistikens fördelning; Södra Möre 1670: Tidöarkivet, volym 169, RA; Öland 1680: Kungliga arkiv, Generalguvernören över drottning Kristinas underhållsländer, K 603, RA.

²²⁵ Länsräkenskaper Kalmar län, verifikationer 1687, RA.

Avkastning

Följande taxa avslöjar vilka korntal man utgick från vid tiondesättningarna i Kalmar län 1686:

Tiondetaxa och korntal vid tiondesättningar i Kalmar län 1686

Härad	Jordkvalitet	Kronotionde i skäppor per besätt tunnland			Korntal vid antaget sex skäppor per tunnland		
		God jord	Medelmåttig jord	Svag eller skrin jord	God jord	Medelmåttig jord	Svag eller skrin jord
S. Möre	trädesjord	1,50	1,25	1,00	3,75	3,13	2,50
	ensädesjord	1,25	1,00	0,75	3,13	2,50	1,88
Tjust	trädesjord	2,00	1,50	1,00	5,0	3,75	2,50
	tredingsjord	1,50	1,25	1,00	3,75	3,13	2,50
	ensädesjord	Skäligt	skäligt	skäligt	skäligt	Skäligt	skäligt

Anmärkning: Korntal här snarast ett mått på arealavkastningen.

Källa: 1686 års kontrakt i Länsräkenskaper för Kalmar län 1727, fol. 1364, RA.

För Södra Möre är det samma korntal som användes vid tiondesättningarna i Jönköpings och Kronobergs län (se anmärkningar för dessa län). För Tjust, med sannolikt tvåsåde, avser ”trädesjord” tämligen säkert detta odlingssystem, för Södra Möre däremot av allt att döma tresåde. För tresåde räknades alltså med samma korntal i bägge områdena. De framtagna korntalen kan möjligen vara i underkant för att bönderna verkligen skulle kunna ge tionde även i mycket dåliga år.

I länets skattläggningsmetod från 1690 beordras skattläggningsmännen beträffande Möre, Stranda och Handbörds härad ”att i denna landsort noga göra åtskillnad emellan jordmån på slättbygden, varest bonden kan bruka vinterråg, som igenom Guds nåd och välsignelse efter en tunnans utsäde kan giva 4, 5, 6, 7 och 8 tunnor, och jordmänen på skogsbygden där aldrig någon vinterråg kan växa, utan bonden årligen nödgas så vårråg, som sällan giver efter en tunnans utsäde 2 eller högst 3 tunnor, och i torkår knappt utsäde igen...”²²⁶

1690 års ”tiondeskörd”

Av det ovan nämnda tiondesättningsmaterialet i Vadstena landsarkiv framgår att fasta tiondesättningar påbörjades 1686 med de socknar vars tionde var anslaget militären, därefter följde övriga socknar i omgångar mellan 1691 och 1699.

1690 tycks följande delar av länet fortfarande haft rörligt tionde: Handbörd och Stranda: socknarna Fagerhult, Fliseryd, Högsby, Kråksmåla, Mönsterås och Ålem som fick fast först 1699 samt Norra Möre: Dörby, Förlösa, Kalmar landsförsamling och Kläckeberga

²²⁶ Skattläggnings Methode för Calmare Län; af den 28 Nov. 1690. Enagrius 1826.

som slöt kontrakt 1698. Sevede härad, med undantag av Pelarne socken vars tionde fixerades redan 1686, fick fast tionde 1691. Öland hade rörligt tionde in på 1700-talet.

Södra Möre, Tunalän samt Norra och Södra Tjust fick fast tionde 1686, liksom Aspelands härad, i senare fallet åter revat och rannsakat 1695.²²⁷

Tiondesummor för Kalmar län kan bl.a. räknas fram från räkenskaperna över en avgift – 1/40 av det oavkortade tiondet – som var anslagen till Vadstena krigsmanshus. Där redovisades åren före 1686 sammanslagna siffror för hela länet. Men från och med 1686 särskiljs de olika häraderna:

Oavkortat tionde för Kalmar län 1680-1691 (tunnor)

Skördeår	Tjust	Tunalän, Sevede, Aspeländ	Norra Möre, Stranda, Handbörd	Södra Möre	Ölands södra mot	Ölands norra mot	Hela länet
1680					647	502	3 148 ^a
1681							3 202
1682				678			
1683							3 704
1684							1 840
1685	693		787				3 800
1686	654	640	659	635	487	488	3563
1687	655	648	580	635	455	395	3368
1688	655	649	568	635	467	382	3356
1689	647	647	560	633	453	367	3307
1690	663	514	462	635	620		2894
1691	676	702	561	635	520	334	3428

Anmärkning: ^a = förslag; Krigsmanshusuppgifterna har här multiplicerats med 40.

Källor: Tjusts, Norra Möres, Strandans och Handbörds siffror hämtade från 1685 års tiondelängder i länsräkenskaperna; 1680 års för Ölands för 1680 från Kungliga arkiv, Generalguvernören över drottning Kristinas underhållsländer, K 603, RA; övriga uppgifter från Krigskollegium, Krigsmanshuskontoret, huvudböcker och verifikationer, Kra.

Följande områden i Kalmar län hade alltså rörligt tionde 1690: Öland, Norra Möre, Stranda och Handbörd. Sevedes rörliga tionde, som i tabellen redovisas ihop med Tuna län och Aspeländ, bägge med fast tionde 1690, kan salderas fram genom avdrag av de två sistnämnda häradernas fasta tionde enligt tabellen, och blir då för skördeåret ungefär 160 tunnor.²²⁸ I statistiken har fördelning på socknar skett efter fördelningen i bevarade

²²⁷ För Tjust framgår året för tiondesättningen av ingressen till tiondelängderna i Länsräkenskaper för Kalmar län, verifikationer 1727, RA; för övriga häraderna av de ovan nämnda tiondesättningslängderna i Vadstena landsarkiv, där dock en av uppsättningarna av längderna för Aspelands härad egentligen är odaterad men stilmässigt m.m. kan fästas till övriga längder med åsatt årtal 1686.

²²⁸ Tuna läns häradens tionde uppgick till 102 tunnor 4 skäppor varav Misterhult, Tuna och Kristdala socknar 1687 betalade 28:1, 36:4 resp. 37:5 (Länsräkenskaper Kalmar län, verifikationer 1687, RA). Aspelands härad: 257,5 enligt tiondesättningslängderna 1686 kompletterade för Lönneberga som saknar värden i längden, från den reviderade tiondesättningslängden 1695 (Länsräkenskaper Kalmar län, verifikationer 1687 samt 1695 års längd bland de ovan nämnda tiondesättningslängderna i Vadstena landsarkiv). Det fasta tionde 1690 bör därmed för bägge häraderna uppgått till ungefär 360 tunnor 1 skäppa.

sockenvisa tiondelängder (för Norra Möre, Norra och Södra Tjust längder från 1685; för Öland efter längden 1680; för Sevede tiondesättningslängden). För Bäckebo har genomsnittligt utsäde och tionde per mantal i häradet använts för beräkningarna, för Åby och Ryssby motsvarande beträffande tiondet.

Vid beräkningarna av ”tiondeskörden” 1690 har som vanligt uppräknings skett för de tiondebefriade mantalen. Där dessa inte framgår av använda rörliga tiondeuppgifter har de hämtats från längderna från den fasta tiondesättningen.

En normalskörd runt 1690

Ett möjligen lågt tilltaget normaltionde har sannolikt varit målet för den fasta tiondesättningen. Från det fasta tionde som fastställdes för fastlandsdelarna av länet 1686-1699 kan på vanligt sätt den tänkta bakomliggande normalskörden beräknas. För Öland, med rörligt tionde ända in i 1700-talet, har en normalskörd beräknats utifrån tabellens medeltionde 1686-1690 ställt mot det rörliga tiondet 1690. Uppräkning har skett för i tiondelängderna förekommande befriade gårdar samt prästgårdarna efter mantalen på vanligt sätt.²²⁹

Ägobeskrivningar

Uppgifter om skog, bete m.m. har hämtats från de ovan nämnda indelningsverken för Kalmarområdet. I de använda protokollen förekommer här inte begreppen ”nödtorftig” etc, däremot är ”god/gott” legio. Här har jag därför uppfattat god/gott som synonymt med andra områdens ”nödtoftig” etc, och graderat med 2. För Södra Möre har Norra Möres genomsnitt fått gälla i statistiken.

För Öland säger skattläggningsmetoden 1690 att ön saknar skog, ”varken till salu eller byggning och mångenstädes ingen till dess nödtorftiga vedebrand, fast mindre några hagar till mulbete...”.²³⁰ Några få uppgifter från lantrevisionskommission 1682-1683 ger för Norra motet de enda statistiskt användbara uppgifter jag träffat på i närheten av vår undersökningstid cirka 1690.²³¹ Medeltalet för motets fem sydligaste socknar (Runsten, Långlöt, Råpplinge, Högsrum) har i statistiken fått karakterisera Södra motet på den, enligt skattläggningsmetoden, tämligen enhetliga ön.

Boskapen

Direkta uppgifter om djuren saknas för det mesta i de nämnda indelningsverken. Inte heller länets skattläggningsmetoder från 1690 ger några upplysningar. Från tre häradet på Kalmar läns fastland har emellertid ett antal explicita djuruppgifter påträffats. De anger bl.a. mantal, antal hästar och nötboskap och kommer från inventeringar i Tunalän, Aspeland och Sevede häradet i samband med skatteköp av bondgårdar 1701.²³² Uppgifterna, som omfattar knappt 60 mantal, låter oss för det första fastställa antalet Ne per mantal. De framgår av följande tabell:

²²⁹ Utöver de uppräknings Fältros (1995) gjort för säterier och rå och rörshemman har jag räknat upp för länets prästgårdar som tycke utelämnade ur tiondesättningslängderna.

²³⁰ *Skattläggnings Methode för Calmare Län; af den 28 Nov. 1690.* Enagrius 1826.

²³¹ Kammarkollegiet, 2:a provinskontoret, Lantrevisionskommissionen 1682-1684, RA.

²³² Kalmar läns skattehandelsbok, Kammarkollegium, 2:a provinskontoret, volym 443, RA.

Nötkreatursenheter i medeltal per förmedlat mantal för skatteköpta gårdar i Aspelands, Sevede och Tunaläns härad 1701

Härad och socknar	Antal undersökta mantal	Nöt	Hästar	Ne (nöt + hästar)
Aspeland	11,1	34,8	5,9	43,6
Mörlunda	8,8	34,4	6,1	43,6
Tveta	2,3	36,3	5,0	43,8
Sevede	18,8	40,1	4,5	46,8
Djursdala	1,1	40,7	5,3	48,7
Frödinge	2,3	47,2	5,2	54,9
Pelarne	3,5	30,0	3,1	34,7
Rumskulla	4,1	38,5	4,3	44,9
Tuna skate	0,4	40,0	5,0	47,5
Vena	1,35	48,0	5,5	56,3
Vi	3,45	34,7	3,9	40,5
Vimmerby	2,6	45,9	4,9	53,3
Tuna län	21	44,1	3,9	49,9
Kristdala	4,3	52,4	6,7	62,5
Misterhult	12,95	43,1	3,0	47,7
Tuna	3,75	36,0	3,4	41,2
Totalsumma	50,9	40,4	4,6	47,2

Källa: Kalmar läns skattehandelsbok, Kammarkollegium, 2:a provinskontoret, volym 443, RA.

För knappt hälften av dessa kan också höbolet i parmar beräknas. Av följande tabell framgår förhållandet mellan detta och boskapshållet (Ne för nöt och hästar):

Nötkreatursenheter per parm för skatteköpta gårdar i Aspelands, Sevede och Tunaläns härad 1701

Härad/socken	Antal undersökta mantal	A	B	b/a
		Parmar per förmedlat mantal	Ne (hästar + nöt) per förmedlat mantal	
Aspeland	6,1	22,8	45,0	2,0
Mörlunda	5,2	23,3	44,8	1,9
Tveta	0,9	19,9	46,8	2,4
Sevede	4,9	26,5	49,8	1,9
Frödinge	0,8	13,1	41,3	3,1
Rumskulla	1,1	38,9	57,7	1,5
Tuna skate	0,4	18,1	47,5	2,6
Vi	1,2	30,3	36,6	1,2
Vimmerby	1,5	23,8	56,8	2,4
Tuna län	10,6	27,3	46,5	1,7
Kristdala	2,6	27,6	55,8	2,0
Misterhult	7,2	27,9	44,7	1,6
Tuna	0,8	18,7	44,0	2,4
Totalsumma	21,5	25,7	47,1	1,8

Källa: Kalmar läns skattehandelsbok, Kammarkollegium, 2:a provinskontoret, volym 443, RA.

Dessa uppgifter har i brist på bättre använts för statistikens boskapsberäkning för länet (utom Öland – se nedan). Innan kalkylen företogs undersöktes antalet nötkreatursenheters

samband med antal parmar och antal mantal. Det framgick då att sambandet var mycket starkt mellan alla, men starkast mellan Ne och mantal, $r_{xy} = + 0,888$ och något svagare mellan Ne och antalet parmar, $r_{xy} = + 0,797$. Eftersom sambandet Ne och mantal var starkast och, som alltid, en viss osäkerhet som vi sett även vidlåder höenheterna för Kalmar län, har jag valt att beräkna länets totala antal Ne från kvoterna Ne per mantal. Där sådana kvoter inte framgår för ett härad, har medeltalet för alla tre häraderna i den sista tabellen, 47,1 Ne, per mantal antagits gälla. Till det antal dessa beräkningar har lagts har lagts ytterligare en uppskattad tiondel för sannolik småboskap. Man observerar det relativt många andra områden höga antalet Ne per ”parm”.

Det närmast föregående gäller dock endast länets fastlandsdel. För Öland har djuren runt 1690 antagits vara ungefär lika många som enligt en mycket ingående inventering från 1678 som redovisas nedan. Per mantal ger denna 32,3 Ne. Denna jämfört med fastlandet låga siffra förklaras möjligen med att ön enligt skattningsmetoden 1690 saknade skog, ”fast mindre några hagar till mulbete” som kunde skattnas.

För de delar av länet som saknar på djurslag specificerade uppgifter ger några andra källor besked. Det gäller bl.a. Sevede härad. I dess häradsrättsarkiv finns några ovanligt tidiga bouppteckningar från 1695-1702 som kan kasta ljus över proportionerna mellan olika djurslag. Följande tabell ger antalet djur av olika slag i 18 gårdsuppgifter:

Djurhåll i 18 bouppteckningar från Sevede härad 1695-1702

	Ston	Hästar	Föl	Oxar	Stutar	Kor	Kvigor	Ugnöt	Kalvar	Gamla får	Unga får	Gamla getter	Unga getter	Gamla svin	Unga svin
Antal djur	0	17	5	45	18	117	29	9	40	130	67	18	19	27	32
Medel/bou.	0	0,9	0,3	2,5	1,0	6,5	1,7	0,5	2,2	7,2	3,7	1,0	1,1	1,6	1,8
Djur per Ne	0	0,1	0,0	0,2	0,1	0,5	0,1	0,0	0,2	0,5	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1

Anmärkning: Ytterligare anges 2 gäss, d.v.s. 0,1 per bouppteckning.

Källa: Sevede häradsrätts arkiv, Bouppteckningar, volym F:1, Vadstena landsarkiv.

Även Norra Möre har ett liknande material:

Boskaphåll i 5 bouppteckningar från Norra Möre 1706-1707

	Ston	Hästar	Föl	Oxar	Stutar	Kor	Kvigor	Ugnöt	Kalvar	Gamla får	Unga får	Gamla getter	Unga getter	Gamla svin	Unga svin
Antal djur	0	8	3	14	13	20	17	0	13	26	17	0	0	17	22
Medel/bou.	0	1,6	0,6	2,8	2,6	4,0	3,4	0,0	2,6	5,2	3,4	0,0	0,0	3,4	4,4
Djur per Ne	0	0,1	0,0	0,2	0,2	0,3	0,2	0,0	0,2	0,3	0,2	0,0	0,0	0,2	0,3

Källa: Norra Möre häradsrätts arkiv, Bouppteckningar, volym FII:1, Vadstena landsarkiv.

Slutligen har liknande uppgifter påträffats för Tunaläns härad:

Boskaphåll i 15 bouppteckningar från Tunaläns härad 1699-1705

	Ston	Hästar	Föl	Oxar	Stutar	Kor	Kvigor	Ugnöt	Kalvar	Gamla får	Unga får	Gamla getter	Unga getter	Gamla svin	Unga svin
Antal djur	0	19	7	31	31	114	29	0	53	113	120	11	1	19	37
Medel/bou	0	1,3	0,5	2,1	2,1	7,6	1,9	0,0	3,5	7,5	8,0	0,7	0,1	1,3	2,5
Djur per Ne	0	0,1	0,0	0,1	0,1	0,5	0,1	0,0	0,2	0,5	0,5	0,0	0,0	0,1	0,1

Källa: Tunaläns häradsrätts arkiv, Bouppteckningar, volym F:1, 45, Vadstena landsarkiv.

Ger då dessa fåtaliga bouppteckningar en realistisk bild av allmänna förhållanden i de tre häraderna? Man kunde misstänka att uppteckningarna avspeglar mer förmögna personer än allmogen i gemen. För Tunalän och Sevede kunde emellertid deras uppgifter delvis – kvoten nöt/hästar - jämföras med motsvarande från de skatteköpta bondgårdarna 1701. För Tunalän blev bouppteckningarnas respektive skatteköpsgårdarnas medeltal nöt per häst 10,0 respektive 11,0, för Sevede 11 respektive 9,8. Skillnaden är, med tanke på att vi rör oss med små urval, inte större än att man kan uppfatta också bouppteckningarnas fördelning som ungefär densamma som de skatteköpta bondgårdarnas.

Bouppteckningarnas uppgifter har därför, där de påträffats, fått representera djurens fördelning per Ne.

För djurslagen på Öland, se följande avsnitt om ”Ölandsinventeringen”!

Ölandsinventeringen 1678

För Öland föreligger ett udda men mycket intressant agrarhistoriskt material från 1678.²³³ Dess bakgrund är det anfall med efterföljande plundring som företogs av danskar och holländare på ön under tio dagar i augusti 1677. För att undersöka hur skatterna skulle kunna tas ut tills bönderna åter var på fötter efter attacken gjorde de svenska myndigheterna i januari 1678 en inventering av vad som plundrats (ingående variabler redovisas i bilaga 3). De hårdast drabbade fick ett antal skattefria år, ”frihetsår”, som kompensation för sina förluster. För kronans del var därvid bara dess egna bönder av intresse, inte adelns.

Av dessa uppgifter har bara de över boskapen ansetts intressanta för vår statistikkonstruktion. Som alltid i sådana här fall kan vi inte vara säkra på fullständigheten i uppgifterna. Kronans inventerare har dock haft goda möjligheter att jämföra plundrade gårdar med oplundrade och grannar har säkert haft ett vakande öga så att inte den ene fått fler frihetsår än den andre. Mycket av boskapshållet har också kunnat kontrolleras på sedvanligt lantmäntarmanér utifrån antalet stallplatser och liknande. Till skillnad från vad som är fallet med vanligt fiskalt material, har bönderna här inte haft intresse av någon underregistrering.

Vid skattningar av djurhållet på Öland runt 1690 har 1678 års uppgifter fått tjäna som approximation. Därvid har antagits att kronans bönder resursmässigt sett inte i någon avgörande grad avvikit från frälsets. De totala resurserna har således beräknats genom att inventeringens genomsnittliga resurser per hushåll multiplicerats med antalet hushåll i öns socknar. Här har tillgängliga siffror från 1699 använts, vilket naturligtvis ger vissa ytterligare felmarginaler på grund av tidsskillnaden – antalet hushåll kan ha förskjutits något.²³⁴

---

²³³ Kungliga arkiv, Generalguvernören över drottning Kristinas underhållsländer, VIII, 18-20, ”F”, ”Original Öhlands Ransackning daterat d: 6 april 1678”, RA. Jag tackar Karolina Tranberg för sammanräkningar jag fått använda från hennes C-uppsats (Tranberg 2003).

²³⁴ Palm 2000, s. 85 ff.

Boskap m.m. på Öland cirka 1690 (1677)

	Höstdags	Hästar	Oxar och stutar	Kor och kvigor	Kalvar	Får	Svin och grisar	Gäss	Höns
Alböke	88,6	141	136	188	119	873	101	106	161
Algutsrum	76,6	180	176	356	469	1 024	198	274	331
Bredsätra	142,3	284	176	267	262	764	162	157	267
Böda	104,5	136	144	296	254	400	99	19	232
Egby	47,3	64	69	74	116	238	72	88	138
Föra	102,7	156	158	216	200	940	136	108	174
Glömminge	87,2	170	187	313	275	1 352	233	433	613
Gräsgård	172,3	232	143	288	475	633	236	256	280
Gårdby	56,6	112	118	209	209	676	86	326	339
Gårdslösa	173,3	300	278	364	285	898	288	316	658
Hulterstad	101,8	133	144	205	372	641	174	144	176
Högby	195,3	198	155	316	283	667	195	81	321
Högsrum	69,1	196	122	208	114	624	214	173	387
Kastlösa	179,5	296	247	407	622	1 028	378	597	758
Källa	118,5	181	119	254	199	642	117	126	265
Köping	158,5	274	278	357	371	1 445	345	644	730
Långlöt	77,7	137	102	149	125	385	116	113	222
Löt	91,2	129	127	181	133	463	137	96	135
Mörbylånga	121,2	137	134	177	246	589	316	479	811
N. Möckleby	118,5	246	233	312	314	595	143	165	358
Persnäs	41,6	193	142	300	241	829	144	124	276
Resmo	70,4	151	160	185	141	522	339	652	548
Runsten	207,9	277	201	277	203	871	236	327	746
Räpplinge	96,5	276	240	344	217	2 179	401	1 211	594
Sandby	44,6	119	126	176	265	551	56	79	344
Segerstad	55,3	92	50	123	193	403	125	108	127
Smedby	102,0	154	156	206	357	1 268	373	620	409
Stenåsa	128,4	134	176	239	415	727	228	159	243
S. Möckleby	83,5	116	97	165	260	570	132	445	505
Torslunda	157,0	307	464	737	726	1 888	476	774	1 308
Ventlinge	66,2	71	23	92	129	324	101	90	138
Vickleby	117,4	161	236	395	424	1 060	251	933	538
Ås	137,0	103	76	201	219	379	138	147	201
Hela Öland	3 590,5	5 856	5 393	8 577	9 233	26 448	6 746	10 370	13 333

Anmärkning: Källans enheter har uppfattats som hushåll. Medeltalet resurser per sådant har i tabellen multiplicerats med beräknat antal hushåll 1699 enligt Palm 2000.

Källa: Drottning Kristinas underhållsländer, VIII, 18-20, ”F”, ”Original Öhlands Ransackning daterat d: 6 april 1678”, RA.

För statistiken har oxar och stutar förts under rubriken oxar, kor och kvigor under kor och svin och grisar under grisar. Tyvärr medger inte källmaterialet någon uppdelning mellan äldre och yngre djur för dessa kategorier.

Städerna

Kalmar slott hade två ladugårdar, Skälby och Perstorp. Statistiken för staden har därför kompletterats för slottets (med Perstorps) åker och äng enligt en karta från 1650 - 153,4 tunnland, 622,3 lass hö.²³⁵ För Skälby har 52,5 tunnland och 359 ”häckar” lagts till Kalmar landsförsamling enligt karta 1665 i Lantmäteristyrelsens arkiv.²³⁶ För Skälby säteri i Förlösa socken (!) fanns enligt ett inventarium från 1651 2 par oxar, 11 kor och övrigt ”i proportion”. Boskapspengarna specificerar inte alltid boskapen men beloppen låter oss ändå grovt uppskatta Kalmarbornas antal Ne. Staden betalade 1684 45 daler 1 öre silvermynt i boskapspengar. Det motsvarar taxan för 360 Ne och var betydligt mer än 1665 då motsvarande siffra var 241. Sist nämnda år specificerar räkenskaperna vilka djur det gällde: 25 hästar, 21 oxar, 157 kor, 18 ungnöt, 12 får och 60 svin.²³⁷

Vimmerby. Här betalades 1685 23:18 daler silvermynt boskapspengar var 1685. Dessa har på vanligt sätt använts för en beräkning av ungefärligt antal nötkreatursenheter.

Västervik betalade 1685 43 daler 31 öre silvermynt i boskapspengar. Från Västervik 1686 finns uppgifter om 64 hästar och föl, 6 oxar och stutar, 212 kor och kvigor, 191 får och 104 svin.²³⁸ De har alla i statistiken förts som vuxna djur. Stadens utsäde uppgick enligt samma källa till 10-20 tunnor

Uppgifterna om städernas boskapspengar är, om inte annat sägs, hämtade ur Kalmar läns landsboksverifikationer för respektive år, allt i riksarkivet.

Övrigt

På Öland fanns *Borgholms slott* med tre ladugårdar. *Borgholms skäferi* rapporterade 475 får till vilka åtgått 109 skattelass hö.²³⁹

Ottenbys skäferi: Här hölls 1686 658 får till vilka gavs 189 lass hö. För halva bruket på Ottenby rapporteras 23 tunnor rågutsäde för hösten 1685 och 28 tunnor korn om våren 1686.

Dessa gårdars resurser, liksom de för andra kungsgårdar i länet, avspeglas i statistiken grovt via mantalen eller har bedömts vara så små att de faller inom de felmarginaler som ändå finns i skattningarna.

---

²³⁵ Avmätning Kalmar stad 1650. Lantmäteristyrelsens arkiv, på internet, http://www.lantmateriet.se/templates/LMV_Page.aspx?id=522, 9 okt. 2011.

²³⁶ Häckar uppfattats som lass, sannolikt sommarlass. Jämför Vestbö-Franzén 2004, s. 102. Avmätning 1665, Lantmäteristyrelsens arkiv, på internet http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapTypee=&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=lms2&sd_ktun=4c4d535f4734342d343a31, 9 okt. 2011.

²³⁷ Per Jonsson 1982, s. 371.

²³⁸ *Västerviks historia, I*, s 429.

²³⁹ Länsräkenskaper Kalmar län 1704, landsboksverifikationer, RA.

Kopparbergs län

Länet blev eget län 1647. 1690 var fögderiindelningen följande:²⁴⁰

Kopparbergs län eller Bergslag: Aspeboda, Kopparbergs, Sundborns, Svärdsjö, Torsånga Och Vika Socknar.

Näsgårds län: By, Folkärna, Garpenberg, Grytnäs och Husby socknar, tre fjärdingar av Hedemora och Fristad fjärding.

Säterslän: Tuna utom och Ovan Bron, Gagnef, Säter

Österdalarna: Bjursås, Ål, Leksand, Rättvik, Mora, Orsa, Ore, Älvdalen, Vänjan, Särna, Idre

Västerdalarna: Lima, Malung, Äppelbo, Järna, Nås, Floda

Västerbergslagen: Söderbärke, Norbärke, Grangärde socknar

Mer om länets varierande äldre administrativa indelningar redovisas i projektrapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning*.

Det förmedlade mantalet

Dalarnas mantal kunde inte förmedlas.²⁴¹ Som förmedlade mantal har i statistiken införts mantalen i Abraham Hülphers reserapport från 1757, inklusive de mantal han ger för boställen och prästgårdar.²⁴² Jag har räknat med att hans mantal inbegriper alla de säregna jordnaturer som tidigare präglat länets kameralistik - helgårdshemman, dalkarlshemman, bergsmanshemman m.fl.

Särna och Idre som inte fick några svenska mantal har i statistiken åsatts sammanlagt 2,5 mantal enligt ”norsk revning”.²⁴³

Åker och äng

För Kopparbergs län saknas mycket av det slags material vi använt för andra län – särskilt indelningsverk med relativt lättolkade utsädes- och höuppgifter liksom tiondesättningslängder med utsädesinformation. Det närmsta i den vägen man kan komma är ett par stora jordrevningar med anledning av soldatroteringen genomfördes dock i länet under slutet av 1600-talet.²⁴⁴

Revningslängden 1671-1672 skiljer mellan ”svag” och ”god” jord och anger åkrarna som oreducerade arealer.²⁴⁵ 1686 genomfördes nya rev tydligen efter klagomål mot 1671-1672 års. För dessa rev gällde samma instruktion som för de tidigare.²⁴⁶ Nya revnings- och roteringslängder upprättades nu, de förra med uppgifter om den oreducerade arealen, de senare med den reducerade. Efter 1692 års jordrevning förklarade sig slutligen alla parter nöjda.²⁴⁷

²⁴⁰ Tiondelängd bland länsräkenskaper Kopparbergs län 1690, verifikationer, RA.

²⁴¹ *Thulin I*, s. 119, 126.

²⁴² Prästboställena har också undersökts av Henrik Boman 1929. Jag har dock av arbetsekonomiska skäl föredragit Hülphers uppgifter.

²⁴³ Hülphers 1762 under respektive socken.

²⁴⁴ Jordebok, Kopparbergs län, KrA; Kopparbergs läns landskontor, revböcker och revningslängder, volym GI a:1, GIII Ca 5-6, ULA.

²⁴⁵ Montelius 1962, s. 56.

²⁴⁶ I Kopparbergs läns landskontor, volym GI a:1 samt Kopparbergs läns landskansli, registratur 22/3 1670, volym A I a:b, ULA.

²⁴⁷ Montelius 1962, s. 56, s. 342, not 11.

Men revningsuppgifterna är svårtolkade. 1686 års revningslängd har tre huvudkolumner, en för oducerad jord, en för ”avkortning efter revkarlarnas och nämndens omprövande” och en för summa reducerad jord, ”behållet jordetal till soldaternas underhåll”. Längdernas siffror, som Montelius redovisar för Västerdalarna, visar dock inte besädd areal. För Västerdalarna, med ensäde med lindbruk, ingår enligt Sigvard Montelius, med stor säkerhet lindorna i arealerna.²⁴⁸

Under slutet av 1600-talet gjordes flera s.k. jämningsrev, de innebar dock bara omfördelningar av utlagorna bönderna sinsemellan, inte någon nyuppmätning av åkerarealen - utlagorna till kronan utgick efter jordeboksmantalen.²⁴⁹

Maths Isacson fann problem även vid tolkningen av revningsuppgifter från mitten av 1700-talet vid sin undersökning av By socken; dessas åkerarealer inkluderade inägoängen och dessutom var utsädet graderat enligt en bred skala.²⁵⁰

Revningarnas åkeruppgifter visar sig således svåröversatta till egentliga åkerarealer eller utsädesvolym. Vad göra? Isacson valde att kalkylera åkerarealen för By socken på 1680-talet från tiondet. Detta var långt fram i tiden rörligt i länet. Han använde vid sin arealberäkning för By följande formel:

$$\text{Besädd areal i tunnland} = (\text{tiondet i tunnor} * 15) / \text{korntalet} / \text{utsäde i tunnor per tunnland}.$$

Tiondet beräknade han från ett nioårigt genomsnitt. Efter att ha provat olika tänkbara korntal och utsädestätheter samt gjort jämförelsen med reven för socknen, fick han god överensstämmelse vid korntal på 6 eller 4,5 och 0,75 tunna utsäde i ”ren säd” per tunnland. Genom jämförelse med bl.a. samtida korntalsuppgifter från Närkes skogsbygder valde han att gå på korntalet 4,5. Total areal erhöles så genom att ta hänsyn till odlingssystemet och vid t.ex. tvåsäde multiplicera med 2. Jag har valt att använda Isacsons metod och hans korntal etc. för att beräkna hela länets åker kring 1690.²⁵¹ Man kan naturligtvis invända mot att samma korntal används för samtliga sädeslag, men 4,5 kan också tolkas som ett genomsnittskorntal, och jag har accepterat det för statistiken. I några andra detaljer har jag förfarit delvis annorlunda än Isacson:

- 1) mitt sätt att beräkna tiondet genom påslag med 10 % har använts
- 2) vad gäller grödornas olika sätthet har jag räknat med de gamla schablonerna att 1 tunna råg eller korn såts per tunnland, en tunna havre per 0,5 tunnland och en tunna blandsäd på 0,6 tunnland.
- 3) jag har räknat med att 10 % av den för året för sädesodling använda arealen bestod av impediment av olika slag

Det säger sig självt att arealberäkningarna, gjorda på detta sätt, blir långt ifrån exakta. Inte minst är det osäkert hur en i delar av landskapet betydande svedjeodling påverkar beräkningarna (se nedan under ”Övrigt”). Metoden har icke förty använts här i brist på

---

²⁴⁸ Montelius 1962, s. 56 f, s. 67.

²⁴⁹ Thulin I, s. 120.

²⁵⁰ Isacson 1979 s. 61.

²⁵¹ Isacson 1979 s. 73 f.

bättre.²⁵² För By socken erhöles därmed kring 1690 en total åkerareal på knappt 1 300 tunnland, att jämföra med Isacsons uppskattade 1 100. Skillnaden skall främst ses som ett tecken på båda våra kalkylers stora osäkerhetsmarginaler.

Ett tiondemedeltal för länet har beräknats från avgifterna till Stockholms allmänna barnhus:

Kopparbergs läns tiondeavgift till Stockholms allmänna barnhus 1680-1690 (tunnor)

Skördeår	Kopparbergs län ^a	Näsgårds län	Sätters län	Österdalarna	Västerbergslagen	Västerdalarna	Hela länet
1680	21,7	33,9	44,5	61,4	6,9	16,7	185,0
1681	21,6	34,0	46,2	69,3	7,8	20,0	198,8
1682	18,5	34,6	41,9	58,4	7,2	12,8	173,3
1683	19,7	36,2	43,2	65,6	6,9	19,2	190,8
1684	16,5	27,2	31,0	50,1	7,1	17,4	149,3
1685	22,5	39,7	44,8	55,6	9,0	13,9	185,5
1686	18,6	23,8	37,3	48,0	6,9	15,2	149,7
1687	15,8	25,9	38,0	50,8	7,7	14,1	152,3
1688	12,5	20,6	32,2	46,9	5,6	14,5	132,3
1689	14,4	29,4	29,9	34,4	7,5	16,8	132,5
1690	12,7	29,4	25,3	28,7	6,1	12,5	114,6
Medeltal	17,7	30,4	37,7	51,7	7,2	15,7	160,4

Anmärkning: ^a = fögderiet med samma namn.

Källa: Allmänna barnhuset, huvudböcker, SSA. Respektive skördeår redovisas i huvudboken daterad det efterföljande året.

1690 års tiondeskörd kan därmed antas ha motsvarat bara 71 % av normalskörden, den senare beräknad för åren 1680-1690.

För några socknar har inga tiondeluppgifter cirka 1690 påträffats. Där har analogier med närliggande områden använts för beräkningarna: För Särna och Idre har medeltalen åker och tionde per mantal hämtats från Lillhärjedalen i Härjedalen, för Aspeboda och Stora Kopparberg (= Falu landsförsamling) har Torsångs värden per mantal använts.

Det kan slutligen ha sitt intresse att konfrontera våra åkerberäkningar med dem som Montelius gjorde för Västerdalarna:

²⁵² Isacson räknar (s. 77 f.) att By sockens åker inkl. lin, kål m.fl. slags täppor vid mitten av 1700-talet uppgick till runt 1 175 tunnland, vartill dock kom ytterligare oregistrerad åker.

Åkerareal cirka 1690 enligt Montelius och enligt föreliggande arbete

Socknar	Montelius	Föreliggande statistik
	Åkerareal inkl. lindor 1686 i tunnland	Beräknad brukad åker cirka 1690 i tunnland
Floda	280	526
Nås + Säfsnäs	339	437
Järna	462	472
Äppelbo	219	224
Malung	887	1 019
Lima + Transtrand	528	543
Totalt	2 715	3 221

Källor: A: Montelius 1962, s. 67; B: se texten.

Betydande skillnader framkommer. Att mina beräkningar hamnar högre kan bero på att Montelius och jag gjort olika tillägg för prästgårdar etc. Men den viktigaste faktorn är säkert våra helt olika beräkningsunderlag - mina kalkyler har ju bortsett från det osäkra revningsmaterial som Montelius bygger på. Hur stor den besådda arealen var i Västerdalarnas sedimentbygder kan enligt Montelius inte fastställas. Han räknar med att lindan kan ha varit lika stor som i början av 1800-talet – halva arealen.²⁵³ Observera att dessa bygder antagligen tillämpade blandat både en- och tvåsåde. Jämförelsen får ändå illustrera de vida felmarginalerna i många av våra beräkningar.

Odlade grödor

Länet tillämpade runt 1690 rörligt tionde. Längderna från detta har för statistiken antagits avspeglade vad som odlats.²⁵⁴

Odlingssystem

Hur odlingssystemen såg ut i slutet av 1600-talet är inte helt klart. Enligt skattdokumentationen från 1698 dominerades länet av tvåsåde – hälften vardera av åker²⁵⁵ i träde och säde²⁵⁵, eller ”dubbel åker”. I Öster- och Västerdalarna fanns däremot inte ”någonstädes dubbel åker”.²⁵⁵ Det senare kan väl tolkas som ensåde. Detta avviker en del från vad Bertil Boëthius kom fram till för början av århundradet. I Österdalarna, d.v.s. Rättvik, Leksand, Ål, Bjurås och Gagnef, fann han att både en- och tvåsåde användes, i Mora och Orsa dock bara ensåde. Det avviker också från vad som framkommer ur präststatistiken från början av 1800-talet.²⁵⁶ Där liknar mönstren de som Boëthius fann. Jag har därför uppfattat skattdokumentationens uppgifter som starkt förenklade och för Öster- och det i många avseenden likartade Västerdalarna, vid statistikkonstruktionen, förenklade, räknat med att 3/4 av arealen brukats årligen, utifrån det schablonmässiga antagandet att halva arealen brukades i ensåde och halva tvåsåde.²⁵⁷ I Övre och Nedre bergslagen och i Kopparbergslagen brukades i början av 1600-talet tvåsåde. Här stämmer skattdokumentationens metod och övriga uppgifter väl överens.

²⁵³ Montelius 1962, s. 68 f.

²⁵⁴ Länsräkenskaper Kopparbergs län, verifikationer 1690, RA. Johan Söderberg visade att blandsäd, havre, råg och ärtor ökade på längre sikt på kornets bekostnad fr.o.m. 1690-talet i Österdalarna (Söderberg 1999, s.113 ff.). Även i Västerdalarna ersattes kornet efterhand av råg och blandsäd, den senare i sin tur av havre (Montelius 1962, s. 59).

²⁵⁵ *Skattdokumentationens Methode uti Kopparbergs Län; af den 8 Nov. 1698* (Enagrius 1826).

²⁵⁶ Redovisas i detta hänseende häradsvis i Martin Lindes rapport i detta projekt för 1750 (Martin Linde 2011, tabell 5).

²⁵⁷ Boëthius 1957, ss. 28, 47; Söderberg 1999, s. 120 ff.

Västerbergslagen har jag antagit ingå i det västmanländska tvåsädesområdet. Särna och Idre har för statistiken, i likhet med förhållandet cirka 1810, antagits bruka tvåsäde.

Avkastning

Montelius räknade från revnings- och tiondeuppgifter med ett genomsnittligt korntal för Västerdalarna 1683-1689 på 1,58, men med variationer mellan enskilda socknar i intervallet 1,35 och 2,43.²⁵⁸ Isacson räknar för By socken med genomsnittliga korntal på 3-4 kring 1680.²⁵⁹ Skattningsmetoden tigger.

1690 års ”tiondeskörd”

”Tiondeskörden” för länet har beräknats på vanligt sätt genom multiplikation av kronotondet med 15 och uppräkningsfaktor för prästgårdarna efter mantal.²⁶⁰ För Aspeboda, Stora Kopparbergs, Särna och Idre, se under ”Åker och äng” ovan!

En normalskörd runt 1690

En normalskörd kring 1690 har beräknats med hjälp av medeltalet av tiondet 1680-1690 (se avsnittet åker och äng ovan!) och ”tiondeskörden” 1690. Den senare uppgick till 71 % av det nämnda medeltalet. Normalskörden har därför beräknats som 1690 års tiondeskörd multiplicerad med 1,41 (1,41 erhållet som $1/0,71$). Sigvard Montelius räknade fram en normalskörd för ”åkersäd” i Västerdalarna 1683-1689 och fick den till 4 300 tunnor i ”ren säd”.²⁶¹ För samma område gav mina beräkningar drygt 6 000 tunnor. Skillnaden förklaras av att Montelius bara räknade vad han kallade ”åkersäd”, d.v.s. all säd utom rågen som han menade odlades i svedjor, att våra undersökningsperioder avviker något och att justeringar för prästgårdarna kan ha gjorts på olika sätt.²⁶² För Aspeboda, Stora Kopparbergs, Särna och Idre, se under ”Åker och äng” ovan!

Ägobeskrivningar

-

Boskapen

Beräkningar av boskapshållet i Kopparbergs län är, liksom så mycket annat beträffande länets jordbruk, mycket besvärliga. Det är symptomatiskt att forskare som Isacson inte ger några uppgifter om boskapen för By socken mellan 1571 och 1805! Ur forskningssynpunkt är det olyckligt att stora delar av länet slapp den boskapskatt som infördes i övriga delar av landet 1620. En enda futtig utsaga om boskapshållet vid vår mättidpunkt har jag funnit i litteraturen: Domboken 1690 för Grangärde (som tidvis räknades till Dalarna) uppger ”att en bergsman måste ha lägenhet att föda åtminstone 3 à 4 kor jämte 1 häst och någon småboskap. Annars kan han knappast anses för annat än en

---

²⁵⁸ Montelius 1962, s. 67.

²⁵⁹ Isacson 1979, s. 7, samt appendix A, s. 188 ff..

²⁶⁰ Söderberg (1999, s. 112 ff.) har gjort sådana beräkningar för Mora, Sollerön och Våmhus, Hildebrand (1991) för Rättvik. En egendomlighet observerades i tiondetablån för 1690. Vid summeringen reduceras havren till hälften för hela länet, utom Västerdalarna, där den ograverad läggs till länets summor. Detta är alltså inte en normal omräkning till ren säd. Det visas också av att blandsäden inte reduceras. Årterna räknas till 2/3 av sin volym vid summeringarna.

²⁶¹ Montelius 1962, tabell 4, s. 67.

²⁶² Den observante märker att tiondeavgiften till barnhuset, den utgjorde 1/40 av det oavkortade tiondet, enligt tabellen skulle ge en nästan dubbelt så hög normal skörd som den Montelius och jag beräknat. En granskning av 1690 års tiondelängd ger förklaringen – för just Västerdalarna har avgiften beräknats på det oreducerade tiondet, varav största delen var havre, som för övriga delar av länet räknades som hälften för ”ren säd”.

backstugukarl utan förmåga att åstadkomma något bergsbruk”.²⁶³ Uppgiften duger knappast till några statistiska räknepörsök.

Man kan för de flesta län göra grova skattningar av hur mycket boskap man kunde föda över vintern (mätt som antal nötkreatursenheter, Ne) utifrån höet. Även här är länet motsträvt: Att bedöma höproduktionen i området var besvärligt också för samtidens lantmätare. Vid mitten av 1600-talet klagade en sådan:

Hwad engiarna widkommer, så är här i Dalarna intz wist om at discribera, ty de hafua intz annat än linder i åkren, som undertijden brukas för eng och undertiden för åker. Och elliest det som deras slåter är, så ligger långt bort i marken till 5, 6, 7 eller och flere mijler, der hafua de och sine fåbodar och fiske.²⁶⁴

Fåbodsystemet försvårade alla uppskattningar av fodertillgången. Detta system tycks dessutom ha vuxit under 1600-talet.²⁶⁵ Bakom skyntar bl.a. bergsbrukets ökande tryck på skogsmarkerna genom den växande kolningen. Skattdågningsmetoden från 1698 påpekar brist på hårdvallshö i Öster- och Västerdalarna. Till saken hör också att djuren utfodrades med mycket annat än hö: får och getter åt kring 200 kärvar hö under vintern, korna kunde utspisas med ren- och vitlav – fyra tunnor eller fyra-fem lass eller 20 stackar per ko.²⁶⁶

Några skatteköpshandlingar eller bouppåeckningar som kan hjälpa oss med boskapsuppgifter har inte påträffats. Skattdågningsmetoden ger dock en vink som kanske ger en lösning. Enligt metoden ”erfordras” för varje spanmland besådd åker två gånger så stor areal god ång vid det dominerande tvåsådet, alltså lika stor total åker- som ångsareal. Hur mycket hö denna areal avkastade förblir dock okänt. Men metoden föreståller sig här tydligt en stabil relation mellan åker och ång, av allt att döma förmedlad via gödseln från vinterboskapen (sommarboskapens gödsel hamnade till största delen på fåbodarna). Kan någon fast kvot återfinnas mellan besådd åker och antalet Ne vid projektets kringliggande mätpunkter 1630 och 1750. För 1750 fann Linde kvoten 7,02 mellan antalet Ne och antalet utsådestunnor. 1630 var dock samma kvot bara 4,27. Sannolikt har systemet förändrats mellan 1630-1750 – fåbodsystemet vuxit, boskapsskötseln ökat, åkerbruket kanske minskat. Tyvärr ges inte heller här någon bas för ens en mycket grov boskapsstatistik 1690. Vad göra?

1630-1750 drygt fördubblas boskapen i länet (faktor 2,3), ojämnt dock med högst värden främst i Västerdalarna. I brist på andra uppslag har jag för statistiken valt att sockenvis linjärt interpolera antalet Ne från antalen 1630 och 1750.

Städerna

Hedemora betalade 1690 72 daler 23 öre silmermynt i boskapspengar. Det motsvarade räknat utifrån taxan för en ko, 4 öre, att staden hade boskap högst motsvarande 582 nötkreatursenheter.²⁶⁷ För åkern har, i brist på bättre, uppgifter hämtats från rapporten för 1750.²⁶⁸ Samma gäller både boskap och åker för *Falun* (grundad 1665) och *Säter* (grundad 1642), som var befriade från boskapsskatten.

²⁶³ Friberg 1956. På landsbygden har boskapspengar betalats men då räknats efter en enhetlig taxa per mantal.

²⁶⁴ Karta U1:19 för Björbo, Floda socken, RA:s databas för de geometriska kartorna (www.ra.se 2011-05-07).

²⁶⁵ Söderberg 1999, s. 133.

²⁶⁶ Söderberg 1999, s 143 f.

²⁶⁷ Länsräkenskaper Kopparbergs län 1690, RA.

²⁶⁸ Martin Linde 2011.

Övrigt

Isacson tolkar osedvanligt högt tionde under 1680-talet som att åkerbruksförhållande då varit särskilt gynnsamma.²⁶⁹ Hildebrand och Montelius fann fallande tiondesiffror från (och med?) 1680-talet.²⁷⁰ Vår tabell över barnhusuppgiften antyder att 1690 var ett mycket dåligt skördeår över hela Dalarna. Men värre skulle det bli - 1695, 1696, 1697 var svåra missväxtår, det sista följt av omfattande hungerödlighet våren 1698.²⁷¹

---

²⁶⁹ Isacson 1979, s. 117.

²⁷⁰ Hildebrand 1991.

²⁷¹ Söderberg 1999, s. 111.

Kronobergs län

Vid mitten av 1600-talet var Kronobergs län ett eget län. 1654-1655 och 1670-1673 var det delat mellan Jönköpings och Kalmar län. Häraderna var då fördelade på följande sätt: Allbo och Kinnevalds häradar hörde 1654-1655 och 1670 till Kalmar län, 1671-1673 till Jönköpings län; Konga hörde till Kalmar län både 1654-1655 och 1670-1673; Norrvidinge hörde till Kalmar län 1654-1655 och 1670 och 1671-1673 till Jönköpings; Sunnerbo hörde till Jönköpings län 1654-1655 och 1670-1673; Uppvidinge samma år till Kalmar län; Växjö stad hörde 1654-1655 och 1670 till Kalmar län, och 1671-1673 till Jönköpings. Fr.o.m.1674 var länet åter eget län. Östra härad hörde till Kronobergs län 1639-1653, 1656-1669 och 1674-1680.

Flera friherrskap komplicerar källsituationen i länet under andra halvan av 1600-talet. Till *Kronoberg* hörde i Kinnevalds härad gårdar i socknarna Växjö, Öjaby, Öja, Tävelsås, Tofta; i Allbo i Ör och Härlöv; i Konga härad i Hemmesjö och Växjö, samt i Norrvidinge härad hemman i Gårdsby. Till *Härlunda* hörde i Allbo härad gårdar i Skatelövs, Torsås och Härlunda socknar samt i Kinnevald i Skatelöv och till *Virestad* stora delar av Virestad och Stenbrohult socknar. Resterna av det s.k. *Bergkvaragodset*, "Nya Bergkvara och Trestenshults friherreskap", bestod av 85 mantal i Allbo och Kinnevalds häradar, varav $66 \frac{3}{4}$ i Skatelövs, Urshults och Almundsryr socknar. Friherrskapet *Eksjö* hade gårdar i flera Uppvidingesocknar. Det mesta av detta drogs in till kronan cirka 1680 eller tidigare. Bergkvaragodset såldes först 1732. Deras arkiv har bara undantagsvis kunnat undersökas här.

De förmedlade mantalet

Det förmedlade mantalet är delvis besvärligt att ta fram för Kronobergs län för tiden kring 1690.²⁷² Avkortningslängderna i länsräkenskapernas verifikationsband är delvis svårbearbetade, varför det förmedlade mantalet istället bestämts genom subtraktion av förmedlingssummorna enligt 1686 års tiondesättningslängd (se nedan) från det s.k. prästmantalet i 1687 års jordebok.²⁷³ I prästmantalen ingick vid denna tid i regel säterierna och deras rå- och rörshemman. För socknar med gamla säterier som kan ha saknats i jordeboken för Kronobergs del har det förmedlade mantalet hämtats ur 1825 års jordebok.²⁷⁴

²⁷² Förmedlingarna, särskilt i Kinnevalds härad, har undersökts av Larsson 1983, s. 190 ff.

²⁷³ Jordebok för Kronobergs län 1687, RA; Länsräkenskaper 1686, 1688, Kronobergs län, landsboksverifikationer, tiondesättningslängder, RA. Metoden har kunnat användas på följande socknar: i Allbo härad socknarna Hjortsberga, Stenbrohult, Vislanda och Ör; i Kinnevalds härad Öja och Öjaby; i Konga Furuby, Hemmesjö, Hovmantorp, Ljuder, Södra Sandsjö, Tingsås, Uråsa; i Norrvidinge och Allbo Aneboda; i Sunnerbo, Göteryd, Hallaryd, Kåna, Lidhult, Ljungby, Odensjö, Torpa, Tutaryd och Vrå; i Uppvidinge Drev, Ekeberga, Granhult, Hornaryd, Hälleberga; i Kinnevalds härad Kalvsvik.

²⁷⁴ 1687 års prästmantal och det förmedlade mantalet för Kronobergs län enligt 1825 års jordebok (af Forsell 1834) för socknar med stora gamla säterier och kungsgårdar (Bergunda, Dörarp, Ryssby, Tofta [Tävelsås], Växjö landsförsamling) visar ungefär samma mantal bägge åren, vilket tyder på att de allra flesta av de nämnda gårdarnas mantal här ingår i prästmantalet. För de socknar där en jämförelse kan göras mellan mantalet enligt 1687 års tiondelängd och af Forsells siffror hamnar det senare bara obetydligt under det förra. För Kinnevalds härad kunde Lars-Olof Larsson visa att det förmedlade mantalet var praktiskt taget detsamma hela den långa perioden mellan 1701 och 1890 (Larsson 1983, s. 190 ff.).

Åker och äng

Två slags uppgifter har kommit till användning för åker- och ängsstatistiken. Det ena berör bara åkern, protokollen till 1686 års fasta tiondesättning i länet, det andra är uppgifter i indelningsverken.

Vi börjar med tiondesättningen. Kammarrådet Eldstjärnas tiondesättningsmetod för Kronobergs län, densamma som för Jönköpings, redovisas närmare under anmärkningarna för Jönköpings län. Också i Kronobergs län började den fasta tiondesättningen med socknar vars tionde var anslagen militären och andra socknar anslöt sig efter hand.

För Kronobergs län har kompletta tiondesättningslängder påträffats för delar av Konga, Uppvidinge och Sunnerbo härader daterade 1688. De är uppställda med gårdsvis ifyllda kolumner med uppgifter om mantal, utsäde och jordmån. Den senare skiljer på ensädes- och fällejord, d.v.s. svedjejord, jordmånerna i sin tur uppdelade efter kvalitet - god, medelmåttig. Slutligen anges det åsatta tiondet. För övriga härader, Allbo, Kinnevald och Norrvidinge, finns längder från 1686 med samma kolumnsystem, men där har bara det åsatta tiondet skrivits in.²⁷⁵ Allt överensstämmer med den antagna tiondetaxan i kontraktet mellan Kronobergs och Jönköpings läns allmogar och kronan 15/7 1686. För Kronobergs del var dock bara ensädestaxan av intresse (se nedan). De gamla grevskapen skulle kvarstå vid sina gamla ingångna avtal.²⁷⁶

Det står klart att man också vid tiondesättningen i stor utsträckning måste ha utgått från böndernas egna uppgifter om sitt utsäde vid beräkningarna, om areal eller utsädesvolymen då avsågs med ”tunnor” är oklart, men i dessa trakter tycks ofta en tunna ren säd ha varit vad som såtts på ett tunmland. Någon gång kanske man har kunnat stödja sig på någon lantmätaruppmätning i form av karta eller protokoll, men de karteringar av större omfattning som fanns att tillgå var från 1630-1640-talen och bör 50 år senare ha setts som inaktuella. Rannsakingarna och uppmätningarna för indelningsverket hade ännu inte kommit igång och gick alltså inte heller att dra nytta av. Sannolikt har tiondesättningen genomförts snabbt. Att således en betydande osäkerhet vidlåder dessa uppgifter också för Kronobergs län kan inte betvivlas.

Nästa stora källmaterial, kring åker och äng, föreligger i dokumenten från flera olika indelningsverk som berört länet.²⁷⁷ Indelningsverken kan se olika ut för olika delar av landet. För Kronobergs län ger de jordebokshemman för jordebokshemman bl.a. uppgift om förmedlat mantal, åkern i tunnor och skäppor, svedjorna mätta i utsädesskäppor, antalet höparmar, samt grova omdömen om skog och mulbete. I föreliggande undersökning har för Kronobergs län ungefär 600 sådana hemmansuppgifter ur indelningsverken för området kommit till användning. De omfattar 343 av länets sammanlagt 3 004 förmedlade mantal, alltså drygt 11 procent. Som följande tabell visar är de rimligt jämnt spridda över länet:

---

²⁷⁵ Länsräkenskaper Kronobergs län, landsboksverifikationer 1686, 1688, tiondesättningslängder, RA.

²⁷⁶ Kontraktet finns i Sandbergsska samlingen, L:2, s. 1096, RA (tydligt hämtat ur 1705 års verifikationsbok).

²⁷⁷ Indelningsverk för Kalmar läns infanteriregemente 1692, Kammarkollegiet, 2:a provinskontoret, vol. 472; Indelningsverk för Kronobergs läns infanteriregemente 1695, Kammarkollegiet, 2:a provinskontoret, vol. 468; Indelningsverk för Smålands kavalleriregemente (troligen från tidigast 1698), Kammarkollegiet, 2:a provinskontoret, vol. 478, RA.

Förmedlat mantal i 600 undersökta gårdsuppgifter från indelningsverk för Kronobergs län

Härad	Förmedlat mantal
Allbo	53,9
Kinnevalds	23,5
Konga	78,0
Norrvidinge	31,6
Sunnerbo	95,3
Uppvidinge	61,1
Länet	343,4

Källor: se texten!

Vilka uppgifter har då använts för vår statistik? Uppgifter om ”utsädet” i samband med den fasta tiondesättningen har, som framgått, bara återfunnits för Konga, Uppvidinge och delar av Sunnerbo härad.²⁷⁸ De täcker praktiskt taget alla gårdar i socknarna och bör, trots kritiken ovan, ha samma grad av realism som vi fann för Jönköpings län där vi jämförde indelningsverkens och tiondesättningslängdernas utsäde på häradsnivå. Efter beräknad uppjustering för utelämnade säterier (mantalen kan avläsas i tiondesättningslängderna) och prästgårdar har dessa uppgifter använts som mått på arealen i respektive härad. För övriga delar av länet har material från indelningsverket använts, i regel genomsnittligt utsäde per mantal per härad. Både tiondesättningshandlingar och indelningsdito räknar sex skäppor på tunnan i länet.

Beträffande höuppgifterna se nedan under ”Boskapen”.

Odlade grödor

Det finns goda skäl att tro att tiondet i Kronobergs län ger en god bild av skördens fördelning mellan olika stråsädesslag. Sannolikt är det en gammal praxis som fastslås när 1686 års kontrakt om fast tionde i klartext stipulerar att tionden skall levereras i sådan slags säd ”som på åkern faller”.²⁷⁹

Det rådde redan på 1690-talet stor arkivalisk oreda beträffande tiondelängderna för Kronobergs län. Flera längder gick förlorade i Växjös brand 1690 (staden hade också brunnit 1658). Tiondets fördelning på sädesslag har bl.a. därför i denna undersökning måste hämtas från årgångar strax före den fasta tiondesättningen. Främst har 1685 års längder utnyttjats, men där de av ena eller andra skälet inte varit lämpliga har uppgifter hämtats från 1680 och 1683 års landsboksverifikationer, någon gång från 1676.²⁸⁰ Andra år närmare 1685 har inte kunnat användas p.g.a. brandskador i arkivmaterialet. Ibland nämns i längderna s.k. vinterråg vid sidan av vårråg men särskild summering för den saknas ofta i själva längderna. I ett fall, Berg i Norrvidinge, skriver man 1686 i stället för vinterråg, svedjeråg.

²⁷⁸ Länsräkenskaper Kronobergs län, verifikationer 1688, 1690, RA.

²⁷⁹ Kontraktet finns i Sandbergsska samlingen, L:2, s. 1096, RA.

²⁸⁰ Länsräkenskaper Kronobergs län, verifikationer 1676, 1680, 1683, 1685, Tiondelängder, RA. Längderna är normalt, s. k. stubbelängder där prästens tredjedel, tertialen, ingår i summorna, men för några längder är tiondets karaktär i detta hänseende oklar.

Odlingssystem

Odlingssystemet i Kronobergs län framgår av de ovan nämnda tiondesättningslängderna från 1686 som enbart har kolumner för ensädesjord och fälle-, d.v.s. svedjejord. Det gäller samtliga häradar, även de där utsädeskolumnerna saknar ifyllda siffror. Det är en allmän uppfattning inom den agrarhistoriska forskningen att Kronobergs län såväl i slutet av 1600-talet som i början av 1800-talet (se resultaten av föreliggande undersökning för 1810) var ett utpräglat ensädesområde.²⁸¹ Det enda trädesbruk av någon betydelse som förekom var det mycket långperiodiska svedjebuket.

Avkastning

För Kronobergs län uppger 1690 års skattningsmetod att ”allenast 3 Tunnor efter Tunnan (kan) här i orten beräknas” för normala bondgårdar.²⁸² För Växjö stad räknades 1697 för medelmåttiga år med 2-3 tunnors skörd efter en tunna utsäde, för dåliga år bara med 2 tunnor efter tunnan.²⁸³ Den vid tiondesättningen tillämpade taxan per tunnland kan omräknas till korntal, som då hamnar på 3,13 för den bästa jorden och 1,88 för den sämsta (jämför anmärkningar under Kalmar och Jönköpings län).

1690 års ”tiondeskörd”

1690 hade bara två socknar i Uppvidinge, två i Konga och ungefär halva Sunnerbo härad fortfarande rörligt tionde.²⁸⁴ För dessa kan en ”tiondeskörd” beräknas på vanligt sätt. Stora delar av länet hade emellertid fått fast tionde 1690.²⁸⁵ En skördeberäkning för just år 1690 försvåras därmed för dessa områden och något försök har här inte gjorts.²⁸⁶ Uppräkning för de tiondebefriade mantalen har gjorts utifrån uppgifterna om dessa i längderna från den fasta tiondesättningen.

En normalskörd runt 1690

Vad som kan antas ha varit en normalskörd, kanske lågt tilltagen, har, för områden med fast tionde 1690, beräknats från deras fasta tiondesummor, med hjälp av mantalen uppräknade för antaget icke betalande säterier och prästgårdar.²⁸⁷ För socknar med fortsatt rörligt tionde i 1690 års längder har det varit svårt att, i brist på tiondeuppgifter, räkna fram något medeltal för ett antal år före 1690. Istället har en grov beräkning gjorts utifrån förhållandet tionde/mantal i de ”fasta” socknarna. Tiondet ställt mot utsädesarealerna i dessa gav en ”skörd” per tunnland på i medeltal 2,2 tunnor. Denna relation har ansetts gälla också för en normalskörd i de ”rörliga” socknarna.

---

²⁸¹ Gadd 2000, s. 128. Det hindrar inte att viss trädesodling förekom på några enstaka ställen, jämför tidigare not.

²⁸² *Skattnings Methode för Kronobergs Län; af den 17 Oct. 1690, s. 170.* Enagrius 1826.

²⁸³ Svalenius 1956, s. 97 f.

²⁸⁴ Förhållandet framgår genom särskilda anteckningar i länsräkenskapernas sammandrag över tiondet 1690, RA. De ”rörliga” socknarna kännetecknas här av att avdrag görs för s.k. målespann, kostnaden för tiondets uppmätning. Socknar med 1690 rörligt tionde var Älgult, Algutsboda, Hemmesjö, Tegnaby, Agunnaryd, Pjätteryd, Traryd, Markaryd, Hinnaryd, Annerstad, Nöttja, Angelstad, Hamneda och Södra Ljunga.

²⁸⁵ Rabenius 1853, s. 70 citerar kontraktet mellan adeln och menig man om fast tiondesättning i Jönköpings och Kronobergs län 15 juli 1686, där det bestämdes att grev- och friherrskapens gamla kontrakt skulle förbli orubbade. Det innebär att fast tionde kan ha förekommit på vissa ställen redan före 1686.

²⁸⁶ Analogiberäkningar från närliggande områden skulle kunna utgå från 1688 och 1690 då närmare fyrtiotalet socknar i länet hade rörligt tionde för vilket räkenskaper bevarats i RA.

²⁸⁷ Befriade säterier har hämtats från längder i 1688 års landsboksverifikationer för länet i RA.

Ägobeskrivningar

-

Boskapen

De ovan nämnda protokollen från indelningsverken på 1690-talet ger, till skillnad mot indelningsverkens jordeböcker, uppgifter om boskapsresurserna i Kronobergs län. Särskilt omfattande är uppgifterna för Smålands kavalleriregemente, som här utnyttjats.²⁸⁸ De omfattar hundratals jordeboksgårdar och beskriver ingående gård för gård åker, äng och andra resurser samt redovisar mantalen och eventuella förmedlingar. För Kronobergs del anger de också gårdarnas antal hästar (verkhästar och ett mindre antal ryttarehästar), nöt och får.²⁸⁹ Att det rör sig om den boskap som kunde hållas över vintern framgår av att man ibland skriver ”vinterboskap”, ”kan födas årligen” och liknande.²⁹⁰ I indelningsverket för länet finns också uppgifter om hagar och hur många djur som där kunde födas. Dessa uppgifter, oklart hur konsekvent de är införda, har dock lämnats utanför denna del av undersökningen.

Hur många djur man kunde hålla bestämdes främst av tillgången på hö, ”höbolet”. Höet mättes i protokollen (liksom i indelningsverken) normalt i parmar (ibland ”palmar”). I Kronobergs län motsvarade parmen det s.k. vinterlasset.²⁹¹

Det är dessa uppgifter som här får lämna grundinformation om boskapen i Kronobergs län. Det har här inte varit arbeteekonomiskt möjligt att undersöka och excerpera samtliga de många vidlyftiga protokollen. Istället har slumpvisa urval tagits med protokoll för 30 jordeboksgårdar för vart och ett av länets sex härader, d.v.s. totalt 180 hemmansuppgifter. Sammanlagt omfattar de 92,6 av länets totalt 3 004 förmedlade mantal eller tre procent. Resultaten framgår av följande tabell som visar genomsnittlig boskap per parm samt hur många parmar det i genomsnitt gick på det förmedlade mantalet:

---

²⁸⁸ För Sunnerbo 1696 i Kammarkollegiet, Andra provinskontoret, Militieskattläggning för Smålands kavalleri, vol. 403:3; för Allbo, Kinnevald, Norrvidinge och Uppvidinge härader 1698 i samma provinskontor, Militieskattläggning för Smålands kavalleri, vol. 403:1 samt för Konga 1698 ibidem vol. 403:2.

²⁸⁹ Någon gång preciseras nöten som ”smått och stort”, någon gång ”större och mindre”. Ibland framgår att man också räknat med getter, t ex på ett ställe i protokollen för Kinnevalds härad, där får och getter tydligen anses lika foderkrävande. Så skriver man på sid 130 i protokollen för Konga 1698 sedan nöten räknats upp också ”små kreatur”.

²⁹⁰ Sommarboskapen fångas ibland i uppgifter om hagar för så eller så många djur. Dessa uppgifter, som bl a kan indikera boskapshandel och legoboskap, har här lämnats därhän.

²⁹¹ Detta framgår av att *Skattläggnings Methode för Kronobergs Län; af den 17 Oct. 1690* (i Enagrius 1826), s. 170.

Genomsnittliga boskapsresurser per parm hö på 180 hemman i Kronobergs län

Område	Totalt förmedlat mantal i urvalet	Hästar/ parm	Nöt/ parm	Får/ Parm	Ne/ parm	Parmar/ förmedlat mantal
Allbo	14,25	0,06	0,85	0,74	1,02	39,77
Kinnevald	13,38	0,07	0,84	0,71	1,01	48,12
Konga	15,13	0,07	0,90	0,58	1,06	43,19
Norrvidinge	15,58	0,07	0,83	0,68	0,99	36,54
Sunnerbo	17,25	0,10	0,86	0,77	1,08	34,24
Uppvidinge	17,05	0,07	0,91	0,69	1,09	35,74
Hela länet		0,07	0,86	0,70	1,04	39,60

Källor: För Uppvidinge Norrvidinge, Allbo och Kinnevalds härad 1698 i Kammarkollegiet, Andra provinskontoret, Militieskattläggning för Smålands kavalleri, vol. 403:1; för Konga 1698 ibidem vol. 403:2; för Sunnerbo 1696 ibidem vol. 403:3. Allt i RA.

Av tabellen framgår att rannsakningsmännen kan ha haft hjälp av något slags schabloner för sina bedömningar. Möjligen har dock en trolig schablonberäkning kompletterats med verkliga räkningar ute på gårdarna – de små skillnader som trots allt finns mellan de olika kreaturskategoriernas andelar i de olika häraderna talar för detta. Vid beräkningar på de 180 valda hemmanen framkommer en nästan perfekt korrelation mellan antal nötkreatursenheter och antalet parmar ($r_{xy} = + 0,962$).²⁹² Skattläggningsmetodens normer stämmer väl med tabellen. Den räknade med 36 nöt på 40 vinterlass, alltså enligt ovan synonymt med parmar i länet, på ett typmantal.

Uppgifter om om mantal och parmar finns som nämnts för cirka 600 gårdar i länet. Är parmarna av samma slag också i detta stora material? Uppgifternas parmantal, summerat på härad, visas i följande tabell:

Summer behållet mantal och antal parmar för 600 gårdsuppgifter från indelningsverk för Kronobergs län

Härad	Förmedlat mantal	Parmar	Parmar per mantal
Allbo	53,9	2 363	43,84
Kinnevald	23,5	998	42,47
Konga	78,0	3 158	40,48
Norrvidinge	31,6	1 157	36,61
Sunnerbo	95,3	3 663	38,44
Uppvidinge	61,1	2 208	36,14
Totalt undersökt	343,4	13 546	39,45

Källor: För Uppvidinge Norrvidinge, Allbo och Kinnevalds härad 1698 i Kammarkollegiet, Andra provinskontoret, Militieskattläggning för Smålands kavalleri, vol. 403:1; för Konga 1698 ibidem vol. 403:2; för Sunnerbo 1696 ibidem vol. 403:3, allt i RA.

²⁹² Även sambanden mantal/åker/boskap undersöktes. Mellan Ne och tunnland åker var $r_{xy} = + 0,800$ men mellan Ne och förmedlat mantal bara $+ 0,247$. Vestbö-Franzén 2004 drog liknande slutsatser (not 141, sid. 102), med ett något annorlunda beräkningssätt fick hon cirka 1,2 parmar per Ne.

Beräkningarna ger snarlika kvoter per mantal. Detta talar för att parmarna i allt undersökt material från Kronobergs län är homogena. Skattningen av länets boskap har därför utgått från parmtalen för de 600 gårdarna. Antal Ne par parm och härad har hämtats från den näst föregående tabellen. Något tillägg för småboskap har här inte behövts eftersom sådan, åtminstone får, ingår i de använda uppgifterna. Höet har i statistiken förts under rubriken parmar.

Staden

Jordbruket i länets enda stad, *Växjö*, berördes inte av indelningsverk och den fasta tiondesättningen. Uppgifter om tunnland åkr och antal höstackar kan dock hämtas ur andra källor. 1661 uppges de förra ha uppgått till 152, de senare till 402 stackar. De senare bör, som annars i länet under slutet av 1600-talet, ha motsvarat 134 parmar (tre stackar räknat på parmen).²⁹³ 1697 hade bara några mindre åkerlyckor tillkommit i Hästhagen varför 1661 års siffra bör ligga nära den i slutet av århundradet. All åker brukades 1697 med vårsäd utan träda och gav 2-3 tunnors skörd efter en tunna utsäde.²⁹⁴ I den rekonstruerade statistiken har 1661 års siffror också fått representera tiden cirka 1690. 1690 betalade staden 39 daler 17 öre silvermynt i boskapspengar enligt en stadga. Det innebär cirka 316 Ne, en möjligen något hög siffra om beloppet också avsåg stadens utsäde, vilket dock inte framgår.²⁹⁵

Övrigt

-

---

²⁹³ Vestbö-Franzén 2004, not 140 (s. 102)

²⁹⁴ Svalenius 1956, s. 101 f.

²⁹⁵ Länsräkenskaper för Kronobergs län, verifikationer 1690, RA. Stadgan hade gällt sedan åtminstone 1679.

Mälarlänen

Stockholms, Södermanlands, Upplands och Västmanlands län samt Livgedinget

Starkt varierande administrativa indelningar under senare hälften av 1600-talet och en del källmaterialfrågor ger anledning att behandla dessa län tillsammans. Stockholms, Södermanlands, Upplands, Västmanlands län och Livgedinget var län i modern mening. Förvirrande nog kunde i dessa områden också fögderier kallas län.

De administrativa tillhörigheterna varierade vidare på följande sätt: 1648-1651 och 1654-1714 var Stockholms och Uppsala län, bildade 1631, sammanslagna. Däremellan var Stockholms län ett eget län.

Länsindelningen komplicerades dock av förekomsten av *Livgedinget*, avsett för änkedrottningen Hedvig Eleonoras underhåll. Kring 1690 bestod det av delar i flera landskap:

Av Uppland: Färentuna härad och Svartsjö län

Av Västmanland: Strömsholms län

Av Södermanland: Eskilstuna och Gripsholms län

Av Östergötland: Vadstena län

Bro och Håbo härader hörde till Stockholms län 1652-1653. Svartlösa, Sotholms och Öknebo härader hörde till Uppsala län före 1689, därefter till Södermanlands län 1689-1719.²⁹⁶ Taxinge samt Ytter- och Överenhörna socknar tillhörde till 1718 Gripsholms län i det nyss nämnda livgedinget.

Svartsjö län, som motsvarade Färentuna härad, hörde 1648-1651 till Uppsala län, 1652-1653 till Stockholms, 1654-1665 åter till Uppsala län samt 1666-1718 till Hedvig Eleonoras livgeding. *Drottningholms län* (med Lovö socken) tillhörde samma livgeding redan fr.o.m. 1661. Svartsjö län och Livgedinget har delvis separata räkenskaper i riksarkivet.²⁹⁷

Örbyhus län, omfattande Tierps, Tolfta, Vendels, Vesslands, Älvkarleby och Björklinge socknar, hörde 1633-1650 till ett äldre livgeding, *Maria Eleonoras livgeding*, därefter dock till Uppsala län.

Öster- och Västerrekarne härader samt städerna Eskilstuna, Karl Gustafs stad och Torshälla utgjorde 1633-1718 *Eskilstuna län*. *Gripsholms län* bestod av Åkers, Selebo och Daga härader, Taxinge, Ytter- och Överenhörna socknar (av Öknebo och senare Selebo härad, Taxinge tidvis under Åkers härad), samt städerna Mariefred och Strängnäs. Delar av Gripsholms och Eskilstuna län (1651-1654 länen i sin helhet) ingick 1647-1718 i *Karl Gustafs förläning* med delad bokföring med Hedvig Eleonoras livgeding. Selebo härad kallades 1647 och framåt också för *Räfsnäs län*.

Till Västmanlands län hörde 1652-1660 Snävringe härad. Häradet, också under namnet *Strömsholms län*, hörde dock 1633-1651 och 1661-1718 till Livgedinget. En del av Fellingsbro socken hörde 1694-1890 till Åkerbo härad. Resten av socknen, Fellingsbro

²⁹⁶ För dessa tre härader samt Värmdö skeppslag finns räkenskaper vissa år 1644-1677 i Jon Pedersson Lilles arkiv (förteckning 541) i RA.

²⁹⁷ 1663-1690 är Svartsjö län också särskild arkivbildare i RA vars separata räkenskaper kan komplettera Livgedingets ordinarie länsräkenskaper.

härad (statistikens Ervalla och Näsby), Grythytte bergslag (Hällefors, Grythyttan), Lindes bergslag (Lindesbergs stads- och landsförsamling, Ramsberg), Nora bergslag (Nora stads- och bergsförsamling, Hjulsjö, Järnboås) samt Nya Kopparberg (Ljusnarsbergs socken) hörde den aktuella tiden till Örebro län.

1631-1652 tillhörde östgötska Regna och Skedvi socknar tillfälligtvis Södermanlands län (och Villåttinge härad).

Det förmedlade mantalet

Det förmedlade mantalet har tagits fram på följande sätt: Först har de oförmedlade mantalen hämtats från jordeböcker i riksarkivet.²⁹⁸ Därefter har förmedlingarna, hämtade från landsboksverifikationer för de ingående länen, dragits av från de oförmedlade mantalen.²⁹⁹ Till detta har när så behövts också lagts mantal för kring 1690 ännu oskattlagda äldre säterier (enligt bilaga 1). Slutligen har prästgårdarnas mantal enligt Westerling lagts till. Normalt har jordeböcker från 1690-talet använts, men för Åkers, Värmdö och Frötuna skeppslag, Sotholms härad samt socknarna Bro, Solna och Lidingö (Stockholms län) har uppgifter om det oförmedlade mantalet hämtats från jordeböcker från 1600-talets mitt.³⁰⁰

Åker och äng

Flera källor från tiden runt 1690 ger siffror för åker och äng – här har främst skattningsmetoder, skattningsprotokoll och de olika regementenas indelningsverk använts.

Skattningsmetoderna från 1690 anger för *Västmanland* hur många tunnland åker som skulle räknas för ett helt mantal: 8 tunnland god jord. Metoden för *Uppland* från samma år är mer oprecis.³⁰¹ För *Södermanland* föreligger ett ”projekt” och ett ”förslag” från 1698 respektive 1699. Där beskrivs först ett typhemman om 8 tunnors utsäde, men ges också ett exempel på ett skärgårdshemman med bara två tunnland åker som också det, p.g.a. andra

---

²⁹⁸ Här ges källorna sorterade efter frihetstidens länsindelning, då Livgedinget upplöstes. *Stockholms län*: För Bro skeppslag, Danderyds, Frötuna skeppslag, Frösåkers, Håbo, Lyhundra, Långhundra, Nördinghundra, Seminghundra, Sjuhunda, Sollentuna, Vallentuna, Ärlinghundra, Bro, Bälunge, Hagunda, Håbo, Lagunda, Norunda, Olands, Rasbo, Trögd, Ulleråker, Vaksala, Åsunda, Örbyhus härader, Vaddö, Värmdö, Åkers skeppslag samt Dannemora och Lövsåters tingslag har jordeboken för Uppsala län 1696 i RA använts; för Färentuna jordeböcker för Livgedinget 1690, 1691 och för Sotholms, Svartlösa, Öknebo Södermanlands läns jordebok 1691 alla i RA. *Västmanlands län*: För Norbergs, Norrbo, Siende, Simtuna, Torstuna, Tuhundra, Våla, Ytterturbo, Åkerbo, Överturbo har mantalen hämtats från Västmanlands läns jordebok för 1690 i RA; för Snävringe härad dock jordeboken för Livgedinget 1690, RA. *Södermanlands län*: För Hölebo, Jönåkers, Oppunda, Rönö och Villåttinge härader Södermanlands läns jordebok 1691 och för Daga, Selebo, Åker, Väster- och Österrekarne jordeböcker för Livgedinget 1690, 1691, alla jordeböckerna i RA.

²⁹⁹ Upplands länsstyrelses arkiv, landskontoret, landsboksverifikationer 1695, ULA; för Södermanlands län: landsboksverifikationer 1690, ULA; för Västmanlands län 1690, ULA; för Livgedinget 1690, RA. För Färentuna härad verifikationer för Svartsjö län 1689 i RA.

³⁰⁰ Se rapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning*.

³⁰¹ *Skattnings Methode uti Wästmanne=Lands Höfdinge=Döme; af d. 29-31 Oct. Och 1-8 Nov 1690; Kongl. Maj:ts Nädigste Förordning och Bref, angående Skattningsarne uti Upland; den 6 Junii 1690. Kongl. Maj:ts Förordning och Bref, angående Skattningsarne uti Uppland; den 10 Nov. 1690; Kongl. Maj:ts Nädige Stadfästelse på Skattningsmehoden i Upland, hwarefter jämwäl Skattningsarne i Gripsholms, Räfsnäs, Eskilstuna, Strömsholm, Swartsjö och Nyköpings Läner, komma at förrättas. Gifwen d. 20 April 1725. Enagrius 1826.*

resurser, skattdägs till ett mantal.³⁰² För *Livgedinget* har också en skattdägsningsmetod bevarats. Typhemmanet sägs där ha 8-12 tunmland.³⁰³

Metoderna uppger att stora variationer fanns mellan hemman i olika delar av landskapen: på slätter, i bergslagen och i skogsområden, en del hemman hade mycket åker och liten äng, andra tvärtom. Dessa skillnader fångas för vår statistik bäst där formliga mätningar gjorts hemman för hemman. Uppgifter om utsädet har därför hämtats från olika uppmätningar med anknytning till indelningsverken.³⁰⁴ De ger mantal, utsäde, antal hölass samt uppgifter om skog och bete. Indelningsverkens gårdar är inte jämnt spridda över länen, som framgår har uppgifter inte påträffats för enstaka häradar.

På sockennivå är *antalet beskrivna jordeboksgårdar* oftast få. Endast Dingtuna och Romfartuna gav 20 eller fler uppgifter. Även på häradnivå var antalet beskrivna gårdar inte sällan under 10. Trots detta har de ändå använts för statistiken om de varit fem eller flera. För en del häradar har inga uppgifter alls påträffats. Här har analogier med grannhäradar fått ersätta.

Följande tabell visar täckningsgrad för indelningsverkens hemmansuppgifter samt framkomna medeltal för utsäde, hölass, skogsgradering och betesgradering:

---

³⁰² "Skattdägsnings Projekt I Södermanl." (19/5 1698) och "Kort Utthåg af Skattdägsnings Förslaget I Nykiöpings Lähn" (6/4 1699) (i två exemplar), Lantmäteristyrelsen, Administrativa arkivet 1683-1920, vol. F3:1, pp. 26v., 27v., 28v. och 29r. f., RA.

³⁰³ Utan rubrik, daterad den 25 febr. 1699. Lantmäteristyrelsen, Administrativa arkivet 1683-1920, vol. F3:1, pp. 34r f., 35v., RA.

³⁰⁴ Indelningsverk för Livregementet till häst 1690, Kammarkollegium, 1:a provinskontoret, vol. 162, RA; Militieskattläggning för Uppland 1691-1692, Kammarkollegium, 1:a provinskontoret, vol. 83:1, RA; Indelningskommissionens förslag till indelningsverk och jordebok för Södermanlands infanteriregemente /Livgedingsdelen/ 1698, Kammarkollegium, 1:a provinskontoret, vol. 183, RA.

Mälardalen i de undersökta indelningsverken

Område	Antal undersökta förmedl. Mantal	Totalt antal förmedlade mantal	Utsäde i ren säd per mantal	Lass per mantal	Medel skogsgradering	Medel betesgradering
Södermanland						
Daga	9	240	14,2	86,1	1,3	2,1
Hölebo	6	228	12,2	64,7	1,8	2,3
Jönåker	35	425	7,7	41,0	1,9	1,8
Oppunda	19	788	9,4	49,3	1,7	1,8
Rönö	31	418	8,4	49,5	1,7	2,0
Selebo	8	299	11,8	48,7	2,0	2,3
Sotholm	1	388	16,0	60,0	3,0	2,0
Svartlösa	6	212	11,0	51,3	1,8	2,2
Villåttinge	17	243	7,4	46,9	2,2	2,1
Västerrekarne	12	253	11,2	82,1	1,8	1,4
Åker	∴	311	∴	∴	∴	∴
Öknebo	∴	193	∴	∴	∴	∴
Österrekarne	12	429	15,3	85,9	1,3	1,8
Södermanland totalt	156	4 427	11,3	60,5	1,9	2,0
Uppland						
Bro	8	150	14,3	18,9	1,1	1,1
Bro och Vätö skeppslag	12	181	7,1	36,2	1,8	2,1
Bälinge	8	226	17,0	20,0	2,0	2,4
Danderyds skeppslag	2	155	7,8	23,2	∴	∴
Dannemora	3	108	15,6	23,6	1,5	1,0
Frösåker	14	310	6,5	31,0	0,4	0,2
Frötuna skeppslag	14	233	8,6	42,0	1,6	1,6
Färentuna	∴	256	∴	∴	∴	∴
Hagunda	5	280	15,5	19,0	3,0	3,0
Håbo	32	390	11,9	24,4	1,5	1,1
Lagunda	∴	342	∴	∴	∴	∴
Lyhundra	19	236	10,5	23,7	1,4	1,6
Långhundra	47	322	15,1	26,1	1,8	2,0
Lövsta	∴	110	∴	∴	∴	∴
Norunda	23	288	15,4	15,2	0,9	1,1
Närdinghundra	11	187	13,0	25,9	1,5	2,3
Oland	25	346	9,6	29,4	0,9	0,8
Rasbo	22	208	15,8	19,9	2,1	2,4
Seminghundra	20	228	15,4	33,8	1,6	0,6
Simtuna	32	249	12,5	36,7	1,4	1,8
Sjuhundra	8	145	10,8	32,8	1,0	1,5
Sollentuna	6	186	12,6	20,0	1,0	0,8
Trögd	30	522	15,4	23,0	0,8	1,1

(forts.)

=> Område	Antal undersökta förmedl. Mantal	Totalt antal förmedlade mantal	Utsäde i ren säd per mantal	Lass per mantal	Medel skogsgradering	Medel betesgradering
Ulleråker	25	231	17,1	11,5	1,6	1,8
Vaksala	13	247	19,3	6,4	0,6	1,8
Vallentuna	30	134	15,3	29,4	1,0	1,2
Väddö och Häverö skeppslag	2	175	9,3	38,8	2,0	2,5
Väddö socken	1	..	8,0	56,0	2,0	2,0
Värmdö skeppslag	1	143	1	1	1	1
Äkers skeppslag	8	124	8,1	30,3	3,0	3,0
Åsunda	30	363	15,6	21,2	1,0	1,7
Ärlinghundra	8	249	15,9	27,6	1,0	1,5
Örbyhus	11	431	16,7	33,4	1,6	1,9
Uppland totalt	469	7 506	13,0	26,9	1,5	1,6
Västmanland						
Norbergs	1	98	1	1	1	1
Norrbo	51	220	13,0	37,8	1,8	2,4
Siende	54	203	14,1	33,8	1,7	2,0
Skinnskatteberg	1	73	1	1	1	1
Snävringe	1	372	1	1	1	1
Torstuna	30	191	12,6	33,9	1,4	1,4
Tuhundra	35	181	14,0	40,5	1,1	1,2
Vagnsbro	1	109	1	1	1	1
Yttertjurbo	11	116	11,7	40,0	1,9	1,8
Åkerbo	29	529	8,9	30,5	1,7	1,3
Övertjurbo	5	236	10,4	46,2	2,2	1,6
Häverö skeppslag	3	..	7,2	49,3	3,0	3,0
Våla	10	233	9,6	56,0	2,1	1,7
Västmanland totalt	228	2 328	11,3	40,9	1,9	1,8
Mälarlänet totalt	853	14 261	11,8	42,8	1,7	1,8

Anmärkning: Häradindelningen är schablonmässig. Den har i verkligheten ändrats över tid och socknar kunde sträcka sig över flera häradar.

Åkeruppgifterna är de minst problematiska att tolka. Både skattningsmetoder och indelningsverk räknar i samma slags tunnor eller tunnländ. Där markeras också tydligt att det är det årliga utsädet som räknas, dvs. trädans areal ingår inte. Metoderna ger i regel lägre tunnländstal än uppgifterna i tabellen. Detta förklaras dock av att metoderna reducerat arealen till god jord medan de senare anger ograderade arealer.

Så till höet. Dagny Hedenstierna lämnar i artikeln *Näringslivet i Sotholms härad under 1600-talet* uppgifter om åker och äng i häradet från kartor cirka 1700. Hon ger emellertid

sällan uppgifter på sockennivå vilket försvårar jämförelser.³⁰⁵ Samma gäller Bertil Hedenstiernas undersökningar av Värmdö skeppslag. Flera andra forskare har skrivit om olika delar av området, men utan att ta fram siffror för just tiden kring 1690.

Skattläggningsmetoderna tar också upp höet. För *Södermanlands län* anger metoden 48 lass hö för ett typhemman, men nämner också ett skärgårdshemman med bara 32 lass. På grund av andra resurser var detta också skattlagt till ett mantal. Den *uppländska* skattläggningsmetoden räknar med att det per tunnland god jord fordrades 6 sommarlass hö. Hö av sämre kvalitet räknades vid skattläggningen om till hårdvallshö genom division med 2. Samma antal sommarlass hårdvallshö per tunnland utsäde (eller öresland) räknades i *Västmanlands* slättområden. 8 öresland motsvarade där ett mantal, vilket ger 48 sommarhårdvalllass per mantal. I detta landskaps skogsbygder räknades 2 tunnor utsäde på öreslandet och 12 starr- eller fräkenlass (alternativt 6 hårdvalllass). På ett mantal gick det där således 96 lass starrhö. För *Livgedinget* angav metoden för ett helt hemman "... nödtorftig äng av 40 eller 50 sommarlass hö, som ungefär efter Stockholms mått göra 10 parmar gott hård- och sidvallshö...".³⁰⁶ Ingen av källorna klargör lassens volymer eller vikt. Jag återkommer till detta i stycket om boskapen nedan.

I statistiken har indelningsverkens uppgifter om åkar per mantal använts för beräkningarna. För höstatistiken har höberäkningarna överallt förts under rubriken lass.

Av följande tabell framgår hur uppgifter skattats för härader med mycket få eller inga observationer:

Område som saknar uppgifter	Ersatts med uppgifter från:
Sotholms härad	Rönö härad
Åkers härad	Villåttinge
Öknebo härad	Rönö härad
Danderyds skeppslag	Håbo härad
Dannemora härad	Olands härad
Färentuna härad	Håbo härad
Lagunda härad	Trögds härad
Lövsta	Örbyhus
Värmdö, Vaddö, Åkers skeppslag	Frötuna och Länna skeppslag
Norbergs bergslag	Fellingsbro och Grythyttan, då i Örebro län
Skinnskatteberg	Fellingsbro och Grythyttan, då i Örebro län
Snävringe härad	Norrbo härad
Vagnsbro härad (Västerfärnebo)	Norrbo härad

Odlingssystem

Alla länen har ansetts tillhöra tvåsädesområdet.³⁰⁷

Odlade grödor

Ett problem när man vill bedöma de fyra länen odlade grödor är att deras tionde runt 1690 ofta endast anges omräknat i "ren säd". Här har jag eftersökt närmast äldre specificerad uppgift och fördelat 1690 års tionde på sädesslag efter denna.

³⁰⁵ Dagny Hedenstierna 1950; Bertil Hedenstierna 1949.

³⁰⁶ Utan rubrik, daterad den 25 febr. 1699. Lantmäteristyrelsen, Administrativa arkivet 1683-1920, vol.

F3:1, pp. 34r f., 35v., RA.

³⁰⁷ Göransson 1985.

För Tuhundra, Norrbo, Siende, Ytterturbo, Simtuna och Torstuna härader redovisas råg och korn sammanslaget till ”spannmål” vid sidan av vete och havre. Denna ”spannmål” har för statistiken fördelats med 2/3 på råg och 1/3 på korn efter en vanlig proportion i länets främst åkerbrukande härader.

För några mindre områden har jag använt uppgifter om prästernas eget tionde som ingår bland länsräkenskaperna. För en handfull socknar rör det sig om otröskad säd i form av antal skylar, vilket naturligtvis ger en viss osäkerhet om sädeslagens skylar inte avkastat lika stora sädesvolymmer vid tröskningen.

För Värmdö skeppslag, där ingen lämplig specificerad tiondelängd hittats, har uppgifter från Bertil Hedenstiernas undersökning av kartor från 1714 fått stå för grödofördelningen även cirka 1690.³⁰⁸

Avkastning

Skattläggningsmetoden för Uppland 1690 anger sjätte kornet för god jord.³⁰⁹

Motsvarande metod för Södermanland ger ovanligt detaljerade uppgifter om åkeravkastningen – korntal 3-6 beroende på jordmån. Ovanligtvis ger den senare också arealavkastningen på olika slags ängar.³¹⁰

1690 års ”tiondeskörd”

Källmaterialet för de fyra länens tionde och åren kring 1690 är ojämnt och till stora delar numera otillgängligt för forskning. Tiondeuppgifterna är ibland inte specificerade på socken, bara på härad. Ibland finns endast häradssummor för 1690, men sockenfördelat material något närliggande år. När så är fallet har en fördelning på socken gjorts utifrån relationen mellan häradssummor för 1690 och årgången med sockenuppgifter. Där tiondesummor bara återfunnits för härad, har fördelning på socknarna skett efter dessas oförmedlade mantal. Beräkningar av 1690 års ”tiondeskörd” har därför fått göras på lite olika sätt.

Först har kalkyler gjorts för de delar av länen som 1690 hade rörligt tionde. Därvid har, på vanligt sätt, en uppjustering gjorts för gårdar som var befriade från tionde. Där tiondelängder med mantalsbråk påträffats har en uppräknings skett för de i längderna odebiterade men under mantal upptagna gårdarna samt prästgårdarna. Där sådana tiondelängder saknats eller inte verkar redovisa odebiterade har avkortningslängderna över mantalen för säterier, rå- och rörshemman och ”inlagda” hemman i landsboksverifikationerna använts, alla normalt tiondebefriade kategorier. Hade socknen enligt utredning 100 mantal och tiondelängden upptar 5 mantal utan påfört tionde och prästgården enligt litteraturen var på 1,5 mantal, har debiterat tionde multiplicerats med $(100/(100-5-1,5))$ eller 1,0695.³¹¹ Från det sålunda justerade tiondet har en beräkning av ”tiondeskörden” så skett genom multiplikation med 15. För länsdelar med fast tionde 1690 har gjorts på lite olika sätt som strax skall framgå. Där så behövs har naturligtvis uppräknings också här gjorts för tiondebefriade enheter.

³⁰⁸ Bertil Hedenstierna 1949, s. 178.

³⁰⁹ *Kongl. Maj:ts Nädigste Förordning och Bref, angående Skattläggningarne uti Upland; den 6 Junii 1690*, s. 51 (Enagrius 1826).

³¹⁰ ”Skattläggnings Projekt I Södermanl.” (19/5 1698) och ”Kort Utthåg af Skattläggnings Förslaget I Nykiöpings Lähn.” (6/4 1699) (i två exemplar), Lantmäteristyrelsen, Administrativa arkivet 1683-1920, vol. F3:1, pp. 18r., 24r., RA.

³¹¹ Alla de inlagda hemmen har för Trögds härad inte kunnat identifieras geografiskt. Efter häraders avkortningslängd för 1695 anges ytterligare 12,25 mantal inlagda, men utan ort. Denna uppgift är dock exceptionell.

För *Uppsala län* har tiondelängder 1690, 1691 och 1695 i Uppsala landsarkiv använts.³¹² För Seminghundra och Vallentuna härad har tiondeuppgifter för 1690 påträffats endast för till infanteriet anslagna socknar. För dessa och övriga socknar finns uppgifter också för 1695. En uppräkningsfaktor för de sist nämnda socknarna till troliga värden för 1690 har så skett med den genomsnittliga kvoten mellan åren för för ”infanterisocknarna”. För Vallentuna blev denna faktor 1,9 och för Seminghundra 2,5 (i sig talande exempel på allvaret i 1695 års välkända missväxt). För andra härad i länet kunde motsvarande kvoten vara t.ex. 1,8; 1,5 och liknande.

För Närdinghundra och Långhundra, praktiskt taget utan ”infanterisocknar”, har summorna i tiondesammandrag för Frösåker, Närdinghundra och Sjuhundra härad samt Häverö socken från åren 1695 och 1690 fått ge kvoten för en uppskrivning av 1695 års värden att motsvara 1690 års (1,6). På samma sätt har gjorts med siffror från 1691 och 1690 för Lyhundra härad och Bro skeppslag. För Håbo, Ärlinghundra, Bro härad där bara en tiondesumma för 1695 återfunnits har grannen Sollentunas med fleras uppräkningsfaktor 1,5 använts. Dannemora, Film, Tegelsmora, Hållnäs och (Öster)-Lövsta socken har getts samma omräkningsfaktor 1691-1690 som Olands härad.

För Sotholms, Svartlösa och Öknebo härad, som 1690 hörde till Uppsala län men senare till Södermanlands, framgår inte klart om tiondet 1690 då fortfarande var rörligt. I uppgifternas ingress sägs dock att tiondet fastställts ”enligt prästernas underskrivna längder”, vilket jag för statistiken tolkat som tecken på rörligt tionde. För denna tolkning talar också starka variationer år från år 1680-1690 i barnhusavgiften (se bilaga 2).

För Färentuna härad, som tillhörde *Livgedinget*, har tiondelängder återfunnits bland landsboksverifikationerna för Svartsjö län 1689.³¹³ Tiondet för 1690 har då uppskattas från förändringen i Stora barnhusets tiondeintäkter (se bilaga 2 och tabell nedan) 1689-1690 för Öknebo, Svartlösa och Sotholms härad.³¹⁴

---

³¹² Länsstyrelsens i Uppsala län arkiv, landskontoret, landsböcker respektive år, ULA. För Bälinge, Rasbo och Vaksala härad har en i november 1690 daterad tiondelängd i 1690 års landsboksverifikation antagits avse skörden 1690 trots att rubriken säger ”pro Ao 1689”.

³¹³ Länsräkenskaper Livgedingets län, verifikation 1689, RA.

³¹⁴ Huvudböcker för Stora barnhuset respektive skördeår, Stockholms stadsarkiv.

Tiondeavgifter till Stockholms stora barnhus från Eskilstuna, Gripsholms och Råfsnäs län för skördeåren 1680-1690 (tunnor)

Skördeår	A	B	A+B
	Eskilstuna	Gripsholm, Råfsnäs	
1680	14,8	17,6	32,4
1681	9,3	12,8	22,0
1682	13,2	12,1	25,3
1683	13,2	14,8	27,9
1684	6,2	10,1	16,3
1685	16,6	17,2	33,8
1686	14,7	18,2	32,9
1687	6,4	8,5	15,0
1688	7,8	10,0	17,9
1689	11,6	13,9	25,5
1690	15,0	26,5	41,5
Medeltal 1680-1690	11,7	14,7	26,4

Anmärkning: Avgiften utgjorde 1/40 av det oavkortade tiondet.

Källa: Allmänna barnhuset, huvudböcker respektive skördeår - 1 år, SSA.

För *Västmanlands län* har fögderivisa uppgifter om, det då rörliga, tiondet 1690 utan fördelning på socknar påträffats för två häradsgupper. Det gäller dels Tuhundra, Norrbo och Siende, dels Ytterturbo, Simtuna och Torstuna. Vardera gruppens tionde har för statistiken fördelats efter socknarnas förmedlade mantal.³¹⁵

Jönåkers, Rönö, Hölebo och Oppunda härad i *Södermanlands län* visade sig ha fått fast tionde 1682.³¹⁶ Ett fiktivt ”rörligt” tionde för dessa och 1690 har beräknats från kvoten normaltionde och rörligt tionde 1690 i de tre grannlänerna Eskilstuna, Gripsholm och Råfsnäs.³¹⁷

En normalskörd runt 1690

Som redan nämnts i föregående avsnitt är tiondematerialet för de fyra länen delvis besvärligt. Följande beräkningar har gjorts för statistiken:

Uppland

För Upplands socknar med rörligt tionde har normaltiondet tagits fram med hjälp av 1690 års tionde och kvoterna B/A i följande tabell:

För, Väddö, Vätö, Åkers, Länna och Värmdö skeppslag har kvoten för häradsguppen där Frötuna och Bro skeppslag ingår använts. I södra Uppland var således 1690 ett ovanligt gott tiondeår, i norra dock sämre än normalt.

³¹⁵ Länsstyrelsen i Västmanlands län, landkontoret, landsboksverifikationer 1690, ULA.

³¹⁶ Framgår av anteckning i Södermanlands länsstyrelses arkiv, landkontoret, landsboken 1690, ss. 786 och 1165 f, UUL.

³¹⁷ Jämförelser med kringområdet tyder på ungefär oförändrat tionde 1681-1690; för Håbo, Bro och Ärlinghundra härad var 1690 års tionde 0,91*tiondet 1690, för Östergötland utom Vadstena län var motsvarande faktor 1,03.

Tiondeutvecklingen i uppländska häradar 1680-1690 (tunnor)

Härad eller motsvarande	1690	Medeltal 1680-1690	
	A	B	B/A
Sotholm, Svartlösa, Öknebo ^a	15,6	11,6	0,74
Sollentuna, Danderyds skpl., Värmdö sn.	9,5	5,4	0,57
Vallentuna, Lång- och Seminghundra	12,5	18,1	1,45
Håbo, Bro, Ärlinghundra	15,8	17,6	1,11
Bälinge, Vaksala, Rasbo, Hagunda, Lagunda, Ulleråker, Åsunda, Trögd	82,8	70,8	0,86
Örbyhus, Norunda	24,4	23,1	0,95
Oland, Frösåker, Nordinghundra, Dannemora, Lövestad tingslag, Frösåker, Sju- och Lyhundra, Frötuna och Bro skeppslag	71,9	63,9	0,89
Svartsjö län (= Färentuna härad)	59,5	63,4	1,07

Anmärkningar: Uppgifterna bygger på barnhusavgiften som utgjorde 1/40 av det oakortade tiondet. ^a = hörde till Södermanlands län fr.o.m. 1689-1719.

Källa: Allmänna barnhuset, huvudböcker respektive skördeår - 1 år , SSA.

Livgedinget

För Strömsholms län, alltså Snävringe härad, motsvarade genomsnittstiondet 1680-1690 enligt barnhusavgifterna 77 % av 1690 års tionde (Munktorps och Bergs socknar ingår dock inte i de här använda siffrorna). En multiplikation av 1690 års tionde med 0,77 har därför fått ge ett normaltionde på sockennivå. För Skinnskatteberg var MOTSVARANDE kvot 0,90. Resten av länet var delat på Västerås och Ulvesunds län med kvoterna län 0,94 respektive 0,93. Ulvesunds län omfattade Åkerbo härad med Fellingsbros Västmanlandsfjärding. För Daga, Selebo och Åker har tiondekvoten 1680-1690 från barnhusavgiften från Gripsholms län dit de hörde fått bestämma normaltiondet. Kvoten var här 0,56. För Öster- och Västerrekarne har kvoten för Eskilstuna län, 0,78, utnyttjats.

Västmanland

För Simtuna, Torstuna, Yttertjurbo, Övertjurbo och Våla häradar, med rörligt tionde 1690, har det genomsnittliga tiondet 1680-1690 fått utgöra grund för beräkning av en normalskörd. Häradernas sammanlagda genomsnittsskörd motsvarade här 79 % av 1690 års skörd. För övriga västmanländska häradar – se Livgedinget ovan.

Södermanland

Jönåkers, Rönö, Hölebo, Oppunda och Villåttinge häradar visade sig ha fått fast tionde 1682 efter att ackord med allmogen ingåtts på häradstingen.³¹⁸ Vid tiondesättningen åsattes samtliga gårdar utom prästgårdarna tionde. För säterier, rå- och rörshemman beräknades fiktivt tionde. För prästgårdarna har uppräknings för statistiken måst ske via mantalen på vanligt sätt. Det fasta tiondet bör avsetts avspegla en, kanske något lågt räknad, normal skörd vid tiden för skattningslägningen, i detta fall åren strax före 1682. Jag

³¹⁸ Länsräkenskaper Södermanlands län, landsbok 1690 ss. 786, 1165 f. ULA. Närmare undersökningar av skadade och för tillfället för forskning otillgängliga räkenskaper, kan i framtiden möjligen ge intressant material kring hur denna tiondesättning gått till.

har för statistiken låtit det fasta tiondet få approximera också tiden kring 1690.³¹⁹ För Sotholm, Svartlösa och Öknebo, se ovan under Uppsala län och Livgedinget.

Ägobeskrivningarna

-

Boskapen

För boskapsberäkningen är det lämpligt att försöka fastställa vilken hömängd som i området ansågs krävas för att vinterfodra en nötkretursenhet (Ne). För Mälardalen finns uppgifter i skattläggningsmetoder, men hömåttan där verkar inte alltid vara desamma som i indelningsverken som vi vill använda som bas för våra statistiska beräkningar.

Endast för ett län har en mer detaljerad uppgift om djuren påträffats i genomgångna källor. Det är för *Västmanland*. Där uppger skattläggningsmetoden att en gård om 1 mantal med 8 tunnlands utsäde och 48 *sommarlass* hö fordrade 2 par oxar, 1 par hästar, 8 kor förutom småboskapen. Trots namnet avser alltså sommarlassen hö till vinterfoder. Vi får också veta att två sommarlass på traditio motsvarade ett vinterlass. Storboskapen utgör här 15 Ne. Den västmanländska metodens uppgifter betyder då att 3,2 sommarlass behövdes på en Ne storboskap (erhållet som 48/15), eller omvänt, ett sommarlass räckte att utfodra 0,31 Ne.

Södermanlands läns skattläggningsmetod anger bara att 4 tunnland åker krävde ett par dragare och *varje dragare 4 lass hö*. Lasset avser ganska säkert "sommarlass" (se nedan). Vi får också upplysningen att en ko krävde 3 lass hö över vintern, "en koföda".³²⁰ Under avsnittet om Gotland nämndes i en not att en lantmätare 1742 uppgav att en häst och oxe behövde 4 "lass" hö och halm, en ko eller ett ungnöt 3 "lass". 3 "lass" per ko tycks allmänt ha ansetts som ett normalt foderkrav på 1700-talet.³²¹

Upplands skattläggningsmetod ger endast den i sammanhanget användbara uppgiften, identisk med den för Södermanland, att 4 tunnland åker krävde 2 dragare och *varje dragare alltså 4 sommarlass hö*. Likheter visar här att "lass" i Södermanlandsmetoden avsåg "sommarlass".

En jämförelse tyder på att metoderna är rimligt förenliga om vi utgår från att man i alla tre metoderna menar samma sak med "sommarlass". En Ne krävde således i Västmanland 3,2, i Södermanland en ko 3 och i samma landskap och Uppland en dragare 4. Ett sommarlass kunde alltså enligt skattläggningsmetoderna försörja mellan 0,25 och 0,33 Ne över vintern.

Till skattläggningsmetodens uppgifter om höproduktionen i *Livgedinget* återkommer jag strax nedan.

Så långt alltså skattläggningsmetoderna. Som framgår för flera län kan man inte vara säker på att indelningsverkens lass var lika stora som skattläggningsmetodernas. Tabellen under avsnittet "Åker och äng" ovan gav siffror från indelningsmaterialet som i olika grad avviker från skattläggningsmetodernas – för Södermanland 60,5 lass per mantal, för Uppland 26,9 och för Västmanland 42,8. Ger skattläggningsmetodernas Ne per

³¹⁹ Det fasta tiondet hämtats från längd bland Länsräkenskaper Södermanlands län, landsboksverifikationer 1691, RA.

³²⁰ "Skattläggnings Projekt I Södermanl. 19/5 1698" och "Kort Uthtåg af Skattläggnings Förslaget I Nykiöpings Lähn. 6/4 1699" (i två exemplar), Lantmäteristyrelsen, Administrativa arkivet 1683-1920, vol. F3:1, pp. 18v.-20r., 26r., RA.

³²¹ Björnhag & Myrdal 1994, s. 86.

sommarlass rimliga uppskattningar av boskapen räknad i Ne? Några olika testberäkningar gjordes:

Först prövades en boskapsberäkning, för enkelhets skull för de tre berörda *landskapen* enligt det föregående. Jag utgick därvid från att de från indelningsverken erhållna lassens motsvarade metodernas sommarlass och beräknade antal Ne efter medelkvoten ovan – 3,5 sommarlass = 1 Ne eller, vilket är samma sak, 0,286 (= 1/3,5) Ne per ”lass”. Resultatet jämfördes med statistikprojektets beräkningar för 1630 och 1750 (här per landskap):

	1630	1690	1750
Västmanland	75 096	22 035	118 724
Uppland	188 708	60 135	252 488
Södermanland	110 207	67 289	157 225

Med tanke på att boskapshållet nästan överallt annars i landet (åtminstone utom Skåneland) ökade, ofta kraftigt, från 1630 till 1690, förefaller resultaten, ofta mer än halveringar, mindre troliga.

I ett andra prov valde jag därför att knyta boskapshållet enligt den bäst specificerade Västmanlandsmetoden till utsädet. Boskapsbehovet var ju starkt knutet till åkerbruket, vilket bl.a. framgår av Upplandsmetodens uppgift om dragarbehov per tunnland åker. Att driva en viss åkerareal krävde också gödsel från ett bestämt antal Ne. Följande relationer användes vid beräkningen:

Hästar 2 på 8 tunnland = 0,25 Ne per tunnland	= 0,375 Ne
Oxar 4 på 8 tunnland = 0,5 Ne per tunnland	= 0,5 Ne
Kor 8 på 8 tunnland = 1 per tunnland	= 1 Ne
Småboskap 10 % av det föregående mätt i Ne	= 0,19 Ne
Totalt:	= 2,06 Ne

	1630	1690	1750
Västmanland	75 096	48 347	118 724
Uppland	188 708	187 793	252 488
Södermanland	110 207	80 971	157 225

Även här passar alla landskapen, utom möjligen Uppland, dåligt in i en allmännare utveckling.

Ett tredje försök gjordes därför under antagandet att indelningsverkens lass motsvarade ett något större lass eller parm av den storlek som förekom i Västernorrlands, Västerbottens, Älvsborgs och, troligen, Skaraborgs län, ett lass som räckte att vinterfodra mellan 0,7 och 0,8 Ne. Resultatet, beräknat från medeltalet 0,75, blev följande.

	1630	1690	1750
Västmanland	75 096	26 902	118 724
Uppland	188 708	73 384	252 488
Södermanland	110 207	176 636	157 225

Dessa resultat förefaller snarast än orimligare än de tidigare.

I några andra län, Gotland, Kronobergs och Jönköpings, län har indelningsverkens höenheter legat närmare 1 Ne per parm. En beräkning utifrån denna norm ger följande:

	1630	1690	1750
Västmanland	75 096	74 394	118 724
Uppland	188 708	214 255	252 488
Södermanland	110 207	235 514	157 225

Nu passar Västmanlands och Upplands siffror bättre in i tendensen för resten av Sverige. Indelningsverkens lass verkar i dessa två landskap motsvara ungefär 1 Ne. Södermanland passar fortfarande inte in i en allmännare utveckling. Närmast för detta landskap hamnade räkningen med 0,7-0,8 Ne per lass, men då förutsätts alltså en minskning 1690-1750, fortfarande en ganska otrolig utveckling.

En stor del av Södermanland utgjordes runt 1690 av Livgedinget. Vi kan då erinra oss att skattningsmetoden för Livgedinget ger mer oprecisa uppgifter om hömängderna per typhemman - "... nödtorftig äng av 40 eller 50 sommarlass hö, som ungefär efter Stockholms mått göra 10 parmar gott hård- och sidvallshö...". I medeltal gav indelningsverken för Södermanland enligt den stora tabellen under "Åker och äng" 60 lass per mantal och medianen 49,5. Skattningsmetodens sommarlass per parm, 4-5, liknar då snarast vad som på andra håll kallats stackar, ofta 3-4 på parmen eller vinterlasset. En beräkning där 4 sörmländska lass antas motsvara en parm som i sin tur räckt att vinterfodra 1 Ne ger 58 878 Ne, åter en siffra som åter låter sig illa inordna i en allmännare utveckling. Mycket högre värden än för de två andra landskapen. Södermanland gränsar ju till Östergötland, och där ges möjligen en lösning för den sörmländska boskapsberäkningen. I Östergötland var sommarlassen mycket stora. I anmärkningarna för Östergötlands län räknar jag med att det där gick 1,7 "sommarlass" per Ne, eller 0,59 Ne per "sommarlass" (se anmärkningarna för Östergötland i det följande samt bilaga 5). Denna relation, försöksvis tillämpad också på Södermanland, ger för första gången ett rimligt resultat av beräkningarna:

	1630	1690	1750
Södermanland	110 207	140 828	157 225

Jag har för statistiken mot bakgrund av allt detta valt att räkna 1 lass = 1 Ne för Uppland och Västmanland och 1,7 lass = 1 Ne för Södermanland. Man kan i förbigående notera att Södermanlands små lass i indelningsverk och liknande inrangerar landskapet i ett stort sammanhängande område med smålass som sträcker sig från Västerbotten, över Västernorrlands län, Södermanland och ner t.o.m. Östergötland.

De trots allt stora osäkerheten i dessa kalkyler behöver knappast påpekas. Resultaten får ses som mycket preliminära. Kanske kan framtida studier av kartmaterialet från områdets skattningsmetoder skapa klarhet.

Fördelningen på djurslag har bara statistikförts för Västmanland utifrån skattningsmetodens uppgifter per Ne.

Städerna

För *Stockholm* har uppgifter om boskaps- och åkerskatten återfunnits för 1697, 1699-1706. Beloppen ökar stadigt från drygt 264 daler silvermynt 1697 till 319 daler 4 öre silvermynt 1706. Av källan framgår att kammarkollegiet medgett en modererad taxa 1688: 8 öre för hästar, 4 för kor, 2 för kvigor, får och getter, samt 1 öre för svin.³²² För 1706 redovisas så djuren i staden, inklusive malmarna och Ladugårdslandet: 749 hästar, 1 040 kor och 60 getter. Man noterar att svin och får inte nämns, hur detta nu skall tolkas. Stockholms slottsladugårdar skall ha lagts ned på 1670-talet p.g.a. den växande bebyggelsen.³²³

Uppgifter om boskapspengarna har, utöver för Stockholm, hittats för samtliga städer utom Vaxholm och Sala i respektive läns landsboksverifikationer för 1690. Beloppen framgår nedan:

Stockholms län

Södertälje 50 daler silvermynt

Norrtälje 30:24 daler silvermynt

Sigtuna 26:31 daler silvermynt

Vaxholm, i brist på bättre satts lika med beräkningarna i rapporten för cirka 1630

Öregrund 16 daler silvermynt

Östhammar 11 daler silvermynt

Västmanlands län

Arboga 142 daler silvermynt

Köping 11:23 daler silvermynt.

Sala, i brist på bättre satts lika med beräkningarna i rapporten för cirka 1630

Västerås 95:8 daler silvermynt

Södermanlands län

Eskilstuna betalade för 2 hästar, 15 fålar, 2 stutar, 22 kor, 26 kvigor, 12 gamla får, 7 unga får, 26 gamla svin, 51 unga svin (1690)

Mariefred 20 daler silvermynt

Strängnäs 49:25 daler silvermynt

Torshälla 47:19 daler silvermynt

Trosa, i brist på bättre satts lika med beräkningarna i rapporten för cirka 1630-

Nyköping 71:4 daler silvermynt

Uppsala län

Uppsala 209,5 daler silvermynt Åkern 1699 1 905 tunnland, varav hälften besådd.³²⁴

Enköping 99 daler silvermynt

Där uppgift om städernas åker inte ges ovan, har denna på vanligt sätt och preliminärt uppskattats efter en sammanställning från 1747.³²⁵

³²² Kammarkollegium, 1:a provinskontoret, volym 138:4:1, RA.

³²³ ”Se rapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning*.

³²⁴ Petré 1958. Oklart om akademistatstillhörigas boskap ingår här. Denna stat hade enligt mantalslängden 1682 235 mantalsskrivna, resten av staden 1 062 (mantalslängd för Uppsala län 1682, RA).

³²⁵ Börstorpsamlingen, E31 14, RA.

Övrigt

I de nämnda skattläggningsmetoderna skymtar en del av landskapens övriga ekonomi. I Uppland fanns områden där allmogen var tvungen att köpa det mesta av sin spannmål. Det gällde bergslagen, Roslagen och skogsbygderna. Skogarna var på flera håll förödda genom omfattande kolning. I Västmanland sägs ett bondehushåll om 12 personer ”med barn och större folk” behöva 36 tunnor spannmål om året eller 3 tunnor per person. Särskilt i Salbergets län förekom löv- och nävertäkt, sågning och tjärbränning (max 2-3 tunnor per hemman). Däremot ingen beக்கokning. Trädgårdar tycks bara ha förekommit på säterier.

I Mälarlänen fanns flera slott och kungsgårdar som länge var oskattlagda. Här fanns en del jordbruksresurser kvar, även om slottens gamla ladugårdar oftast avskilts och lagts som t.ex. ett landshövdingeboställen. För följande slott och kungsgårdar som saknade eget åsatt mantal cirka 1690 har inte kunnat utredas om deras resurser fångas upp genom mantal för de gårdar på vilkas ägor de byggts. För berörda socknar kan alltså underskattningar förekomma.

Västmanland, Kungsör, Karlskyrka socken, Åkerbo härad
Västmanland, Strömsholms slott, Kolbäcks socken, Snävringe härad
Stockholms län, Drottningholm, Lovö socken, Färentuna härad
Stockholms län, Karlberg, Solna socken, Danderyds skeppslag
Stockholms län, Svartsjö, Sånga socken, Färentuna härad
Stockholms län, Rosersberg, Norrsunda socken, Ärlinghundra härad
Stockholms län, Ulriksdal, Solna socken, Danderyds skeppslag
Stockholms stad, Stockholms slott
Stockholms stad, Fredrikshovs slott
Södermanlands län, Gripsholm, Kernbo socken, Selebo härad
Södermanlands län, Tullgarn, Hölö socken, Hölebo härad
Uppsala län, Uppsala slott, Uppsala stad
Uppsala län, Ekolsund, Husby-Sjutolft socken, Trögds härad

Skaraborgs län

Länet bildades 1634 och kallas ibland Mariestads län.

Före 1680 hörde delar av Frökinds, Vartofta härad till *Visingsborgs grevskap* och Kållands, Åse och delar av Kinne och Skånings härad (= det senare Kinnefjärdings härad) till *Läckö grevskap*. I Vartofta härad låg en del gårdar under *Orreholms friherrskap*. Detta innebär att det agrarhistoriska källmaterialet är spritt på flera arkivbildare, som bara delvis kunnat undersökas inom föreliggande projekt.³²⁶ Grev- och friherrskapen drogs in efter 1680 i samband med reduktionen.

Det förmedlade mantalet

För att ta fram det förmedlade mantalet har först det oförmedlade hämtats från Skaraborgs läns jordebok 1699. Därefter har från detta dragits förmedlingarna, avlästa i landsboksverifikationernas avkortningslängder 1699.³²⁷ Tillägg har gjorts för ett par säterier som ännu inte förts in i jordeboken 1699 liksom för prästgårdarna på vanligt sätt.

Åker och äng

Indelningar för Västgöta kavalleriregementes, Västgöta-Dals och Skaraborgs infanteriregementen vid mitten av 1690-talet har efterlämnat omfattande uppgifter om bl.a. utsäde och hö.³²⁸ Utöver dessa föreligger också uppgifter från mer allmänna skattdömningsprotokoll.³²⁹ Dessa uppgifter har använts för statistiken.

Antalet för statistiken använda uppgifter om åker och äng är hämtade från beskrivningar av drygt 1 800 jordeboksgårdar motsvarande 1 307 förmedlade mantal, ungefär drygt en fjärdedel av länets totalt cirka 4 600.

Jämförelser mellan mer summariska utsädesuppgifter i indelningsverken och uppgifter i rannsaktionsprotokollen visar för ett antal gårdar att de förras ”utsäde” avser besädd areal, eller som man skrev ”sås årligt”.

I samband med en jämkning av det fasta tiondet 1697 för Vartofta och Frökinds härad insamlades utsädesuppgifter som finns bevarade. De har dock, bl.a. för att de tycks utelämnat vissa gårdar, inte använts för statistiken.³³⁰

Länets skattdömningsmetod 1690 anger 12-13 tunnlands åker av god mulljord eller behållen lermylla, men av sämre jord – sand, mager lerjord, ensädes och ”såg”-jord 15 – 16 tunnland, alla tunnland om 14 000 kvadratalnar.³³¹

---

³²⁶ Bl.a. finns räkenskaper i Grev- och friherrskap, Adeln och dess gods, Brahesamlingen och De la Gardieska samlingen i RA, samt i Delagardieska samlingen i Lunds universitetsbiblioteks handskriftssamling.

³²⁷ Skaraborgs länsstyrelses arkiv, landskontoret, jordebok 1699 samt landsboksverifikationer 1699, GLA.

³²⁸ Indelningsverk för Västgöta kavalleri 1695, Skaraborgs landskontor, GVII bb:6, GLA (dublett i RA, Kammarkollegiet 2 provinskontoret vol 495, 496); Indelningsverk för Västgöta-Dals infanteriregemente, Skaraborgs landskontors arkiv, GVII be:3. Handlingen är från 1725 men avser av allt att döma ett indelningsverk fastställt 1694; Indelningsverk för Skaraborgs infanteriregemente 1695, Skaraborgs landskontor, GVII bc:3, GLA.

³²⁹ De har bearbetats av Markus Lundin i samband med en D-uppsats vid historiska institutionen (Lundin 1998). Hans källor är Skaraborgs landskontor, volymerna GVd 1a, 1b, 4a, 6a, 8, alla i GLA.

³³⁰ Skaraborgs läns landskontor, volym GVe:1, GLA. Utsädesuppgifterna har bearbetats men ger ibland kraftigt lägre siffror än övriga utsädesuppgifter. Det finns anledning tro att alla hemman inte jämkades. En del socknar saknas också i materialet.

³³¹ *Skattdömningsmetod för Skaraborgs län 1690*, i Thurgren 1860. Metoden fastställdes inte av kammarkollegiet förrän 1784.

De använda indelnings- och skattningsuppgifterna anger ängsproduktionen i ”parmar”. För andra uppgifter där samtidigt även boskapen framgår fås följande relationer.

Höfoder och boskap i härad i Skaraborgs län cirka 1690

Härad	N	Ne per palm	Parmar per Ne
Barne	15	1,1	0,9
Frökind	24	1,3	0,8
Gudhem	35	1,8	0,5
Kåkind	26	1,6	0,6
Skånings	29	1,2	0,8
Valle	29	1,7	0,6
Vartofta	23	1,9	0,5
Vilske	28	1,3	0,8
Viste	18	1,4	0,7
Antal/Medel	227	1,5	0,7

Anmärkning: N= antal observerade jordeboksgårdar; Ne = nötkreatursenheter.

Källa: Västgöta kavalleris jordrannsakingar, Skaraborgs landskontor, vol GVIIa:2a-b, GVIIa:3, GLA.

I genomsnitt gick det alltså här 1,5 Ne per parm. Relationerna liknar de som vi längre fram skall se har observerats för Älvsborgs län.

Skattningsmetoden för länet 1690 nämner bara ”lass”, 5 per tunnland, med oklart förhållande till de nämnda protokollens parmar och för en helgård om 12 tunnland 60 lass.³³² En beräkning från metodens uppgift om 5 per tunnland och åkerberäkningarnas besädda areal enligt indelningsverken ger dubbelt så höga eller högre tal än tal än indelningsverkens parmtal ger. 1 867 gårdsuppgifter ger bara dygt 1,8 parmar per tunnland. Allt detta visar att skattningsmetoden med mycket stor säkerhet bör avse stackar av den storlek vi kan se för Älvsborgs län i det följande; det gick 2,86 sådana på en parm.

För statistiken kan mot bakgrund av de föregående resonemågen den slutsatsen dras att samtliga skattningsprotokoll för länet faktisk mäter höet med en tämligen enhetlig parm. Ängsuppgifter i länets källmaterial har därför i statistiken lagts under rubriken parmar.

Odlade grödor

För de flesta delar av länet har tiondetuppgifter från länsräkenskaperna 1681 fått indikera vilka grödor som odlades. För några häradar anges dock bara tiondet i ren säd. För de häradar som ingått i Läckö grevskap – Kålland, Åse och Kinnefjärding har på sädeslag specificerade uppgifter från 1670 fått ersätta saknade senare uppgifter. För Barne, Laske

³³² I ett protokoll från en granskning 1690 av ett av indelningsverken framgår att ”lass” där inte avser stackar eller liknande (Skaraborgs läns landskontor, volym GVIIa:6, GLA); I samma källa (volym GVIIa:3) står vid en uppgift den 23/10 om en gård i Vadsbo härad, Hassle socken, ”giver hö 60 lass eller 40 kronoparmar”.

och Viste härader har uppgifter från 1665 års tiondelängder bland länsräkenskaperna i riksarkivet fått fylla luckorna.³³³ Ofta avser uppgifterna pastorat.

Odlingssystem

Under senare perioder vet vi att Skaraborgs län tillämpade både en-, två- och tresäde. Märkligt nog diskuterar inte 1690 års skattläggningsmetod för länet detta på något direkt sätt.³³⁴ Ensädesjord nämns visserligen som en av de förekommande ”jordmånerna”, men när metoden diskuterar beräkningen av typhemmanets tunnlandstal blir det hela lite oklart: På ett helt hemman med god mulljord skulle räknas 12-13 tunnland à 14 000 kvadratalnar, på mager lerjord, ensädes- och ”sågjord” 15-16 tunnlands utsäde ”allt förstående uti strid säd efter 2 tunnor hafre eller 1 och en half tunna blandkorn emot en tunna strid säd”.³³⁵ Den rimligaste tolkningen är att den första typen av hemman förutsätts ha trädesbruk.

Det har för statistiken varit angeläget att bestämma vad som var total och vad som var besädd åkeryta i länets olika delar. I 316 av de knappt 1 000 använda protokollen från indelningarna nämns odlingssystemet. Dessa uppgifter har införts i statistiken. De överensstämmer på sockennivå påfallande väl med det som framkommer från senare uppgifter, uppenbarligen förändrades mönstret bara obetydligt och mycket långsamt åtminstone under perioden 1690-1810. I det fåtal fall där uppgifter inte återfunnits från 1690 har därför besked hämtats ur tabellverket från cirka 1810.

Svedjebbruk tycks ha varit förbjudet runt 1690, se nedan under ”Ägobeskrivningar”.

Avkastning

1690 års skattläggningsmetod nämner inget om avkastningen.

1690 års ”tiondeskörd”

För andra län har vi gjort sådana skördeberäkningar med hjälp av ”rörligt tionde”, ett tionde uttaget i proportion till skörden. Rörligt tionde är dock ett begrepp som måste tas med stor försiktighet när det gäller Skaraborgs län under andra halvan av 1600-talet - tiondet uppvisar allmänt små förändringar mellan åren. Som framgår nedan har länet med stor sannolikhet fått fast tionde någon gång på 1680-talet, d.v.s. före vår eftertraktade mättidpunkt 1690. Sannolikt hade en del bönder i länet fast tionde redan före 1680-talet. Grevskapet var tidiga att införa sådant. Så införde Visingsborgs grevskap, åtminstone för sina landbor i Älvsborgshäradet Mark, fast tionde 1647.³³⁶ I samma socken kan därmed samtidigt vissa bönder haft fast, andra rörligt tionde!

1690 års ”tiondeskörd” i Skaraborgs län skulle därmed bara kunna beräknas grovt utifrån analogier med grannområden som hade rörligt tionde 1690. Något sådant försök har dock inte gjorts här.

En normalskörd runt 1690

Det är ännu oklart när Skaraborgs län i sin helhet fick sitt fasta tionde. Tiondesättningen skall ha varit klar senast 1696.³³⁷ Om tidpunkten för denna var man på länsstyrelsen

---

³³³ Grevskapets tiondeuppgifter har hämtats från Delagardieska samlingen, Topographica Västergötland, Lunds universitetsbiblioteks handskriftssamling; övriga uppgifter från Länsräkenskaper Skaraborgs län, verifikationer 1665, 1681, RA.

³³⁴ *Skattläggningsmetod för Skaraborgs län 1690*, i Thurgren 1860, s. 158 ff.

³³⁵ Såg- eller sugjord har avsett starkt vattenmängd jord. Jämför SAOB ”dial. sug; jfr d. sug, nor. sug; i avljudsforh. till SÅG, sankt ställe, källdrag m. m.; till SUGA, v.”

³³⁶ Rabenius 1853, s. 70; Rydin 1882, s. 97; Forsgrén 1885. Palm 1993 s. 242 f.

³³⁷ Jan Eric Almquist 1916, s. 216 ff.

osäker redan på 1730-talet, tiondet betraktades dock som fixerat senast på 1690-talet.³³⁸ I samband med föreliggande undersökning har några försök gjorts att tidsbestämma tiondesättningen. Mycket tyder på att den, här som i flera andra län, inte skett vid ett enda tillfälle.

Jämförelser mellan tiondesummor för socknar och häradar i slutet av 1600-talet visar för åren 1696, 1697 och 1699 bara helt obetydliga förändringar mellan åren. Förändringar mellan åren, om än små, kan tyckas motsäga att tiondet var fast, men avkortningar av ett fast tionde kunde för enskilda år ske på samma sätt som för grundskatterna, vid eldsvådor, extrem missväxt m.m.

För fyra häradar står det klart att justeringar av tiondet skedde vid olika tillfällen: en ”justering” för Valle och Gudhems häradar 1692 och ”jämkning” för Vartofta och Frökind 1697.³³⁹ Ätminstone i senare fallet har alltså åtminstone en ändring gjorts även efter 1696. Materialet tyder på att den varit begränsad till vissa socknar och gårdar.

Nästan hundra år efter vår mättdpunkt, 1780, drog myndigheterna igång en ny utredning av tiondet. Allmogen fick därvid komma med synpunkter. I några fall angavs när det fasta tiondet ansågs ha tillkommit. Flera uppgifter berör det gamla Läckö grevskaps område, Åse, Kållands och Kinnefjärdings häradar: För Åse sägs tiondet ha fastställts enligt ”1684 års Reglemente” och några på detta följande förklaringar och resolutioner (Ås och Sals socknar).³⁴⁰

Från Kållands härad intygar gamla män att 1680 års jordebok visar att kronotiondet då var ”satt på hemman”: från Järpås och Slädene sägs tiondet ha varit fast ”öfwer Etthundrade åhr”. Från Husaby pastorat i Kinnefjärding påstås det ha varit fast fr.o.m. 1684. En, delvis förbryllande, uppgift lämnas också från Viste härad där man uppger sig ha haft fast tionde ”hela hundrade åhren”, men att landshövding Thord Bondes kontrakt ”af våda eller vahngömmo kommit undan” (Tengene pastorat). Thord Bonde var landshövding i länet 1660-1668. Ytterligare en avvikande uppgift lämnas från Udenäs i Vadsbo härad: det fasta tiondet skall där ha införts ”...vid 1690-talet på Thor Bondes tid...”.³⁴¹ Sannolikt avses åter Thord Bonde, som dock tycks ha dött redan 1683.³⁴² Dessa uppgifter kan i bästa fall åter tolkas som att den fasta tiondesättningen i Skaraborgs län, skett vid olika tillfällen.

Ytterligare ett försök gjordes att tidfästa övergången (övergångarna?) till fast tionde i länet utifrån förekomsten av ”damspann” i räkenskaperna, en halv tunna för varje tiondehärbärge i moderförsamling och hälften per annex, vilken säd kyrkans sexmän eller kyrkovärdar fick för sitt arbete med bl.a. hoptorkning och avdamning av tiondesäden. Damspannen indrogs enligt Lars Gustaf Linde till kronan när ”viss” tiondesättning

³³⁸ Herlitz 1974, s. 237 not 3.

³³⁹ Skaraborgs landskontor, volym GVe:1, GLA. Här har man dock använt en metod som annars inte tycks ha använts i länet och tagit hänsyn till utsädet.

³⁴⁰ Det rör sig säkert om det den 5. Januari 1684 utgångna *Reglemente, för Betienterne under Milicen och Lands Staten, angående de dem anslagne Hemmans Häfd och Nyttiande*. Reglementet behandlar dock inte något fast tionde utan bara ett fast avlösningspris på detta: allmogens rätt att avlösa krono- och kyrkotiondet med 3 daler silvermynt tunnan i ond och god tid. Ås och Sal åberopar dessutom resolutioner av den 1 augusti 1727 och 16 mars 1739 § 70.

³⁴¹ Skaraborgs landskontor, volym GXVle:1, GLA.

³⁴² Sannolikt avses Tord Bonde, född 1619-06-07 på Säckestad, ryttmästare 1655, major 1657, överstelöjtnant vid skånska kavalleriregementet 1658, landshövding över Skaraborgs län 1660, riksråd 1668, assessor i Göta hovrätt 1669, president i reduktionskollegium 1675 och slutligen hovrättsråd i Göta hovrätt 1676. Död 1683-01-24 på Hätö (http://www.adelsvapen.com/genealogi/Bonde_nr_11, på Internet 2012-01-22)

införts.³⁴³ I Götalandskapen kallades damspannen vanligen ”måls Spann”. För ett antal socknar i Laske, Gudhem, Vilske, Valle, Vartofta, Skåning och Kinne härader, nämns måls spannen åtminstone 1688, 1690, 1691; 1694 är den dock överallt borta. För Åse, Kållands och Kinnefjärdings härader nämns den åtminstone 1690 och 1695, sist nämnda år också för Vartofta och Frökind.³⁴⁴ I en sammanställning som visar Skaraborgs tiondeavkortningar 1675, 1696 och 1755 nämns den faktiskt i ett antal socknar ännu 1755 även om den i många sägs vara kronan behållen mellan 1675 och 1696.³⁴⁵ Men om forskningen har rätt att tiondet blivit fast i länet senast 1696 måste slutsatsen bli att måls spannen faktiskt kunde bli kvar även vid fast tionde, nämligen när detta utgick *in natura*. Lindes exempel kan också tolkas i den riktningen. Förekomsten av måls Spann tycks alltså inte, i vart fall för Skaraborgs län, avslöja när fast tionde införts.

Några dokument i Skaraborgs landskontors arkiv avslöjar däremot sannolikt hur och ungefär när tiondesättningen i länet inletts. Av allt att döma har länsstyrelsen begärt in dokument från angränsande län för att få idéer om hur fast tiondesättning skulle kunna gå till. Främst märks bland dokumenten en tablå över vad som tycks vara tiondesättningen i Älvsborgs län, där man utgått från ett medeltal för tiondeuppgifter för ett svagt, ett medelmåttigt och ett ymnigt tiondeår och på dessas grundval satt ett fast tionde (se om detta också under Älvsborgs län i det följande). Andra dokument som verkar höra till samma utredning är en tiondelängd för Bohuslän 1680, uppgifter om anslagen tionde till Hamiltons regemente 1675-1679 för områden i Älvsborgs, Närke och Jönköpings län, dito till biskopar och präster. Hit verkar också höra en budget över den tiondebaserade avgiften till Vadstena krigsmanshus för åren 1679, 1680 och 1681. De flesta dokumenten är daterade i slutet av år 1680.³⁴⁶

Ytterligare en fingervisning ger räkenskaperna för Mariestads domkyrka som hade tiondet för Bällefors och Amnehärads pastorat (i Vadsbo härad) sig anslaget. 1674, 1684 och 1687 boksförs årligen cirka 169 skäppor från Bällefors och 143 från Amnehärad. Men 1688 sker en ändring och följande notis är tillagd: ”...efter tijonde längden, wärdiet och slutet contract”, därefter blir beloppen ungefär 171 respektive 134 åren 1690, 1691 och 1693. Sist nämnda år talas om ”årligt slutet kontrakt” i ond och god tid.³⁴⁷

Eventuell korrespondens m.m. i kammarkollegiets och Vadstena krigsmanshus arkiv skulle kanske kunna ge närmare besked om Skaraborgs tiondesättning, men har inte kunnat eftersökas inom ramen för föreliggande projekt.

Som bas för beräkningen av normalskörden har jag använt uppgifter om vad som tämligen säkert varit fast tionde från år så nära 1690 som möjligt. För Åse, Kålland och Kinnefjärding från 1690, för Vartofta, Frökind, Kåkind, Valle, Gudhem och Vadsbo från 1696 och för övriga härader Barne, Viste, Kinne, Laske, Skånings och Vilske från 1699.³⁴⁸

En uppräknig av tiondet för befriade gårdar har gjorts på följande sätt: Där sådana mantal anges i själva tiondelängderna har dessa använts. För Valle, Kåkind och Gudhems härader som saknar sådana uppgifter har istället mantal hämtade från länsräkenskapernas extrakt över adelns nya och gamla säterier, rå- och rörs- och inlagda

³⁴³ Lars Gustaf Linde 1887, ss.304-305.

³⁴⁴ Länsräkenskaper Skaraborgs län, verifikationer respektive år, RA.

³⁴⁵ Skaraborgs landskontor, volym GVe:1, GLA.

³⁴⁶ Skaraborgs läns landskontor, volym GVe:1, GLA.

³⁴⁷ Mariestads domkyrkoförsamling, volym LI:1, GLA.

³⁴⁸ Skaraborgs läns landskontor, landsboksverifikationer 1699, GLA.

hemman antagits motsvara adelns befrielser.³⁴⁹ Överallt har uppräknig också gjorts för prästgårdarnas mantal.³⁵⁰

Ägobeskrivningar

De från indelningsverken hämtade ägobeskrivningarna avser knappt 1 000 jordeboksgårdar. För många gårdar är skogskolumnen inte ifylld. Hur detta skall tolkas är oklart. Jag har valt att bara använda uppgifter för gårdar där både skogs- och beteskolumnerna är ifyllda. Av skattläggningsmetoden får vi veta att skogen inte fick nyttjas till avsalu och att svedjande var förbjudet enligt ”Kongl. Reglementet”. De större skogarna var numera kronoparker. Ollonskogar, humlegårdar och ”sköna fiskerier” nämns också i metoden.

Boskapen

För betydande delar av länet finns uppgifter om boskapen cirka 1690 i jordransakningar för Västgöta kavalleris indelning. Som framgick ovan under avsnittet om åker och äng verkar vi för Skaraborgs del röra oss med ett homogent hömått i de för åker- och ängsstatistiken använda källmaterialen. Där antalet djur och antalet höparmar kunde jämföras visade dessa sig mycket starkt positivt korrelerade. Av dessa skäl har jag vågat beräkna djurhället i Skaraborgs län utifrån parntalen från hela det stora materialets 1 800 jordeboksgårdarna. I de 253 uppgifter som samtidigt har uppgifter för både parmar och djur framkom följande kvoter mellan djur och parntal³⁵¹:

---

³⁴⁹ Skaraborgs läns landskontor, landsboksverifikationer 1700, GLA.

³⁵⁰ De få ödebefrielserna har inte beaktats. I tiondekontraktet för Älvsborgs län gick allmogen med på att ge tionde också för sådana gårdar, vilket tyder på att de ofta odlats av grannar o.s.v. Se anmärkningarna för Älvsborgs län.

³⁵¹ Uppgifterna är fler än 253, men av arbetsekonomiska skäl har systematiska slumpvisa urval om cirka 30 jordeboksgårdar per härad fått ersätta en totalundersökning.

**Djurslag i 253 boskapsredovisningar för Skaraborgs län cirka 1690
(medeltal per höparm)**

Härad	N	Hästkreatur	Hästar	Ston	Oxar	Stutar	Kor	Nöt	Kalvar	Ungnöt m. kalvar	Får	Getter
Barne A	9	0,35						2,01			0,95	
Barne B	15	0,12			0,24	0,03	0,39			0,40	0,97	
Frökind	24	0,23			0,21	0,09	0,41		0,00	0,38	0,77	
Gudhem	35	0,36						1,17			1,12	
Kåkind A	26		0,03	0,16				1,26			0,83	
Kåkind B	3		0,01	0,17				0,64				
Skånings	29	0,20			0,27	0,09	0,38		0,00	0,34	0,88	
Valle	29	0,38						1,05	0,04		1,13	0,11
Vartofta A	23	0,14						1,25			1,12	
Vartofta B	6		0,05	0,36	0,32	0,09	0,50			0,19	1,12	
Vilske	28	0,24			0,17	0,13	0,41		0,00	0,43	0,77	
Viste A	18	0,15						1,10			0,92	
Viste B	8	0,06			0,07	0,06	0,21			0,26	0,42	

Anmärkning: N = antal redovisningar. A och B avser olika specificeringsgrader i respektive härad. Siffrorna bygger, som synes, ibland på ett fåtal uppgifter. Vistes siffror är starkt påverkade av gårdar som var boskapslösa efter fäsjuka under några föregående år. "Nöt" specificeras ibland som "Nöt stort och smått" och "med kalvar" och när ungnöt förekommer sägs dessa ibland inbegripa årskalvar. Oxar och stutar ingår bland "nöt" när de inte nämns explicit, vilket framgår av att de aldrig nämns samtidigt. Jag har tolkat "hårs" som ston och rustningshästarna, som också ingår i statistiken, som handjur.

Källor: Skaraborgs landskontor, volym GVIIa:2a, 2 b, 3, GLA.

För Kinne, Kinnefjärding, Kålland, Laske, Vadsbo och Åse härad har inga specificerade boskapsuppgifter påträffats. För dessa har antalet nötkreatursenheter (Ne) uppskattats för statistiken med hjälp av uppgifterna om höproduktionen och valt medeltalet 1,5 Ne per parm (se åter ovan under avsnittet om åker och äng). För Skaraborgs län behöver inget tillägg göras för utelämnad småboskap.

I Laske, Skånings, Vilske och Viste sägs 1690 boskapen för några, eller "två", år sedan på en del gårdar vara bortdödd av "fäsjuka". I Laske preciseras sjukdomen (1689) som "blodstallande" och förorsakad av dåligt bete. Dessa gårdar har tagits med som boskapslösa men höproducerande vid statistikberäkningarna. Ibland sägs att gårdar har mer boskap än deras höbol motiverar, men förklaras med att hö köps på annat håll och att lövfoder kompletterat.

Städerna

Boskapspengarna betalades 1696 ”efter vanlighet och gamla kontrakt” (GLA):

Stad	Boskapspengar	Tionde
Mariestad	16:30 d.s.m. (1696)	60,25 sk. (1681, 1687)
Lidköping	27:14 d.s.m. (1696)	
Skara stad	23:26 d.s.m. (1696)	
Skövde stad	19:12 d.s.m. (1696)	47 sk. (1681, 1687)
Hjo stad	13:20 d.s.m. (1694)	32,5 sk. (1681, 1687)
Falköpings stad	29:4 d.s.m. (1694)	57,7 sk. (1681)

Anmärkning: d.s.m. = daler silvermynt; sk. = skäppor om fem på tunnan.

Källor: 1696: Skaraborgs landskontor, landsboksverifikationer 1696, GLA;

1694: Länsräkenskaper, Skaraborgs län, landsboksverifikationer 1694, RA.

Städernas åkerareal har i första hand beräknats från tabellens tiondeuppgifter (besädd areal = 15 * tiondet). För städer utan tiondeuppgifter har 1747 års arealer använts för en preliminär approximation.³⁵²

Övrigt

På 1500-talet och under förra delen av 1600-talet dominerade skäppor av vilka det gick sex på tunnan i hela Götaland. Vid mitten av 1600-talet ersattes denna i kamerala och fiskala sammanhang med en större å fem per tunna.³⁵³ Skaraborgs läns tionde redovisades i kronans räkenskaper i slutet av 1600-talet i skäppor av den senare storleken. Att så var fallet visas av att tiondet, i dessa räkenskaper, värderades till 14 2/3 öre silvermynt, kronvärdet per västgötsk skäppa sedan det nya målet om fem skäppor på tunnan införts 1640 eller strax därefter (14 2/3 öre motsvarar 1/5 av kronvärdet för en tunna).

Men den gamla skäpperäkningen med sex skäppor på tunnan hängde fortfarande med i vissa sammanhang. Så verkar, märkligt nog, skattläggarna för länet fortfarande räkna med sådana skäppor.³⁵⁴ Även i indelningsverkets handlingar förekommer ett 30-tal fall där maximalt fem skäppor nämns samtidigt med tunnor och utan att ha räknats om till tunnor, vilket åter tyder på att det gick sex skäppor på tunnan. Sannolikt var detta praktiskt för lantmätarna där de stod och dividerade med bönderna ute i bygderna, många bönder skulle länge än räkna med sexpåunnaskäppor i vardagslivet. Sexpåunnansräkning förekommer ibland i bouppteckningar efter bönder ännu vid mitten av 1700-talet.³⁵⁵ Fempåunnanskäppan kom att kallas ”Giötheborgsmålet”.³⁵⁶ Den senare skäppan kallades en tid också ”nya målet”, den äldre ”gamla målet”.³⁵⁷

Men det var inte nog med dessa två skäppevolymen. I handeln med grannlän hade allmogen i Skaraborgs län enligt en utredning 1711 då redan ”från långliga tider” använt skäppor om ¼ tunna, kallade ”stora skieppor”. De hade uppstått vid spannmålshandeln med svealändska områden där man räknade spannmål i spann (spannar), av vilka det gick två på tunnan. Fyrpåunnanskäppan motsvarade då halvspannen och gjorde handeln lättare. Denna skäppa hade, enligt utredningen, av vanan också slagit igenom i all

³⁵² Börstorpsamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

³⁵³ Se rapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning*.

³⁵⁴ Lundin 1998, s. 10 f., hittade fem olika explicita uppgifter om detta i sitt material,

³⁵⁵ Även i prästernas tiondelängder bör man räkna med att denna mindre skäppa kan ha hängt med länge i en del socknar (jämför anmärkningar för Älvsborgs län).

³⁵⁶ Bohlin 1919, s. 69.

³⁵⁷ Mariestads kyrkoarkiv, volym LI:1, kyrkoräkenskaper 1684, GLA.

allmogens ”handel och wandel” inom länet.³⁵⁸ Redan 1677 hade handelsmännen i Alingsås, i grannlänet Älvsborg, krävt att tunnan måste göras likformig med ”dät nya Wästergiötlandzmåhlet” och justeras till fyra skäppor.³⁵⁹ I förhållande till fempåtunnanskäppan kallades för en tid sexpåtunnanskäppan för ”lilla skäppan”. När fyrapåtunnanskäppan infördes kom också fempåtunnanskäppan att kallas ”lilla målet” eller ”lilla cronmålet”.³⁶⁰

Att olika skäppesorlekar förekom var naturligtvis som gjort för att skapa bekymmer. Det fasta tionde som Västgötabönderna gått med på att betala var, gård för gård, satt i skäppor. Också i kronans räkenskaper redovisades i slutet av 1600-talet enbart i skäppor. 1711 hade Skaraborgs allmoge klagat på att de vid tiondets levererande i kyrkohärbärgena eller till präster, skolbetjante, kyrkor, hospital, krigsmanshus, militär- och civilbetjante, gratialister eller andra till vilka tiondet kunde vara anslaget krävdes på leverans i de större ”förbudna” skäpporna om fyra på tunnan, fastän det fasta tiondet var satt i skäppor varav det gått fem strukna skäppor på tunnan (om 56 kannor). Därtill kom 2 kappars råge på varje fem skäppor. Detta trots att räkningen fem skäppor på tunnan skall ha bekräftats i en kunglig förordning 3/8 1698 och 14/10 1708. När tiondemottagarna så krävde betalning i stora skäppor och beräknade rågarna på olika vis innebar det att en bonde fick betala 25-50 % mer än tiondekontraktet en gång föreskrivit. Landshövdingen föreslog till följd av kritiken att fyrapåtunnanskäppan skulle ersätta alla andra skäppor i länet varvid tiondekontrakten skulle justeras i enlighet med detta.³⁶¹ Det skulle emellertid dröja innan den nya stora skäppan slog igenom i tionderäkningarna. I Älvsborgs län vet vi att det skedde först när ett nytt fast tionde infördes där 1726.

---

³⁵⁸ Brev till kommerskollegium från rådet, 22 april 1711, Sandbergiska samlingen P 313, RA

³⁵⁹ Bohlin 1919, s. 69.

³⁶⁰ Mariestads kyrkoarkiv, L1:2, Observationer 1703

³⁶¹ Brev till kommerskollegium från rådet, 22 april 1711, Sandbergiska samlingen P 313, RA. Ett exempel på fyrapåtunnanskäppans genomslag är att vid jämkningar av tiondet i Vartofta och Frökind 1697 sist i jämkningslistorna sägs att allmogens dittills alltid har utgjort tiondet ”uti skieppetahlet medh lilla måhlet, men uti denna (jämkning) har man den reducerat till Tunnetahl á 4 skeppor på Tunnan” (Skaraborgs landskontor, GVe:1, GLA.). Några förändringar har detta veterligen inte gjort i de kronans tionderäkningar som använts för denna statistik Tiondet till Mariestads kyrka togs 1703 emot efter ett fast pris per skäppa. Detta ifrågasattes från högre ort. Svaret från församlingens ansvarige blev att detta var bättre än att låta bönderna lämna tiondet in natura, vilket de i så fall skulle göra i ”lilla målet” som tiondekontraktet var fastställt i, och dessutom skulle de komma att leverera tiondet i ”slö säd”. Även kyrkan såg alltså en fördel i oklarheterna kring skäppans volym. I sammanhanget nämns att landshövdingen bekräftat fempåtunnansräkningen 7/2 1702. Mariestads domkyrkoförsamling, L1:2, GLA.

Skåne

Under den danska tiden var Skåne uppdelat i flera små län, *Helsingborgs*, *Landskrona*, *Malmöhus* och *Kristianstads*. Efter den svenska annekteringen (formellt 1662) centraliserades förvaltningen. En generalguvernör tillsattes som högste militäre och civile chef för Skåne (samt Halland, Blekinge och Bornholm), 1658-60 med residens i Malmö. 1669 avskaffades *Generalguvernementet* varvid Helsingborgs och Landskrona län slogs samman med gamla Malmöhus län till (nya) *Malmöhus län* under en landshövding och övriga Skåne bildade (nya) *Kristianstads län*.

I samband med Skånska kriget (1676-1679) återupprättades Generalguvernementet och Skånes två län upphörde som län i vanlig civil mening. Denna ordning kvarstod efter krigsslutet då Göteborg och Bohus län införlivades med guvernementet samtidigt som Blekinge fr.o.m. 1681 överfördes till Kalmar län. 1693 blev Göteborg och Bohus län samt Hallands län åter civila län. Först 1719 avvecklades Skånska generalguvernementet och Skåne fick samma slags län som övriga Sverige – Malmöhus och Kristianstads län.

Malmöhus och Kristianstads län var egna administrativa underavdelningar till generalguvernementet redan från 1658. 1681-1718 var de två länen dock sammanslagna under namnet Malmöhus län (ytterligare samma namn på ett nytt område). Kristianstads län utbröts åter som eget län 1719, en indelning som i huvudsak kom att bestå till 1997.

Vissa häradar flyttades mellan länen varför länsindelningen kunde variera. Häradar kunde också vara delade på två län. 1658-1674 samt 1680 hörde även Blekinge till Kristianstads län, Listers härad även 1675-1679.

Ovanstående kan skapa viss förvirring när forskaren söker källmaterial – arkivmässigt kan avvikelser också förekomma från de angivna åren på grund av administrativa eftersläpningar, arkivflyttar m.m.

Det förmedlade mantalet

1671-1673 gjordes omfattande jordrevningar i Skåne för att bedöma skattekraften på hemman vars räntor genom freden i Roskilde 1658 hamnat under svenska kronan. I protokollen från dessa framgår dels det gamla ”danska” mantalet, dels ett nysatt, mer eller mindre skiljt från det förra.

De på grundval av dessa revningar satta nya mantalen infördes i ojämn takt i Skånes jordeböcker. Så infördes Bjäres mantal i 1672 års jordebok, Villands, Gärds samt Västra och Östra Göinges först efter Skånska kriget i 1680 års jordebok. För övriga häradar dröjde det ytterligare.³⁶²

Men de nya mantalen ansågs dåligt avspegla resursfördelningen mellan olika hemman. 1682 år inrättades därför en kommission för Skåne för att genomföra en omreglering i samband med indelningsverket i Skåne. Den valde p.g.a. brister i befintliga jordeböcker och tidigare revningar, att göra en egen bedömning av resurserna. Under följande år gjordes därför nya revningar på indelta hemman där kommitterade i stor omfattning frångick de föregående årens mantalssättning. Övriga, av kommitterade ej ifrågasatta mantal, skulle dock enligt beslut av kungl. majt. 1687 kvarstå. Bland mantalsrevideringarna märks beslutet 1687 att inget hemman hädanefter fick skattläggas högre än ett mantal.³⁶³ De under 1680-talet gjorda mantalsrevisionerna infördes slutligen i

³⁶² Thulin II, s. 44 f.

³⁶³ Thulin II, s. 45.

1688 års jordeböcker.³⁶⁴ Detta mantal, numeriskt kraftigt mindre än de omräkningar från gamla danska skatte kategorier som inledningsvis gjordes, motsvarar det förmedlade mantalet i övriga Sverige. Här ingår kungsgårdar och det s.k. *Bornholms vederlagsgods* liksom prästgårdarna, men däremot är många frälsesäterier inte införda till mantal.³⁶⁵ De kunde säkert i många fall ha egna omfattande jordbruk. Kompletteringar har därför gjorts i statistiken för dessa på samma sätt som i projektrapporten för 1630.³⁶⁶ De frälsesäterier som saknas i 1688 års jordeboksmantal redovisas i bilaga 1.

Åker och äng

Den totala åkerns, d.v.s. åkern inklusive trädan, areal har i statistiken för mätpunkten cirka 1690 behållits så som den uppmättes vid 1670-1673 års revningar. Flera förhållanden talar för att några betydande förändringar, i vart fall inga ökning, inträffade mellan revningen och vår önskade mätpunkt 1690. Under perioden ligger det förödande Skånska kriget 1675-1679. Fälttågen i Skåne 1676-1679 fick svåra följder; särskilt Landskronaområdet, Rönnebergs, Onsjö och Harjagers härad drabbades hårt. Där låg ännu 1683 46 % av all jord öde. Även Torna och Bara var krigsskådeplatser och i nordvästra Skåne – Bjäre, Norra och Södra Åsbo härad – tyngdes bönderna av den svenska arméns försörjning. Endast östra Skåne, med undantag av staden Kristianstad och dess närmaste omgivning, klarade sig undan krigets värsta elände. Snapphanekriget i Göingebygden och Villand ledde inte till någon ödeläggelse av betydelse.³⁶⁷ Sannolikt kan också arbetskraftbrist i jordbruket ha uppstått genom utflyttningar och överdödlighet i krigets spår.

Ett starkt argument för att anamma 1670-talets revningsutsäden för statistiken är att de är de i tiden till 1690 närmaste *areal*uppgifterna som bevarats. 1681-1682 års tiondekommission uppger visserligen ”tunmland”, men avser då antal utsädestunnor, volymer (se nedan under avsnittet om avkastning).

Revningarnas arealer avspeglar *potentialer*, där vi inte vet hur stor andel som faktiskt var i bruk ett visst år. Det är mot den nyss givna bakgrunden svårt att tänka sig någon ökning av dessa potentialer i Skåne 1675-1690. Det är betecknande att tiondekommissionerna 1681-1682 och 1690 (se nedan) ansåg sig kunna använda förkrigssiffrorna i sitt kalkylerande av det fasta tiondet.³⁶⁸

Ytterligare uppgifter om åker och äng återfinns i de indelningsverk som utformades 1687-1689 för de två kavalleriregementen som Sverige satte upp i Skåne.³⁶⁹ De påträffade protokollen är jämfört med andra liknande ganska torftiga och saknar bl.a. uppgifter om boskap och i stor utsträckning övriga ägobeskrivningar.

1670-talets bevarade revningar täcker inte alla härad i Skåne. Så saknas uppgifter för Torna och Vemmenhögs härad.³⁷⁰ För Vemmenhögs härad har dess resurser hämtats

³⁶⁴ Jordebok för Malmöhus län 1688 (på några ställen kompletterad med motsvarande för 1691), RA.

³⁶⁵ Bornholms vederlag, skånska gods 1660 överlämnade till svenska kronan som ersättning för att Bornholm fick gå tillbaka till Danmark. Godset bestod av följande gods: Lillö, Uddarp, Legeved, Hörby, Tunbyholm, Ingeslatd, Smedstorp, Onslunda, Billesholm, Månstorp, Flyinge, Tommarp, Lövestad, Gyllebo, Dragsholm, Svabesholm, Gladsax, Vollsjö (Hallberg & Nilsson 1994, s. 45 f)

³⁶⁶ *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning.*

³⁶⁷ Weibull 1952, s. 112.

³⁶⁸ Weibull 1952, s. 97 nämner dock att bönderna 1690 i en del fall hade ”förbättrat” havrejord till råg- eller kornjord, vilket dock inte påverkar statistikens arealuppgifter.

³⁶⁹ Kammarkollegiet, Första provinskontoret, volym 392, Protokoll över Skånska kavalleriets indelningskattläggning 1687-1689, RA.

³⁷⁰ Enligt Weibull 1952 s. 34 skulle inte heller revningar ha företagits i Oxie, Skytts, Bara härad, vilket inte äger sin riktighet.

från 1682 års tiondesättningsmaterial.³⁷¹ Detta upptar utsådda sädesvolymen. Då ofta en tunn utsäde i Skåne inte, som på andra håll var vanligt, motsvarade arealen ett tunnland, ger detta material en osäker bild av arealerna eftersom vi inte vet hur tätt man sådde i den ena eller andra socknen. För Torna härad har arealuppgifter hämtats från indelningsverket.

Revningsprotokollen utelämnar också i regel adelns insockne hemman. Detta var frälsehemman belägna i samma socken som säteriet. Adelns utsockne hemman ingår dock. Men många betydande säterier revades faktiskt, nämligen det ovan nämnda Bornholms vederlagsgoods med tillhörande insocknehemman.³⁷² Där revningsuppgifter saknats för säterier och insockne hemman har deras resurser uppskattats utifrån deras mantal och de revade hemmanens genomsnittliga resurser per mantal i respektive socken.

En del notiser i revningsprotokollen visar det skånska jordbrukets hårda villkor under slutet av 1600-talet: Många gårdar låg 1671 öde sedan kriget 1644 och var ännu inte i full drift eller inte alls. Inte bara kriget låg bakom: Fattigdom hindrade en del bönder att ta upp hela jorden (Bara socken), en bonde hade "ej sått, utarmad av överskattande" (Tottarp socken). Ännu 1690 var 4,3 % av landskapets skatte- och kronogårdar öde. Stora arkivförluster förhindrar oss att följa utsädesutvecklingen närmare hela perioden annat än på läns- eller fögderinivå, där osådda åkers andel beräknats av Weibull.³⁷³ För 1690 var den för landskapet som helhet 4,3 %, men med betydande skillnader mellan häraderna. De flesta häraders avkortning var obetydlig och låg mellan 0,2 och 2,3 %, för Rönneberg, Onsjo och Harjager var den dock 14,4, för Luggude och Södra Åsbo 12,3 och för Norra Åsbo och Bjäre 11,9 %.³⁷⁴ I statistiken har den beräknade besådda arealen för dessa sist nämnda häradar minskats med dessa procentsatser under antagandet att även frälsejorden var i samma belägenhet.³⁷⁵

Vad gäller höet ger skattläggningsmetoden klara besked om hömåttan – 1,5 skånska lass = 1 parm. Revingarnas lass redovisas i statistiken under rubriken lass.

Odlade grödor

1690 skedde av olika skäl en justering av det fasta tionde som satts 1681-1682. Tidigare forskning av Sven Dahl har använt det fasta tiondet, särskilt 1690 års, som indikator på vad som odlades.³⁷⁶ Jörgen Weibull visar emellertid övertygande att allmogen vid

---

³⁷¹ Skånska generalguvernementskontorets och landsbokhålleriet, Tiondekommissionens protokoll 1682-1683, volym IIII:1, LLA. Gathusens utsäde tas upp men ingår inte i statistikens siffror, vilket ger en liten underskattning, oväsentlig dock eftersom husen i regel saknade utsäde. Även från möllornas utsäde, när sådant förekommer har bortsetts. Tiondekommissionen har inräknat även enstaka ödeshemmans åker vilket möjligen ger en viss överskattning. Av 1 210 av mig undersökta hemman gäller detta ett tiotal. Se även 1691 års tiondesättning för Malmöhus län, Kammarkollegiums arkiv, 2. provinskontoret, vol. 367. Jämför Weibull 1952, s. 66. Utsädesuppgifterna byggde huvudsakligen på böndernas egna uppgifter och bör ses som minimala. Weibull 1952, s 71.

³⁷¹ Kammarkollegiet, Första provinskontoret, volym 392, Protokoll över Skånska kavalleriets indelningskattläggning 1687-1689, RA.

³⁷² Weibull 1952, s. 105 not 9 har därför fel när han säger att 1670-talets revningar inte alls befattade sig med frälsejorden.

³⁷³ Weibull 1952 tabeller 7, 11 och 12. Observera att ödesmålen här bara avser de gårdar där kronan själv tog tiondet. Någon undersökning av ödesmålen på lokal nivå för enskilda år via landsboksverifikationer för Skåne har inte gjorts i föreliggande undersökning. Leide 2008 har undersökt ödeavkortningarna för osådd åker för Landskronatrakten 1675-1700.

³⁷⁴ Weibulls avkortningar för "öde" behöver dock inte alltid ha avsett osådd åker utan kan ha föranletts av andra skäl, varför hans avkortningssiffror något kan ge ett överdrivet intryck av vad som var osått.

³⁷⁵ Weibull 1952, s. 123, 129.

³⁷⁶ Dahl 1942, s. 115, 142.

överenskommelsen om fast tionde haft möjlighet att välja att betala tiondet i proportion till vilka grödor som växte på åkern, eller i andra slags säd om de så ville. Tiondesättningsinstruktionen från 1681 § 5 säger: ”ärlig avgift i skäppan uti sådant som bonden kan bäst åstadkomma och aveln (= odlingen, min anmärkning) giver anledning”.³⁷⁷ Bönderna fick alltså själva bestämma. Därmed avspeglar det fasta tiondet i första hand ”överskottsproduktionen” (Weibulls ord) vilket inte hindrar att bönder på många håll valde att ge ”efter vad där växer”.³⁷⁸ Weibull menar att liknande överväganden styrde 1690 års tionderevision.³⁷⁹ Enligt samme forskare ger tiondesättningen en god bild av vad som odlades i södra Skåne, men en oriktig bild i norr, bl.a. Luggude och Södra Åsbo härader. I norr ville man nämligen behålla havren till sin boskap, menar Weibull, och betalade därför tiondet med annan säd.³⁸⁰

För att få en riktigare bild av odlingen förordar Weibull istället att man utgår från tiondet enligt de s.k. stubbelängderna, prästernas räkenskaper över antal travar och nekar av olika slags säd räknade när deras tionde togs ut på fälten, men omräknade till tröskad säd. Prästtiondet, även fortsättningsvis ofta rörligt, tillmäts stor beviskraft med tanke på prästernas egenintresse att verkligen få ut sin tredjedel av tiondelen av skörden. Sådana uppgifter finns från 1670-1673 i protokollen från den tidens jordrevningar, men för stora delar av Skåne mer lättillgängligt i en tiondeöversikt från 1673.³⁸¹ Weibull anser att 1673 års uppgifter är att föredra framför en del senare uppgifter då de är genomsnitt för flera förhållandevis normala år och därför ger en normalbild, inte en ögonblicksbild som de andra källorna.³⁸²

Jag har i huvudsak följt Weibulls förslag. Odlingsmönstret enligt 1673 års förkrigssiffror får alltså också här representera 1690 trots tidsskillnaden. Vi rör oss här säkert med mycket sega strukturer och många mönster är desamma i områden som fått sitt fasta tionde på 1680- och 1690-talen satt efter vad som faktiskt odlades. Grödovallet var starkt betingat av odlingsystem och växtföljd.

Tiondeöversikten 1673 saknar uppgifter om prästtionet för det dåvarande, lilla, Kristianstads län. Sådana uppgifter kan dock hämtas från jordrevningsprotokollen. Här visar det sig emellertid att prästtiondet inte, som annars var vanligt i Skåne, togs ut ”i neken” direkt på fälten, utan i olika former efter ackord med allmogen, sannolikt också då i många fall av vad Weibull kallade överskottsproduktionen. Här har jag när även prästtiondet betalats ”i skäppan”, d.v.s. som tröskad säd och alltså inte ”i neken”, samt i några ytterligare fall, där prästuppgifter inte varit tillgängliga, nöjt mig med att gå på *kyrkotiondets* fördelning, om vilket översikten också ger besked.

---

³⁷⁷ Instruktionen återges i trycket hos Weibull 1952, s. 130 ff.

³⁷⁸ Weibull 1952, s. 98 f.

³⁷⁹ Weibull 1952, s. 94, 96 f.

³⁸⁰ Weibull 1952, s. 99 f. Man kan dock observera att en del socknar som saknar havreuppgifter explicit anger att de inte odlar någon havre (t ex Silvåkra, Revinge, Veberöd, Everlöv i Torna härad). Sådana socknar uppger naturligtvis inte heller några korntal för denna gröda.

³⁸¹ Man skulle kunna tillägga ytterligare en källa för vad som odlades - böndernas egna beskrivningar av sin odling i många av jordrevningsprotokollen, t.ex. för Färs. 1673 års översikt finns i Handlingar rörande tiondet 1673-1674, Handlingar rörande domkyrkan och dess jordar 1640-1674, Skånska generalguvernementskontorets och landsbokhålleriets arkiv, LLA. Även i landsboksverifikationerna för Skåne 1680 och 1681 i RA föreligger prästtiondeuppgifter, dock enligt Dahl två otypiska år (Dahl 1942, s. 122). Dessutom finns prästtiondeuppgifter i 1681-1682 års tiondekommissions handlingar i LLA. Tiondekommissionens protokoll, t.ex. för Bjäre härad ger de enskilda böndernas prästtionde för i detta fall 1681.

³⁸² Weibull 1952, 101 f.

I Ingelstads, Järrestads och Ljunits härad 1 tunna bovete i 1682 års tionde.³⁸³

Odlingssystem

Uppgifter om detta har hämtats från 1670-1673 års revningsprotokoll.

Avkastning

För att kunna göra realistiska uppskattningar av Skånes skördar och möjligt tiondeuttag utgick 1681-1682 års tiondekommission från bl.a. korntal. Kommissionen uppskattade detta på olika sätt:

- 1) från de gårdsvisa uppgifterna i 1670-talets jordrevningsprotokoll,
- 2) från prästtiondeuppgifter,
- 3) genom uppgifter från prästen och utvalda sockenmän,
- 4) efter bedömningar av lantmätare,
- 5) efter böndernas egna utsagor.³⁸⁴

Ställda mot jordrevningarnas arealer ger kommissionens fastslagna tionden mycket höga korntal, ibland upp mot 10. Även ställda mot allmogens egna utsädesuppgifter ger tiondet höga korntal, 3-6, väsentligt högre än dem allmogen själv uppgivit, 2-3 för ett medelgott år. Hur skall dessa motsägelser förklaras? Myndigheterna ansåg att de i senare fallet berodde på att allmogen angav för låga utsäden, särskilt på frälsehemmanen, och satte själva 5:e kornet på slätten och 3:e kornet i skogsbygden som riktmärken. Dessa senare korntal tillämpades sedan enhetligt över hela Skåne vid tiondesättningen. Skillnaderna mot 1670-talets revningsarealer förklaras emellertid också av några bevarade provmättningsresultat. Där framgår att kommissionen beräknade tiondet utifrån utsädesvolymen, inte arealer. Utsädesmängd per arealenhet kunde variera kraftigt från 1 tunna på 7 000, 8 000, 8 500, 9 000, 10 000, 14 000 kvadratalnar efter jordens godhet.³⁸⁵ Ett exempel från Öja by i Källna socken i Norra Åsbo åskådliggör detta:

Emedan Jordmånen dersammastädes befinnes af god qualiteet som mäst alle Åhr enn ymnigare igen växt gifwa kan – Ty pröfwat att den och tohl ett tiäckt uthsädhe, och eij Mera än 7000 al² quadrat på ett Tunneland behöfwat.³⁸⁶

Förvirrande nog talar alltså provmättningsprotokollen om tunnland trots att det är volymer som avses. Sett på annat sätt innebar det föregående att 2; 1,75; 1,65; 1,56; 1,4 eller 1 tunna såddes på ett tunnlands areal. Detta förklarar de höga korntal som erhålls när tiondet ställs mot en del revningsarealer, alla uträknade efter lantmätarnas tunnland om 14 000 kvadratalnar. Ju bättre jord, desto tätare sådd.³⁸⁷ Tät sådd tenderar att ge höga ”korntal” per besädd tunnlandsyta, men lägre egentliga korntal ställd mot utsädesvolymen.

Det är bara i provmättningsfallen vi får verkliga korntal, t.ex. för Källna 3,5-5, med medeltalet 4,3 eller för Munka-Ljungby i samma härad med 2-4,3 och medlet 3,5. Om kommissionens riktvärden och böndernas uppgivna ”korntal” förefaller orealistiskt låga, så kan de desto bättre ses som mått på volymavkastningen.³⁸⁸

³⁸³ Weibull 1952, s. 94 not 16.

³⁸⁴ Weibull 1952, s. 67.

³⁸⁵ Weibull 1952, ss. 68 f samt not 54.

³⁸⁶ Skånska generalguvernementskontorets och landsbokhålleriets arkiv, volym GIII:4, LLA. Jämför Weibull 1952, s 68.

³⁸⁷ Jämför Palm 1997 bilaga 10 (s. 167).

³⁸⁸ Weibull 1952, ss. 70 not 57, 71.

Kanske skulle variationerna i sättheten för olika delar av Skåne kunna beräknas från 1670- talets revningsarealer, myndigheternas fastställda normkorntal och den skörd det fasta tiondet förutsätter. Uppslaget har dock inte kunnat prövas här.

I Skåne gjordes, som framgått, avdrag för osådda åkrar i betalningen av det fasta tiondet t.o.m. 1690. Även det fasta tiondet var därmed, i viss grad, utsädesanknutet 1682-1690, ett förhållande som därefter upphörde. Utsädets avkastning, som låg till grund för tiondet, var däremot normerad och oföränderlig Uppgifterna om osådda åkrar hjälper oss därmed inte att uppskatta skördarna på de åkrar som ändå besåddes.

Skattläggningens metod tiger om avkastningen.

1690 års ”tiondeskörd”

Det skånska tiondesystemet avvek före svensktidens fasta tiondesättningar kraftigt från det i ”Gammelsverige”. En skillnad var fördelningen med en tredjedel till vardera prästen, kronan, och sockenkyrkan och där de två sista delarna ofta var stadda, d.v.s. arrenderade mot fasta belopp i säd eller pengar. Källmässigt står vi med många uppgifter om sådana städjor, slutna och oföränderliga för långa perioder, och med oklara relationer till skördarna. Skånes städjesystemet för krono- och kyrkotiondet ersattes med fast tionde 1682. Det innebär att det skånska krono- och kyrkotiondet inte som det ”gammelsvenska” kronotiondet lämpar sig för den typ av skördeberäkningar som gjorts för svenska län i föreliggande statistik. Detta tionde förlorade på sikt allt sammanhang med skördeutvecklingen.

Prästens ”tertial” utgick däremot oftast ”i neken”, d.v.s. togs ut direkt på fälten och räkenskaper över detta borde därmed vara en lika god utgångspunkt för skördeuppskattningar som det skördeberoende svenska rörliga kronotiondet. En mängd sådana uppgifter har bevarats från den ovan nämnda tiondeöversikten 1673.³⁸⁹ Jörgen Weibull har visat att de är genomsnittstionden baserade på prästernas egna räkenskaper, s.k. stubbelängder, ett eller några år före 1674.³⁹⁰ Även i jordrevningsmaterialet 1670-1673 förekommer uppgifter om prästtiondet. Men alla dessa uppgifter är från före det stora kriget och ligger ett 20-tal år före 1690. En stor mängd stubbelängder för enskilda år föreligger dock närmare vårt eftersträvade mätår 1690: bl.a. i materialet från 1681-1682 års tiondesättningskommission. I dess tiondejordebok avser 13 % av stubbelängderna fasta prästtionden, 32 % längder över rörligt tionde från ett år, 55 % längder över rörligt tionde från flera år.³⁹¹ Bland 1680 och 1681 års landsboksverifikationer finns också stubbelängder bevarade för många socknar med travar och nekar omräknade i tröskad säd.³⁹² Två källor som Weibull inte undersökte är dels de uppgifter om prästernas

---

³⁸⁹ Handlingar rörande domkyrkan och dess jordar 1640-1674, Skånska generalguvernementskontorets och landsbokhålleriets arkiv, Handlingar rörande tiondet 1673-1674, LLA.

³⁹⁰ Weibull 1952, ss. 23, 35. Detta framgår av stubbelängderna för fem socknar från 1668-1673 som ingår i 1681-1682 års tiondekommissions handlingar, LLA, och vilkas medeltal är det som uppges i sammanställningen för 1673.

³⁹¹ Weibull 1952, s. 35. Kommissionens revningar kom att täcka södra Skåne samt Bjäre Weibull 1952, s. 25. Självaste kommissionens protokoll, t.ex. för Bjäre härad ger de enskilda böndernas prästtionde för år 1681. Även i verifikationerna till Skånes länsräkenskaper för 1680 och 1681 i RA föreligger prästtiondeuppgifter, dock enligt Dahl två otypiska år (Dahl 1942, s. 122).

³⁹² Weibull 1952, s. 36 not 70. Stubbelängder summerar annars ofta bara antalet travar etc, men hur mycket säd en trave gav varierade kraftigt mellan åren (Weibull 1952, s. 103). Även vid en revision som gjordes 1690 efter inkomna klagomål mot 1681-1682 års tiondesättning skulle prästtiondet enligt instruktionerna undersökas (om några prästtiondeuppgifter härifrån bevarats har jag ännu inte kunnat undersöka). Weibull 1952, s. 36 not 70, s. 85. Se även PM i kammararkivet (RA) av E. Malmsten om tiondet 1690-1691 i Malmöhus län.

inkomster som kan ha bevarats i en del socknars kyrkoarkiv, dels en mer sammanfattande relation för hela Skåne från 1696.³⁹³ En preliminär undersökning av dessa källor inom föreliggande projekt gav negativt resultat vad rörliga tiondeuppgifter beträffar.

En skördeberäkning för Skåne just skördeåret 1690 förefaller tillsvidare ogörlig, åtminstone utifrån ovan nämnda tiondeuppgifter.

En normalskörd runt 1690

Den skörd som kan beräknas från 1681-1682 års fastställda tionde ger enligt Weibull uttryck för ”en teoretiskt beräknad medelskörd” och ”torde ganska väl ha svarat mot den verkliga tiondelen av medelskörden”, en ”av samtiden upprättad medeltalsberäkning av vad (jorden) normalt borde ge i skörd” och menade att därmed ”den totala spannmålsproduktionen kan fastställas”.³⁹⁴ För slutsatsen talar att ”besvär över att tionden skulle satts högre (än vad en i neken uppburen tionde skulle givit) förekommer aldrig”.³⁹⁵

Weibulls positiva bedömning delades inte av kulturgeografen Sven Dahl som inte såg någon möjlighet att komma åt skörden; tiondelängderna var för få och alla åkrar odlades inte alla år. ”Varje jämförelse av åkerarealen och skörden vid olika tidpunkter före skiftena är sålunda ytterligt vansklig.” Om provtröskning förekom var den inte alltid representativ.³⁹⁶

Weibull verkar dock övertygande. Kommissionen tycks ha arbetat mycket seriöst. I tiondejordböckerna åsatts alla gårdar och lägenheter utom frälsesäterierna tionde. Det innebär att även präst- och klockargårdarna, liksom socknar under s.k. jus patronus, där adelsmannen tillsatte präst och tog hand om tiondeuppbörden, åsatts (ett fiktivt) tionde. Även frälsets insockne hemman har tiondesatts. Följderna av det förödande Skånska kriget kvarstod länge efter krigets slut 1679. Det 1681-1682 åsatta tiondet var dock säkert anpassat till vad som sågs som en möjlig skörd så snart normala förhållanden åter funnits sig. Att döma av de allt färre osådda åkrarna bör ett sådant läge ha funnits sig för större delen av Skåne i början av 1690-talet. Skånes fasta tionde har därför i vår statistik fått representera en normalskörd runt 1690 efter uppräknings på vanligt sätt för utelämnade säterier som inte ingår i tiondejordboken.³⁹⁷

Ägobeskrivningar

Även här har jag för statistiken gått på 1670-talets revningsbeskrivningar. För flera härader har emellertid beskrivningar inte påträffats. Jag har då analogivis, grovt utifrån en kulturgeografisk kartering av Åke Campbell (se nedan), gjort följande statistikbeskrivningar för dessa härader:

För Torna, Rönnebergs och Harjagers härader har genomsnitt för Oxie härad antagits och för Onsjö Frostas.

För Vemmenhögs härad har genomsnittet för Skytt, Ljunits och Oxie härader använts och för Göinge genomsnittet för Norra Åsbo.

Det behöver knappast sägas att statistiken här vilar på svag grund.

---

³⁹³ Skånska kyrkokontorets arkiv, volymerna C I:1-2, Relationer om prästernas, klockarens och kyrkornas inkomster inkomna 1696, LLA. Prästerna anger bara tiondekommissionens fasta tionde även när de i praktiken enligt uppgift tar tiondet i neken.

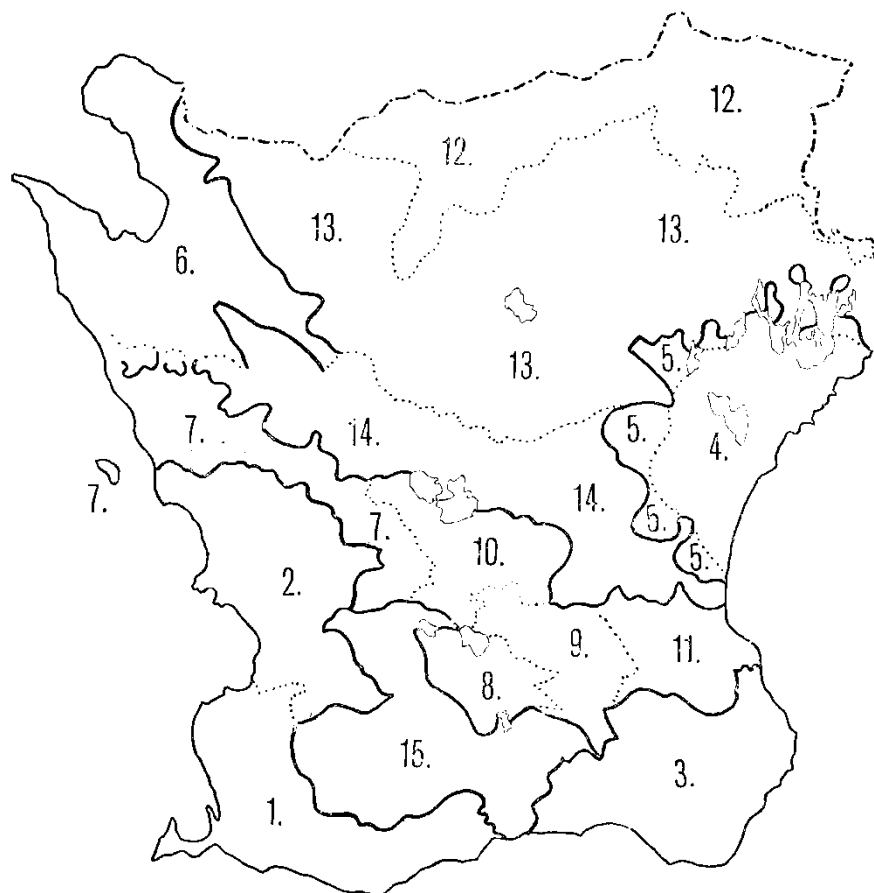
³⁹⁴ Weibull 1952, s. 71, 80, 106 ff.

³⁹⁵ Weibull 1952, s. 83.

³⁹⁶ Dahl 1942, s. 143 f. Ytterligare pessimism, s. 115.

³⁹⁷ Jämför dock Weibull 1952, s. 105 säger dock att även säterierna tiondesattes. De enda jag funnit i tiondejordboken är dock säterierna från det s.k. Bornholms vederlagsods.

Etnografiska områden i Skåne under första hälften av 1700-talet

Anmärkning: Slättbygder: 1 Söderslätt, 2 Lund-Landskronaslätten, 3 Österslätt. Ris- och mellanbygder: 4 Kristiansstadsslättens område (den öppna slätten), 5 Vångaskogarnas område av Kristiansstadsslättens område, 6 Skälderviksbygden, 7 Västra risbygden, 8 Området mellan Sövedsjön och Våmbsjön, 9 Vångaskogarnas område i Färs härad, 10 Vångaskogarnas område i Frosta härad (Den centrala Risbygden) 11 Vångaskogarnas område i Albo härad. Skogsbygder: 12 Furuskogarnas område, 13 Den övre skogsbygden, 14 Den nedre skogsbygden, 15 Rommelåsens sogsbygd. Gränserna dragna efter utbredningen av de särskilda odlingsystemen, marktperna, hägnadstyperna, byggnadskonstruktionerna och byggnadstyperna.

Källa: Campbell 1928 s. 279.

Torv, använd som bränsle, nämns som resurs på många gårdar inom Järrestad, Ingelstad, Herrestad, Ljunits, Bara, Oxie, Skytts och Luggude härad, men torvtäkten sägs ibland skada ängarna.

Boskapen

Boskapens fördelning på djurslag enligt 1670-talets jordrevningar har fått representera även tiden kring 1690. Revningarna redovisar boskapen på ett oenhetligt sätt mellan häraderna. I statistiken för projektrapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning* har försök gjorts att homogenisera uppgifterna.³⁹⁸ I föreliggande rapport redovisas dock bara revningsmännens ursprungliga uppdelning av djuren socken för socken.

³⁹⁸ *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning.*

Göinge, Torna och Vemmenhögs härad saknar specificerade uppgifter om djuren i 1670-talets revningar. Sådana har dock återfunnits för Östra Göinge från 1695. Där försökte revningsmännen uppskatta djurhålllet från höbolet. Man konstaterade dock att det inte gick att gå på böndernas uppgifter om detta – för låga tal uppgavs. Exempel finns på att bönder vägrade bevittna grannars uppgifter. Istället gjorde förrättningsmännen grova bedömningar på andra sätt. Resultaten av dessa visas i följande tabell:

Boskap på gårdar i Östra Göinge 1695

Socken	Summa mantal	Hästar per mantal	Oxar per mantal	Övriga kreatur per mantal
Broby	18,0	5,3	5,6	15,8
Emmislöv	6,7	3,9	4,8	11,6
Glimåkra	21,8	3,8	4,6	14,9
Hjärsås	6,9	6,1	4,4	14,7
Knislinge	3,2	5,0	4,4	17,5
Loshult	11,8	4,9	6,4	24,9
Osby	19,1	5,1	6,7	19,1
Totalt	87,6	4,8	5,5	17,2

Anmärkning: Materialet räknar upp a) kreatur som kan utfodras. Djuren kallas kreatur, små och stora, hästar inklusive rustningshästar kan ingå, ”smått och stort fänöt”, ”all slags fänad”. Även kalvar kan ingå. Vanligast är benämningen kreatur. Under rubriken ”Kan drivas med dragare” uppräknas b) hästar och c) oxar och eller, mera sällan, stutar. Här har de två senare kategorierna slagits samman. Övriga kreatur har räknats som a) – b) - c). Jag har valt att tolka kreaturen som nötdjur.

Källa: Skånska guvernementskontorets arkiv, volym GIIC:1, LLA.

Med den tolkning som gjorts här erhöles 13 326 Ne totalt för tabellens socknar, att jämföra med 13 659 lass eller, omräknats efter skattningsmetodens norm, 9 106 parmar. Antalet Ne blev nästan detsamma som antalet lass. Per parm blev det hela 1,5 Ne. Då skall observeras att i utfodringsberäkningarna bakom tabellens uppgifter räknades också in halm, hackelse, ljun, löv och på sina håll, bl.a. i Hjärsås och Emmislöv, gick hästarna för det mesta lösa på utmarksbete, även vintertid. Det förekom att rusthästen lejdes bort.

För Torna och Vemmenhög har antalet hölass enligt militieskattningslägningen i samband med nya skånska kavalleriets uppsättning kring 1690 använts för att uppskatta antalet Ne.³⁹⁹ Uppgifterna räknar i lass, varvid jag i enlighet med de samtida uppgifterna från Göinge, låtit ett sådant motsvara en Ne.

Tillfälligtvis påträffade boskapsuppteckningar för fem jordeboksgårdar i Blentarp socken i Torna härad 1686 återges i följande tabell:

³⁹⁹ Kammarkollegiet, Första provinskontoret, volym 392, Protokoll över Skånska kavalleriets indelningskattningslägning 1687-1689, RA. Man observerar här att olika uppgifter vägs samman för det slutliga bestämningen av utsäde och hö. I Vemmenhögs härad var kronofogden Nils Skåning inblandad och höjde bondens uppgift på en gård från 2 tunnland havre till 3 och 12 lass hö till 20. I Svenstorp uppgav en bonde 8 t. utsäde och 10 lass hö, officerarna, vilkas lön berodde på de indelta gårdarna, ansåg att gårdens utsäde uppgick till 20 t. råg eller korn, 10 t. havre och 20 lass hö! Officerarnas bedömning godtogs. I Hemmesdyngge uppgav bonden utsädet till 10,5 t., fogden räknade till 14 t. och prästen 12. Slutbedömningen blev här 14 t. råg och 5 t. havre.

Boskap på fem jordeboksgårdar (8 bruk) i Blentarp socken 1686

	Gård 1		Gård 2		Gård 3		Gård 4	Gård 5
Mantal	1		1		1		0,5	1
	Bruk 1	Bruk 2	Bruk 3	Bruk 4	Bruk 5	Bruk 6	Bruk 7	Bruk 8
Hästar							2	2
Hoppor								2
Ök	4	2	5	4	2	2		
Föl				2			1	1
Oxar							4	4
Stutar			4	2				
Stutbattingar							2	2
Kor			4	4			6	5
Lejekor					3			
Kvigor	2	1	2				2	
Kalvar	2		2	1			3	9
Får	2		9	2		6	14	döda
Lamm			8			1	14	
Svin		3	8	2			2	
Soar	2				2			1
Väringar							8	8
Grisar	4			4	4			

Anmärkning: ”stutbatting” = stutkalv; ”väring” = halv vuxet svin

Källa: Skånska generalguvernements och landsbokhålleriets arkiv, volym GIIIc:1, LLA.

Osäkerheten i den ovan beskrivna boskapsstatistiken är naturligtvis betydande. Till största delen avbildar den en situation cirka tjugo år före vår önskade mättidpunkt. En hel del kan ha hänt på dessa år, möjligen var dessutom revningsprotokollens djurstam nedsatt och ålderspåverkad av boskapssjuka under de föregående åren.

En del boskapsnotiser från revningsprotokollen kan vara av intresse att återge: Så framgår att böndernas boskap vid 1670-talets början ofta var lejd, och då vanligen mot avgift i spannmål. En bonde hade t.ex. tre ”ök”, men ”oxar att driva jorden med måste han leja” (Uppåkra socken). Foderbristen syns på många håll: en bonde hade t.ex. gärna hållit mer boskap ”om foder funnes” (Bara socken). Boskapssjuka nämns flera ställen: En bonde i Nevishög hade lejt djur eftersom ”alla ök dött förleden vinter”. På en gård säger bonden att ”intet kreatur vill bliva levandes för honom på denna gård” (Görslöv socken), vilket tyder på att sjukan kunde vara endemisk i vissa områden. Mölleberga sägs drabbat av ”fäsjukan för tre år sedan”.

På många herrgårdar förekom uppfödning av stalloxar för export. Oscar Bjurling har undersökt detta fenomen under vår undersökningsperiod.⁴⁰⁰ För 1694 redovisar han 4 125 stalloxar i Skåne. Jag har inte gjort några tillägg i statistiken för dessa utan räknar med att de kommer fram genom de allmänna tilläggen för herrgårdarnas resurser.

⁴⁰⁰ Bjurling 1941.

Stalloxar i skånska häradet och städer 1694

Albo	36	Herrestad	240	Onsjö	96	Villands	88
Bara	403	Ingelstads	642	Oxie	99	Västra Göinge	104
Bjäre	36	Järrestads	90	Rönnebergs	113	Ystad	30
Frosta	363	Ljunits	100	Skytts	50	Östra Göinge	24
Färs	96	Luggude	456	Södra Åsbo	110	Vemmenhögs	224
Gärds	200	Lund	12	Torna	195	Ystad	30
Harjagers	112	Norra Åsbo	206	Vemmenhögs	224		

Källa: Bjurling 1941, s. 266 f.

Städerna

Städerna i Skåne var till skillnad från de flesta städer i "Gammelsverige" befriade från boskapskatt kring 1690. En viktig källa undgår oss därmed vid statistikkonstruktionen. I stället har ojämnt bevarade bouppteckningar från arvsskiften undersökts för några städer.⁴⁰¹ Den vanliga frågan i sådana sammanhang är dödsbonas representativitet för övriga hushåll. Här har ett mycket lättvindigt antagande gjorts: bouppteckningarna representerar normala hushåll. Uppgifterna får därför tas med stor reservation, men torde vara det närmaste sanningen man kan komma under de förutsättningar som gäller för föreliggande undersökning.

---

⁴⁰¹ Bouppteckningar för respektive stad och period. Skannade handlingar från SVAR.

Boskap i bouppteckningar från Skånes städer 1670-1707 – ”fästningsstäder”

	Landskrona	Kristianstad	Malmö	Helsingborg	Medeltal
	1670-1697	1682-1698	1690-1694	1674-1707	
N	30	30	30	30	
Hästar	17	9	17	13	0,5
Ston	5	8	1	8	0,2
Föl, ungestar	3	4	1	6	0,1
Oxar		7	2		0,1
Stutat	17		6	9	0,3
Kor	45	19	14	25	0,9
Kvigor	6	2	3	3	0,1
Kalvar		1	3	2	0,1
Gl får	54	64	13	4	1,1
Unga får	19	19	2	4	0,4
Gamla getter	3				0
Unga getter					0
Gamla svin	34	12	8	8	0,5
Unga svin	6	17	4	18	0,4
Gäss		5		14	0,2
Gässlingar		3			0
Höns		12			0,1
Änder		7			0,1

Anmärkning: N = antalet undersökta bouppteckningar.

Källor: Bouppteckningar för respektive rådhusrätt, LLA (kopior på Internet via SVAR).

Boskap i bouppteckningar från Skånes städer 1668-1710 – ”övriga” städer

	Ängelholm	Ystad	Skanör-Falsterbo	Lund	Simrishamn	Medeltal
	1709	1668-1676	1707-1710	1679-1707	1690-1705	
N	1	11	6	24	10	
Hästar	2	10	9	22	10	1,0
Ston		2	4	10	5	0,4
Föl, unghästar	1	2		4		0,1
Oxar				6		0,1
Stutat		9		7	6	0,4
Kor	2	11	15	26	9	1,2
Kvig		6	12	3		0,4
Kalvar		12	2	7	1	0,4
Gamla får		36	25	62	31	2,8
Unga får		15	10	23	13	1,1
Gamla getter					12	0,2
Unga getter					7	0,1
Gamla svin		6	9	41	7	1,1
Unga svin		10	16	58	3	1,5
Gäss			6	10	3	0,3
Gässlingar		20				0,4

Källor: Bouppteckningar för respektive rådhusrätt, LLA (kopior på Internet via SVAR).

Anmärkning: N = antalet undersökta bouppteckningar.

Dessa uppgifter har, med undantag för den enstaka för Ängelholm, använts för statistiken. För Ängelholm har samma siffror använts som i rapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning*. Uppgifterna har här grupperats efter tiden för arvsskiftena och efter städernas karaktär. Man kan se en del skillnader i djuruppsättningarna mellan fästningsstäderna (Landskrona, Kristianstad, Malmö och Helsingborg) och övriga. En jämförelse med en del äldre uppgifter som använts i rapporten för 1630 uppvisar viss konstans över tid, åtminstone för den förra gruppen. Vid statistikrekonstruktionen har ovanstående medeltal multiplicerats med antaget antal hushåll. För statistikens ”Helsingborg”, där både lands- och stadsförsamlingarna ingår sammanslagna, har den senares boskap, beräknad från jordrevningen och per mantal, lagts ihop med stadsförsamlingens, beräknad efter antal hushåll.

Två uppgifter av annan karaktär har påträffats för *Malmö*: 1691 betade 11 kor, 8 ungnöt och 45 får på Östra fäladen, 1693 224 kor, 9 ungnöt och 104 får på Västra och Södra fäladerna.⁴⁰² Detta kan dock inte vara all boskap – så nämns inga hästar.

Ett fåtal uppgifter har påträffats om de skånska städernas åker:

Helsingborg. Där kunde man 1645 så 30 tunnor vinter- och vårråg, 50 tunnor korn och 30 tunnor havre. Skörden samma år var 80, 250 respektive 80 tunnor.⁴⁰³

⁴⁰² *Malmö stads historia, Andra delen 1500-1820*, s.314.

Malmö. 1697 avkastade stadens jordar om 860 tunnland 2 220 tunnor spannmål enligt en beräkning.⁴⁰⁴

Ystad. 1688 utgjorde stadens hela jord 82,5 pundland à 20 skäppor, d.v.s. 275 tunnland, troligen brukad i tresäde.⁴⁰⁵

För *Kristianstad*, *Landskrona*, *Lund*, *Simrishamn*, *Skanör* och *Falsterbo* har åkrarna preliminärt fått representeras av uppgifter från 1747.⁴⁰⁶

Övrigt

-

---

⁴⁰³ Johannesson 1969, s. 45 ff.

⁴⁰⁴ *Malmö stads historia, Andra delen 1500-1820*, s 310, 312.

⁴⁰⁵ Bjurling 1956, ss. 208, 210.

⁴⁰⁶ Börstorpsamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

Västerbottens län

Länet blev eget län 1642. 1661-1664 ingick det i Västernorrlands län för att 1665 åter bli eget län.

Länets gränser har ändrats flera gånger. Fram till och med 1809 hörde också Torneå stad, Över – och Nedertorneå socknar samt Torne lappmark öster om älven liksom Kemi lappmark till länet. Justeringar för 1810 års avträdelser till Finland har gjorts i statistiken, däremot har ingen hänsyn tagits till gränsförändringarna av lappmarkerna mot Norge 1751 och utbrytningarna av Muonioniska till Finland 1788. Åsele socken ingick 1641-1660 i Västerbottens län, annars under slutet av 1600-talet i Västernorrlands län. Tidvis 1654-1674 var länet förenat med Österbottens län (i Finland).

Det förmedlade mantalet

För Västerbottens län har mantalen för Umeå, Luleå, Löfvånger, Luleå, Råneå, Neder- och Överkalix hämtats från 1750 års jordebok i riksarkivet, för länets övriga delar från jordeboken för 1760 i samma arkiv. (Den senare är till stor del mer lättläst).⁴⁰⁷ Till dessa mantal har lagts de prästgårdars mantal som saknas i dessa jordeböcker enligt Westerlings *Ecclesiastik matrikel öfver Sverige*, från 1838. För Neder- och Övertorneå har mantal från tiden efter 1809 hämtats från af Forsell (vår statistik syftar ju till att beskriva Sverige inom nutida gränser).⁴⁰⁸

Åker och äng

Vid beräkningarna för Västerbotten har indelningsverket för landskapets infanteriregemente 1695 utnyttjats.⁴⁰⁹ Verket redovisar gård för gård bl.a. antalet tunnland åker samt hur många hästar, kor och små kreatur som kunde födas över vintern. Gerd Enequist använde indelningsmaterialet i sin bok om Nedre Luledalens byar och ansåg att dess utsädesuppgifter utgick från åkern, men kunde vara något eftersläpande.⁴¹⁰ Trots det senare har materialet accepterats för föreliggande statistik.⁴¹¹ Som beräkningsbas har använts indelningsverkets ”rökar”, i regel en per jordbruk samt de genomsnittliga resurser som fås för de olika resurserna utifrån systematiska slumpvisa urval om 30 gårdar per socken.⁴¹² Antalet rökar per socken har sedan kunnat hämtas från 1695 års mantalslängd och genom multiplikation med resursmedeltal per rök gett totaluppskattningar.⁴¹³ Som exempel på den ganska stora statistiska säkerhet som fås för 30-urvalens medelvärden per rök ges följande analys för Umeå landsförsamling:

---

⁴⁰⁷ Jordeböcker för Västerbottens län 1750, 1760, RA.

⁴⁰⁸ af Forsell 1834.

⁴⁰⁹ Kammarkollegiets arkiv, 3:e provinskontoret, volym 287, RA.

⁴¹⁰ Enequist 1937, s. 132.

⁴¹¹ Det från indelningsverkets tunnland och rökar skattade totala tunnlandstalet, 10 200, avviker kraftigt från den beräkning som skulle fås från den kamerala schablonen 8 tunnland per mantal (*Thulin I*, s. 96 f.), ungefär 8 300, vilket starkt talar för att indelningsverkets arealer inte är schablonberäknade utan bedömda reella tunnland.

⁴¹² Indelningsverkets övriga skattetal är delvis svåra att knyta till jordeboksmantalen och har därför förbigåtts.

⁴¹³ Mantalslängd för Västerbottens län 1695, RA.

Avvikelser från medelvärden för utsäden och nötkreatursenheter (Ne) per ”rök” i Umeå landsförsamling 1695

	Utsäde (tunnor)	Ne
Medelvärde	4,30	24,53
Medelvärdets standardavvikelse (SE)	0,23	2,16
SE i % av medelvärdet	5,4	8,8
Medianvärde	4,25	21

Källor: se texten!

I de uppskattningar som sålunda gjorts ingår inte prästgårdarnas tillgångar eftersom prästerna var befriade från rökskatten.⁴¹⁴ Här har tillägg därför gjorts för dem med hjälp av uppgifter ur de kartor som gjordes över prästgårdarna 1686.⁴¹⁵

Statistikens hö har beräknats från schablonen 1,5 parmar per Ne, eller, vilket är detsamma, 0,67 Ne per parm, i enlighet med vad Enequist fann för Nedre Luledalen omkring år 1700.⁴¹⁶

Odlade grödor

För bedömningen av grödorna har 1692 års tiondelängd använts.⁴¹⁷ Här specificeras tiondet på råg och korn för alla socknar utom Råneå och Nederkalix där längderna bara talar om säd. Jag har dock antagit att kornet där varit helt dominerande.

Odlingssystemet

I landskapet tillämpades ensäde.⁴¹⁸

Avkastning

Gerd Enequist anger en rad korntalsuppgifter ur kartbeskrivningar från nedre Luledalen från cirka 1705. Hon fann att de varierade mellan 2 och 3,5 och att 3 var ett vanligt värde.⁴¹⁹ Om detta är verkliga korntal eller något slags lågt hållna schabloner från lantmätarnas sida, låter sig inte så lätt avgöras.

1690 års ”tiondeskörd”

Beräkning har skett genom multiplikation av 1690 års tionde enligt länets räkenskaper i riksarkivet. Detta år betalade hela länet tillfälligtvis tionde på det i landet vanligaste sättet, med 2/3 till kronan. Dessförinnan hade sedan Johan III:s tid kyrkoherdarna fått behålla 2/3 av tiondet.⁴²⁰ För prästgårdarna har ett tillägg gjorts genom multiplikation av deras utsäde, enligt de ovan nämnda kartorna, med ett antaget korntal på 3. Hans Forssell

⁴¹⁴ Även några få andra tillägg har gjorts i form av rökar för befriade nybyggen, tolvmännen samt ett par officersboställen.

⁴¹⁵ Uppgifterna har hämtats från *Hedin & Skoglund* 1915.

⁴¹⁶ Enequist 1937 s. 130. För 13 byar varierade kvoten mellan 1 och 3,4 med medianen 1,8. Här ingår även småkreaturen. Hon citerar (s. 445) en skattläggningsmetod för Västerbotten 1773 som uppger att parmen där rymde 27 kubikalnar hö och jämfördes med ett vinterlass om 48 lispund.

⁴¹⁷ Länsräkenskaper Västerbottens län, verifikationer 1692, RA.

⁴¹⁸ Ingvar Jonsson 1971, s. 272 f.

⁴¹⁹ Enequist 1937, s. 136.

⁴²⁰ Rabenius 1853, s. 48; Thurgren 1859, s. 37; Lars Gustaf Linde 1887, s. 297; Hans Forssell 1872-1883, s. 49, not 2; Hans Forssell 1884, bilaga Litt A, s. 128; 1902, s. 66-73.

beräknade för 1687 skörden i landskapet till 19 140, och för 1690 till 20 880 tunnor.⁴²¹ Mina beräkningar för 1690, med justeringar för landavträdelserna efter 1809 års krig och tillägg för prästgårdarna gav en ”tiondeskörd” på 27 900 tunnor. Oklart vad våra divergerande resultat för 1690 beror på. Mina tillägg för prästgårdarna är ensamma för små som förklaring.

En normalskörd runt 1690

För statistiken har en normalskörd beräknats från tiondets medeltal 1680-1690. Detta medeltal kan tas fram genom multiplikation av följande tiondeavgifter till Stockholms allmänna barnhus med 40 (se bilaga 2).

Västerbottens läns tiondeavgifter till Stockholms allmänna barnhus 1680-1690 (tunnor)

Skördeår	Norra fögderiet	Södra fögderiet	Hela länet
1680	8,5	10,9	19,4
1681	10,8	15,3	26,1
1682	23,8	27,2	51,0
1683	11,8	12,5	24,3
1684	10,0	12,0	22,0
1685	11,6	11,1	22,7
1686	7,4	9,7	17,1
1687	7,6	8,3	15,9
1688	6,4	9,2	15,6
1689	11,1	12,0	23,1
1690	11,6	9,2	20,8
Medeltal	11,0	12,5	23,5

Anmärkning: Källans siffra för 1690 har justerats ned för jämförbarhetens skull eftersom kronan detta år tog ut 2/3 av det totala tiondet jämfört med 1/3 tidigare.

Källa: Allmänna barnhuset, huvudböcker respektiveår, SSA. Skördeåret redovisas i huvudboken för det efterföljande året.

Av tabellen framgår att medeltiondet 1680-1690 för länet som helhet motsvarat 113 % av 1690 års tionde. För södra fögderiet låg medelskörden över 1690 års ”tiondeskörd”, för norra var det tvärtom. Statistikens normalskörd har beräknats från dessa skillnader och 1690 års ”tiondeskörd”. Man kan i sammanhanget notera de stora växlingarna mellan enskilda år, ett tecken på spannmålsodlingens osäkerhet i nordligaste Sverige.

Boskapen

Antalet hästar, kor och småkreatur uppges gård för gård i 1695 års indelningsverk. För statistiken har antalet djur beräknats på analogt sätt som utsädet, dock med den skillnaden att antalet djur på prästgårdarna, som inte angavs vid deras kartering, beräknats utifrån utsädet enligt följande exempel: Var prästens utsäde 10 tunnland och allmogens 200 tunnland har socknens totala boskapsantal räknats fram som:

$$\text{allmogens boskap} * (210/200)$$

⁴²¹ Hans Forssell 1872, s. 192.

I likhet med Enequist har jag tolkat begreppet småkreatur som får och getter.⁴²² Jag förutsätter också att indelningsförrättarna i sina foderbedömningar tagit hänsyn till ungnöten på så sätt att kor här snarast bör ses som nötkreatursenheter (Ne).

Ägobeskrivningar

-

Städerna

Luleå, grundad 1621

Piteå, grundad 1621: tionde 1690 0,01 tunna råg, 7 7/8 tunnor korn.

Umeå, grundad (1588)/1622: tionde 1690 7 tunnor 3 kappar

Skellefteå blev stad först 1845

Torneå, grundad 1621, avträdde till Ryssland 1810

Av 1690 års länsräkenskaper framgår att boskapspengarna utgick efter gamla längder från 1639, 1640 och 1641. De säger alltså inget säkert om städernas boskapsställ runt 1690, men har ändå använts som approximation i statistiken.

För Umeå och Piteå med tiondeuppgifter har utsädet beräknats som $(15 \cdot \text{tionde})/3$, alltså utifrån ett antaget korntal på 3. För Luleå har uppgifter från 1747 preliminärt fått ersätta.⁴²³

Övrigt

Indelningsverk och tiondelängder räknar åkern i tunn- och, ibland, skälsland, det senare = 1/8 tunnland.

Justeringarna för landavträdelserna 1810 har gjorts på följande sätt. Först har ”Restövertorneås” (statistikens Övertorneå, Hietaniemi och Pajala, mitt begrepp/LP) tionde beräknats från kvoten mellan socknens (socknarnas) deras antal hushåll 1699 enligt Palms befolningsstatistik och antalet rökar (~antalet hushåll) enligt jordeböckerna.⁴²⁴ Palms antal hushåll avser endast de efter 1809 inom Sverige kvarstående delarna av området, rökarna hela det tidigare området. Därefter har uppdelning av tiondet mellan ”Restövertorneå”, Pajala och Hietaniemi i sin tur skett efter deras antal hushåll 1699. Övriga resurser har beräknats på analogt sätt, liksom både tionde och resurser för Nedertorneå och Karl Gustaf. Resurskalkylerna för lappmarkssocknarna redovisas nedan.

För Västerbottens del bör observeras att det sena 1690-talet var en tid präglad av katastrofala demografiska kriser förorsakade av missväxter. Detta implicerar en delvis kaotisk jordbruksutveckling i länet.

---

⁴²² Enequist 1937, s. 27.

⁴²³ Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

⁴²⁴ Betr. rökarna se ovan i huvudtexten; Palm 2000.

Lappland

Som lappmarker utan spannmålsodling har i statistiken räknats: Jukkasjärvi, Gällivare, Jokkmokk, Arjeplog, Arvidsjaur, Sorsele, Lycksele och Åsele. För socknarna i landskapet Lappland har antalet hushåll 1699 från Palms folkmängdsstatistik använts som utgångspunkt för uppskattningar.⁴²⁵ I hushållsskattningarna ingår samebefolkningen, så vitt denna kunnat bedömas. För att något ta hänsyn till den säregna ekonomin med stora inslag av jakt och fiske och obetydligt eller inget åkerbruk har en grov, gissad, schablon använts – en häst och en ko har beräknats på vart hushåll. För statistiken lämpliga uppgifter om renarna har inte påträffats från den här aktuella tiden.

---

⁴²⁵ Palm 2000.

Västernorrlands län

Vid mitten av 1600-talet var Norrland söder om Västerbotten administrativt indelat i Hudiksvalls län, omfattande Gästrikland, Hälsingland och Härjedalen, samt Härnösands län bestående av Medelpad, Ångermanland och Jämtland. 1654 slogs dessa samman till Västernorrlands län. Detta begrepp har sedan förändrat innebörd genom tiderna. Det äldre Västernorrlands län delades 1762 i Gävleborgs län och, det yngre Västernorrlands län, där det förra motvarade det gamla Hudiksvalls län, det senare Härnösands.

Begreppsförvirringen ökar genom att även det äldre Västernorrlands län också kunde kallas Gävleborgs län.

1661-1664 hörde Västerbotten också till Västernorrlands län. Åsele (Ångermannalappmark) hörde omväxlande till Västerbottens och Västernorrlands län. 1633-1650 hörde Gästrikland till Livgedinget. Jämtland och Härjedalen bildade eget län, Jämtlands län, först 1810.

Länet saknar, sannolikt p.g.a. att arkivet för kammarkollegiets tredje provinskontor brunnit, många av de agrarhistoriska källor som bevarats från andra län och de uppgifter som finns varierar delvis innehållsmässigt mellan de olika i länet ingående landskapen. Av det senare skälet redovisas här länet uppdelat på sina landskap.

En 1690 projekterad skattläggningsmetod för länet blev till att börja med inte godkänd av Kungl. majt. och kammarkollegiet. 1747 återupprepades förslaget med bara helt obetydliga förändringar.⁴²⁶ Bl.a. behölls de för oss särskilt viktiga normerna för åker och höproduktion per helt hemman (mantal) från 1690. Citaten från 1690 års metodprojekt för länet är identiskt uppställda för vart och ett av dess olika landskap och överallt beräknas åkern i tunnland utsäde och ängen i parmar. Normerna innebär graderingar - normtunnlanden avsåg bästa jorden och antalet parmar hårdvallshö. Enhetligheten och samtidigt gör att vi tryggt kan räkna med att 1690 års skattläggare räknade höet med samma mått för samtliga landskap i länet, något som starkt underlättar tolkningarna eftersom flera olika lass tycks ha använts i de olika landskapens bondevardag. Foderpotentialen hos länets parmar redovisas närmare under avsnittet Ångermanland i det följande.

Vid alla beräkningar i det följande har det geometriska tunnlandet antagits ekvivalent med ett utsäde av en tunna ”ren säd”. Höet redovisas i statistiken under rubriken parmar.

För föreliggande statistik gjordes inledningsvis den begränsningen att kartor inte skulle dras in. För Västernorrlands län, som saknar flera andra viktiga källtyper för undersökningsperioden 1690, kan skulle kanske de många bevarade skattläggningskartorna från sekelskiftet 1700 kunna fylla flera av de luckor som nedan visar sig. De har dock bara undantagsvis använts i avvaktan på att de tillgängliggörs digitalt genom ett pågående projekt på riksarkivet. De följande beräkningarna för länet skall därför ses som preliminära – kartorna kan möjligen ge underlag för nya uppskattningar av åker, äng och boskapshåll.

Här följer några uppgifter för länet som kommer att återopas i det följande:

---

⁴²⁶ Den 1690 projekterade metoden återges i *Skattläggnings=Methoden för Gefleborgs Län. Oförgräpelig Project och Betänkandeangående Skattläggnings=Methoden för Wäster=Norrland; af den 28 Aug. 1747* (Enagius 1826). Till 1747 årsmetod är fogad en undervisning för skattebräkningen, som, till skillnad från de olika landskapscitaten, räknar i riksdaler och skilling. Denna del av dokumentet bör därför ha sammanställts 1776 eller senare då (räkneheten) silvermynt övergavs.

Oavkortat tionde för Västernorrlands län 1680-1690 (tunnor)

Skördeår	Gästrikland	Hälsingland södra	Hälsingland norra	Medelpad	Ångermanland södra	Ångermanland norra	Jämtland	Härjedalen
1680	1 239	1 948	1 200	1 119	1 330	467	1 210	148
1681	1 532	2 214	1 291	1 225	1 497	573	1 360	162
1682	1 345	1 891	1 102	1 168	1 344	474	1 120	109
1683	1 279	1 902	1 180	1 227	1 314	447	1 323	84
1684	1 278	2 122	1 180	1 194	1 217	416	1 101	136
1685	1 580	2 312	1 273	1 082	1 153	417	1 081	119
1686	1 164	1 985	995	925	989	384	918	58
1687	1 109	1 910	1 087	750	802	313	657	0
1688	854	1 301	826	639	738	275	872	153
1689	1 185	1 561	1 022	1 115	1 231	433	1 230	215
1690	1 155	1 084	799	1 042	1 458	493	1 306	83
Medeltal	1 247	1 839	1 087	1 044	1 188	427	1 107	115

Anmärkning: En avgift till Stockholms stora barnhus beräknad som 1/40 av det oavkortade tiondet har här multiplicerats 40.

Källor: Allmänna barnhuset, huvudböcker respektive skördeår, SSA.

För länet redovisas också husfolkets boskap eftersom de i dessa trakter skulle fortsätta betala den gamla boskaps- och utsädesskatten från 1620 efter innehav och inte som bönderna numera efter mantalet. 1692 redovisas följande boskap för länets husfolk:

De obesuttnas boskap i hela Västernorrlands län 1692

Hästar	51
Ston	38
Fålar	7
Oxar	2
Stutar	7
Kor	868
Kvigor	82
Kalvar	16
Gamla får	397
Unga får	175
Gamla getter	881
Unga getter	310
Gamla svin	8
Unga svin	35

Anmärkning: Dessutom betalades för 7,1 tunnor utsäde.

Källa: Länsräkenskaper Västernorrlands län, verifikationer 1692, RA.

Gästrikland

Det förmedlade mantalet

Till skillnad från andra delar av länet förekom två slags mantal i landskapet, ”det lilla”, tillkommet 1604 för vissa gårdar, och ”det stora”, som var äldre och låg till grund för jordeboksräntorna. Eftersom mantalet skall användas för vissa beräkningar, till stor del från en skattläggningsmetod som främst avsåg grundräntan, har det stora mantalet tagits in i statistiken och då hämtat från länets jordebok 1695. Detta mantal motsvarar strängt taget inte de oförmedlade mantalen i övrigt i statistiken.⁴²⁷ Prästgårdarnas skattetal infördes dock i jordeböckerna först fr.o.m. 1718. Därför har tillägg gjorts för dessa utifrån skattläggningsuppgifter från 1700-talets första årtionde.⁴²⁸ Deras mantal, som där inte nämns, har, grovt, beräknats efter deras *uppmätta* utsäde och kvoten mantal/kameralt utsäde för övriga gårdar.

Åker och äng

1647 intogs gårdemantalen första gången i jordeboken. Det hade beräknats från ”utsädet”, med fem tunnor per mantal. Mot slutet av århundradet var det tal om att revidera mantalen varvid det dåvarande utsädet skulle läggas till grund.⁴²⁹ Men jag har inte påträffat någon ny revning.⁴³⁰ I 1695 års jordebok anges det kamerala utsädet till 2 093 tunnor, bara obetydligt fler än i äldre jordeböcker (t.ex. 1623, 1 957,5 tunnor). Hur aktuellt 1695 års ”utsäde” i jordeboken då var är oklart.⁴³¹

Enligt 1690 års projekterade skattläggningsmetod krävdes för ett helt hemman i Gästrikland 6 tunnlands årligt utsäde av den bästa jordarten samt 30 parmar bästa sortens hårdvallshö. De 2 689 tunnland besädd åker man får genom att multiplicera 1690 års norm med Gästriklands ”stora” mantal ger emellertid mycket höga ”korntal”, cirka 9, när de jämförs med det rörliga tiondet. Eftersom det senare antagligen snarast underskattar skörden tyder förhållandet på att normen 6 tunnland per mantal underskattar den verkliga åkerytan. Att så måste vara fallet följer också av att skattläggningsmetodens åker är reducerad för skillnader i bonitet – sämre jordar räknades om till bättre genom nedjustering av deras yta (tunnland utsäde).

För vår statistik vill vi ha oreducerade åkerarealer. Tills kartor eventuellt kan ge bättre information har den besädda arealen därför beräknats från normaltionen runt 1690 för kringliggande områden och de korntal dessa, ställda mot något säkrare utsädesdata, implicerar. Grundprinciperna för tiondeuttaget var vid denna tid gemensamma för Västernorrlands och kringliggande län. Gästriklands besädda areal har därmed beräknats efter medelkorntalet 1680-1690 för Frösåkers och Örbyhus län i norra Uppland, 2,65.

Det hade legat nära till hands att beräkna statistikens hö från skattläggningsmetodens relation parm/utsäde. Bakom metodens norm låg en uppfattning om åkerns behov av gödsel. Tillgången på gödsel bestämdes av hur mycket boskap man kunde hålla, vilket i slutändan avgjordes av fodertillgången, enkannerligen vinterfodret och främst höet. Man kan på goda grunder anta korrelationen hö/mantal svagare än hö/utsäde eftersom också andra resurser än åker och äng påverkade mantalet, t.ex. förekomst av skog, fiske o.s.v.

⁴²⁷ Thulin I, s. 102 ff.

⁴²⁸ Thulin 1904.

⁴²⁹ Thulin I, s. 105. I jordeböckerna före 1635 upptogs utsäde, äng, skog och mulbete och andra resurser hemman för hemman, men fr.o.m. 1635 bara åker och äng.

⁴³⁰ Thulin I, s. 102 f.

⁴³¹ Jordebok för Västernorrlands län 1695, RA. Thulin ansåg att det för gamla gårdar var det som satts 1604, för nya gårdar det som uppmätts vid skattläggningstillfället.

Men eftersom både utsäde och parmtalen i metodnormerna var graderade och den nyss framtagna åkern inte var det, har jag valt att beräkna höet efter metodens parmtal *per mantal*.

Odlade grödor

1690 års tiondelängd specificerar grödorna på sädeslag. Dessas fördelning har för statistiken antagits avspegla skördens sammansättning detta år.

Odlingssystemet

Hur odlingssystemet såg ut under 1600-talet är ännu oklart. Präststatistiken från 1800-talets början nämner både två- och tresäde. Jag har utgått från i första hand Abraham Hülphers uppgifter från slutet av 1700-talet och där sådana saknas, i andra hand från präststatistiken cirka 1810.⁴³²

Avkastning

1690 års projekterade skattläggningsmetod anger korntalet till högst sjätte kornet på bästa jorden medelmåttiga år. Korntalen på sämre jordar eller något medelkorntal framgår inte.

1690 års ”tiondeskörd”

En skördeberäkning har på vanligt sätt kunnat göras för statistiken.⁴³³ Hans Forssell beräknade för 1687 skörden i landskapet till 12 855, och 1690 till 19 830 tunnor.⁴³⁴ Vår statistik hamnar på cirka 20 000. Tiondet har räknats upp för de tiondebefriade prästgårdarna med hjälp av de nyss beskrivna mantalsberäkningarna.

En normalskörd runt 1690

Tiondeavgifterna till Stockholms stora barnhus (se bilaga 2!) gör det möjligt att jämföra hur 1690 års ”tiondeskörd” förhåll sig till den genomsnittliga 1680-1690. Dess utveckling för Gästrikland framgår i den inledande tabellen för länet. För Gästriklands del motsvarade genomsnittet 108 procent av 1690 års skörd (erhållet som 1 247/1 155). Denna relation har använts för att beräkna statistikens normalskörd.

Ägobeskrivningar

-

Boskapen

Några direkta och på djurslag specificerade boskapsuppgifter för Gästrikland kring 1690 har inte påträffats. Jag har därför nöjt mig med att beräkna antalet nötkreatursenheter (Ne) från det hö, som kalkylerades ovan, och därvid räknat med att en Ne i vinterfoder krävde 1,5 parm. Se resonemang kring detta nedan under Ångermanland.

Om uppgifterna om böndernas boskap är skrala är uppgifterna om de obesuttnas djur desto rikligare. För hela länet finns uppgifter om husfolkets boskap cirka 1690. Om dess fördelning på djurslag säger något också om de besuttna böndernas boskapsinnehav är naturligtvis högst osäker. I följande tabell redovisas uppgifterna:

---

⁴³² Hülphers 1793; projektets rapport ”Sverige 1810. Åkerbruk, boskapsskötsel, skog, befolkning” (Linde & Palm 2012, opublicerad).

⁴³³ Länsräkenskaper Västernorrlands län, verifikationer 1690, RA.

⁴³⁴ Hans Forssell 1872 B, s. 192.

Husfolkets boskap i Gästrikland 1692

	N	Hästar	Stutar	Kor	Kvigor	Gamla får	Unga får	Gamla getter	Unga getter	Gamla svin	Unga svin
Hamrånge	14			22		10	5	20	6	1	
Hedesunda	13	3		27	1	22	8	38	13		
Hille	18	7		24	2	8	7	26	12		
Ockelbo	43	13		80	20	39	30	68	35		4
Ovansjö	21	2		3	1	1		10	16		
Sandviken											
Torsåker	20	2		27	3	4	3	44	36		4
Valbo	18	3	3	34	2	5	1	34	9		
Årsunda	10			9	2	4	2	24	5		
Österfärnebo	30	2	3	46	7	22	13	56	48		
Hela landskapet	187	32	6	272	38	115	69	320	180	1	8

Anmärkning: Sammanlagt redovisas också cirka 6,5 tunnor utsäde, det mesta i Ockelbo och Österfärnebo.
Källa: Länsräkenskaper Västernorrlands län, verifikationer 1692, RA.

Städer

Gävleborna betalade 1690 90 daler silvermynt i boskapspengar.⁴³⁵ Om de bara betalt för boskap och inget för utsäde motsvarar det 720 nötkreatursenheter (Ne). Siffran har för statistiken, något osäkert, antagits gälla enbart boskap.

Övrigt

-

⁴³⁵ Länsräkenskaper Västernorrlands län, verifikationer 1690, RA.

Hälsingland

Det förmedlade mantalet

Landskapets oförmedlade mantal har hämtats från 1695 års jordebok för länet i riksarkivet. Prästgårdarnas skattetal är emellertid där upptagna på ett oregelbundet sätt. För några socknar ingår prästbolens skattetal hela tiden i jordeböckerna, för andra införs de långt senare. Tillägg för de i 1690-talets jordeböcker oskattlagda prästgårdarna eller oskattlagda delarna av dem har, på samma sätt som för Gästrikland, därför gjorts med hjälp av deras åkerareal enligt skattläggningshandlingar från början av 1700-talet eller, där sådana inte varit lätt tillgängliga, deras oskattlagda mantal. Skattetalet var öresland varav 16 utgjorde ett mantal. Eftersom 6 tunnor utsäde i länets projekterade skattläggningsmetod 1690 räknades per gårdemantal, har, schablonmässigt, prästgårdarnas tunnland dividerats med 6 för att få fram deras mantal.⁴³⁶

Åker och äng

Jordrevningar företogs i landskapet 1665, 1672-1673. De räkningar i arealmåttet mål som där förekommer är svårtolkade.⁴³⁷ Det skenbara arealmåttet öresland som redovisas i 1695 års jordebok vid denna tid var enbart ett kameralt skattetal (1 mantal motsvarade 16 öresland).⁴³⁸

Jag har undvikit att använda dessa tal vid statistikberäkningarna utan istället prövat att gå på 1690 års projekterade skattläggningsmetod, som för landskapets södra fögderi anger normerna 6 tunnlands årligt utsäde på första gradens jord och 30 parmar hårdvallshö för ett helt hemman. För norra fögderiet stipulerades likaså 6 tunnlands utsäde, men 36 parmar hö.

De utifrån metoden beräknade besådda arealerna gav, ställda mot det genomsnittliga tiondet 1680-1690, följande ”korntal”: 7,7 i södra fögderiet, 4,8 i norra. Precis som för Gästrikland förefaller dessa siffror för höga i sammanhanget och beräkningsmetoden måste överges. Jag har därför, på samma sätt som för Gästrikland, provisoriskt, valt att istället beräkna den besådda åkern från ”korntal”. Även här har det antagna korntalet hämtats från tiondet i norra Uppland, 2,65.

Statistikens hö har också beräknats på samma sätt som visades under avsnittet om Gästrikland ovan, från parmar per mantal enligt skattläggningsmetoden.

Odlade grödor

1690 års tiondelängd specificerar grödorna på sädesslag. Dessas fördelning har för statistiken antagits avspegla skördens sammansättning detta år.

Odlingssystemet

Odlingssystemet i landskapet var tvåsåde. I landskapet förekom också s.k. svalbruk som gav stora fluktuationer i den upplöjda (öppna) åkerns areal och delvis kan tresåde ha förekommit.⁴³⁹

---

⁴³⁶ Hämtat från Thulin 1904. 6 tunnor på mantalet, se *Thulin I*, s. 76 f.

⁴³⁷ Länsräkenskaper för Västernorrlands län, verifikationer 1683, fol. 1230 ff., RA.

⁴³⁸ Jordebok för Västernorrlands län 1695, RA. För landskapet anges även prästernas boskapspengar.

⁴³⁹ Bodvall 1959, s. 159 ser sannolikt tvåsåde i de karterade socknarna, Ingvar Jonsson 1971, s. 80, 94 f. öppnar för tvåsåde och svalbruk.

Avkastning

1690 års projekterade skattningsmetod anger indirekt korntal mellan sex och fyra för Hälsingland och Medelpad på bästa jorden medelmåttiga år, ”ju längre det lider mot norden, (dock) allt mindre och mindre”. Korntalen på normaljord framgår inte.

1690 års ”tioneskörd”

En skördeberäkning har på vanligt sätt kunnat göras för statistiken.⁴⁴⁰ Hans Forssell beräknade för 1687 skörden i landskapet till 32 190, och 1690 till 36 960 tunnor.⁴⁴¹ Även här kommer vår beräkning mycket nära Forssells.

En normalskörd runt 1690

Tiondeavgifterna till Stockholms stora barnhus gör det möjligt att jämföra hur 1690 års ”tioneskörd” förhöll sig till motsvarande genomsnittliga skörd 1680-1690. Detta medeltal har i statistiken fått motsvara en normalskörd kring 1690. Tiondets utveckling för Hälsingland framgår av tabellen över tiondet i Västernorrlands län 1680-1690 som visades ovan i inledningen för länet. För Hälsinglands del motsvarade medelskörderna för södra fögderiet 169,6 procent av 1690 års ”tioneskörd” och för det norra fögderiet 136 procent.

Ägobeskrivningar

-

Boskapen

Några direkta boskapsuppgifter kring 1690 har inte påträffats för Hälsingland. Jag har därför här, som för Gästrikland, använt höproduktionen som bas för en uppskattning av antalet nötkreatursenheter (Ne) som kunnat födas över vintern och därvid räknat att varje Ne krävt 1,5 parm hö. Resonemanget utvecklas närmare under avsnittet om Ångermanland nedan.

Även för Hälsingland finns uppgifter om husfolkets boskap cirka 1690. Uppgifterna återges i följande tabell:

---

⁴⁴⁰ Länsräkenskaper Västernorrlands län, verifikationer 1690, RA.

⁴⁴¹ Hans Forssell 1872 B, s. 192.

Husfolkets boskap i Hälsingland 1692

Socken	N	Hästar	Kor	Kvigor	Gamla får	Unga får	Gamla getter	Unga getter	Gamla svin	Unga svin
Alfta	5	2	5				20			5
Arbrå	Se texten!									
Bergsjö	6	1	11	2	2		6			
Bjuråker	17	3	20		3	3	1	9		
Bollnäs	6		2		1		23	7		
Delsbo	19		22				15			
Enånger	21	1	26		9	5	25	4	2	
Forsa	1		2							
Färila	0		0		0	0	0	0	0	0
Gnarp	2		3		2	1				
Hanebo	0									
Harmånger	5		5							
Hassela	7	3	9				9			
Hälsingtuna	4		4							
Hög	0		0		0	0	0	0	0	0
Idenor	4		6							
Ilsbo	0									
Järvsö	17		8				33	4	1	1
Jättendal	4		4				7			
Ljusdal	0		0		0	0	0	0	0	0
Mo	7		3			1	4	5		
Njutånger	2		2				4			2
Norråla	9		15		2		4			
Norrbo	12		12		1	1	17			
Ovanåker	6		9				20		1	
Rengsjö	5		1				11	3		
Rogsta	7		6				3			
Segersta	2	1	4		3		2	2	3	1
Skog	8	1	14	5			23	18		
Söderåla	8		9		1		3	2		
Trönö	3		3				8	3		
Undersvik	Se texten!									
Ytterhogdal	0		0		0	0	0	0	0	0
Hela landskapet	187	12	205	7	24	11	238	57	7	9

Källa: Länsräkenskaper Västernorrlands län, verifikationer 1692, RA.

I skattelängden över husfolkets boskap sägs för Arbrå och Undersvik att de sålt all boskap mot spannmål för att inte hungra ihjäl, och ”blanda ibland barken till sin föda” (längden daterad 25/2 1693).

Städer

Söderhamnsborna, både borgarna och faktorifolket, betalade 1690 boskapspengar. Deras redovisade boskap har lagts in i statistiken.

Hudiksvallsborna betalade 1690 30 daler 5 öre silvermynt i boskapspengar, det motsvarar, om inget betalats för eventuellt utsäde, 241 nötkreatursenheter (Ne). De två städernas åkerarealer har provisoriskt hämtats från en sammanställning från 1747.⁴⁴²

Övrigt

-

---

⁴⁴² Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

Medelpad

Det förmedlade mantalet

Flertalet dittills oskattlagda prästbord upptas i jordeböcker fr.o.m. 1689 (för en del redan 1685). Sedan skattläggningar skett år 1707 upptogs samtliga av dessa jordar med särskilda skattetal i 1708 års och senare jordeböcker.⁴⁴³ Det oförmedlade mantalet har därför hämtats från 1708 års jordebok. Eftersom det var nysatt motsvarar det det förmedlade och ligger bara 3 % över de förmedlade mantalen från 1800-talets början i Carl af Forsells statistik.⁴⁴⁴ Holms mantal, som vid denna tid ingår bland Lidens, har hämtats från senare uppgifter.⁴⁴⁵ Det kamerala skattetalet mål motsvarade 1/48 mantal.

Åker och äng

Landskapets skattetal, ”målet”, var från början ett verkligt åkermått med starkt samband till utsädet.⁴⁴⁶ Som sådana mått på flera andra håll förvandlades målet med tiden till enbart ett skattetal, med tiden allt mer skiljt från den geometriska verkligheten. Antalet kamerala mål kring 1690 duger alltså inte till att beräkna de samtida åkerarealerna i Medelpad.

1690 års skattläggning för länet förhandlades med allmogen i landskapet. Diskussionerna i sammanhanget har bevarats och berörde bl.a. målet. Men resonemangen är svåra att följa. Det stora kruxet är hur ängen skulle taxeras, om den skulle räknas samman med åkern.⁴⁴⁷ Jag har inte kunnat finna om några reella uppmätningar kom till stånd.

Närmare till hands för en åkerberäkning förefaller därför normerna i 1690 års projekterade skattläggningsmetod för landskapet ligga. Den anger för Medelpad 6 tunnlands årligt utsäde av bästa jordarten för ett helt hemman. En beräkning efter 6 tunnlands besädd åker per mantal prövades så. Tyvärr erhöles också här, liksom för Gästrikland och Hälsingland, i sammanhanget orimliga ”korntal” när den beräknade åkern ställdes mot tiondet, i medeltal 7,2 för en normalskörd beräknad från det genomsnittliga tiondet under perioden 1680-1690. Inte förvånande eftersom skattläggningsmetodens åker var graderad.

Vad göra? I Medelpad börjar ett delvis annat odlingsystem, tresädet, dyka upp vid sidan av det tvåsäde som dittills rått från Östergötland och norrut. Jag har för statistiken valt att utnyttja de resultat som tiondeuppgifter ställda mot klarare uppgifter om ograderade arealer från tvåsädesområdena och norrut i Västerbottens ensädesbygder ger. Det innebär att jag räknat den besädda arealen genom att dividera landskapets normaltionde 1680-1690 med 3. Resonemanget utvecklas närmare nedan i avsnittet om Ångermanland.

I Medelpad gick det enligt 1690 års projekterade skattläggningsmetod 36 parmar hö på ett mantal.⁴⁴⁸ För höstatistiken har jag beräknat höproduktionen till 36 gånger mantalet (jämför ovan under Gästrikland).

---

⁴⁴³ Thulin 1906, s. XX.

⁴⁴⁴ af Forsell 1834.

⁴⁴⁵ Rosenberg 1882-1883.

⁴⁴⁶ Ingvar Jonsson 1971, s. 180. Kvoten mål/utsäde var 6,2 vid ensäde, 3,1 vid tvåsäde och 4,1 vid tresäde.

⁴⁴⁷ Ingvar Jonsson 1971, s. 176. Enligt förhandlingsprotokollet skulle på ett gårdemantal räknas 48 mål eller 12 tunnland åker.

⁴⁴⁸ Andra hömått förekom tydligen bland allmogen: Landskapets hö skulle enligt de i huvudtexten nämnda diskussionerna 1690 räknas i ”gillingar”, som, mätta i ladan, skulle ha en volym på 45 kubikalnar och vara så dryga att en arbetshäst kunde klara vintern på fem sådana gillingar. Kronoparmen rynde bara 27 kubikalnar. (Ingvar Jonsson 1971, s. 176.) Före 1690 skall gillingen bara ha hållit 36 kubikalnar enligt

Odlade grödor

1690 års längd över det rörliga tiondet specificerar grödorna på sädeslag. Dessas fördelning har för statistiken antagits avspegla skördens sammansättning detta år.

Odlingssystemet

Sannolikt förekom mest tvåsäde, men även tresäde tycks ha tillämpats, åtminstone längre fram på 1600-talet. Ingvar Jonsson citerar uppgifter från Borgsjö och Haverö 1650 som anger tvåsäde. På 1690-talet hade de flesta socknar i landskapet tvåsäde, några tresäde. En uppgift från Stöde 1769 talar om tresäde i socknen.⁴⁴⁹ I 1805 års jordbruksstatistik uppges de flesta socknar ha tvåsäde, bara Haverö längst i väster, gränsande till Härjedalen och södra Jämtland, och de tre socknarna Ljustorp, Hässjö och Tynderö, på gränsen mot Ångermanland, hade då tresäde, liksom vissa delar av Stöde mitt i landskapet på gränsen till Hälsingland. Jag har för 1690 räknat med tvåsäde för hela landskapet, utom för de fem nämnda socknarna med senare uppgifter om tresäde.

Avkastning

1690 års projekterade skattningsmetod anger indirekt korntal mellan sex och fyra för Hälsingland och Medelpad på bästa jorden medelmåttiga år, ”ju längre det lider mot norden, (dock) allt mindre och mindre”. Men vad detta innebär för jord av genomsnittlig kvalitet får vi inte veta.

1690 års ”tiondeskörd”

En skördeberäkning har på vanligt sätt kunnat göras för statistiken.⁴⁵⁰ Hans Forssell beräknade för 1687 den sammanlagda skörden för Medelpad och Ångermanland till 24 915, och 1690 till 34 200 tunnor.⁴⁵¹ Motsvarande beräkningar för vår statistik har gett hela 52 566 tunnor, den stora skillnaden för 1690 kanske beroende på mina tillägg för prästgårdarna och att jag tagit hänsyn till att kronan i flera socknar fick mindre än de normala två tredjedelarna av tiondet.

En normalskörd runt 1690

Tiondeavgifterna till Stockholms stora barnhus gör det möjligt att jämföra hur 1690 års ”tiondeskörd” förhöll sig till motsvarande genomsnittliga skörd 1680-1690. Detta medeltal har i statistiken fått motsvara en normalskörd kring 1690. Tiondets utveckling för Medelpad framgår av tabellen över tiondet i Västernorrlands län 1680-1690 som visades ovan. För Medelpads del var medelskördens praktiskt taget densamma som ”tiondeskörden” 1690.

Ägobeskrivningar

-

Boskapen

Som vanligt för länet har inga direkta boskapsuppgifter påträffats i det genomgångna källmaterialet för Medelpad. En mycket grov uppskattning av antalet nötkreatursenheter (Ne) kan emellertid göras på samma sätt som för länets övriga landskap. Där räknar jag

---

Westin 1944, s. 106. Som framgår under avsnittet nedan om Ångermanland gick även dessa ibland under benämningen ”parmar”.

⁴⁴⁹ Ingvar Jonsson 1971, s. 181.

⁴⁵⁰ Länsräkenskaper Västernorrlands län, verifikationer 1690, RA.

⁴⁵¹ Hans Forssell 1872 B, s. 192.

med att 1,5 ”parm” kunnat vinterfodra 1 Ne (se diskussion nedan under avsnittet om Ångermanland).

Som för övriga landskap i länet finns ett rikt material om de obesuttnas boskap:

Husfolkets boskap i Medelpad 1695

Socken	N	Hästar	Kor	Kvigor	Kalvar	Gamla får	Unga får	Gamla getter	Unga getter	Gamla svin	Unga svin
Alnö	1		1								
Attmar	9	2	16	1		4	4	3	2		
Borgsjö	3	3	6	2	3	4					
Haverö	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Holm											
Hässjö	3		3			2		10	3		
Indal	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Liden	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ljustorp	8	2	14	2		10	12	12			9
Njurunda	14		13			7	3	10	6		
Selånger	2		2				1				
Skön	2		2			1	2				
Stöde	11	2	15	1		10		23			
Sättna	1		2			1	1				
Timrå	2		2								
Torp	24	1	39	3		15	8	1	2		1
Tuna	6		6			5	1	1	4		
Tynderö	3		5				5		5		
Hela landskapet	89	10	126	9	3	59	37	60	22	0	10

Källa: Länsräkenskaper Västernorrlands län, verifikationer 1695, RA.

Städer

Invånarna i *Sundsvall*, grundad 1624, betalade 1690 15 daler 17 öre silvermynt i boskapspengar. Det motsvarade skatten för högst 124 nötkreatursenheter (Ne). Åkern har provisoriskt hämtats från en sammanställning från 1747.⁴⁵²

Övrigt

-

⁴⁵² Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

Ångermanland

Det förmedlade mantalet

Den skattlagda jordens skattetal (gärdemantal och seland) är oförändrade för Ångermanlands södra kontrakt mellan jordeböckerna 1695 och 1708, för norra kontraktet är de dock högre vid senare tillfället.⁴⁵³ Detta beror på att prästbordens skattetal först efterhand kom att införas. Sedan skattläggningar skett år 1705 och 1707 upptogs samtliga dessa jordar i 1708 års och senare jordeböcker. Vid beräkningarna har jag använt skattetalen enligt 1708 års jordebok. Landskapets skattetal, det kamerala selandet, motsvarade 1/24 mantal.⁴⁵⁴

En jämförelse med af Forsells mantalsuppgifter för landskapets socknar från början av 1800-talet ger helt obetydliga skillnader. Jordeboksmantalen från 1708 får därför representera statistikens förmedlade mantal.

Åker och äng

1690 års projekterade skattläggningsmetod angav för landskapet att 6 tunnlands årligt utsäde på bästa jorden skulle konstituera ett helt hemman. Antal tunnland sannolikt brukad åker, beräknat från metod och antal mantal, ställt mot en från genomsnittstiondet beräknad normalskörd, ger emellertid det i tiondesammanhang något höga genomsnittskorntalet 3,8. Detta kan tyda på att verklighetens antal tunnland åker per hemman ofta varit högre än metodens. Som nämnts var ju de senare graderade.

Hur skattläggningsnormen förhöll sig till verklighetens åker kan också prövas utifrån en diskussion kring samtida korntal i närområdet. För tvåsädesområdena i södra delen av länet räknade vi, utifrån mer entydiga uppmätningar av åkerytor, med korntalet 2,65. För Västerbotten, där vi också har åkeruppgifter från uppmätningar, fås korntalet 3,2 (se det tidigare avsnittet om Västerbotten). Ångermanland tillhörde ett övergångsområde mellan successivt minskande trädor från Hälsingland norrut till Västerbotten där man tillämpade ensäde. Ensädet förutsätter god gödseltillgång och mycket boskap. I tvåsädesområdet norr om Mälaren ledde odlingssystemets stora ytkrav med tiden till minskad äng och gödselbrist. I Norrland skulle man därmed, egendomligt nog, kunna räkna med något stigande korntal ju mindre del av åkern som trädades. Om man för Ångermanland beräknar den besädda åkern från normaltiondet och ett korntal ungefär mitt emellan Gästriklands och Västerbottens, 3, fås ungefär 7,6 tunnland besädd åker per mantal att jämföra med skattläggningsmetodens 6. Också här ger metoden en lägre siffra.

Flera ytterligare åkerindikerande källmaterial har bevarats för landskapet Ångermanland.⁴⁵⁵ Det för våra syften mest intressanta är de kartor som 1691 och 1705 sattes upp för mer än hälften av landskapets jordeboksgårdar. Karteringen var geografiskt

⁴⁵³ Jordeböcker, Västernorrlands län, 1695, 1708, RA.

⁴⁵⁴ Jansson 1950 under uppslagsordet "seland".

⁴⁵⁵ På 1660 och 1670-talen revades en femtedel av landskapets byar, mest i områdena kring Nätra, Resele och Ådalsliden. (*Thulin I*, s. 87. Länsräkenskaper Västernorrlands län, verifikationer 1683:II, RA. En skadad kopia av samma dokument finns bland 1679 års verifikationer.) De allra flesta revningsprotokollen är från 1672-1673. De uppger bl.a. åkerarealerna i "mål", höet i "gillingar" samt de för framtiden åsatta skattetalen beräknade i "se-" eller "säländ", en gång i tiden ett åkermått men i detta sammanhang bara ett skattetal. Vall, lägda eller linda ingick inte i revningarnas åkermål, vilket dock trädessäkeren gjorde. Vid revningarna förekom gradering där målnalet sänktes för sämre jordar. Men målet kunde fortfarande vara ett verkligt ytmått. Westin beräknadå dess yta till 0,1 ha. (Westin 1942, s. 245 f.) Ingvar Jonsson ansåg att 6 mål motsvarade ett officiellt tunnland om 14 000 kvadratalnar, vilket ger den något mindre ytan cirka 0,08 ha (Ingvar Jonsson 1971 s. 206).

väl spridd med undantag av för nedre Ådalen och kusten däromkring. Kartorna har studerats av Josef Westin som också gjort åkerberäkningar för delar av landskapet.⁴⁵⁶ Vissa problem framkommer dock i kartornas åkersummeringar: Kartorna uppstår utöver öppen åker även linda, åker som brukades till gräsväxt och öde åker. Oftast räknas alla dessa in i åkersummorna, i en del kartor sammanslogs dock lindan med inägoängen i fråga om både ängsareal och höskörd (kubikalnar och ”parmar”). Den i kartorna summerade åkern tenderar därmed att inbegripa en del sådant som för andra landsdelar inte inräknats i åkerytan efter våra eftersträlvade åkerdefinitioner. Kartorna överdriver därmed de i egentligare mening brukade åkerytorna. Att genomsnittet för kartbeskrivningarnas totalåker hamnar på cirka 18 tunnland (visserligen med stora variationer mellan 35 och 10 mellan olika socknar) verkar bekräfta dessa farhågor - siffran motsvarar vid antaget tresäde en brukad areal på 12 tunnland att jämföra med skattningsmetodens 6.⁴⁵⁷ Den stora skillnaden kan knappast enbart förklaras av att metoden åker var graderad.

Mot bakgrund av de osäkerheter som vidlåder både skattningsnormens och kartornas åkeruppgifter har jag för statistiken valt att beräkna den besådda åkerarealen på samma sätt som beskrivits för länets övriga landskap - från normaltionde och korntalet tre, det förra såsom mest geografiskt specificerat, det senare som, av grannområdenas korntal att döma, mest realistiskt.

Höuppgifter har betydelse för boskapsberäkningarna. Kartuppgifterna är som vi sett ovan delvis oklara när det gäller vad som var åker och vad som var äng. En del andra uppgifter är svårtolkade.⁴⁵⁸ Säkrast tycks även här vara att för vår statistik gå på skattningsmetoden. Den anger för Ångermanland 42 parmar hö per mantal.

---

⁴⁵⁶ Westin 1942, s. 250 f. Westin 1930.

⁴⁵⁷ Här har jag kunnat använda uppgifter från 81 kartor från riksarkivets tidigare nämnda akrtprojekt vänligt sammanställda av projektets Kristofer Jupiter. Vid denna beräkning har jag antagit att ett av kartornas seland motsvarade 1/24 mantal.

⁴⁵⁸ Det finns ytterligare några tänkbara källor för ängsproduktionen: I ett omfattande revningsmaterial, mest från början av 1670-talet, räknades Ångermanlands höproduktion i det lokala måttet ”gillingar”, vilkas storlek dock inte anges. (Länsräkenskaper Västernorrlands län, verifikationer 1683:II, RA. En skadad kopia av samma dokument finns bland 1679 års verifikationer.) I medeltal gick det där 0,65 gillingar per skattetalet seland, vilket kan omräknas till 15,6 per mantal. Antalet gillingar uppgår till bara 37 % av skattningsprojektets antal parmar, 42 hårdvalls per samma mantal. I en karta över byn Hårbössta i jämtländska Åre sägs 3 golv eller skrindor hö gå på en stockholmsparm. Kan detta vara revningens gilling? Gillings storlek har ansetts växla över tiden, vid mitten av 1600-talet 30-45 kubikalnar, eller i vikt 30-50 lispund. Kronans parm bestämdes 1688 till 27 kubikalnar. Inte ens den största kända gillingsvolymen gör metod- och revningsuppgifterna numeriskt förenliga, den skulle bara ge 26 gillingar per mantal [erhållet som $(45 \text{ aln}^3 / 27 \text{ aln}^3) * 15,6$].

De lokala hömåttan var förvirrande även för samtiden. I en ny skattningsmetod för länet 1770 uppges gillingen och parmen vara lika stora, ha volymen 45 kubikalnar och väga 50 lispund. ”Parmen” var då, av antalet att döma, av samma slag som i 1690 års metod. *Kongl. Maj:ts i nåder faststälde Skattnings=metode för Westernorrlands Län. Den II Sept. 1770.* I en förklaring 14 juni 1775 rättades detta, höväxten i landsorterna fick vid skattnings ”endast och allenast” beräknas till 27 kubikalnar på ”varje geometrisk parm”, utan avseende på vikten eller vilka i de olika lantsorterna ”brukeliga parmmått” som förekom. I förklaringen 1775 sades det lokala ”parmmåttet” gillingen, hålla 25 kubikalnar. *Förklaring öfver 1770 års faststälde Skattnings=metode för Westernorrlands Län. Den 14 Junii 1775.* Enagrius 1826. Vikten, 50 lispund, som angavs 1770 förefaller dock rimlig: parmen, eller kronoparmen, var ett volymmått på vinterhö och skulle enligt skattningsmetoden för Jönköpings län motsvara ”et godt”, d.v.s. väl tilltaget, ”winterlass”. Det senare, tydligen detsamma som det ”laggilla lasset”, och säkert ett vinterlass, väjde där, som i övriga Småland, 40 lispund enligt en sentida utredning (Hans Forssell 1884 s. 232, jämför också anmärkningarna för Jönköpings län). I en ”Underwisning”, fogad till 1747 års skattningsmetod för Gävleborgs dåvarande län, men tidigast från 1776 eftersom den räknar i iksdaler

För statistikens hö har jag valt att använda relationen parmar/mantal enligt metoden.

Odlade grödor

1690 års längd över det rörliga tiondet specificerar grödorna på sädesslag. Dessas fördelning har för statistiken antagits avspeglad skördens sammansättning detta år.

Odlingssystemet

För 1600-talet anges flera varierande system ha förekommit. Med utgångspunkt från 1606 års skattningsuppgifter uppger Josef Westin trädan till 1/3 av åkern. Med träda anses då både träda i vanlig mening och s.k. lägda. Tillfälliga förskjutningar kunde dock förekomma: efter 1601 års nästan totala missväxt uppgavs endast halva åkern, mot normalt 2/3, vara i säde det påföljande året.⁴⁵⁹ Abraham Hülphers gav 1780 en del uppgifter, troligen insamlade på 1760-talet. I brist på bättre har de där angivna odlingssystemen tagits in i vår statistik. Därmed erhöles i snitt att jorden i södra Ångermanland trädde till 67 %, i norra till 72 %. Där Hülphers inte ger något besked har präststatistikens uppgifter från början av 1800-talet anlitats.⁴⁶⁰

Avkastning

1690 års projekterade skattningsmetod anger korntal på sällan över tredje à fjärde kornet av bästa jorden medelmåttiga år. Vad detta innebär för genomsnittlig jord framgår inte.

1690 års ”tiondeskörd”

En skördeberäkning har på vanligt sätt kunnat göras för statistiken.⁴⁶¹ I Nätra behöll prästen halva tiondet, i Grundsund, Anundsjö och Nordmaling 2/3.⁴⁶² Hans Forssell beräknade för 1687 den sammanlagda skörden för Medelpad och Ångermanland till 24 915, och 1690 till 34 200 tunnor.⁴⁶³ Motsvarande beräkningar för vår statistik har för 1690 gett 52 566 tunnor, den stora skillnaden kanske beroende på mina tillägg för prästgårdarna och att jag vägt in att kronan i flera socknar fick mindre än de normala två tredjedelarna av tiondet. Som vanligt har uppräknings skett för de tiondebefriade prästgårdarna utifrån mantalet.

En normalskörd runt 1690

Tiondeavgifterna till Stockholms stora barnhus gör det möjligt att jämföra hur 1690 års ”tiondeskörd” förhöll sig till motsvarande genomsnittliga skörd 1680-1690. Detta medeltal har i statistiken fått motsvara en normalskörd kring 1690. Tiondets utveckling för Ångermanlands södra och norra kontrakt framgår av tabellen över tiondet i Västernorrlands län 1680-1690 som visades inledningsvis ovan. För landskapets södra del motsvarade medelskörderna 81,5 procent av ”tiondeskörden” 1690 och för den norra 84,8.

---

och skilling, sägs 1 ”lass” hö i skatteberäkningen för Hälsingland väga 40 lispund. Beträffande gillingen se även ovan avsnittet om Medelpad!

⁴⁵⁹ Westin 1930, s. 32; 1943, s. 97, 104.

⁴⁶⁰ Hülphers 1780; rapporten ”Sveriges 1810. Åkerbruk, boskapskötsel, skog, befolkning” (Linde & Palm 2012, opublicerad).

⁴⁶¹ Länsräkenskaper Västernorrlands län, verifikationer 1690, RA.

⁴⁶² Lars Gustaf Linde 1887, s. 297, not ***.

⁴⁶³ Hans Forssell 1872 B, s. 192.

Ägobeskrivningar

-

Boskapen

Få säkra hållpunkter föreligger för boskapsberäkningar för Västernorrlands län. Antalet nötkreatursenheter (Ne) kommer här att beräknas från hötillgången. 1690 års skattläggningsmetod för landskapet stipulerade som redan visats 42 ”parmar” hö per mantal. Men ingestans nämns i metoden vilket antal djur detta antal parmar skulle kunna föda. Josef Westin fann i 1690-talets kartmaterial från Ångermanland en del uppgifter om antalet hästar, kor, får etc. Han tolkade på grund av detaljrikiedom siffrorna som absoluta kreaturstal.⁴⁶⁴ För två områden och år 1696 ansåg han sig kunna beräkna antalet höparmar till 260 respektive 615 och antalet Ne till 208 respektive 488. Per perm innebär detta mycket nära 0,8 Ne i bägge fallen.⁴⁶⁵ Men möjligen har Westin underskattat ängen, som i kartorna till vissa delar tycks inräknad i åkern. Westins Ne per parm hamnar ändå nära den relation Gerd Enequist fann för Nedre Luledalen i grannlandskapet Västerbotten – 0,67.⁴⁶⁶ I Enequist siffra ingår, liksom i Westins, får getter och svin.⁴⁶⁷ Jag har föredragit siffran 0,67 framför Westins något osäkrare siffra.⁴⁶⁸

Om boskapens fördelning på djurslag har Westin bara lämnat följande numeriska uppgifter: Av Utbygdens 208 och Edendalarnas 488 Ne 1696 var 150 respektive 343 kor. Men han nämner också att kartorna upptar får, getter och svin.⁴⁶⁹

Husfolkets boskap i Ångermanland 1695

	N	Kor	Får	Getter
Arnäs	5	6	7	10
Nordmaling	23	15	22	59
Nätra		3		4
Sidensjö	7	16	3	10
Södra fögderiet	?	36		4
Hela landskapet		72	32	87

Anmärkning: N = antalet nominati

Källa: Länsräkenskaper Västernorrlands län, verifikationer 1695, RA.

⁴⁶⁴ Westin 1930, s. 30, not 2.

⁴⁶⁵ Westin 1930, s. 41.

⁴⁶⁶ Enequist 1937 s. 130. För 13 byar varierade kvoten mellan 1 och 3,4 med medeltalet 1,5 och medianen 1,8. Här ingår även småkreaturen. Hon citerar en skattläggningsmetod för Västerbotten 1773 som uppger att parmen där rymde 27 kubikalnar hö och jämfördes med ett vinterlass om 48 lipund. (s. 445).

⁴⁶⁷ För Westins del framgår detta på ss. 41 och 61 not 4.

⁴⁶⁸ För detta val talar också den precisering av skattläggningsmetodernas hönorm som gjordes 1770 i samband i en ny skattläggningsmetod: Ett hemman (= ett mantal) med 42 parmar à 27 kvadratalnar (den 1688 fastslagna kronoparmen) skulle, med tillhjälp av halm och löv, kunna föda 3-4 hästar, 24-20-16 kor utom ungboskap, får och getter, ”allt som årgångarna medgifwa”. Det innebär att de 42 parmarna skulle kunna föda cirka 20-30, eller i medeltal 25,25 Ne, av enbart storboskap. Med ett tioprocentigt tillägg för småboskap (se Västerbottensavsnittet) blir medeltalet 27,78 Ne per mantal. Per Ne skulle detta innebära 1,51 parmar.

⁴⁶⁹ Westin 1930, ss. 41, 59, not 5. För en gård anger Westin 1697 3 hästar, 11 kor, 8 får och 5 svin (s. 61, not 4).

Städer

Kring 1690 fanns bara en stad i landskapet, *Härnösand*, grundad 1585; *Örnsköldsvik* kom att grundas först 1894. I statistiken redovisas Härnösand tillsammans med sin landsförsamling, även kallad Härnö socken. 1690 betalade staden 18:21 daler silvermynt i boskapspengar, vilket motsvarar maximalt 149 Ne. Provisoriskt har stadens åker fått appoximeras genom en uppgift från 1747.⁴⁷⁰

Övrigt

-

---

⁴⁷⁰ Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

Jämtland

Förmedlat mantal

Jämtlands gamla huvudmantal, även kallat jordeboksrökar, motsvarade storleksmässigt inte mantalen i övriga Sverige vid landskapets införlivande. För att underlätta debiteringen av tillfälliga utskylder och bevillningar och därvid få överensstämmelse med övriga riket infördes i Jämtland, liksom i övriga södra Norrlands landskap, en beräkningsschablon där 6 tunnors utsäde fick motsvara ett gårdemantal. 1645 hade delar av allmogen i Jämtland begärt att få betala delar av sin skatt utifrån sitt utsäde. 1646 hade så utsädet beräknats för Jämtlands alla hemman. Detta utsäde var emellertid i slutet av 1600-talet inte längre ett verkligt utsäde utan ett stelnat kameralt skattetal.⁴⁷¹ Prästgårdarna och deras jordar i Jämtland finns normalt intagna i jordeböckerna 1685-1717, men som oskattlagda.⁴⁷² Först 1718 och därefter ingår de med sina skattetal i dessa böcker efter verkställda lantmäteriavmätningar. Jag har därför som statistikens förmedlade mantal tagit jordeboksutsädet (skattetunnländen) i 1718 års jordebok dividerat med 6.

Åker och äng

En blick i jordeböckerna för Jämtland runt 1690 avslöjar snabbt att de upptar ”utsädet” i tunnland. Här tror man sig lätt kunna komma åt landskapets åker. Men tyvärr är det i princip en repetition av motsvarande uppgifter i den 1646 färdigställda nya svenska jordeboken. Uppgifterna byggde ursprungligen på böndernas egna uppgifter om sitt utsäde och sin skatt. Utsädet fungerade som grundläggande jordatal och var ett ytmått på 13 824 kvadratalnar och motsvarade därmed nära tunnlandet i gamla Sverige, som fr.o.m. 1634 var 14 000 kvadratalnar. Från hela ytan hade vid införandet i jordeböckerna trädan avdragits.⁴⁷³ Dessa jordeboksutsäden motsvarar alltså knappast de reella åkerarealerna kring 1690.

1690 års föreslagna skattläggningsmetod för landskapet förordnade att 6 tunnors årligt utsäde på bästa jorden och 42 parmar hö skulle konstituera ett hemman om ett helt mantal.

Ytterligare ett källmaterial har studerats - kartor från sekelskiftet 1700 i lantmäteristyrelsens arkiv.⁴⁷⁴ Kartor har fördelen att de förutsätter noggranna uppmätningar av lantmätare. För Jämtlands del har 62 kartor från perioden 1693-1717 använts. Kartorna täcker närmare en tiondel av landskapets jordatal (skattetunlandet). De var dels uppgjorda i samband med dragonindelningen, dels tydligen för skattläggningar och jämkning av skatten.⁴⁷⁵ En sammanställning av uppgifterna har i följande tabell gjorts per tingslag, detta för att få fram säkrare medeltal än som skulle fås per socken, med ibland relativt få kartor. För vissa socknar är kartorna få.

---

⁴⁷¹ *Thulin II*, s 126 ff.

⁴⁷² *Thulin 1909*, s. XV.

⁴⁷³ *Thulin II*, s. 126 ff.

⁴⁷⁴ Jämför det tidigare nämnda kartprojektet vid riksarkivet, ett projekt som berör även dessa kartor.

⁴⁷⁵ Resursuppgifterna från ett stort antal samtida uppmätningar av landskapets prästgårdar föreligger i trycket (*Thulin 1909*).

Total åkeryta i geometriska tunnland per skattetunnland i Jämtland cirka 1700

Tingslag	Antal kartor	Antal karterade skattetunnland	Medelvärde uppmätta tunnland åker	Medelvärdets standardavvikelse (SE)	SE i % av medelvärdet	Medianvärde
Berg	1	9,3	1,7			
Brunflo	5	44,2	1,4	0,2	13,8	1,1
Hammerdal	9	25,7	2,0	0,3	12,8	1,8
Lit	4	63,5	1,4	0,2	15,1	1,4
Oviken	5	26,6	1,8	0,1	8,1	1,9
Offerdal	7	40,5	2,2	1,0	45,2	1,6
Ragunda	6	36,5	2,1	0,2	8,9	2,0
Sunne	10	84,8	2,0	0,4	18,0	1,7
Hallen	9	83,0	1,6	0,1	8,2	1,5
Rödön	1	15,0	2,0			
Revsund	2	4,0	1,3	1,3	100,0	1,3
Undersåker	3	13,7	1,9	0,5	26,9	1,4
Jämtland totalt	62	446,8	1,8	0,4	25,7	1,6

Anmärkning: I beräkningarna ingår åker på eventuella utjordar, ”fäbodar till sommarbruk”, avradsland och bölen även när de inte ingår i jordatalet utan har sin skatt beräknad separat.

Källor: Kartor över Jämtland, se www.historiskakartor.lantmateriet.se Lantmäteriet (2011-12-02).

Som framgår av tabellen fås ganska stora procentuella standardavvikelser i flera av skattningarna. För Bergs och Rödöns tingslag fanns bara en karta för vardera, för Revsund två. För Offerdal och Undersåker erhöles särskilt stora osäkerhetsmarginaler. Om man mot bakgrund av dessa osäkerheter väljer att gå på medianer istället för medelvärden (för Berg, Rödön och Revsund väljs grannTINGSLAGEN med de säkraste siffrorna). Jämtlands *totalåker* skulle därmed uppgå till i genomsnitt 9,54 tunnland per mantal och för hela landskapet till cirka 7 200 tunnland.⁴⁷⁶

Hur stor var då den besådda delen av åkern? Som framgår nedan är detta särskilt svårt att avgöra eftersom odlingssystemen i landskapet varierade kraftigt. Dessutom tycks de ha varit i förändring under slutet av 1600- och början av 1700-talen. Om tvåsåde rått runt 1690 skulle den besådda arealen motsvara cirka 3 600 tunnland, om tresåde var det typiska cirka 4 800. Ensåde tycks ha förekommit men varit ovanligt. Ställda mot ett normaltionde skulle de tre alternativen ge tiondekrontal på cirka 6,8; 5,1 och 3,4. De två första är höga i tiondesammanhang. Som framgår nedan har statistikens odlingssystem för Jämtland hämtats från Martin Lindes arbete för tiden kring 1750. Mot bakgrund av oklarheterna kring omfattningen av två- och tresädet har jag för de områden som 1750 redovisats som tvåsädesområden valt att schablonmässigt räkna med medeltalet besädd åker enligt två- och tresåde, d.v.s att 58,5 % av totalåkern teoretiskt besåts. Från detta har, som vanligt, dragits 10 % för impediment. Det från normaltiondet beräknade korntalet blir därmed 3,4.

⁴⁷⁶ Den här använda typen av kartor redovisar åkrarnas totala arealer med avdrag för impedimenten. Kardell 2007, s. 98.

Kartorna ger också uppgifter om ängen. Resultaten visas i följande tabell:

Ängen i lass eller parmar per skattetunland i Jämtland cirka 1690

Tingslag	Antal kartor	Antal karterade skattetunland	Medeltal lass/parmar per skattetunland	Medelvärdeets standardavvikelse (SE)	SE i % av medelvärdet	Medianvärde
Berg	1	9,3	4,6	-	-	-
Brunflo	5	44,2	3,6	0,8	22,5	3,3
Hammerdal	9	25,7	19,9	4,8	24,1	26,7
Lit	4	63,5	2,7	1,3	48,3	2,6
Oviken	5	26,6	5,9	1,0	16,3	5,8
Offerdal	7	40,5	6,5	1,3	19,5	5,8
Ragunda	6	36,5	5,9	1,4	23,7	5,0
Sunne	10	84,8	3,6	0,7	18,6	3,5
Hallen	9	83,0	2,7	0,5	17,8	2,2
Rödön	1	15,0	3,4	-	-	-
Revsund	2	4,0	4,8	1,6	33,3	4,8
Undersåker	3	13,7	3,3	0,3	8,5	3,0
Jämtland totalt	62	446,8	5,6	1,4	23,7	6,3
Jämtland utom Hammerdal	53	421,1	4,3	1,0	20,5	4,0

Anmärkning: I beräkningarna ingår även hö från utjordar, ”fäbodas till sommarbruk”, avradsland, bölen, skogsängar, lindhö, lägdeslätter, myrslott, hästhö, starr, ”närbys” hö o.s.v. även när de inte ingår i jordatalet utan har sin skatt beräknad separat.

Källa: Kartor över Jämtland, se www.historiskakartor.lantmateriet.se (2011-12-02).

Siffrorna i tabellen visar stora skillnader i medelvärdena och osäkerhetsmarginaler. För Hammerdal fås förklaringen vid en närmare granskning av kartorna. För detta tingslag räknar lantmätaren i ospecificerade ”lass”. På en av kartorna, över en utäng under Svedje, förklaras det stora antalet lass med att man på grund av ”dåligt före” tar ”20 små vinterlass, så små att 4 lass går på parmen”. Även på en annan slätter räknas lasset för 1/4 parm.⁴⁷⁷ För övriga områden räknas i kartorna med parmar, men variationerna inom varje område är stora. Här ger knappast heller medianerna någon tröst. Dessutom framgår att parmarna kan bestå av många olika hökvalitéer: inägoängshö, hö från lindorna, lägdehö, hästhö, starrhö m fl. Nedan kommer antalet nötkreatursenheter (Ne) att uppskattas för landskapet. Därvid har kartornas höuppgifter lämnats därhän p.g.a. de många oklarheterna. Hur antalet höparmar uppskattats för statistiken redovisas nedan under avsnittet om boskapen.

⁴⁷⁷ Ytterligare lokala hömått framgår av en karta över byn Hårbössta i Åre där 3 golv eller skrindor sägs gå på en stockholmsparm.

Odlade grödor

1690 års tiondelängd specificerar grödorna på sädesslag. Dessas fördelning har för statistiken antagits avspegla skördens sammansättning detta år.

Odlingssystem

Jordeböckerna 1645 utgår från att landskapet tillämpade tvåsåde. De anger utsädet (i tunnland) ”förutan den hallfpart, som ligger lagd i träde”.⁴⁷⁸ Hans Antonsson visar att både en-, två och tresåde förekom under 1700-talet och antyder en utveckling över tid mot allt mer tresåde.⁴⁷⁹

Flera olika odlingssystem framgår också av noteringar i de ovan nämnda kartorna. I Ältnäs i Bergs socken växlade odlingssystemet mellan olika år: ibland tillämpades tre-, ibland tvåsåde. Lantmätarna fann tresåde efterblivet. För Fyrås i Hammerdals socken skrev lantmätaren att det borde sås tvåsåde men ”i mangel af ringa begrep” trädde bara en tredjedel. I byn Side i Oviken socken förekom både två- och tresåde. Där skrev lantmätaren att ene åbon tillämpar tresåde (1/3 träde, 1/3 såddees på öppet träde, 1/3 på ”halma”). Andre åbon, en löjtnant, beröms däremot för att nu ha börjat tvåsåde på sin del.

Vad som i praktiken var ett trädbruk för ängen kunde också förekomma: I Hovermo, Myssjö socken, bärgades ängarna vartannat år. Ett liknande exempel finns från Ströms socken, Hillsand, där det om en myr sägs att den ”trädes ... årligen till hälften”. För ett avradsland i Hackås, skattlagt till 12 öre silvermynt, sägs att det vid gödsling ger 2 lass vallhö. Nya och gamla lägder omtalas ibland. Dessa förs under ängsredovisningen och räknas ej till den ”rena åkern”. Gamla åkrar användes till slått (Stamnäs, Sundsjö socken).

Jordebokens påstående om allmänt tvåsåde 1645 var av allt att döma en kameral förenkling. Jag har för statistiken istället räknat med den mer differentierad bild som Martin Linde ger för landskapet för tiden runt 1750.⁴⁸⁰

Avkastning

I åtskilliga av de genomgångna kartorna ges korntalsuppgifter som skall avse normala år. De sammanställs i följande tabell:

Korntal i Jämtland cirka 1690

Socken	Korntal
Alsen	5; 5; 5
Berg	5;
Fors	5,5
Frösön	7-8; 4,5; 4
Lit	6
Myssjö	4,5
Offerdal	5
Oviken	4;5; 5
Sunne	6

Källor: Kartor över Jämtland, se www.historiskakartor.lantmateriet.se (2011-12-02).

⁴⁷⁸ Thulin I, s.128.

⁴⁷⁹ Antonsson 1993 s. 23 ff.

⁴⁸⁰ Martin Linde 2011.

Om dessa korntal var typiska går inte att säga. De kontrasterar ganska kraftigt mot de som 1690 års projekterade skattläggningsmetod anger - sällan över tredje à fjärde kornet medelmåttiga år och det på bästa jorden.

I flera av de jämtländska källorna framhävs frostnupenheten i landskapet, en viktig komponent i odlingsrisken.

1690 års ”tiondeskörd”

En skördeberäkning har på vanligt sätt kunnat göras för statistiken.⁴⁸¹ I tre socknar i Jämtland - Fors Hällesjö och Håsjö - behöll efter införlivande med Sverige prästen 2/3 av tiondet, i övriga socknar hälften.⁴⁸²

En normalskörd runt 1690

Tiondeavgifterna till Stockholms stora barnhus gör det möjligt att jämföra hur 1690 års ”tiondeskörd” i Jämtland förhöll sig till motsvarande genomsnittliga skörd 1680-1690. Detta medeltal har i statistiken fått motsvara en normalskörd kring 1690. Tiondets utveckling för landskapet framgår av tabellen över Västernorrlands tionde 1680-1690 som visades ovan under avsnittet om Gästrikland. För Jämtlands del motsvarade medelskörden för södra fögderiet 84,8 procent av ”tiondeskörden” 1690.

Ägobeskrivningar

-

Boskapen

De enda kvantitativa boskapsuppgifter jag träffat på från tiden är från en del av de nämnda kartorna, som uppger antal nöt och hästar, d.v.s. storboskapen, som kan födas i byarna.⁴⁸³ Jag har här undersökt nio uppgifter från Hallens, Ovikens och Sunne tingslag. Uppgifterna återges i följande tabell:

Boskap, hö och jordatal i Jämtland cirka 1690

Karta	Parmar	Skattetunnland	Nöt	Hästar	Ne	Ne per parm	Ne per skatte-tunnland
1	47,5	9,00	27	3	31,5	0,66	3,50
2	9,6	4,33	6		6,5	0,68	1,50
3	20,8	2,00	7	1	8,5	0,41	4,25
4	13,9	2,33	9	1	10,5	0,76	4,51
5	30,3	6,50	21	3	25,5	0,84	3,92
6	60,0	2,13	7	2	10,0	0,17	4,69
7	80,0	15,00	47	9	60,5	0,76	4,03
8	33,0	8,00	22	4	28,0	0,85	3,50
9	11,5	4,00	12	2	15,0	1,30	3,75
Summor/medeltal	306,6	53,29	158	25	196	0,64	3,68

Källa: Kartor över Jämtland, se www.historiskakartor.lantmateriet.se (2011-12-02).

⁴⁸¹ Länsräkenskaper Västernorrlands län, verifikationer 1690, RA.

⁴⁸² Lars Gustaf Linde 1887, s. 297, not ***.

⁴⁸³ Tyvärr har jag inte lyckats finna några räkenskaper över prästernas gamla smörtionde som var beräknat per ko. Detta tionde kan ha upphört i sin gamla form redan under första delen av 1600-talet.

Ett vägt medeltal av nötkreatursenheter (Ne) hamnar per skattetunland på 3,68 och per parm på 0,64. Det sista innebär omvänt 1,56 parm per Ne. Finns det något samband mellan antal parmar eller jordatalen å ena sidan, och antal djur å den andra? För att underlätta kalkylen har de olika djurslagen räknats om till nötkreatursenheter. För både parmar och skattetunland fanns starka samband (r_{xy} 0,757 respektive + 0,971) med dessa. Särskilt sambandet storboskap och jordatal visar att boskapsskötseln spelade stor roll vid bedömningen av gårdarnas skattekraft. Samtidigt pekar sambandet på djurens betydelse för åkern via gödslingen. Att uppgifterna är så pass geografiskt spridda i landskapet och sambandet så pass starkt gör att jag vågar utnyttja sambandet för en grov uppskattning av boskapsinnehavet.

Eftersom kartornas hömått, som visats, inte tycks helt homogena, vilket också antyds av korrelationsberäkningarna, har för statistiken den första kvoten mot skattetunlandet föredragits. Antalet parmar i landskapets olika socknar framgår för övrigt inte av genomgången källmaterial. Däremot kan skattetunlanden lätt tas fram via jordeboken. Dessa kan omräknas till mantal enligt de kamerala normerna för området (6 = 1 mantal) och kompletteras för prästgårdarna. Det ger 4,08 Ne per skattetunland eller 24,46 Ne per mantal och 1,42 parm per Ne efter ett tillägg för småboskapen utifrån antagandet att denna utgjort ungefär 10 % av antalet Ne. Likheten är slående med beräkningarna för grannlandskapen Ångermanland och Västerbotten – se ovan. Det är särskilt intressant för tolkningen av metodernas parmar att de nyss beräknade 24,46 nötkreatursenheter ställda mot skattläggningsmetodens antal parmar per mantal, 42, ger 1,72 parmar per Ne. Med tanke på att kartundersökningen bygger på så få kartor styrker det ändå att den ungefärliga nivån på metodernas parmar ligger någonstans kring 1,5 per Ne.

Den sista tabellens antal Ne per skattetunland, kompletterade för småboskapen, har fått bilda utgångspunkten för föreliggande statistik. Detta torde vara så nära det nu går att komma den jämtländska boskapsskötseln den aktuella tiden. Från det därvid framräknade antalet Ne har så höproduktionen, i parmar räknad, skattats genom multiplikation med den nyss nämnda multiplikatorn 1,5.

Liksom för övriga Västernorrland blir ”de sista de första” när det gäller boskapshållet. I följande tabell redovisas dess boskap i landskapet 1690:

De obesuttnas boskap i Jämtland 1692

Hästar	1
Son	12
Fålar	3
Oxar	2
Kor	176
Kvigor	26
Kalvar	15
Gamla får	144
Unga får	36
Gamla getter	178
Unga getter	42
Unga svin	2

Källa: Länsräkenskaper Västernorrlands län, verifikationer 1692:2, RA.

Städer

Jämtland saknade denna tid städer.

Övrigt

Såtätheten är svår att komma åt, normalt i landet har för statistiken antagits att en tunna råg eller korn såddes på tunlandet. Tåtsådd förekom i bl.a. Halland. Men även i Jämtland förekom tydligen variationer: I kartan för Vällviken, Sunne socken, sägs att man sådde tätare än på andra håll.

Liksom för en del andra delar av landet skymtar ibland att åker kunde läggas igen, t.ex. för en gård i Hålland eller Romo där åkern ej längre ansågs värd att hålla öppen.

Härjedalen

Det förmedlade mantalet

Jordeböckerna kring 1690 upptar antalet ”trö”, ett gammalt utsädesmått, som skattetal. I samband med en skatt 1655 omräknades detta till gärdemantal så att det gick 36 trög på ett mantal.⁴⁸⁴ För Härjedalen infördes Svegs, Hedes och Lillherrdals prästbord med skattetal först i 1748 års jordebok.⁴⁸⁵ Antalet mantal har därför hämtats från Martin Lindes arbete och tiden cirka 1750 (1690-talets antal var obetydligt mindre).⁴⁸⁶

Åker och äng

1690 års projekterade skattningsmetod räknade med sex tunnlands årligt utsäde och 42 parmar hö för ett helt hemman i landskapet. Jag har mot bakgrund av erfarenheterna från bl.a. Medelpad valt att beräkna den besådda åkern från tiondet genom att dela normaltiondet med ett antaget ”tiondekorntal” på tre (se bl.a. Medelpads motsvarande beräkningar).

Odlade grödor

1690 års tiondelängd specificerar grödorna på sädesslag. Dessas fördelning har för statistiken antagits avspegla skördens sammansättning detta år.

Odlingssystemet

Härjedalen tillämpade ensäde.⁴⁸⁷

Avkastning

1690 års projekterade skattningsmetod anger korntal på sällan över tredje à fjärde kornet av bästa jorden medelmåttiga år.

1690 års ”tioneskörd”

En skördeberäkning har på vanligt sätt kunnat göras för statistiken.⁴⁸⁸

En normalskörd runt 1690

Tiondeavgifterna till Stockholms stora barnhus gör det möjligt att jämföra hur 1690 års ”tioneskörd” i Härjedalen förhåller sig till motsvarande genomsnittliga skörd 1680-1690. Detta medeltal har i statistiken fått motsvara en normalskörd kring 1690. Tiondets utveckling för landskapet framgår av tabellen över tiondet i Västernorrlands län 1680-1690 som visades ovan under avsnittet om Gästrikland. För Härjedalens del motsvarade medelskördens för södra fögderiet 138,6 procent av ”tioneskördens” 1690.

Boskapen

Att beräkna boskapen för Härjedalen är lika svårt som för Jämtland. Jag har valt att räkna samma antal nötkreatursenheter (Ne) per mantal som för sist nämnda landskap: 24,46. Höbolet har beräknats analogt med 1,5 parmar per Ne.

---

⁴⁸⁴ Thulin II, s. 8.

⁴⁸⁵ Thulin 1909, ss. 331, 353, 368.

⁴⁸⁶ Martin Linde 2011.

⁴⁸⁷ Bromé 1945, s. 36 f.

⁴⁸⁸ Länsräkenskaper Västernorrlands län, verifikationer 1690, RA.

Husfolkets boskap i Härjedalen 1692

Socken	N	Kor	Kvigor	Kalvar	G. får	U. får	G. getter	U. getter
Hede	?	3	2	1	3	5	6	4
Lillhärdal	?	3					1	
Ljusnedal								
Sveg	?	2			3	3	6	3
Tännäs								
Vemdalen	1	3	2	1	3	5	3	4
Älvros								
Landskapet	?	11	4	2	9	13	16	11

Anmärkning: N = antalet redovisade hushåll.

Källa: Länsräkenskaper Västernorrlands län, verifikationer 1692:2, RA.

Ägobeskrivningar

-

Städer

Härjedalen saknade städer.

Övrigt

Ljusnedals kopparbruk anlades 1686 samtidigt som kapellförsamlingen med samma namn bildades.

Älvsborgs län

1635-1650 ingick länet i Västergötlands guvernement. T.o.m. 1679 hörde Askims, Sävedals och Östra Hisings härader till länet, därefter överfördes de till Göteborgs och Bohus län. Till sistnämnda län hörde 1680, tillfälligtvis, också Vättle och halva Väne härad (Vassända, Naglum och Väne-Ryrs socknar) samt Dalsland. Sistnämnda landskap hade 1639-1653 tillhört Värmlands län).

I länet fanns före 1680 flera grev- och friherrskap: En del gårdar i länet lydde under *Visingsborgs grevskap*. 1654 lydde gårdar om sammanlagt 212 7/8 mantal spridda över socknar i Mark och Kinds härader under *Bogesunds grevskap*. I samma härader och Ås hade samtidigt också friherrskapet *Öresten och Kronobäck* 59,5 mantal. Ofta träffar man i samband med Dalsland på begreppet "*grevskapet Dal*". Under andra halvan av 1600-talet fanns dock bara ett friherrskap, inrättat 1654. Friherrskapet kallades först Elfkarleby, sedermera Dalaborg. Det första namnet kom sig av friherrens förläning, 1 mantal, i Älvkarleby socken i Uppland. Under detta låg från början inalles 136 5/8 mantal i Vedbo och Tössbo härader, men innehavet minskades efterhand så att det vid indragningen 1681 endast bestod av 38 1/2 mantal i Tössbo härad.⁴⁸⁹

Det förmedlade mantalet

Både länsstyrelsens och kammarkollegiets räkenskaper för länet är till största delen förstörda genom bränder för nästan hela 1680- och 1690-talen. De förmedlade mantalen för alla länets härader har därför, utom för Kind och Redväg, hämtats från 1699 års tiondelängd.⁴⁹⁰ Inga summeringar förekommer där varför mantalen för statistiken fått sammanräknas gård för gård. Mantalsföringen har inte varit konsekvent beträffande prästgårdarna och komplettering för dessas mantal där de saknats därför gjorts efter Westerling. Tillägg har också gjorts för en del äldre säterier som saknar mantalsangivelser i den nämnda tiondelängden (se bilaga 1). För Redvägs och Kinds härader, där 1699 års längd saknar mantalsuppgifter, har af Forsells sena siffror utnyttjats.⁴⁹¹

Åker och äng

Västgöta kavalleri- och Västgöta-Dals infanteriregementen indelningar har efterlämnat ett omfattande källmaterial från mitten av 1690-talet, med uppgifter om åker, äng och andra resurser. Även för Älvsborgs infanteriregemente gjordes indelning, men det genomgångna materialet därifrån saknar uppgifter om åker etc.⁴⁹² Totalt har drygt 670 sådana uppgifter, omfattande 430, eller cirka en tiondel, av länets totala mantal, använts för åker- och ängsstatistiken.

---

⁴⁸⁹ Jag tackar Adam von Schéele för klargöranden kring friherrskapet i Dalsland.

⁴⁹⁰ Länsräkenskaper Älvsborgs län, verifikationer 1699, RA.

⁴⁹¹ af Forsell 1834.

⁴⁹² Indelningsverk för Västgöta kavalleri 1695, Skaraborgs landskontor, GVIIbb:6, GLA (dublett i RA, Kammarkollegiet vol. 495, 496); Indelningsverk Västgöta-Dals infanteriregemente, Skaraborgs landskontors arkiv, GVII be:3, GLA. Handlingen är från 1725 men avser ett indelningsverk fastställt 1694. Militiesskattläggningar kan också återfinnas i olika häradsarkiv, t.ex. häradsarkivens i Mark arkiv, GLA. För Dalsland har sådana uppgifterna kunnat hämtas från Häradsarkivens i Dalsland fögderi, Militiesskattläggningar 1692-94 (volym 18), GLA. Jämför också Kammerkollegiet, 2:a provinskontoret, volym 417, RA.

Som vanligt är ängslassen svåra att tolka. I skattdokumentationsmetoden för länet 1690 räknas med ”stackar” varav det gick 2,86 på en ”parm”. Men vilka slags höenheter avses egentligen för de 430 mantalen? För 141 mantal finns uppgifter om både ”parmar” och boskap. I följande tabell har boskapen omräknad till nötkretursenheter (Ne) ställt mot antalet parmar för dessa mantal. Därmed belyses den bedömda foderpotentialen i höuppgifterna. Vi ser då att ”parmarna” i detta material ansågs i genomsnitt kunna föda 0,8 Ne, eller omvänt, det gick 1,3 Ne per parm.

Höfoder och boskap för jordeboksgårdar i Älvsborgs län cirka 1690 per härad

Härad	N	Ne per parm	Parm per Ne
Ale	15	1,2	0,8
Bjärke	2	2,8	0,4
Bollebygd	12	1,2	0,8
Flundre	11	1,3	0,8
Gäsene	25	1,1	0,9
Kind	25	1,4	0,7
Kulling	25	1,2	0,9
Mark	30	1,0	1,0
Redväg	17	1,4	0,7
Veden	18	1,4	0,7
Väne	5	1,3	0,8
Vättle	19	1,5	0,7
Äs	24	1,2	0,8
Antal/Medeltal	228	1,3	0,8

Anmärkning: N = antalet jordeboksgårdar. Ne = nötkretursenheter. Vid beräkningen av dessa har ”större och mindre nöt” räknats som 0,75 Ne, kalvar som 0,25 och ”får och getter” som 0,09 Ne.

Källa: Kammarkollegiet, 2: provinskontoret, volym 417, RA.

Höuppgifterna från Älvsborgs län är något oklara och delvis motstridiga. För höstatistiken har alla höuppgifter för de 430 mantalen satts under statistikens ”lass” och en alltför äventyrlig omräkning till parmar därmed undvikits.

Odlade grödor

De stora arkivförlusterna i länsräkenskaperna för Älvsborgs län gör sig också här gällande. Från tiden före den sannolika tiden för den fasta tiondesättningen (jämför nedan) finns på sädesslag specificerade tiondelängder först från 1680.⁴⁹³ För många socknar är tiondet i tiondesummeringarna från detta år omräknat i ”ren säd” varför man måste undersöka själva gårdsuppgifterna i längderna 1690 för att kunna avläsa odlingsinriktningen. Även häradsskrivarens i Dalsland arkiv, som annars ofta fyller det källmässiga tomrummet för länet på under 1680- och 1690-talen, uppger endast tiondet reducerat till ren säd.⁴⁹⁴ På sädesslag specificerade tiondelängder med provtrökningsuppgifter från 1680 för Dalsland har dock bevarats i räkenskaperna för Göteborgs och Bohus län, vilket län landskapet tillfälligtvis tillhörde 1680. Det gäller också tiondeuppgifter för de Älvsborgshärader som då förts till samma län.⁴⁹⁵ I övriga

⁴⁹³ Länsräkenskaper Älvsborgs län, verifikationer 1680, RA.

⁴⁹⁴ Häradsskrivarens i Dalsland fögderi, Militiaskattdokumentation 1692-94 (volym 18), GLA.

⁴⁹⁵ Länsräkenskaper, Göteborgs och Bohus län, verifikationer 1680 respektive 1690, RA.

fall, Ale, Bollebygds, Vättle och, delvis, Kullings härader, har specificerade tiondeuppgifter påträffats först från så lång tillbaks som 1670. De var inte summerade utan måste summeras ”för hand”.⁴⁹⁶ I några enstaka fall har fördelningen från det fasta tiondet använts för statistiken.⁴⁹⁷

En vanlig fråga när tiondet anges i ”ren säd” eller t.o.m. i råg och korn men utan uppgift om havre är om denna överhuvudtaget odlats, odlats, men varit tiondebefriad, eller räknats om till ren säd och därmed döljs i tiondesummorna. I de genomgångna längderna från 1670 finns kolumner för blandsäd och havre. De är oftast ifyllda, men kvantiteterna är ytterst obetydliga. För Älvsborgs län redovisas i ett par fall – för Bollebygd och Mark - tiondet 1680 i form av röklängder med summeringar i ren säd. Röklängderna har rubriker för havre, i förra fallet är de oifyllda, i senare fallet ifyllda. Detta, liksom att många socknar även i tiondesummorna upptar havre, talar för att havren ansågs tiondepliktig i länet och togs upp i redovisningen där den odlades. Vid den fasta tiondesättningen redovisas, med en handfull undantag, enbart råg och korn eller ren säd. Havren har här sannolikt omräknats till ren säd. Sammantaget fås intrycket att havreodlingen faktiskt ännu var obetydlig på många håll i länet den aktuella tiden.

Odlingsystem

De genomgångna uppgifterna visar på ensäde i hela länet utom delar av Dalsland. I sistnämnda landskap förekom varierande grad av trädesbruk enligt följande tabell:

Andel besådd åker av total åker i Dalsland under slutet av 1600-talet (%)

Socken	Besådd andel av åkern
Grinstad	50
Bolstad	58
Erikstad	61
Ör	63
Gällstad	63
Järn	67
Gunnarsnäs	67
Tydje	70
Ånimskog	72
Tösse	74
Järn	75
Frändefors	78
Holm	80
Järbo	80
Rölanda	92
Ryr	92
Laxarby	94
Ed	96

⁴⁹⁶ Länsräkenskaper, Älvsborgs län, verifikationer 1670, RA.

⁴⁹⁷ Detta varierade efter socken och några stickprovjämförelser med fördelningen i 1670

Källa: Uppgifterna har hämtats från Häradsskrivarens i Dalsland fögderi, Militieskattläggningar 1692-94 (volym 18), GLA.

En mycket god överensstämmelse förekommer allmänt med tabellverkets uppgifter från början av 1800-talet.

Avkastning

Skattläggningsmetoden 1690 beskriver Älvsborgsjordbrukets ”merendels warande skrinhet” och stor ”åtskillighet” mellan olika områden. Utsädet kan ofta inte ge över andra eller tredje kornet. Höavkastningen sägs ha sjunkit under de senaste 10-20 åren på grund av att outrotlig ljung och mossa tagit överhanden i sådan omfattning att den medelmåttiga höskörden sjunkit till hälften eller en tredjedel.⁴⁹⁸

1690 års ”tiondeskörd”

”Rörligt tionde” är ett begrepp som måste tas med stor reservation när det gäller Älvsborgs län under andra halva av 1600-talet. Delar av länet var, som visats, tidvis grevskap, periodvis befriade från tionde till kronan (t.ex. Öresten 1665). Grevskapen var dessutom tidiga att införa fast tionde.⁴⁹⁹ Bönder i Mark som lydde under det avlägsna Visingsborgs grevskap fick fast tionde 1647. Det innebar att vissa bönder i häradet hade fast samtidigt som andra hade rörligt.⁵⁰⁰ Även friherrskapen var speciella vad gäller tiondeuppbörden.⁵⁰¹ Ett exempel på ett annat slags flexibilitet med uttagsnormerna visade sig i Närunga socken, Kullings härad, där det i tiondelängd 1670 talas om att tiondet detta år efter överenskommelse satts lika med det 1669, på grund av att man genom missväxten tvingats meja säden och inte kunnat sätta upp den för travräkning.⁵⁰²

Som framgår nedan hade länet av allt att döma fast tionde vid vår eftersträvade mätpunkt år 1690 (Askims, Sävedals och Östra Hisings härad som fr.o.m. 1680 kom att tillhöra Göteborgs och Bohus län fortsatte dock där med rörligt tills fast tiondesättning 1694 infördes också där).

Detta innebär sammantaget att en ”tiondekörd” för skördeåret 1690 inte på vanligt sätt kan beräknas för Älvsborgs län.

En normalskörd runt 1690

Bland landsboksverifikationerna för Älvsborgs län 1699 i riksarkivet finns en längd för hela länet där ett fast tionde specificeras gård för gård.⁵⁰³ Hur och exakt när tiondesättningen skett är ännu delvis oklart.

Av häradsskrivarens i Dalslands fögderi räkenskaper framgår att tiondet 1689 utgått efter prästernas längder. 1691 har däremot anteckningarna om prästernas längder suddats över och i stället tillskrivits efter ”gjort accord”. De följande åren skrivs hela tiden ”efter med allmogen ingånget accord om ett visst quanto i god och ond tid” och summorna är desamma som de i 1699 års längd. För 1690 saknas uppgift.⁵⁰⁴ Fast tionde skulle alltså här ha införts senast 1691. Men tolkningen är osäker.

---

⁴⁹⁸ *Skattläggnings Methode för Elfsborgs Län och Dalsland; af den 4. Dec. 1690.* (Enagrius 1826).

⁴⁹⁹ Rabenius 1853, s. 70; Rydin 1882, s. 97.

⁵⁰⁰ Palm 1993 s. 242 f.

⁵⁰¹ Se Forsgrén 1885.

⁵⁰² Länsräkenskaper Älvsborgs län, verifikationer 1670, RA.

⁵⁰³ Länsräkenskaper, Älvsborgs län, verifikationer 1699, RA.

⁵⁰⁴ Häradsskrivaren i Dalsland, räkenskaper respektive år, GLA.

Den till tiondet proportionella avgiften till Vadstena krigsmanshus redovisar Älvsborgs läns fögderier på ett oenhetligt sätt 1680-1691. För Älvsborgs län utom Dalsland framgår dock ett ganska stabilt tionde för periodens sex sista år.

Avgifter till Vadstena krigsmanshus för Älvsborgs län 1686-1691 (tunnor)

Skördeår	Älvsborgs län utom Dalsland	Dalsland
1686	60,0	22,0
1687	58,5	22,1
1688	59,7	21,9
1689	62,8	23,4
1690	61,9	22,0
1691	58,3	23,3

Källa: Krigskollegium, Krigsmanshuskontoret, huvudböcker och verifikationer respektive skördeår, krigsarkivet.

Förändringarna är små jämfört med andra län med säkert rörligt tionde under perioden. Det tyder på att tiondet blivit fasxt redan före 1686. De små variationer som förekommer mellan åren, mest enstaka procent eller mindre, kan då förklaras av tillfälliga nedsättningar för brunna gårdar o.s.v.

Ett par handlingar, oväntat påträffade i grannlandet Skaraborgs arkiv, talar för att fast tionde kan ha införts redan i början av 1680-talet. En odaterad tablå uppger där för *Älvsborgs län* pastoratsvisa tiondeuppgifter för ett år med ymnigare, ett med medelmåttig och ett med ringare årsväxt.⁵⁰⁵ Sannolikt är dokumentet från 1681 eller något senare.⁵⁰⁶ Ytterligare en uppställning, daterad 1675, ger tiondet pastoratsvis, sedvanliga avkortningar (vinsäd, bibeltrycktunna, m.m.) och anger de olika mottagare tiondet var anslaget ("anordnat") - biskopen, regementen m.fl. - samt slutligen vad kronan fick kvar.⁵⁰⁷ Troligen är detta kopior av en del av arbetsmaterialet från Älvsborgs fasta tiondesättningsprojekt. Det fasta tiondet har i så fall beräknats från något slags medeltalsbedömning för de tre åren, samtidigt som en försöksbudgetering gjorts utifrån 1675 års sammanställning till vem tiondet var anordnat. Tvister inför häradsrätten i Mark 1713 anger motsägelsefullt att kontrakt slutits "1681" och att fast tionde utgått i "mer än 20 år".⁵⁰⁸

Kanske skedde införandet inte samtidigt i hela länet, på en del håll i landet var det ett successivt införande, där ofta socknar med sitt tionde anslaget till militären gick i spetsen. Närmare studier skulle säkert kunna klarlägga när det fasta tiondet infördes i länet. Mot bakgrund av det föregående bör dock kunna fastslås att fast tionde dominerade i Älvsborgs län 1690. För vår statistik har jag utgått från att detta fasta tionde avspeglas av

⁵⁰⁵ Skaraborgs landskontor, volym GVe:1, GLA.

⁵⁰⁶ För detta talar att den där nämnde regementschefen för Västgöta-Dals regemente var chef 1680-1691 och att Vassända pastorat, vilket 1680 tillhörde Göteborgs och Bohus län, tas upp. Tiondet från Bogesunds, Örestens grev- och friherrskap liksom från friherrskapet "på Dal" (Dalsland) ställs i tablån till kronans disposition. Indragningar av sådana tionden hade varit en stor fråga på 1675 års riksdag (Swedlund 1936, s. 262). Örestens friherrskaps tionde hade återgått till staten redan före 1654 (Swedlund bilaga IIb med kommentarer).

⁵⁰⁷ Skaraborgs länsstyrelsens landskontors arkiv, volym GVe:1, GLA.

⁵⁰⁸ Palm 1993, s. 242 ff.

den ovan nämnda längden från 1699. Dess tionde har därför använts för statistikens beräknade normalskörd kring 1690.

Längderna över det fasta tiondet är i några få fall specificerat på råg, korn, blandsäd och havre, annars bara råg och korn och, för Dalsland, enbart i ”ren säd” där blandkorn enligt anteckning i längden räknats för 0,75 och havre 0,5 mot råg eller korn. Gårdar under det 1681 nämnda reducerade friherrskapet i Edsleskogs, Mo, Tydje och Ånimskogs socknar och Dalboredden, samt Åmåls landsförsamling, är förda på särskild längd, men också de har betalat tionde efter kontraktet enligt påskrift. Deras mantal och tionde har för statistiken adderats till resten av respektive socken. Dalboredden (i landskapet Dalsland) har vid statistikföringen bokförts under Svanskogs församling (som tillhör landskapet Värmland). Ödeavkortningarna i längderna över Älvsborgs läns fasta tionde har inte beaktats. På goda grunder kan man misstänka att öde mantal ofta brukats av grannar. Att allmogen i Älvsborgs län i tiondekontrakten gått med på att ge tionde också för öde gårdar talar för detta.

Motsvarade det satta tiondet den andel av skörden som det bokstavligen borde? Redan i samtiden fanns invändningar. I ett brev 1699 till kammarkollegiet klagar landshövdingen på tiondesättningen för att en ”stor hop” säterier samt rå- och rörshemman blivit fråntagna sina privilegier genom en kollegiets resolution från 1687 och en del indragna till kronan, utan att ”accord” om tiondet slutits. Denna brist kan för statistiken lösas genom tillägg för odebiterade hemman. Dessutom, fortsätter brevet, ”synes” det med en del hemmansåbor vara ”för ringa accorderat, så att de billigt borde något högre taxeras, en del synes också böra lindras”. Ett avsnitt i avtalet tycks ha stipulerat att tiondet av svedjesäd skulle fortsätta vara rörligt, men har veterligen inte tillämpats. Bl.a. den oklara behandlingen av eventuell svedjesäd tyder på att det fasta tiondet varit lågt uppskattat. Dessa eventuella underskattningar tillhör standardproblemen vid skördeberäkningar utifrån tiondet och möjliga lösningar har diskuterats i rapportens inledning. Avslutningsvis begärde landshövdingen ett nytt avtal ”med landet”.⁵⁰⁹

Det kom emellertid att dröja. 1726 skrev landshövdingen åter till kammarkollegiet, att ”det alltid ... vordet klagat att (det fasta tiondet) mycket olika på åtskilliga ställen i anseende till vart och ett hemmans villkor och godhet blivit satt, samt uti dels (sic!) socknar esomoftast förändringar skedde, helst där inga vissa contracter varit eller uppvisas kunnat”. Nu undersöktes med tiondemottagarna vad ett skäligt tionde borde vara och förslag till ett nytt tionde sattes upp. Resultatet blev ”över tvåhundra tunnor mer än tionde förr här varit”.⁵¹⁰ Det skall ställas mot ett totalt fast tionde på cirka 3 300 tunnor för länet. Ökningen bekräftar möjligen att det gamla fasta tiondet var för lågt satt, såvida den inte skall ses som resultatet av 25 års eventuella nyodling.

Vid beräkningen av en normalskörd från Älvsborgs läns fasta tionde har uppräknade för tiondebefriade gårdar skett på vanligt sätt utifrån deras mantal (se om de förmedlade mantalen ovan).

Beträffande Västergötlands fasta tiondesättningar, se också under anmärkningarna för Skaraborgs län.

Ägobeskrivningar

-

⁵⁰⁹ Kammarkollegiet, 2: provinskontoret, Årshandlingar 12/1699, RA.

⁵¹⁰ Kammarkollegiet, 2: provinskontoret, Årshandlingar 12/1699, RA.

Boskapen

De nämnda indelningsverken saknar för Älvsborgs län uppgifter om djuren. Sådana finns emellertid för hela länet utom Dalsland i en volym skattningshandlingar från cirka 1691.⁵¹¹ Materialet ger bl.a uppgift om förmedlat mantal, antal höparmar och boskap av olika slag. Starka positiva korrelationer visade sig mellan antal Ne och parntalet ($r_{xy} = +0,975$) men också mellan mantalet och antalet Ne ($r_{xy} = +0,890$).⁵¹² För boskapsstatistiken hade man helst velat utgå från statistikens höuppgifter för beräkningarna. Men med hänsyn till statistikens höenheter, visserligen hämtade från ett mycket större material än boskapsuppgifterna men något osäkra till storleken (se ovan), har länets boskapsställ uppskattats med mantalet som bas. De för statistiken använda uppgifterna från 141 undersökta mantalen sammanfattas i följande tabell.

Boskap och mantal för undersökta jordeboksgårdar för häradet i Älvsborgs län cirka 1690

Härad	Förmedlat mantal	Hästar	Kor	Större och mindre nöt	Oxar	Kvigor	Ungnöt	Kalvar	Får och getter	Får	Getter	Ne	Ne per mantal
Ale	9,5	47	11	299	6	1	11	2	247	32		343,7	36,2
Bjärke	2,0	8	62							32		77,2	38,6
Bollebygd	4,9	21		163						156	42	172,9	35,5
Flundre	9,5	39	228							192		305,7	32,2
Gäsene	15,8	68	17	516	8		12		117	58	145	548,4	34,8
Kind	15,3	62	606						20	410		741,8	48,6
Kulling	15,9	64	67	347	32		56		231	150	35	522,0	32,8
Mark	15,3	45		333						391	12	357,4	23,4
Redväg	6,4	35	239							186		310,1	48,6
Veden	10,3	33	389						245	194		480,0	46,8
Väne	3,4	25	152						8	110		201,2	59,5
Vättle	14,4	53	309	50	10		78			317		506,7	35,2
Ås	18,4	77	616						190	339		782,5	42,6
Summa	140,8	577	2 696	1 708	56	1	157	2	1 058	2 567	234	5 349,4	
Medeltal													38,0

Anmärkning: Vid Ne-beräkningen har "större och mindre nöt" räknats som 0,75 Ne, kalvar som 0,25 och "får och getter" som 0,09 Ne.

Källa: Kammarkollegiet, 2: provinskontoret, volym 417, RA.

Även för häradet har där antalet mantal med uppgifter är litet har jag accepterat dem eftersom de ligger nära dem i grannområdet med fler uppgifter. Även Vänes höga antal Ne har jag accepterat, eftersom det till stor del beror på ett högt antal hästar, vilket sannolikt hänger samman med det stora dragarbehovet för omlastningarna med tillhörande bitvisa landtransport runt fallen av de täta varutransporterna Väner/Göta älv. Också för Dalsland, där boskapsuppgifter inte påträffats, har en beräkning gjorts från

⁵¹¹ Kammarkollegiet 2: provinskontoret, volym 417, RA.

⁵¹² Två uppgifter för Kind redovisar relationer mellan olika hömått: 10 parmar på ett hemman sägs motsvara 14 stackar hårdvallshö samt 10 små "drögstackar sterr"; 12 parmar på ett annat 40 "små" stackar "efter bondens uppvisning i ladan".

mantalet varvid jag valt att gå på medeltalet för länet, 38 per mantal. Några försök att fördela dessa på djurslag har inte gjorts.

Städerna

Städernas boskapspengar har hämtats från Älvsborgs läns landsboksverifikationer 1699, RA. Där sägs de ha betalats med ”ärliga och vanliga” belopp, eller ”av gamla tider”, enligt följande:

Boskapspengar för städerna i Älvsborgs län 1699

Vänerns borg	24:26 daler silvermynt
Alingsås stad	8:23 daler silvermynt
Borås	83:8 daler silvermynt
Ulricehamn	12:7 daler silvermynt
Åmåls stads	12:- daler silvermynt

Källa: Länsräkenskaper Älvsborgs län, verifikationer 1699, RA.

Städernas åker har preliminärt hämtats från den i det föregående ofta nämnda sammanställningen från 1747.⁵¹³

Övrigt

Volymen på de västgötska spannmålsmåttan har vållat mycket huvudbry inom forskningen, men var i slutet av 1600-talet knepiga även för samtiden. 1681 klagade revisorer på att 1681 års landsbok för Älvsborgs län systematiskt räknade spannmålen i skäppor.⁵¹⁴ De fick svaret att det var för att få likhet med resten av Västergötland. Problemet var dock skäppornas storlek. Här svarade länsstyrelsen att man, numera, räknade i skäppor varav det gick fem på tunnan. Att så varit fallet också med det fasta tiondet framgår av att dess spannmål alltid i häradsskrivarens räkenskaper värderas till strax över 14 öre silvermynt, kronovärdet per västgötsk skäppa sedan det nya målet om fem på tunnan införts 1640 eller strax därefter.⁵¹⁵ Denna skäppa bekräftas också från ett grannlän: I en PM 1694 beträffande tiondesättning i Göteborgs och Bohus län sägs att olika skäppor gällde i olika delar av sistnämnda län beroende på historiska förhållanden: fyra skäppor räknades på tunnan i länets f.d. norska områden och fem skäppor i länets västgötska häradar "lika som Älvsborgs län".⁵¹⁶ Kronan räknade dock i sin spannmålsredovisning sedan cirka 1640 för Västergötlands del konsekvent med fempåtunnansskäppor.

För att ytterligare komplicera saken hände det ofta att prästerna i Älvsborgs län före 1660-talets slut tog upp tiondet i skäppor av vilka det gick sex på tunnan. Därefter gick de, olika snabbt i olika socknar, över till de av myndigheterna föreskrivna större skäpporna om fem på tunnan. Denna övergång tycks ha varit avslutad 1670.⁵¹⁷ Ytterligare förändringar i tiondemålet skulle dock komma att ske i Älvsborgs län: vid 1726 års (nya) fasta tiondesättning i länet räknade man således fyra skäppor på tunnan.⁵¹⁸ I den lokala

⁵¹³ Börstorpsamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

⁵¹⁴ Häradsskrivarens i Dalslands fögderi, räkenskaper 1681, GLA.

⁵¹⁵ Swenne 1933, s. 338 f.

⁵¹⁶ PM i Häradsskrivarens i Göteborg arkiv, volym EI:9, s. 5, GLA.

⁵¹⁷ I den nämnda revisionsanmärkningen från Dalsland sägs att prästerna räknade i skäppor varav det gick sex på tunnan. En del uppgifter från Marks härad i Älvsborgs län kastar visst ljus över de förvirrande förhållandena. Av prästernas tiondelängder för Mark 1650 och tidigare år kan man säkert se att tiondetunnan räknat sex skäppor där. En uppgift från samma härad 1662 tyder på att då fortfarande använde den lilla skäppan vid tionderedovisningen. Länsräkenskaper Älvsborgs län, verifikationer respektive år, RA.

⁵¹⁸ Tiondesättningen 1726-27, Kammarkollegiet, kansliet, FVIII:35, RA.

handeln måste man dessutom för bägge de västgötska länen räkna med att flera olikstora skäppor, däribland även den gamla västsvenska sexpåtunnaskäppan, kan ha använts parallellt i olika sammanhang långt in på 1700-talet. Se också under anmärkningarna för Skaraborg.

Örebro eller Närke-Värmlands län

Örebro eller Närke-Värmlands län bildades 1631. 1639-1653 var de två landskapen separata län för att 1654-1778 åter vara ett sammanslaget län.

1639-1653 hörde Dalsland till länet. 1648 tillfördes länet Karlskoga bergslag och socken. Värmlands och Filipstads bergslag (d.v.s Färnebo härad och Filipstad) ingick 1639 och 1648-1653 i länet. Fellingsbro härad hörde till länet, men en del av Fellingsbro socken kom 1694 att föras till Åkerbo härad i Västmanland. 1649-1650 ingick länet i Västergötlands

Bergslagsområdena Lekebergslagen, Nora och Lindes bergslag, Grythyttan, Hällefors, Hjulsjö, Ramsberg och Nya Kopparberg (= Ljusnarsberg), ena delen av Fellingsbro socken, Filipstads och Karlskoga lydde kring 1690 under Örebro län. De två sistnämnda räknas till landskapet Värmland, de övriga till Västmanland. De förra berörs något i avsnittet nedan om Närke, Filipstads och Karlskoga bergslag under Värmlandsavsnittet.

Det förmedlade mantalet

Det oförmedlade mantalet, ”prästmantalet”, har hämtats ur jordeboken 1699 i rikarkivet. Från detta har förmedlingar hämtade från landsboken 1690, dragits. Här, som på de flesta håll i landet, fås mycket god överensstämmelse mellan dessa beräkningar och mantalet i af Forsells sammanställning av det förmedlade mantalet 1825.⁵¹⁹

Det något varierade källmaterialet motiverar att de två i länet ingående landskapen diskuteras var för sig.

---

⁵¹⁹ af Forsell 1834.

Närke

Åker och äng

I november 1689 samlades häradshövdingar, kronobefallningsmän, länsmän, domare samt nämndemän från vart härad i Öster- och Västernärke i Örebro för att utforma en skattdrägningsmetod för området, eftersom inga äldre regler för området var kända.

Följande rapporter lämnades av representanterna för de olika häraderna (här i sammandrag)⁵²⁰:

Resurser per helt hemman i Närke 1689

Härad etc.	Utsäde (tunnor, tunmland)	Hölass	Boskapsbehov
Edsbergs härad	6, 10, 12	30, högst 60	3 par oxar, 2 hästar, 6, 7, 8 kor
Grimstens eller Viby härad	4-6	50, 30 à 20 lass	2 par oxar, 2 hästar, 8-10 kor
Hardemo härad	9-8	12, 30, 60, 80	2 par oxar, 2 hästar, 6, 8, 10 kor
Kumla härad	6, 8, 10, 12	40, 50, 80	3 dragare, 2 par oxar, 2 hästar, 10-12 kor
Sköllersta härad	7, 8, 10	16, 20, 80	
Västernärke och Sundbo härad	5-8	60, 30 à 20 lass	2 par oxar, 3-4 hästar, 10 kor
Östernärkes och Askers skogsbygd	5-6	20-80	2 par oxar och nödiga hästar
Östernärkes och Askers slättbygd	10	20-80	2 par oxar och nödiga hästar

Källa: *Skattdrägnings Methode för Nerike och Wermeland (27 november 1689)*. Se Enagrius 1826.

Mot bakgrund av dessa uppgifter föreslogs för Närke som helhet att ett helt besuttet hemman krävde 14-15 tunnor årligt utsäde, 100 lass hö (av oangiven storlek), ”tarvlig”, d.v.s. tillräcklig, skog och mulbete, 4 hästar, 6 oxar, och 20 kor förutom ungboskap, alltså cirka 32 nötkreatursenheter (Ne) storboskap per mantal. Per tunna utsäde gick det alltså 7 lass och per Ne cirka 3. 1699 preciserade en ny skattdrägningsmetod lassen till åtta volmar, eller två lass per *parm*. Då behandlades också Fällingsbro härad - Näsby, Ervalla och Fellingsbro socknar – dock utan närmare resursuppgifter.⁵²¹

För Nora, Lindes och Grythyttans bergslag, som inte togs upp vid de nyss nämnda skattdrägningsdiskussionerna, föreslogs en skattdrägningsmetod 1705. I huvudsak skulle samma regler gälla som för övriga Närke. Man konstaterade dock att bergshemmanen ofta hade ringa eller ingen åker. Per tunmland årligt utsäde krävdes där tre lass hö för dragare (utan angivande av deras antal). Men i bergslagsområdena fanns också vanliga jordbruksområden. I bl.a. Lindes bondefjärding liknade förhållandena övriga

⁵²⁰ *Skattdrägnings Methode för Nerike och Wermeland (27 november 1689)*. Enagrius 1826.

⁵²¹ *Skattdrägnings Methode för Nerike och Wermeland (14 september 1699)*. Enagrius 1826.

bondeområden i Närke. Nu sades åter två ”lass” motsvara en parm, men också att 3 ”lass” motsvarade en koföda, som alltså vore detsamma som 1,5 parm.⁵²²

David Hannerberg har beräknat åkerarealen för Närkes socknar utifrån 438 geometriska kartor mest från perioden 1687-1695, ett fåtal yngre från åren före 1707 och en från 1713.⁵²³ Hans beräkningar av arealen har p.g.a. sin större geografiska precision – de görs på sockennivån - föredragits för föreliggande statistik.⁵²⁴

Hannerberg ger inga uppgifter om ängsavkastningen. Men av indelningsverk och jordebok för Livregementet till häst 1690 och för Närke-Värmlands infanteri från 1699 framgår för 150 undersökta jordebokshemman ängsavkastningen, i ospecificerade lass, liksom skogens och mulbetets kvalitet.⁵²⁵ Indelningsverken gav på häradsnivå följande resurser per mantal:

Resurser i Närke enligt indelningsverk från 1690-talet per härad

Härad	N	Summa mantal	Utsäde per mantal	Lass per mantal
Asker	9	8,5	7,5	65,6
Edsberg	9	5,3	13,1	63,6
Fellingsbro	32	31,7	10,3	68,5
Glanshammar	30	32,3	8,4	68,1
Grimsten	5	3,1	10,2	46,0
Hardemo	2	1,3	10,0	64,0
Kumla	13	7,6	9,2	40,1
Sköllersta	6	2,8	6,9	65,5
Sundbo	3	4,0	8,0	47,0
Örebro	41	30,8	10,5	57,0
Närke	150	127,7	9,6	62,2

Anmärkning: N avser antal undersökta hemmansbeskrivningar med relevanta uppgifter. För hur den genomsnittliga graderingen gått till, se rapportens inledningsavsnitt..

Källa: Se texten!

Tabellens uppgifter om utsäde och hölass per mantal är väl förenliga med skattdrägningsmetodernas (i snitt 6,5 lass per tunna utsäde mot 7 i metoderna). Jämför vi tabellens höuppgifter med metodens boskapsuppgifter blir det däremot bekymmersamt – tabellens lass skulle bara räcka till cirka 20 Ne per hemman jämfört med metodernas drygt 30. Till detta problem återkommer jag nedan i boskapsavsnittet.

För härader med 13 eller fler observationer har häradsiffrorna använts för statistiken. För att inte ge slumpen för stort spelrum i härader med färre observationer har dessa getts siffror utifrån en regionindelning – de 150 gårdsbeskrivningarna med denna typ av uppgifter har sammanförts i geografiska grupper efter Hannerbergs förslag på

⁵²² *Skattdrägnings Methode för Nora, Lindes och Grythytte Bergslager; af den 20 Oct. 1705*. Enagrius 1826.

⁵²³ Hannerberg 1941, s. 166.

⁵²⁴ Av tabellen i Hannerberg 1941 s. 166 f. framgår den totala åkerarealen och av tabellen s. 233 f. indirekt den besådda. Hannerbergs arealberäkningar har fått kritik av bl.a. Axel Wennberg – se denna rapportens inledning!

⁵²⁵ Indelningsverk och jordebok för Närke-Värmlands infanteriregemente 1699, Kammarkollegium, 1:a provinskontoret, volym 215:1-2, RA. Den andra volymen är en kopia av den första; Indelningsverk för Livregementet till häst 1690, Kammarkollegium, 1:a provinskontoret, volym 162, RA.

kulturgeografisk indelning av landskapet (Nora och Lindes bergslag har jag, liksom Fellingsbro härad, räknat till "Bergslagen").⁵²⁶ För dessa framkommer då följande värden:

Resurser i Närke enligt indelningsverk från 1690-talet per kulturgeografisk region

Region	N	Summa mantal	Utsäde per mantal	Lass per mantal
Bergslagen	32	31,7	10,3	68,5
Norra Närkebygden	76	67,5	9,7	62,7
Närkeslätten	35	23,5	8,4	53,9
Södra Närkes skogsbygd	7	5,0	8,7	52,8
Närke	150	127,7	9,6	62,2

Anmärkning: N avser antal undersökta hemmansbeskrivningar. För Bergslagen bygger tabellens siffror på 32 beskrivningar från Fellingsbro härad ; för Norra Närkebygden på uppgifter från Örebro och Glanshammars härad samt Hidinge socken; för Närkeslätten på siffror från Askers, Mellösa, Hackvad, Viby, Kråklinge, Hallsbergs, Kumla och Sköllersta socknar, och för Södra Närkes skogsbygd har uppgifterna hämtats från Nysund, Svennevad, Snavlunda och Askersunds socknar.

Källor: Se texten!

Med en korrelationsberäkning undersöktes sambanden antal hölass/antal mantal och antal hölass/antal utsädestunnor. Sambandet var störst – nästan helt proportionellt – mellan antal mantal och antal hölass. Tabellens siffror användes därpå för skattningar av statistikens lass per socken och härad.

För Nora och Lindes bergslag ger ovanstående tabells utsäde i sammanhanget orimliga korntal när de ställs mot tiondet för området. Jag har då istället valt att uppskatta den besådda arealen från tiondet och ett antaget korntal på tre enligt formeln

$$\text{besådd areal} = (\text{genomsnittstiondet} / 3)$$

Odlade grödor

Tiondelängden från 1690 års rörliga tionde har för statistiken fått avspegla vad som odlades.⁵²⁷

Odlingssystem

David Hannerberg undersökte Närkes odlingssystem före 1700, men presenterar sina resultat kring detta huvudsakligen i en karta. Större delen av landskapet hade enligt denna tvåsäde. Tresäde tillämpades i Skagershult, västra delen av Snavlunda, västra kanten av Askersunds landsförsamling, västra halvan av Viby och Tångeråsa; större delen av Nysund hade tre- och firsäde; Kvistbro två- och tresäde samt lindbruk; Kil, större delen av Tysslinge, större delen av Hidinge och hela Knista hade lindbruk. Ett litet område i östra Viby hade blandat två- och tresäde.⁵²⁸ I statistiken har jag uppskattat odlingssystemet ur Hannerbergs karta där denna avviker från tvåsäde. Det för tiden cirka 1690 osäkert belagda lindbruket har för statistiken klassats som tresäde. I övrigt har andel besådd åker beräknats enligt Hannerbergs två tabeller.

⁵²⁶ Hannerberg 1941, s. 25.

⁵²⁷ Länsräkenskaper Örebro län, verifikationer 1690, RA.

⁵²⁸ Hannerberg 1941, ss. 20, 180 f. En beräkning av besådd andel av totalåker ur tabellerna 69 och 81 antyder att författaren räknat med tvåsäde i hela sitt undersökningsområde. Vår statistik har i stället hämtat odlingssystemet från kartan, s. 181.

Avkastning

Skattdögningsmetoden 1689 ger följande korntal för olika delar av Närke.

Korntal i Närke 1689

Härad etc.	Korntal
Edsbergs härad	4-5
Grimstens eller Viby härad	3-4
Hardemo härad	-
Kumla härad	6-7
Sköllersta	4-5
Västernärke och Sundbo härad	-
Östernärkes och Askers skogsbygd	max 5
Östernärkes och Askers slättbygd	max 5

Källa: *Skattdögnings Methode för Nerike och Wermeland* (27 november 1689). Se Enagrius 1826.

1690 års ”tiondeskörd”

Närke hade rörligt tionde, bestämt efter räkning av nekarna på fältet och provtröskning. Jag har valt att göra en egen beräkning på vanligt sätt utifrån det rörliga tiondet för just skördåret 1690. För enkelhets skull har jag tagit hjälp av David Hannerbergs utredning av andelen ej tiondepliktig skörd per socken, d.v.s. befrielser för säterier, prästgårdar etc., en utredning som han gjorde i samband med de skördeberäkningar som presenteras nedan.⁵²⁹ Hannerberg, liksom tionderedovisningen, tog upp Lekebergslagen som en särskild enhet. Den bestod emellertid av delar av flera socknar - Skagershults, Kvistbro, Knista, Hidinge, Vintrosa, Tysslinge och Kils socknar, där alla, utom Skagershult, också hade delar utanför bergslagen. För statistiken har jag delat upp Lekebergslagen på de nämnda socknarna. Detta har skett utifrån de uppgifter Hannerberg tog fram av socknarnas åkerareal, fördelad på sina bergslags- och landslagsdelar. Uppgifterna återges i följande tabell:

Åkerarealer 1690-talet enligt Hannerberg (tunnland)

Socken	Landslagsdelen	Bergslagsdelen
Kil	990	30
Tysslinge	470	150
Vintrosa	1 140	50
Knista	980	50
Hidinge	430	110
Kvistbro	410	280

Källa: Hannerberg 1941, s. 166 f.

Några ytterligare mindre justeringar har gjorts för främst städerna där källornas tionderedovisning inte alltid stämmer med våra statistikenheter.⁵³⁰

⁵²⁹ Länsräkenskaper Örebro län, verifikationer 1690, RA.

⁵³⁰ För Noras och Lindes städer och bergslag har gemensamma tiondesiffror fördelats på statistikens socknar efter mantal, sedan beräknade tionden för städerna räknats av (beräknat som $(3 \cdot \text{utsädet})/15$). Hjulsjös ospecificerade tionde har fördelats på grödor efter Noras, i övrigt har samma fördelning som för

En normalskörd runt 1690

Hannerberg använde tiondeuppgifter för att i sitt välkända arbete från 1941 beräkna en normalskörd för tiden omkring 1690 ("slutet av 1600-talet").⁵³¹ Hans beräkningar går inte alltid att följa i detalj och han kom till något annorlunda resultat i ett senare arbete. Jag har därför valt att istället själv beräkna en normalskörd för Närke genom att ställa det nyss beräknade tiondet för året 1690 mot det genomsnittliga tiondet 1680-1690. Detta kan räknas fram genom multiplikation av siffrorna i följande tabell med 40:

Tionde 1680-1690 enligt avgifter till Stockholms allmänna barnhus eller Vadstena krigsmanshus (tunnor)

Skördeår	Sundbo	Östernärke	Västernärke	Nora och Linde
1680	2,9	53,6	27,5	4,6
1681		31,4	26,3	4,3
1682	2,4	60,2	23,3	4,7
1683	2,0	55,6	24,7	5,1
1684	2,7	42,0	23,5	3,4
1685	4,0	78,8	35,9	6,7
1686		53,2	20,9	4,9
1687	2,7	50,7	25,6	5,6
1688	3,0	42,3	22,0	3,0
1689	3,3	58,5	28,8	5,4
1690	2,6	61,6	23,8	8,9
Medeltal 1680-1690	2,8	53,4	25,7	5,1

Anmärkning: Sundbo härad redovisade sin avgift om 1/40 av det oavkortade tiondet till Vadstena krigsmanshus, övriga delar av landskapet en lika stor avgift till Stockholms allmänna barnhus.

Källor: Allmänna barnhuset, huvudböcker respektive skördeår + 1, Stockholms stadsarkiv; Krigskollegium, Krigsmanshuskontoret, huvudböcker och verifikationer respektive skördeår, krigsarkivet.

För Sundbo uppgick således en normalskörd till 108 % av 1690 års skörd, för de tre övriga områdena 87, 108 respektive 57 %. I databasen har uppräknings skett i dessa proportioner för socknarna i respektive område. De erhållna normalskördarna avspeglar naturligtvis inte utvecklingen i den enskilda socknen men väl den allmänna utvecklingen i respektive område.

De olika beräkningarna kan så jämföras. Hannerberg fann i sitt tidigaste arbete en normalskörd i Närke under slutet av 1600-talet uppgå till cirka 63 200 hektoliter ren säd. En hektoliter motsvarade $\frac{3}{4}$ tunna vilket ger cirka 47 400 tunnor.⁵³² 1977 hade han, efter bl.a. studier av troliga hektarskördar, justerat upp siffran till cirka 75 000 hektoliter eller cirka 56 300 tunnor.⁵³³ Jag fick en normalskörd på knappt 54 000 tunnor, eller i hektoliter drygt 71 000. Som synes hamnar mina beräkningar mitt emellan Hannerberg 1941 och 1977, vilket kanske bl.a. beror på att vi beräknat "normaliteten" från olika genomsnittsåar.

Ramsbergs socken antagits. Tiondet för "Filipstad" och Färnebo har fördelats på Färnebo, Brattfors, Nyed, Nordmark, Gåsborn, Kroppa, Lungsund sedan också här ett fiktivt tionde för staden dragits av.

⁵³¹ Hannerberg 1941, s. 232 ff. Han gör bl.a. en oförklarad uppräknings för Sundbo härad, där han menade att tiondet inte var användbart för skördeberäkningar.

⁵³² Hannerberg 1941, s. 232 ff. Hannerberg räknade att en hektoliter motsvarade $\frac{3}{4}$ tunna.

⁵³³ Hannerberg 1977, ss. 80 f., 119. Här räknar han vidare i deciton och räknar därvid att en hektoliter i ren säd vägde 65 kg med den sammansättning skörden hade i Närke.

Det kan noteras att Hannerberg fann 1690 vara ett gott spannmålsår i Närke, vilket det möjligen var i Östernärke, men inte i övriga delar.⁵³⁴

Ägobeskrivningar

De 152 indelningsuppgifterna ger följande beskrivningar av häradernas skog och bete:

Skogs- och betesresurser enligt indelningsverk från 1690-talet per härad

Härad	N	Summa mantal	Medel av skog	Medel av bete
Asker	9	8,5	1,6	1,7
Edsberg	9	5,3	1,6	1,3
Fellingsbro	32	31,7	1,1	1,5
Glanshammar	30	32,3	2,1	2,1
Grimsten	5	3,1	1,8	2,0
Hardemo	2	1,3	2,5	2,5
Kumla	13	7,6	1,9	1,9
Sköllersta	6	2,8	2,0	2,0
Sundbo	3	4,0	2,7	2,7
Örebro	40	30,8	1,8	1,8
Närke	152	127,7	1,7	1,8

Anmärkning: N avser antal undersökta hemmansbeskrivningar. För hur den genomsnittliga graderingen gått till, se rapportens inledningsavsnitt..

Källa: *Skattläggnings Methode för Nerike och Wermeland (27 november 1689)*. Se Enagrius 1826.

I följande tabell har uppgifterna fördelats efter samma regionindelning som under avsnittet om åker och äng ovan:

Skogs- och betesresurser i Närke enligt indelningsverk från 1690-talet per kulturgeografisk region

Region	N	Summa mantal	Medel av skog	Medel av bete
Bergslagen	32	31,7	1,1	1,5
Norra Närkebygden	76	67,5	1,9	1,9
Närkeslätten	35	23,5	1,9	1,9
Södra Närkes skogsbygd	7	5,0	2,3	2,3
Närke	150	127,7	1,7	1,8

Anmärkning: N avser antal undersökta hemmansbeskrivningar. För hur den genomsnittliga graderingen gått till, se rapportens inledningsavsnitt..

Källa: *Skattläggnings Methode för Nerike och Wermeland (27 november 1689)*. Se Enagrius 1826.

Boskapen

För att få ett grepp om boskapsskötselns betydelse i allmänhet i Närke gjordes först ett försök att utnyttja indelningsverkens höuppgifter och ”översätta” dessa till nötkreatursenheter (Ne). Hur många Ne kunde ett lass föda? De ovan citerade skattläggningsmetoderna från 1689 och 1699 ger vissa, inte särskilt klara, utgångspunkter. 1689 talas bara om obestämda ”lass”, 1699 specificeras de till 8 volmar

⁵³⁴ Hannerberg 1941, s. 208.

eller 0,5 parm. Parmen var ett vanligt lantmätarmått vid tidens skattläggningar för bl.a. indelningsverken och var vid denna tid det officiella hömåttet.

100 "lass" skulle enligt 1689 års metod räcka till uppräknad boskap – 4 hästar, 6 oxar och 20 kor - motsvarande 32 Ne storboskap förutom ungboskap. Småboskapen kopplas ingenstans i metoderna till höproduktionen, vilket kan tolkas som den utfodrats på annat sätt. 1705 års metod för bergslagen säger att 2 "lass" motsvarade en parm och 3 en koföda (= 1 Ne). Strikt tolkat sägs alltså 1,5 parm motsvara 3 "lass" och vinterfodermängden för 1 Ne. Så långt skattläggningsmetoderna. Men vilka lass rör vi oss med i indelningsverken för Närke?

För landskapet Närke anger indelningsverken drygt 105 000 lass av ospecificerat slag. 1630 har antalet Ne i Närke beräknats till cirka 41 000 och 1750 till runt 71 000. Trenden mellan de två åren är i regel stigande i andra delar av landet och antalet för Närke 1690 bör därmed hamna någonstans mellan värdena för 1630 och 1750.

Några kalkylförsök gjordes för att komma åt lassens storlek i indelningsverken:

- A) Om normen 3 lass per koföda enligt bergslagsmetoden 1705 gällt också indelningslassen allmänt i Närke skulle landskapets 105 000 sådana lass bara ge 35 000 Ne för 1690. Siffran förefaller för låg. Inte ens med ett tioprocentigt försöksvis tillägg för småboskapen kommer vi upp i 1630 års siffra.
- B) Om vi antar att indelningslassen, som på många håll i landet var den officiella parmen och, åter enligt bergslagsmetoden, räknar 1,5 parm per Ne (= 0,7 Ne per parm) fås runt 70 000 Ne, nästan samma tal som för 1750, med smådjurstillägget t.o.m. fler. Även denna tolkning av indelningslassen förefaller orealistisk.
- C) Metod- och indelningslass tycks alltså ha varit olika storheter i Närke. Tittar vi på alternativa lassstorlekar per Ne i grannlandskapen återfinns flera: Östergötlands och Södermanlands lassuppgifter innebar säreget stora "sommarlass" som det gick 1,7 av per Ne, eller, omvänt, 0,6 Ne per lass Om dessa relationer i en kalkyl antas ha gällt också i Närke fås åter mycket osannolika resultat. I Uppland och Västmanland anger indelningsverken dock *lass* varav det tycks ha gått ett per Ne, och i Livgedingets delar av sistnämnda två landskap *parmar* om en per Ne. Utgår vi från att indelningslassen i Närke faktiskt motsvarade 1699 års metodlass varav det gick 2 på parmen, och denna, som i Uppland och Västmanland, i sin tur motsvarade vinterfödan för 1 Ne, fås cirka 53 000 Ne storboskap för Närke 1690, med småboskapstillägg cirka 59 000, en uppskattning som, jämförd med projektets andra mätpunkter 1630 och 1750 och den allmänna utvecklingen i närområdena, verkar någorlunda rimlig. Det skulle ge någonstans mellan 424 och 506 kg per nöt, en inte otänkbar siffra (jämför anmärkningarna för Östergötland). Men även parmens innehåll tycks ha växlat, på sina håll kan rentav parm ha varit synonyma med lass.

Bergslagsmetodens uppgift om 3 lass per koföda väcker ändå tvivel om den sista beräkningen. Ett helt annat beräkningssätt för boskapshållet prövades därför – Närke metodernas antal Ne per typgård om ett mantal. Med 1 915 mantal i landskapet skulle detta ge 61 280 Ne storboskap eller, med ett försöksvis tillägg för ung- och småboskap utifrån antagandet att dessa motsvarade 10 % av totala antalet Ne, drygt 68 000 Ne, alltså mycket nära 1750 års siffra. Det förutsätter en osannolik utveckling 1690-1750. Jag har därför för statistiken, trots oklarheterna, valt att beräkna Närkes boskap enligt metoden C ovan.

Det förslagsvisa tillägget för småboskapen grundas på följande förhållanden på andra håll: För Västerbotten framgår av vår statistik att 10 % av antalet Ne var sådana djur. I Skaraborgs län utgjorde de 12 % och i Älvsborgs län 7 %. Närkemotoden nämner ingen småboskap, däremot ungboskap. Från den senare har jag bortsett vid beräkningarna och antagit att den, i den mån den varit så stor att den höfodrats, räknats in bland korna. Här kan dock en viss underskattning föreligga i statistiken.

Ovan redovisades också hur storboskapen fördelades på djurslag enligt skattläggningsmetoderna. Dess häradsvisa uppgifter är oprecisa när de ställs mot antal hölass och det är svårt att använda dem för beräkningar. För statistiken har istället metodens (1689) normering för landskapet som helhet använts. Normen är förenlig med häradsuppgifterna bortsett från att Edsbergs härad kan ha haft färre kor än genomsnittet och att "Västernärke och Sundbo härad" haft fler hästar. Sådana avvikelser måste vi acceptera för statistiken.

För följande bergslagsdelar av landskapet har boskapsuppgifter från boskaps- och utsädeskatten bevarats. Sannolikt rör det sig om sockeninånare som inte betalade denna skatt via mantalsrätten, så som landets vanliga bönder gjorde, men ändå höll boskap. Troligtvis avses en del bergsmän, men också en del obesuttna:

Boskaps- och utsädesuppgifter från Närke 1696

	Hästar	Fålar	Oxar	Stutar	Tjurar	Kor	Kvigor	Får	Getter	Svin
Nora landsfsg.	14		2	1		141	2		14	
Nora stad	72	4				90	5	2	4	12
Grythyttan-Hällefors	109					290	3		11	
Hjulsjö	5					18				
Ramsberg	32		8			83			9	
Lindes bergsfsg.	10		2			71			7	
Lindesbergs stad	44	1				114	1		3	8
Fällingsbro	3		2			11				
Summa Närke	289	5	14	1	0	818	11	2	48	20

Anmärkning: Del av Fällingsbro i Åkerbo härad.

Källa: Boskapslängder 1696 från Länsräkenskaper, Örebro län, RA (bland SVARs skannade mantalslängder för Örebro län).

Städerna

Örebro: Belopp för boskapsskatten hämtats från länets verifikationer bland 1690 års länsräkenskaper i riksarkivet.

Nora grundades 1643: Specificerade boskapsuppgifter har påträffats i 1690 års mantalslängd i riksarkivet. Stadens utsäde har hämtats från en undersökning 1747 – 43 1/3 tunnland.⁵³⁵

⁵³⁵ Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

Lindesberg grundades 1643: Specificerade boskapsuppgifter har påträffats i 1690 års mantalslängd i riksarkivet. Stadens utsäde har hämtats från en undersökning 1747 – 90 tunnland.⁵³⁶

Övrigt

-

---

⁵³⁶ Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

Värmland

Åker och äng

I februari 1690 samlades fullmäktige från alla landskapets häradar i Karlstad för diskussioner med landshövdingen. I samband med dessa passade han på att ställa frågor om vilka skattningsnormer som gällde. Han fick då bl.a. följande svar från de personer som skickats ut sommaren 1689 att undersöka förhållandena: I Värmland fanns två slags "jordmåner". Den bästa bestod av "lermulla" eller "mullera", den sämre av mo eller sandjord, "såg", d.v.s. sankmark, eller skarp lerjord. På de förra krävdes 12 tunnors årligt utsäde i "strid säd" eller dubbelt av slö- eller havresäd per mantal. Den sämre jordmånen behövde 16 tunnors utsäde eller det dubbla för slösäd och havre, eftersom sådan jord bör sås tjockare. I bägge fallen förutsattes nödtorftig skog och bete. Den förnämsta jordmånen i Värmland var "Lermulla eller Mullera" och sämre var "Mo eller Sandjord, Såg= och Skarp Lerejord".⁵³⁷

Vidare ansågs att hemman på god jord med 12 tunnors utsäde krävde 70 "sommarslass" äng "å fyra såtar eller hwålmar lasset, efter landsens bruk". Till gödsel och gårdens underhåll behövdes också 40 storboskap eller klavbundna nöt, 6 hästar, förutom ungboskap, får och getter. Enbart storboskap alltså 49 nötkreatursenheter (Ne). Hela hemman på sämre jord borde ha 16 tunnors årligt utsäde borde ha 80 sommarlass, 45 storboskap eller klavbundna nöt, 6 stycken hästar samt ung- och småboskap, alltså 54 Ne storboskap. Av sommarlassen sas det gå åtminstone två på vinterlasset.⁵³⁸

Mer specifika resursuppgifter kan hämtas från de under Närke-avsnittet nämnda indelningsverken.⁵³⁹ 75 sådana uppgifter, spridda över landskapet, har undersökts. För att inte slumpen skall spela för stor roll vid små urval har här enbart en regionindelning av materialet gjorts:

Resurser i Värmland enligt indelningsverk från 1690-talet per region

Region	N	Summa mantal	Utsäde per mantal	Lass per mantal
Gillbergs härad	18	9,2	9,9	24,2
Norra Värmland	15	9,8	11,0	18,5
Sydöstra Värmlandskusten	27	10,0	13,6	19,5
Värmlandsnäs	15	8,9	10,8	21,2
Medeltal		37,9	11,4	20,8

Anmärkning: Gillbergs härad = Gillbergs härad; Norra Värmland = Fryksdals, Jösse, Nordmarks och Älvdals häradar; Sydöstra kusten = Kil, Visnum, Väse och Ölme häradar; Värmlandsnäs = Grums och Näs häradar.

En jämförelse med skattningsmetoden ger en någorlunda god överensstämmelse vad gäller utsäde per mantal – 12-16 tunnors enligt metoden mot cirka 10-14 enligt indelningsverken. För Värmlandsstatistikens utsädesberäkningar har tabellens uppgifter använts.

⁵³⁷ *Skattnings Methode för Nerike och Wermeland* (27 november 1689, dateringen här förbryllande), § 2. Enagrius 1826.

⁵³⁸ *Skattnings Methode för Nerike och Wermeland* (14 september 1699), § 1-2. Enagrius 1826.

⁵³⁹ Älvsborgs infanteriregementes indelning berörde delvis landskapet, men dess arkivmaterial har inte närmare undersökts i detta avseende.

Ett särskilt problem är att Värmlands bergslag inte avtecknar sig tydligt bland uppgifterna. Hur stor var åkern där? För att besvara frågan prövades samma bergslagstal som tagits fram för Fellingsbro i avsnittet om Närke ovan. Utsädet mot tiondet gav då rimliga korntal och uppgifterna har accepterats för statistiken.

När det kommer till höet märks emellertid en egendomlig skillnad mellan indelningsverk och metod – 70-80 ”sommarlass” enligt den förra, mot bara runt 20 odefinierade lass i de senare. Till höet återkommer jag nedan i boskapsavsnittet.

Odlade grödor

Tiondelängden från 1690 års rörliga tionde har fått avspegla vad som odlades.⁵⁴⁰

Odlingssystem

Ulf Jansson har i sin studie av odlingssystemen i Vänerområdet, behandlat bl.a. Värmland.⁵⁴¹ Han fann där mycket varierande andelar träda, vilket visar att en-, två- och tresäde är ganska grovt tillyxade schabloner som inte helt täcker en komplicerad verklighet. Skattdögningsmetoden anger att det mesta av åkern besås årligen och trädan är liten: i Fryksdals, Älvdals, Kils härader och en del av Grums 1/6, men i Ölme, Väse, Näs och Gillbergs, Jösse och en del av Grums samt Karlstads tingslag 1/4 och Visnums härad 1/3.⁵⁴² (Att landskapsgränsen avtecknar sig så skarpt i Hannerbergs och Janssons beskrivningar av odlingssystemet är kanske tänkvärd.) Janssons uppgifter om andelen träda, hämtade från en stor mängd kartor från främst 1680-talet, har lagts in i statistiken.⁵⁴³

Avkastning

1690 års skattdögningsmetod anger korntalet fyra, ”emedan (åkern) mäst årligen besås”.⁵⁴⁴

1690 års ”tiondeskörd”

För Värmland har ”tiondeskörden” beräknats från tiondelängderna för skördeåret 1690.⁵⁴⁵ Härvid har tiondet för de flesta socknar multiplicerats med 15 sedan tillägg gjorts för befriade säterier, prästgårdar etc. efter deras förmedlade mantal enligt tiondelängderna ställt mot det framtagna totala förmedlade mantalet. När ibland explicit mantalsuppgift saknats för de befriade har jag i regel räknat de säterier och rå- och rörshemman det handlar som vardera ett mantal, de senare ibland för halva beroende på placering i de oftast mantalshierarkiska listorna. För Stora Kil, Nedre och Övre Ullerud står explicit i längderna att kronan bara fick hälften av tiondet varför multipliceringen där skett med 20 istället för 15.

En normalskörd runt 1690

För Värmland har jag beräknat en normalskörd från det genomsnittliga tiondet enligt landskapets avgift till Stockholms allmänna barnhus (1/40 av det oavkortade tiondet) 1680-1690. En beräkning har gjorts med hjälp av kvoten mellan 1690 års tionde och genomsnittstiondet. De utnyttjade tiondeårgångarna visas i följande tabell:

---

⁵⁴⁰ Länsräkenskaper Örebro län, verifikationer 1690, RA.

⁵⁴¹ Jansson 1998, s. 134 ff.

⁵⁴² *Skattdögnings Methode för Nerike och Wermeland* (26 februari 1690 § 2). Enagrius 1826.

⁵⁴³ Nilsson 1950 behandlar i kapitel III särskilt svedjesystemet i norr Värmland.

⁵⁴⁴ *Skattdögnings Methode för Nerike och Wermeland* (26 februari 1690, § 2). Enagrius 1826.

⁵⁴⁵ Länsräkenskaper för Örebro län, verifikationer 1690, RA.

Värmlands tionde 1680-1690 enligt avgiften till Stockholms allmänna barnhus (tunnor)

Skördeår	Östersysslet	Västersysslet
1680	51,6	36,0
1681	53,2	42,3
1682	49,9	39,5
1683	48,6	34,6
1684	41,6	26,4
1685	55,9	37,3
1686	46,7	37,1
1687	54,4	41,4
1688	41,1	28,8
1689	48,1	36,8
1690	27,7	28,3
Medeltal 1680-1690	47,2	35,3

Anmärkning: Landskapet redovisade sin avgift om 1/40 av det oavkortade tiondet till Stockholms allmänna barnhus. Östersysslets fögderi bestod av Fryksdals, Älvdals, Kils, Väse, Visnums och Ölme häraders samt Karlstads tingslag; Västersysslets fögderi av Näs, Grums, Gillbergs, Jösse, Nordmarks och Karlstads häraders. Senare delades landskapet upp i tre fögderier, då ett Mellansyssle tillkom.

Källor: Allmänna barnhuset, huvudböcker respektive skördeår +1, Stockholms stadsarkiv;

1690 tycks att döma av tiondet varit ett särdeles dåligt skördeår i Värmland. Det genomsnittliga tiondet var 1,7 gånger högre i Östersysslet och 1,25 i Västersysslet. Normalskörden har räknats från dessa kvoter.

Ägobeskrivningar

Från indelningsverken har på vanligt sätt hämtats bedömningar av skog och bete.

Skogs- och betesresurser i Värmland enligt indelningsverk från 1690-talet per region

Region	N	Summa mantal	Medel av skog	Medel av bete
Gillbergs härad	18	9,2	1,6	1,6
Norra Värmland	15	9,8	2,0	1,9
Sydöstra Värmlandskusten	27	10,0	1,9	1,8
Värmlandsnäs	15	8,9	1,4	1,5
Medeltal m.m. av ovanst.	75	37,9	1,7	1,7
Bergslagen			1,1	1,5

Anmärkning: För hur den genomsnittliga graderingen gått till, se rapportens inledningsavsnitt.

Boskapen

Man kan för de flesta län göra grova skattningar av hur mycket boskap man kunde föda över vintern (mätt som antal nötkreatursenheter, Ne) utifrån höet. Här är Värmland dock motsträvt. Redan motsägelserna mellan skattningsmetodens uppgifter och beräkningarna från indelningsverket inger oro: Ett helt typhemma om ett mantal sägs i

den förra behöva ha 70-80 sommarlass, men av tabellen under ”Åker och äng” i det föregående fås endast 20,8 lass i medeltal per hemman!

Antalet odefinierade lass har med hjälp av indelningsverkets uppgifter beräknats till cirka 36 000. Om vi räknar dem som ”sommarlass” enligt metoden fås cirka 0,7 Ne per sådant lass (erhållet från 49 Ne/70lass eller 54 Ne/80 lass). Det ger ett antal Ne som ligger långt under det projektet beräknade i rapporten för 1630, vilket förefaller orimligt - tendensen på de flesta håll i landet var att boskapshållet ökade mellan 1630 och 1750. Ser vi istället de 36 000 lassen som vinterlass, på vilka brukade beräknas 2 sommarlass, fås 50 400 Ne. Även med tillägg för småboskap en osannolikt låg siffra.

Mycket talar emellertid för att indelningslassen inte motsvarade hela hötillgången. Yngve Nilsson undersökte de geometriska kartorna från 1644 för norra Värmland och fann 1,5 ”lass” per Ne, ett lågt tal vid jämförelse med Nedre Luledalens 2,9 och Seminghundra härads 2,3 vid ungefär samma tid. Nilsson drar också in Bertil Hedenstiernas resultat från Värmdö, 1,6, och påpekar problemet med att vi inte vet om de jämförda lassen var lika stora och betonar att löv- och lavfoder (även tallbarr till får och getter!) var viktiga foderkomplement i Värmland. Detta gör det ”svårt att få en uppfattning om mängden kreatursfoder per Ne” i Värmland. Höfodret i norra Värmland hämtades inte bara från inägoäng utan också från, som en lantmätare skrev, ”myrar uti skogen, som ingen kunde mäta”. Nilsson ger exempel på hur det kunde se ut: I en karterad by kom 10 lass från sådana myrslogar, från gärdslindor 16 lass och från ”skogshårdgvallsäng” 15 lass. Andra byar hade utöver sådan slåttre även reguljära inägoängar. Särskilda hölador inrättades ute i myrområdena från vilka höet kördes hem först under vintern.⁵⁴⁶ Även det omfattande säterbruket bidrog i norra Värmland med en del av kreaturens vinterfoder. Enligt en karta 1697 från Norra Ny fick byar med sätrar cirka 17 % av sitt hö från dessa.⁵⁴⁷ Likheter är slående med förhållandena i Dalarna vars uppgivne lantmätare vid mitten av 1600-talet citerades i avsnittet om Kopparbergs län: ”Hwad engiarna widkommer, så är här i Dalarna intz wist om at describera, ty de hafua intz annat än linder i åkren, som undertijden brukas för eng och undertiden för åker. Och elliest det som deras slåter är, så ligger långt bort i marken till 5, 6, 7 eller och flere mijler, der hafua de och sine fäbodas och fi ske”.⁵⁴⁸

I det närmast föregående har bortsetts från speciella förhållanden i Värmlands bergslagsområden till vilka jag strax återkommer.

Mot bakgrund av de anförda komplicerade foderförhållandena i åtminstone norra Värmland är det lätt att här söka en tänkbar förklaring till de låga boskapstal vi fick från indelningsverkets höuppgifter – sannolikt redovisas bara delar av höproduktionen (den mätbara inägoängen?). Indelningsverkets hö kan inte användas för någon trovärdig boskapsberäkning för tiden runt 1690. I stället har boskapshållet beräknats från skattningsmetodens angivna antal Ne per mantal. Mantalet är principiellt en sämre indikator på boskapsinnehavet än pålitliga höuppgifter – mantalet sattes ju också bl.a. utifrån hemmanets åker-, skogs- och fiskeresurser. Men här tycks vi inget annat beräkningsalternativ stå till buds.

För Värmland utom bergslagen ger skattningsmetoden två alternativa typhemman. Det första höll 49 Ne storboskap, det andra – med sämre jordar – höll 54.⁵⁴⁹ Ett medeltal

⁵⁴⁶ Nilsson 1950, ss. 48 f., 112 ff.

⁵⁴⁷ Nilsson 1950, ss. 49, 120 f.

⁵⁴⁸ Karta U1:19 för Björbo, Floda socken, RA:s databas för de geometriska kartorna (www.ra.se 2011-05-07).

⁵⁴⁹ 6 hästar + klavbundna nöt förutom ungboskap, får och getter.

ger 51,5 Ne per helt hemman. Till detta skall läggas ungboskap får och getter, försöksvis beräknade till 10 % av total antalet Ne, vilket ger 57,2 Ne per hemman.

Återstår dock Karlskoga och Filipstads bergslag där ytterligare problem infinner sig. Som vi såg verkade utsäde per mantal hämtat från ett trettiotal beskrivningar från Fellingsbro, också det ett bergslagsdistrikt som hörde till samma län som Värmland den aktuella tiden, rimligt när det ställdes mot en genomsnittsskörd beräknad från tiondet. Fellingsbros lasstal per mantal ger däremot underligt lågt antal Ne när de ställs mot bl.a. antalet hushåll. Det är svårt att tro att befolkningen i flera socknar knappast hade några djur alls. Här har jag för statistiken valt ett annat slags beräkning än för övriga delar av landskapet: I skattningsmetoden för landskapet, daterad 1689, betonas att åkern kräver en viss bestämd mängd gödsel, vilket i sin tur kräver viss boskap. Samma måste ha varit fallet också i bergslagsområdena. Och åkern där har vi av allt att döma grovt kunnat approximera. På hemman med 12 tunnlands god besädd åker krävdes enligt metoden 54 Ne, om vi räknar att kalvar, getter och får stod för cirka 10 % av antalet Ne. Per tunnland besädd åker blir det 4,5 Ne. På sämre jordar räknades bara 3,8 Ne per tunnland åker. Jag har antagit att bergslagsområdena hade sämre jordar än övriga landskapet och därför där räknat med 3,8 Ne per mantal.

Värmlands förmedlade mantal i slutet av 1600-talet uppgick till 1 786, varav ungefär 383 tillhörde bergslag. Beräkningarna ger totalt nästan precis 100 000 Ne för landskapet, en jämförelsevis rimlig siffra. (Man kan i sammanhanget observera att siffran, ställd mot det beräknade antalet lass ovan, tycks den bekräfta att indelningsverkets lassuppgifter är ofullständiga.)

När det gäller boskapens fördelning på djurslag har jag för bergslagen räknat med 0,375 hästar och 2,81 klavbundna nöter per tunnland besädd åker. För övriga delar av landskapet har jag räknat med 6 hästar och 42,5 klavbundna nöter per förmedlat mantal, det sista medeltalet mellan metodens 40 och 45 på goda respektive dåligare hemman.

Även för Värmlands bergslagsområden redovisas husfolkets boskap i mantalslängderna för Örebro län kring 1690.

Boskaps- och utsädesuppgifter från Värmlands bergslag 1696

	Hästar	Fålar	Oxar	Stutar	Tjurar	Kor	Kvigor	Får	Getter	Svin	Utsäde
Färnebo	114	306	1	1	1	968	123	1			640
Lungsund	9	41				93	17				103
Kroppa	7	34				87	20				0
Summa	130	381	1	1	1	1 148	160	1	0	0	743

Anmärkning: Utsädet avser fjärdingar (1/8 tunna).

Källa: Boskapslängder 1696 från Länsräkenskaper, Örebro län, RA (bland SVARs skannade mantalslängder för Örebro län).

Städerna

Askersund grundades 1643. Boskap finns redovisad för boskaps- och utsädeskatten i mantalslängden verifikationsband II till 1690 års länsräkenskaper för Örebro län i riksarkivet.

Filipstad grundades 1611. Boskap och utsäde finns redovisat för boskaps- och utsädesskatten i mantalslängden 1697 i riksarkivet. Filipstads skörd 1690 beräknats som 3*utsädet.

Karlstad grundades 1584. Endast en summa i daler silvermynt har påträffats i samband med boskapsskatten i verifikationsband II till 1690 års länsräkenskaper för Örebro län i riksarkivet.

Kristinehamn grundades 1642: Boskapen finns redovisad för boskaps- och utsädesskatten i mantalslängden 1690 i riksarkivet.

Övrigt

1689 och 1690 motiveras det högra utsädet, 16 istället för 12 tunnor, på den sämre jordmänen (se ovan) med att den "tjockare" eller "ymnigare **bör sås**".

Östergötlands län

Östergötlands län bildades 1634. Aska, Dal, Göstrings, och Lysings härad saknas i länets kamerala material kring 1690. Förklaringen är att en del av länet, till vilka dessa härad hörde - *Vadstena län* - brutits ut och, ingick i Hedvig Eleonoras *livgeding* 1678-1718, Ödeshögs socken i Lysings härad dock i *Visingsborgs grevskap*, i småländska Norra Vedbo. Dessa delar av Östergötland har därför egna arkiv. Till Vadstena län hörde även städerna Skänninge och Vadstena, medan Norrköping hörde till drottning Kristinas underhållsländer 1655-1687.

Till viss förvirring i källmaterialet för Östergötlands län kan också bidra fögderibeteckningarna där Hammarkinds härad ibland kallades *Stegeborgs län*, Bråbo, Lösings, Memmings och Skärkinds härad *Norrköpings län* samt Bankekind och Hanekind *Linköpings län*, det senare efterhand också alternativt namn för hela Östergötlands län. Ytterligare ett fögderi inom Östergötlands län var *Finspånga län*.

Det förmedlade mantalet

För Vadstena län har det oförmedlade mantalet från Livgedingets jordebok 1691 använts och förmedlingsuppgifter från 1690 års verifikationer. För det som vid vår mättdpunkt var Östergötlands län har det oförmedlade mantalet för Bobergs, Gullbergs, Valkebo och Vifolka härad hämtats ur 1695 års jordebok för länet, för övriga härad ur 1690 års jordeböcker. För att få fram del förmedlade mantalet. Från det oförmedlade mantalet har förmedlingar etc. från landsboksverifikationerna för 1691 dragits av.⁵⁵⁰ Tillägg för ej mantalsatta säterier och prästgårdar har gjorts på vanligt sätt.

Åker och äng

Uppgifter om utsäde, höbol, skog, bete m.m. har kunnat hämtas från indelningsverken för Östgöta kavalleri- och infanteriregementen, från 1692 respektive 1699.⁵⁵¹ Sammanlagt har 827 jordebokshemman om 725 förmedlade mantal excerperats. Då framkom uppgifter om mantal, åker och äng som visas i följande tabell:

---

⁵⁵⁰ Jordebok för Östergötlands län 1690, 1695, RA; Länsräkenskaper för Östergötlands län, verifikationer 1691; Jordebok för Livgedinget 1691, RA; Länsräkenskaper för Livgedinget, verifikationer 1690, RA.

⁵⁵¹ Kammarkollegium, 1:a provinskontoret, vol 193, 194, Indelningsverk för Östgöta kavalleri, RA; Kammarkollegium, 1:a provinskontoret, vol 203, Indelningsverk för Östgöta infanteriregemente, RA.

Åker- och ängsresurser på östgötska gårdar cirka 1690

Härad	N	Antal undersökta mantal	Summa undersökt utsäde (tunnland)	Summa undersökt antal lass	Utsäde tunnor per Mantal	Lass per mantal
Aska	73	64,6	975,3	1 873,0	15,1	29,0
Bankekind	40	27,5	363,6	975,0	13,2	35,5
Björkekind	16	15,8	146,5	484,0	9,3	30,7
Boberg	51	43,8	485,8	1 412,0	11,1	32,3
Bråbo	13	12,5	127,6	354,5	10,2	28,4
Dals	38	33,3	608,8	658,0	18,3	19,8
Finspång	8	14,3	84,9	729,0	5,9	50,9
Gullberg	14	34,0	469,8	822,6	13,8	24,2
Göstring	38	59,5	901,5	1 845,0	15,2	31,0
Hammarkind	68	23,4	263,8	971,9	11,3	41,5
Hanekind	23	29,3	454,2	1 213,0	15,5	41,5
Kinda	36	20,5	125,4	728,0	6,1	35,5
Lysing	26	153,3	2 506,0	3 905,0	16,4	25,5
Lösing	167	31,0	316,3	898,5	10,2	29,0
Memming	31	14,0	183,3	825,0	13,1	58,9
Skärkind	14	17,4	223,7	767,0	12,9	44,1
Valkebo	21	32,3	430,5	937,0	13,4	29,1
Vifolka	41	32,8	481,6	1 148,0	14,7	35,1
Ydre	36	25,0	161,0	731,0	6,4	29,2
Åkerbo	30	29,0	326,1	992,0	11,2	34,2
Östkind	32	12,3	85,3	555,5	7,0	45,4
Totalsumma	827	725,3	9 721,0	22 823,0		
Medeltal					13,4	31,5

Anmärkning: N = antal funna uppgifter.

Källor: Kammarkollegium, 1:a provinskontoret, vol. 193, 194, Indelningsverk för Östgöta kavalleri, RA; Kammarkollegium, 1:a provinskontoret, vol. 203, Indelningsverk för Östgöta infanteriregemente, RA.

För vissa delar av Östergötland har alternativa bedömningar av åkern bevarats från en fast tionesättning 1687. De avsåg bara områden i norra Östergötland där kronotiondet var

anslaget till militären. Tiondesättningen har behandlats av flera författare.⁵⁵² Björn Helmfriid ger en ingående beskrivning av den i samband med sina studier av tiondet i Östra Eneby socken och Ståthöga by (vid Norrköpings gamla stadsgräns). Frågan om en fast tiondesättning hade tagits upp mellan landshövding Axel Stålarms och kungen redan 1681. De kom fram till att utsäde och åkerareal skulle revas och mätas av lantmätare och att kronans liksom prästens andel av tiondet då borde beräknas efter femte kornets avkastning. Att korntalet inte sattes högre förklarades med att man på vissa håll inom landskapet odlat upp för mycket på ängens, utmarkens och boskapens bekostnad, så att jordens näringsinnehåll minskats. Bara sädesgårdens åker skulle beaktas, ärter, havre och annat utanför den egentliga åkern skulle lämnas därhän. Allt skulle betalas i råg och korn, men vete vara fritt.⁵⁵³ Det innebär att en del odling av främst ärter, liksom i de geometriska kartorna och tionderäkenskaperna, inte togs med. Vid verkställandet finjusterades korntalet ytterligare till fyra på den medelmåttiga och två på den sämsta jorden.⁵⁵⁴

Här intresserar oss dock särskilt utsäde och åkerareal. Delvis tycks uppmätningarna ha gått summariskt till - lantmätaren, som skulle avmäta tunntalet för all åkerjord, hann inte med och man fick börja fråga bönderna själva.⁵⁵⁵ En "beskrivningsbok", uppsatt av lantmätaren Melander som ett led i tiondesättningen, ger arealer som är dubbla de som kom att registreras i två bevarade tiondesättningslängder.⁵⁵⁶ Detta visar att "utsädet" i de tiondesättningslängder som här använts för statistiken avser besädd areal.

Den mycket källkritiska Axel Wennberg såg en svaghet i att tiondesättningen till stor del byggde på böndernas egna uppgifter. Det innebär en stor risk för underskattningar. Men källmaterialets konsekventa bedömningar av olika jordkvaliteter gård för gård vittnar ändå om att tiondesättningen inte gjorts på en höft. Wennberg egna undersökningar talar faktiskt till uppgifternas fördel: i närgångna jämförelser av arealen fann han för enskilda byar eller gårdar i ett slättområde i östra Östergötland "sällsynt god överensstämmelse med i tiden närliggande kartor... F.ö. är tendensen, att tiondesättningslängdens utsädesvärden kom ett stycke under kartornas arealvärden." För skogsområdena låg sättningslängdernas värden ofta över kartornas från cirka 1650, men under dem från kartor uppsatta 1671-1718. Utfallet av jämförelserna förefaller logiskt om man gissar på en viss fortgående nyodling i dessa sist nämnda områden.⁵⁵⁷

Tiondesättningslängdernas utsädesuppgifter har, där de finns, föredragits för bestämningen av statistikens åkerarealer framför indelningsverkens uppgifter. Argumenten är här, dels att deras höga geografiska täckningsgrad - hela socknar - och, dels, deras trots allt goda överensstämmelse med kartmaterial där de jämförts.

Till höet återkommer jag nedan under avsnittet om boskapen.

---

⁵⁵² Längderna finns i Länsräkenskaper för Östergötlands län, verifikationer 1690 i RA samt i Östergötlands länsstyrelses arkiv, landskontoret, GIIIj 2 och 3, Landsarkivet i Vadstena (som även scannat dem).

⁵⁵³ Helmfriid 1949, s. 130.

⁵⁵⁴ Helmfriid 1949, s. 134. Det framgår sist i tiondesättningslängderna för varje härad. Kanske hade bönderna här mer reda på innehavet än deras kollegor i västra Sverige.

⁵⁵⁵ Helmfriid 1949, s. 134. Det framgår sist i tiondesättningslängderna för varje härad. Kanske hade bönderna här mer reda på innehavet än deras kollegor i västra Sverige.

⁵⁵⁶ Tiondesättningslängder 1687, Östergötlands landskontors arkiv, GIIIj 2-3, VLA .

⁵⁵⁷ Wennberg 1946 s. 61 f. För Kvillinge och Simonstorp anger Wennberg (s. 59) tiondesättnings utsäde enligt 1687 års tiondesättning till 778,25 spannar. I spannar räknat fick jag dock bara 610. Jag har inte kunnat klarlägga vad skillnaden beror på. Wennberg hämtade sina uppgifter från länsräkenskaperna för 1690, som dock numera är stängda för forskning.

Odlade grödor

För Vadstena län med rörligt tionde 1690 har detta i vår statistik fått avspegla skördarnas sammansättning. För övriga delar av landskapet med rörligt tionde har 1691 års uppgifter använts.⁵⁵⁸

Den fasta tiondesättningen bröt sannolikt ett principiellt samband mellan tiondets och skördens sammansättning. Allt skulle hädanefter betalas i råg och korn. En uppgift i sammanhanget om att vete skulle vara fritt är svårtolkad.⁵⁵⁹ Vid tiondesättningen skulle bara sädesgårdets åker beaktas, vilket innebar att ärter, havre och annat, som alltså också odlades, utanför den egentliga åkern skulle lämnas därhän.⁵⁶⁰ För socknar med fast tionde 1690 har därför 1680 års tionde, som då var rörligt överallt i länet, fått approximera vad som odlades också runt 1690.⁵⁶¹

Odlingssystemet

Jag har räknat med tvåsåde för hela Östergötland vid denna tid.⁵⁶²

Avkastning

Vid tiondesättningen 1687 skulle tiondet inledningsvis beräknas efter femte kornets avkastning. Enligt Stålarms var detta normal avkastning i länets bördigaste områden. Goda skördeår, som 1680 kunde det stiga till 6-7.⁵⁶³ Att Stålarms inte satte korntalet högre än fem förklarades med att man på vissa håll inom landskapet odlat upp för mycket på ängens, utmarkens och boskapens bekostnad, så att jordens näringsinnehåll minskats. Tiondesättarnas normkorntal finjusterades vid verkställandet till fyra på den medelmåttiga och två på den sämsta jorden.⁵⁶⁴

Skattläggningsmetoderna från landskapet ger ytterligare preciseringar. Metoden för länets huvuddel 1690 räknade Östkind (bortsett från halva Häradshammar), Björkekind (utom större delen av Ny) och Lösing (utom Krokeks socken) som de bördigaste delarna av landskapet. Där låg korntalen på 3, 4 eller 6, men annars överallt ”på Slätt=Landet uti Bergslagen och Skogsbygden” på 2, 3 eller 4.⁵⁶⁵ Skattläggningsmetoden 1691 för Vadstena län angav korntalet till 4, på den medelmåttiga jorden talen 2, 3, 5 och på den sämsta 1,5-2 ”eftersom på den skrina jorden oftast icke utsädet kan igen bekommas”.⁵⁶⁶

---

⁵⁵⁸ Länsräkenskaper för Östergötlands län, verifikationer 1691, RA: Länsräkenskaper för Livgedinget, verifikationer 1690, RA.

⁵⁵⁹ Helmfriid 1949, s. 130.

⁵⁶⁰ Helmfriid 1949, s. 130. Enligt Wennberg 1947 s. 60 ingick inte eventuella svedjors utsäde i tiondesättningen

⁵⁶¹ Länsräkenskaper för Östergötlands län, verifikationer 1691, RA.

⁵⁶² Detta är det helt dominerande i Östergötland enligt präststatistiken runt 1810 – se rapporten ”Sverige 1810. Åkerbruk, boskapsskötsel, skog, befolkning” (Linde & Palm 2012, opublicerad).

⁵⁶³ Helmfriid 1949, s. 129 f.

⁵⁶⁴ Helmfriid 1949, s. 134. Det framgår sist i tiondesättningslängderna för varje härad.

⁵⁶⁵ *Skattläggnings=Metode för Östergöthland; af den 13. Och 14. Nov. 1690.* Enagrius 1826.

⁵⁶⁶ *Skattläggnings-Methode för Wadstena Län: af den 29 Oct. 1691.* Se Enagrius 1826.

1690 års ”tiondeskörd”

Tiondet för områden med rörligt sådant har ofta använts för bedömningar av skördarnas storlek. Om realismen i dessa beräkningar kom Helmfrid och Wennberg till starkt skilda slutsatser, just genom studier av det östgötska tiondet. Wennberg tog tiondesättningen som intäkt för allmän kritik av tiondet som skördeklä. ⁵⁶⁷ Sin kritik av tiondet som skördemätare underbyggde Wennberg med konstaterandet att provtröskningarna gav kläna resultat i Östergötland under slutet av 1600-talet. ⁵⁶⁸ Helmfrid underkände Wennbergs framställning som han fann fragmentarisk och missvisande. ⁵⁶⁹ Helmfrid fann visserligen också en ”stark nedgång” i tiondet mot 1600-talets slut, men tolkade detta som tecken på att avkastningen faktiskt var sjunkande i landskapet. ⁵⁷⁰ Detta tycks ju även Stålarms anse (se voan). Helmfrids mycket ingående studie av tiondeuttaget i Ståthöga tyder dock på ett tämligen effektivt tiondeuttag i de områden som behöll rörligt tionde. ⁵⁷¹

Resultatet av den fasta tiondesättningen kan tyckas tala för Wennbergs kritik av det rörliga tiondet: tiondesättningen resulterade, jämförd med det rörliga tiondet 1651-1670, i ökning med 10-33 %. För Kvillinge socken låg det fasta tiondet troligen cirka 10 % över det rörliga. ⁵⁷² Då skall man emellertid ha i minnet att det fasta tiondet grundas på en rent matematisk kalkyl – här finns inte de avrundnings- och uppmättningsproblem som jag diskuterade i denna rapportens inledning och som föranlett ett generellt pålägg vid beräkningar av ”tiondeskördarna” med 10 %.

Länsräkenskapernas verifikationer i riksarkivet, där de sockenvisa tiondelängderna brukar finnas, är för det dåvarande Östergötlands län brandskadade och årgången 1690 har därför inte varit tillgängliga för forskning. Därför har 1691 års verifikationer använts som utgångspunkt för att beräkna ”tiondeskörden” för socknar som var ”rörliga” 1690. För att justera för skördeskillnaden mellan de två åren har häradsvisa uppgifter om tiondet i 1690 och 1691 års landsböcker jämförts och de på dessas grundvalar framkomna faktorerna använts för att justera ner 1691 års något bättre skörd till 1690 års nivå. ⁵⁷³ Vadstena län hade i sin helhet rörligt tionde 1690. ⁵⁷⁴ För Bobergs härad, där uppgifter saknas för ett av åren 1690 och 1691 har kvoten för Aska fått ersätta; Bankekind har antagits ha samma kvot som Skärkind.

Följande härader hade rörligt tionde 1690: Björkekind, Bråbo, Dals, Gullberg, Hammarkind, Hanekind, Lysing, Memming, Skärkind, Valkebo och Östkind. Vid beräkningarna har uppräknings skett för tiondebefriade gårdar, i huvudsak säterier, och rå- och rörshemman. Dessa avkortningar har avläst i själva tiondelängderna eller i tiondesättningslängderna. För en hel del socknar saknas dock sådana uppgifter 1690 (1691) varför kompletteringar gjorts för säterier, rå- och rörs-, samt inlagda hemman från avkortningslängderna i 1691 års verifikationsbok i riksarkivets länsräkenskaper för Östergötland. För prästgårdarna har tillägg gjorts på vanligt sätt.

För Vårdnäs observerades 1691 att kronan bara fick halva tiondet (för beräkning av ”tiondeskörd” måste man alltså här multiplicera tiondet med 20). Samma gällde enligt tiondesättningslängderna Kristberg, Björsäter, Grebo och Värna. Det framkom och för

⁵⁶⁷ Wennberg 1946, s. 75 f., not 30 och 1947, s. 193.

⁵⁶⁸ Wennberg 1947, s. 190 och not 32.

⁵⁶⁹ Helmfrid 1949, s. 129.

⁵⁷⁰ Helmfrid 1949, s. 132 f.

⁵⁷¹ Helmfrid 1949.

⁵⁷² Helmfrid 1949, s. 134-136. Stålarms tiondesättning var sträng och baserades enligt en forskare på HELA åkerarealen, inte blott den som såddes! (s. 138).

⁵⁷³ Länsräkenskaper för Östergötlands län 1691, landsbok, RA. eller för Livgedinget respektive år, RA.

⁵⁷⁴ Länsräkenskaper för Livgedinget 1690, verifikationer, RA.

Göstrings, Vifolka och Gullbergs häradar att vissa hemman betalade hela tiondet till prästen.⁵⁷⁵ Förhållandet har observerats för Järstad och Skrukeby socknar i Göstring, men också för Väversunda i Dals härad. För detta har ingen justering kunnat göras varför skördeberäkningar från kronotiondet i sådana socknar kan bli något låga.

En normalskörd runt 1690

För socknar med fast tionde 1690 ligger det nära tillhands att basera beräkningen av en normalskörd på det fasta tiondet. Detta kan vara något lågt – enligt Wennberg ingick bl.a. inte de mycket vanliga svedjorna i tiondesättningen.⁵⁷⁶ För socknar med rörligt tionde har däremot en normalskörd uppskattats med hjälp av uppgifterna 1680-1690 om Östergötlands avgift till Vadstena krigsmanshus, en fyrtiondedel av det oavkortade tiondet.

Vadstena läns tiondeavgift till Vadstena krigsmanshus 1680-1690 (tunnor)

Skördeår	Tunnor
1680	54
1681	84
1682	61
1683	57
1684	40
1685	75
1686	60
1687	42
1688	51
1689	58
1690	46
Medel 1680-1690	57

Källor: Krigskollegium, Krigsmanshuskontoret, huvudböcker och verifikationer respektive år, krigsarkivet.

Flera av dessa år uppvisar mycket goda skördar, särskilt om man beaktar att redan 1680 års skörd ansågs ”mäkta ymnig och god” i Östergötland.⁵⁷⁷

Ägobeskrivningar

I följande tabell visas de uppskattningar av skogs- och betestillgång som framkommit i undersökningen för Östergötland:

⁵⁷⁵ Se Rabenius 1853, s.48; Thurgren 1859, s. 36; Lars Gustaf Linde 1887, s. 295, not **.

⁵⁷⁶ Wennberg 1947, s. 60 och not 11 där.

⁵⁷⁷ Helmfriid 1949, s.131.

Skogs- och betesresurser på östgötska gårdar

Härad	N	Antal undersökta mantal	Medel graderad skog	Medel graderat bete
Aska	73	64,6	1,0	1,2
Bankekind	40	27,5	1,2	1,0
Björkekind	16	15,8	0,8	1,8
Boberg	51	43,8	1,2	1,6
Bråbo	13	12,5	0,8	1,6
Dals	38	33,3	0,3	1,2
Finspång	8	14,3	1,9	1,8
Gullberg	14	34,0	0,7	0,8
Göstring	38	59,5	1,6	1,8
Hammarkind	68	23,4	1,6	1,8
Hanekind	23	29,3	0,6	0,9
Kinda	36	20,5	1,6	1,8
Lysing	26	153,3	1,1	1,2
Lösing	167	31,0	1,0	1,0
Memming	31	14,0	1,6	1,0
Skärkind	14	17,4	1,1	0,9
Valkebo	21	32,3	1,1	0,9
Vifolka	41	32,8	1,0	1,2
Ydre	36	25,0	1,8	0,8
Åkerbo	30	29,0	0,6	1,2
Östkind	32	12,3	1,0	2,0
Totalsumma	827	725,3		
Medeltal			1,1	1,3

Anmärkning: N = antal totalt undersökta uppgifter, uppgifterna om skogs- och betesresurser kan dock vara färre, för en del gårdar saknas sådana uppgifter. För graderingen se rapportens inledning.

Källor: Kammarkollegium, 1:a provinskontoret, vol. 193, 194, Indelningsverk för Östgöta kavalleri, RA; Kammarkollegium, 1:a provinskontoret, vol 203, Indelningsverk för Östgöta infanteriregemente, RA.

Boskapen

Några systematiska uppgifter om boskapshållet i Östergötland och tiden kring 1690 har inte påträffats. Indelningsverket ger bara några sporadiska uppgifter, mest om hagar för visst antal kor eller hästar, vilka dock inte behöver avse alla djuren på de nämnda gårdarna. Återstår att gå på höet för att beräkna antalet nötkreatursenheter (Ne). Men även detta är bekymmersamt för Östergötland.

Landskapet Östergötland var, som framgått, delat på Östergötlands län och Vadstena län i det s.k. Livgedinget. Skattläggningsmetoden för Östergötlands län 1690 talar bara om ”sommarrass” hö men avslöjar inte hur många djur dessa kunde föda över vintern. Metoden för Vadstena län uppvisar många likheter med den för Östergötlands län, vilket sannolikt beror på att bägge utgår från gemensamma, gamla?, normer för landskapet. Fodervärdet av sommarlasset framgår därför av den särskilda metoden för Vadstena län. Där sägs att *ett par dragare krävde fyra ”sommarrass” hö*, varje dragare alltså två sådana lass.⁵⁷⁸

Sommarrass var ett i landet vanligt mått för skattehö redan på 1500-talet. Två sommarlass räknades ofta som ett vinterlass. Sommarlass vägde enligt litteraturen på sina håll 25 lispund (212 kg) och vinterlasset 50 lispund.⁵⁷⁹ Om vi antar att de östgötska dragarna avsåg oxar skulle de nämnda metodernas uppgifter och ett sommarlass om 212 kilo innebära att en Ne i Östergötland (= 1 oxe) fick 424 kilo hö över vintern. Avsågs hästar (1 häst = 1,5 Ne) skulle varje Ne bara få 283 kilo höfoder. Vikterna förefaller orimligt låga, även om man tänker sig att hästarna också fått viss spannmål. I skattläggningsmetoderna för Södermanland och Uppland beräknades en dragare kräva fyra sommarlass per vinter, alltså dubbelt mot i Östergötland.

En förklaring till motsägelserna fås i den undersökning av olika landsändars hölass som gjordes i början av 1800-talet. Den framstående kännaren av de äldre agrarars måttssystemen, Hans Forsell, fann att de lokala lass som beskrevs i undersökningen kunde ha sina rötter hundratals år bakåt i tiden. Där visar sig det östgötska ”sommarrasset” vara speciellt stort och höll hela 40 lispund (339 kg) – se bilaga 5. Två sådana lass till en dragare enligt metoden skulle ge 678 kg hö, om oxar lika mycket per Ne, om hästar 452. Åtminstone siffran för oxar förefaller mycket rimlig när den jämförs med uppgifter i litteraturen: På kungsgårdarna kring Mälaren fick på 1550-talet en ko (också = 1 Ne) 3,8 lass, beräknat till 770 kg hö.⁵⁸⁰ Martti Rantanen rapporterar värden mellan 425 och 638, alltså i medeltal 532, kg för bondekor i Österbotten vid 1700-talets mitt.⁵⁸¹ Göran Björnhag och Janke Myrdal citerar ytterligare 1700-talsuppgifter om att tre lass, troligtvis någonstans mellan 508 och 636 kg tunga, då var normalt för en ko.⁵⁸² Flera av uppgifterna torde avse djur enbart utfodrade med hö.

Mot bakgrund av oklarheten kring vad som avses med dragare och att halm och löv också kompletterat bondeboskapens foder har jag för statistiken valt att räkna med att en Ne sådan boskap i Östergötland i genomsnitt fått 565 kg hö $[(678+452)/2]$. Sålunda har en östgötsk Ne storboskap beräknats få 1,7 ”sommarrass” i vinterfoder (erhållet som 565 kg/678 kg*2). Det innebär omvänt att ett östgötskt sommarlass räckt till att utfodra 1/1,7 Ne, d.v.s. 0,59 Ne. Därmed kan totala antalet Ne för storboskap beräknas som antalet

⁵⁷⁸ *SkattläggningsMetode för Östergötland; af den 13- och 14. Nov. 1690, §7; Skattläggnings Methode för Wadstena Län; af den 29 Octob. 1691, §6.* Enagrius 1826.

⁵⁷⁹ Jansson 1951 under uppslagsordet ”sommarrass”.

⁵⁸⁰ Björnhag & Myrdal 1994, ss. 76, 91.

⁵⁸¹ Rantanen 1997, s. 207 ff.

⁵⁸² Björnhag & Myrdal 1994, s. 86.

”sommarslass” dividerat med 1,7.⁵⁸³ Till det på det sålunda beräknade antalet Ne har jag gjort ett tillägg för småboskap under det förenklade antagandet att dessa i hög utsträckning utfodrats med annat än hö. Resultatet, knappt 141 000 Ne, kan jämföras med motsvarande för 1630 137 000 och det för 1750 205 000.

Vad gäller fördelningen på djurslag ger Vadstenametoden bara följande ledtråd: det gick en dragare på två tunnland åker. Eftersom vi inte vet säkert vilka dragare som avsågs har uppgiften inte lagts in i statistiken.

För 228 av de undersökta gårdarna i indelningsverken nämns hagar för nöt och hästar. Detta tycks dock inte beröra den allmänna bedömningen av gårdarnas bete – en viss gård om 3/4 mantal kan t.ex. anges ha bara ”litet” bete, men trots det ha hagar för 26 nöt! I medeltal hade dessa gårdar hagar till 10,2 nöt per mantal men bara indikatorn 1,13 för betet i vår skala 0-3.

Städerna

Uppgifter om boskapspengarna har för *Vadstena* och *Skänninge* hämtats från Livgedingets landsboksverifikationer 1690 och för övriga städer i landskapet från verifikationerna bland Östergötlands läns räkenskaper för 1691 i riksarkivet. Boskapen specificeras inte, men antalet Ne har skattats genom att dela beloppen omräknade i öre silvermynt delats med 4, avgiften för en ko.

Städerna åker har provisoriskt hämtats från den i det föregående ofta anlitade sammanställningen från 1747.⁵⁸⁴

Övrigt

Enligt ett indelningsverk från 1699 hade kungsgården *Kungsbro* (Bro) i Vreta kloster socken ett årligt utsäde om 45,5 tunnor och skördade 268 lass hö. I 1695 års jordebok för länet står den som nyskattlagd till 1 mantal. *Alvastra kungsgård* i Västra Tollstads socken i Livgedinget sägs vid samma tillfälle haft 56 tunnors utsäde och höstat 98 lass hö. Den var skattlagd enligt 1691 års jordebok till 1 mantal.⁵⁸⁵

---

⁵⁸³ Om vi räknar med att den officiella parmen vägt 425 kg medför beräkningarna att Östergötlands kor fått 565/425 eller 1,34 parmar vinterfoder, vilket omvänt betyder att en parm här räckte som vinterfoder till 0,75 Ne.

⁵⁸⁴ Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

⁵⁸⁵ Respektive jordebok i RA; Kammarkollegiet, 1:a provinskontoret, vol. 276, Östgöta infanteriregementes indelning 1699, RA.

Bilaga 1. Säterier som sannolikt inte ingår i de jordeböcker som ibland använts för att ta fram det förmedlade mantalet runt 1690

Följande uppgifter ger möjlighet att se hur statistikens mantalsdata tagits fram ur samtida matreal. Uppgifterna innefattar dock inte socknar där det förmedlade mantalet tagits fram från senare uppgifter, främst Carl af Forsells från 1834. Siffran efter säteriets namn och siffran inom parentes avser, om inte annat sägs, sedermera åsatt mantal respektive året för första införandet i jordebok. De undersökta jordeböckerna i skannad eller mikrofilmform kan vara svårlästa. Säterier bytte ibland namn, vilket kan ge svårigheter vid identifieringen i jordeböckerna. Om helt pålitliga uppgifter på sockennivå åstundas föreslås närmare undersökning i själva källmaterialet.

Gotland

Gotland saknade adliga huvudgårdar, men följande gårdar har på vänligt förslag av Tryggve Siltberg fått komplettera mantalen

Roma kungsgård, 1
Visborgs slottsladugård, 1

Göteborgs och Bohus län

Utgångspunkt har varit de ej jordebokförda säterierna cirka 1630 (se projektrapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning*). Följande säterier i länet var ännu inte skattlagda enligt jordeböckerna 1690 (i riksarkivet):

Askims härad, Råda socken, Råda, 1
Inlands Södra härad, Ytterby socken, Kastellegården, 6 (1697)
Inlands Torpe härad, Västerlanda socken, Röstorp, 1 (1697)
Kville härad, Kville socken, Vrem, 4 5/8 (1697)
Sotenäs härad, Tossene socken, Åby, 3
Sävedals härad, Örgryte socken, Sävenäs, 1
Sävedals härad, Örgryte socken, Älvsborgs kungsladugård, 1
Vätte härad, Skee, Blomesholm, 1

Halland

En förteckning över bl.a. Hallands säterier från cirka 1650 (Martin Weibull 1876) har ställts mot uppgifter om mantalsföringen i jordeböckerna enligt *Ortnamnen i Hallands län*. Följande säterier var inte införda med åsatt tionde vid tiondesättningen 1684.

Faurås härad, Dagsås socken, Öströ, 1 (1686 eller senare)
Fjäre härad, Fjärås socken, Rossared, 1 (1686)
Fjäre härad, Tölö socken, Gåsevad, 1,5 (1686 eller senare)
Halmstad härad, Getinge socken, Frölinge, 1,75 (1686)
Halmstad härad, Vapnö, 2 (1686 eller senare)
Halmstad härad, Övraby socken, Klackarp/Sperlingsholm, Övraby socken, 4 (1686)
Halmstads härad, Asige socken, Knobesholm, 1 (1686)
Halmstads härad, Slättåkra socken, Dalshult, 1 (1661 eller senare)
Höks härad, Hasslövs socken, Dömestorp, 3,75 (1686 eller senare)
Höks härad, Hasslövs socken, Sjöboholm, 1 1/8 (1686 eller senare)
Höks härad, Skummeslövs socken, Skottorp, 3,5 (1691 eller senare)
Höks härad, Träslövs socken, Klastorp, 1

Höks härad, Våxtorps socken, Vallen, 0,5 (1691 eller senare)
Tönnersjö härad, Snöstorp socken, Skedala, 2,5 (1686 eller senare)
Viske härad, Fjärås socken, Dal, 1 (1686)
Årstad härad, Årstad socken, Sannarp, 2 (1685)
Årstadsd härad, Abilds socken, Juleberg, 1 (1686 eller senare)

Jönköpings län

Utgångspunkt har varit de ej jordebokförda säterierna cirka 1630 (se projektrapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning*). * = mantalet hämtats från mantalslängden för länet och år 1700. Följande säterier i länet var ännu inte skattlagda enligt jordeböckerna 1690 (i riksarkivet):

Norra Vedbo härad, Frinnaryd socken, Hästeryd, 1
Västbo härad, Bolmsö socken, Stora Hov, 1
Västbo härad, Bolmsö socken, Sunnaryd, 1
Västbo härad, Bredaryd socken, Eskilstorp 1, Håkantorps 2, totalt 3
Västbo härad, Reftele socken, Stora Segerstad, 2
Västbo härad, Södra Hestra socken, Samseryd 1, Älganäs 1, totalt 2
Västbo härad, Torskinge socken, Fylleryd, 2
Västra härad, Hultsjö socken, Björnskog, 1
Västra härad, Vallsjö socken, Eksjö hovgård, 2
Östbo härad, Kärda socken, Herrestad 2, Hörda 2, Bestorp 1, Källunda 3,
totalt 10
Östbo härad, Värnamo socken, Hindsekind, 2,75
Östra härad, Lemnhult socken, Holma 1,
Östra härad, Näsby socken, Flishult, 2*

Kalmar län

Utgångspunkt har varit de ej jordebokförda säterierna cirka 1630 (se projektrapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning*). * = mantalet hämtats från mantalslängden för länet och år 1700. Följande säterier i länet var ännu inte skattlagda enligt jordeböckerna 1689 (i riksarkivet):

Handbörd härad, Fliseryd socken, Högsrum, 2*?
Norra Möre härad, Kläckeberga socken, Horsö, 1

Kristianstads län – se nedan under Skåne!

Malmöhus län – se nedan under Skåne!

Skaraborgs län

Utgångspunkt har varit de ej jordebokförda säterierna cirka 1630 (se projektrapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning*). Följande säterier i länet var ännu inte skattlagda enligt jordeböckerna 1699 (i riksarkivet):

Vadsbo härad, Berga socken, Säby, 3 15/16 (1716)
Vadsbo härad, Udenäs socken, Forsvik, 1
Vadsbo härad, Ek socken, Ek stora och Ek Lilla, 2 (1715)

Skåne

Säteriernas huvudgårdar 1651 enligt Jeppsson 1967 tabell 2. Deras mantal har uppskattats från deras utsäde utifrån relationen mantal per utsäde i respektive område. Detta har med ett fåtal undantag hämtats från samma arbete, tabell 14 och bygger då på uppgifter från 1682. En viktig skillnad mot mantalen enligt rapporten för 1630 är att Bornholms vederlagsgods mantalssatts redan kring 1670. Understruken siffra i det följande är en komplettering för utsäde på kungsgårdar från Nordholm 1929. Utsäde med fet siffra är hämtad från jordrevningsprotokollen 1670-1673. Med kursiv är ett osäkert och sent mantal från Rosenberg. hd = härad; sn = socken; t = tunna eller tunmland utsäde; mtl = mantal.

Albo hd	Andrarum sn	Andrarum	6 mtl
Bara hd	Bara sn	Torup	91,8 t
Bara hd	Flackarp sn	Värpinge	90 t
Bara hd	Genarp sn	Häckeberga	33 t
Bara hd	Hyby sn	Klågerup	103 t
Bara hd	Lomma sn	Alnarp	138 t
Bara hd	Lyngby sn	Assartorp	40 t
Bara hd	Skabersjö sn	Skabersjö	186 t
Bjäre hd	Barkåkra sn	Engeltofta	104 t
Frosta hd	Borlunda sn	Brönneslöv	70 t
Frosta hd	Bosjökloster sn	Bosjökloster	42,5 t
Frosta hd	Bosjökloster sn	Fogdarp	2 mtl
Frosta hd	Fulltofta sn	Fulltofta	60 t
Frosta hd	Gudmundtorp sn	Pugerup	26 t
Frosta hd	Gårdstånga sn	Viderup	60 t
Frosta hd	Harlösa sn	Hjularöd	50 t
Frosta hd	Hörby sn	Osbyholm	44 t
Frosta hd	Höör sn	Holma	10 t
Frosta hd	N. Rörum sn	Ågerup	13 t
Frosta hd	Skarhult sn	Skarhult	170 t
Frosta hd	Hammarlunda/Högseröd sn	Löberöd	50 t
Färs hd	Skartofta sn	Tullesbo	30 t
Färs hd	Sövde sn	Sövde	60 t
Färs hd	Sövde sn	Snogeholm	6 t
Färs hd	Vanstad sn	Vanstadtorp	<i>1 mtl</i>
Färs hd	Öved sn	Övedskloster	38 t
Färs hd	Öved sn	Svansjö	40 t
Gärds hd	Köpinge sn	Ugerup	70 t
Gärds hd	Träne sn	Ovesholm	52 t
Gärds hd	Vittskövle sn	Vittskövle	110 t
Gärds hd	Ö. Sönnarslöv sn	Maltesholm	45 t
Harjager hd	Barsebäck sn	Barsebäck	95 t
Harjager hd	Örtofta sn	Örtofta	90 t
Harjager hd	V. Sallerup sn	Ellinge	93 t
Herrestad hd	Baldringe sn	Baldringe	32 t
Herrestad hd	Bjäresjö sn	Bjersjöholm	87 t
Herrestad hd	Bjäresjö sn	Gunderslöv	72 t
Herrestad hd	Högestad sn	Högestad	99 t
Herrestad hd	St. eller V. Herrestad sn	Herrestad	150 t

Herrestad hd	Sövestad sn	Krageholm	197 t
Herrestad hd	Tranås sn	Esperöd	16 t
Ingelstad hd	Benestad sn	Örup	87 t
Ingelstad hd	Bollerup sn	Bollerup	238 t
Ingelstad hd	Tosterup sn	Tosterup	238 t
Ingelstad hd	Tryde sn	Kåseholm	14 t
Ingelstad hd	Ö. Herrestad (Gärsnäs) sn	Gärsnäs	256 t
Järrestad hd	Vallby sn	Glimminge	170 t
Ljunits hd	Balkåkra sn	Marsvinsholm	171 t
Ljunits hd	Skårby sn	Hunnestad	23 t
Ljunits hd	Snårestad sn	Snårestad	59 t
Luggude hd	Allerum sn	Kulla-Gunnarstorp	65 t
Luggude hd	Brunnby sn	Krapperup	100 t
Luggude hd	Ekeby sn	Gedsholm	60 t
Luggude hd	Halmstad sn	Duege	30 t
Luggude hd	Halmstad sn	Bolstofta	26 t
Luggude hd	Katslösa sn	Bosarp	70 t
Luggude hd	Kropp sn	Rosendal	55 t
Luggude hd	Kågeröd sn	Knutstorp	100 t
Luggude hd	Mörarp sn	Rosenlund	40 t
Luggude hd	Ottarp sn	Videröra	26 t
Luggude hd	Ottarp sn	Bälteberga	80 t
Luggude hd	Välinge sn	Rögla	70 t
N. Åsbo hd	Fågeltofta sn	Kronovall	1 mtl
N. Åsbo hd	Färingsofta sn	Snällerröd	?
N. Åsbo hd	Gråmanstorp sn	Bjersgård	60 t
N. Åsbo hd	Munka-Ljungby sn	Skilinge	50 t
N. Åsbo hd	Ravlunda/Vitaby sn	Ö. Torup	?
N. Åsbo hd	Riseberga sn	Herrevadskloster	67,7 t
N. Åsbo hd	Tåssjö sn	Rössjöholm	20 t
N. Åsbo hd	Össjö sn	Össjö	?
Onsjö hd	Stehag sn	Rönneholm	40 t
Onsjö hd	Torlösa sn	Eriksholm	153 t
Onsjö hd	Trollenäs sn	Näs	255 t
Oxie hd	Svedala sn	Lindholm	5,4 mtl
Rönneberga hd	Kågeröd sn	Möllerup	26 t
Rönneberga hd	Sireköpinge sn	Sireköpinge	65 t
Rönneberga hd	Svalöv sn	Axelvold	45 t
S. Åsbo hd	Ausås sn	Kassegården	?
S. Åsbo hd	Ausås sn	Spannarp	65 t
S. Åsbo hd	N. Vram sn	Vrams-Gunnarstorp	65 t
S. Åsbo hd	Strövelstorp sn	Vegeholm	80 t
Torna hd	Borgeby sn	Borgeby	130
Torna hd	Dalby sn	Dalbykungs gård	4,4 mtl
Torna hd	Igelösa/Odarslöv sn	Svenstorp	133 t
Torna hd	Bjellerup sn	Bjellerup	35 t
Torna hd	Blentarp sn	Ågerup	80 t
Torna hd	Bonderup sn	Ugglarp	37 t
Torna hd	Everlöv/Blentarp sn	Simontorp	30 t
Torna hd	Gödelöv sn	Björnstorp	134 t

V. Göinge hd	Brönne stad sn	Hovdala	103 t
V. Göinge hd	Finja sn	Mölleröd	43 t
V. Göinge hd	Gumlösa sn	Sinklarsholm	60 t
V. Göinge hd	Häglinge sn	Hörröd(Häglinge)	37 t
V. Göinge hd	N. Sandby sn	Sandby	36 t
V. Göinge hd	N. Mellby sn	Maglö	48 t
V. Göinge hd	N. Mellby sn	Ljungarum	33 t
V. Göinge hd	Stoby sn	Hässleholm	33 t
V. Göinge hd	Vankiva sn	Vankiva	30 t
V. Göinge hd	Verum sn	Skeinge	40 t
V. Göinge hd	Verum sn	Björkeberga	33 t
V. Göinge hd	Vinslöv sn	Oretorp	30 t
Vemmenhög hd	Anderslöv sn	Markie	?
Vemmenhög hd	Gustavs sn	Börringekloster	<u>7 mtl</u>
Vemmenhög hd	Gärdslov sn	Näsbyholm	57 t
Vemmenhög hd	Källstorp sn	Jordberga	110 t
Vemmenhög hd	Lemmeströ sn	Havgård	56 t
Vemmenhög hd	Skivarp sn	Hörtegård	113 t
Vemmenhög hd	Skurup sn	Svaneholm	210 t
Vemmenhög hd	Slimminge	Brodda	49 t
Vemmenhög hd	Solberga sn	Torsjö	45 t
Vemmenhög hd	Ö. Vemmenhög sn	Dybeck	149 t
Villand hd	Fjälkestad sn	Odersberga	?
Villand hd	Ivetofta sn	Årup	90 t
Villand hd	Kiaby sn	Räckaskog	120 t
Villand hd	Ljungby sn	Ljungby	200 t
Villand hd	Råbelöv sn	Råbelöv	100 t
Villand hd	Österlöv sn	Karsholm	125 t
Ö. Göinge hd	Färlöv sn	Färlöv+Araslöv	300 t
Ö. Göinge hd	Gryt sn	Vanås	42 t
Ö. Göinge hd	Knisslinge sn	Bivaröd	20 t
Ö. Göinge hd	Kviinge sn	Hanaskog	?

Stockholms och Uppsala län

De huvudgårdar som enligt Almquist 1960 (1:2) saknar angivet mantal i de av honom undersökta jordeböckerna 1654 har antagits vara gamla då ej mantalssatta gamla säterier. De har eftersökts i jordeböcker från 1690-talet och nedanstående har då fortfarande varit oskattlagda. De har i statistiken påförts de mantal som de senare enligt Almquist kommit att skattläggas för. I några fall har äldre mantal som han angett fått gälla när yngre saknats.

Bro skeppslag, Roslagsbro socken, Eke, 3
 Bro härad, Västra Ryd socken, Granhammar, 1
 Danderyd skeppslag, Danderyd socken, Djursholm, 2
 Danderyd skeppslag, Östra Ryd socken, Frös vik, 2
 Danderyd skeppslag, Östra Ryd socken, Rydboholm, 1
 Frösåker härad, Börstil (Gräsö) socken, Gräsö kungsgård, 12
 Frötuna härad, Frötuna socken, Björnö, 3
 Frötuna härad, Länna socken, Penningby, 5
 Färentuna härad, Hillehög, Väntholm, 2,5?

Hölebo härad, Hölö socken, Tullgarn, 3?
Närdinghundra härad, Almunge socken, Seglinge, 3
Närdinghundra härad, Almunge socken, Uddnäs, 1
Närdinghundra härad, Faringe socken, Ora, 3
Närdinghundra härad, Ununge socken, Kragsta 1.
Seminghundra härad, Orkesta socken, Lindholm, 2
Seminghundra härad, Solna socken, Bålsta, 1
Sjuhundra härad, Esterna, Mörby, 4
Sollentuna härad, Spånga socken, Ärvinge, 2
Svartlösa härad, Huddinge socken, Gladö, 1
Ärlinghundra härad, Norrsunda socken, Skänninge, 3,5?
Ärlinghundra härad, Sankt Olof socken, Steninge, 2
Örbyhus härad, Vendels socken, Örbyhus kungsgård, 3 3/8

Södermanlands län – Nyköpings län och Livgedingets södermanlandsdel

De huvudgårdar som enligt Almquist 1960 (1:2) saknar angivet mantal i de av honom undersökta jordeböckerna 1654 har antagits vara gamla då ej mantalssatta gamla säterier. De har eftersökts i jordeböcker från 1690-talet och nedanstående har då fortfarande varit oskattlagda. De har i statistiken i regel påförts de mantal som de senare enligt Almquist kommit att skattläggas för.

Oppunda härad, Bettna socken, Åkerö, 1
Oppunda härad, Julita socken, Grimmersta, 1
Oppunda härad, Julita socken, Julita, 4,38 (1736)
Oppunda härad, Stora Malm socken, Djula, 1
Oppunda härad, Vadsbro socken, Lagmansö, 1
Oppunda härad, Vingåker socken, Högsjö, 1
Rönö härad, Bälinge socken, Nymö, 1
Rönö härad, Sköldinge socken, Hållbonäs, 1
Selebo härad, Aspö socken, Lagnö, 4
Selebo härad, Toresund socken, Räfsnäs kungsgård, 5,5 (1727)
Selebo härad, Överselö socken, Tynnelsö, 7 5/8
Villåttinge härad, Flen socken, Slädhammar, 1
Åker härad, Fogdö socken, Kungsberg kungsgård, 4 3/8

Uppsala län – se ovan under Stockholms och Uppsala län!

Västmanlands län

Undersökningen bygger här på J.E. Almquists arbete (Almquist 1960) samt uppgifter vänligen framtagna av forskningsarkivarie Agneta Sundström, SOFI, Uppsala.

Västmanland, Snävringe härad, Lilla Rytterne socken, Tidö, 2 (1760)
Västmanland, Norrbo härad, Fläckebo socken, Axholm, 1 (1760)
Västmanland, Siende härad, Kärrbo socken, Lindö, 1 (1760)
Västmanland, Siende härad, Irsta socken, Gäddeholm, 1,75 (1760)
Västmanland, Tjurbo härad, Ängsö socken, Ängsö, 3 (1715)
Västmanland, Tjurbo härad, Björksta socken, Hallsta (Hallstaberget), 1,1 (1715)

Älvsborgs län

Utgångspunkt har varit de ej jordebokförda säterierna cirka 1630 (se projektrapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning*).

Följande säterier tycks sakna mantal i 1699 års tiodelängd som använts för beräkningen av det förmedlade mantalet (se anmärkningarna för länet). År inom parentes är beläggsår enligt OÄL. Betr. Sävedals och Askims härader, se under Göteborgs och Bohus län!

Ale härad, Hålands socken, Livered, 1 (1684)

Bjärke härad, Erska socken, Gräfsnäs, 4 (1675-)

Marks härad, Örby socken, Öresten, 3 (c. 1685)

Vättle härad, Lerums socken, Aspenäs, 1

Vättle härad, Stora Lundby socken, Öjared, 1

Örebro län - Närke och Värmland

Utgångspunkt har varit de ej jordebokförda säterierna cirka 1630 (se projektrapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning*). Vid en jämförelse med 1699 års jordebok, tycks endast följande säterier kvarstå som ej mantalssatta. (Årtal inom parentes avser första beläggsår i jordebok, dock ej år för mantalssättning som kan vara långt senare).

Askers härad, Askers socken, Bysta, 2 (1686)

Askers härad, Askers socken, Hammar, 2 (1700)

Askers härad, Mellösa socken, Göksholm, 4 (1725)

Askers härad, Mellösa socken, Näs (Hjälmarsnäs), 2 (1725)

Glanshammars härad, Lillkyrka socken, Ekeberg, 3 (1686)

Noraskoga bergslag, Nora socken, Gyttopp (gårdset), 0,25 (1680)

Näs härad, Säffle (Tveta) socken, Säffle, 2 (1686)

Örebro härad, Almby socken, Hjälmarsberg, 2 (1686)

Östergötlands län och Livgedingets östgötadel

Utgångspunkt har varit de ej jordebokförda säterierna cirka 1630 (se projektrapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning*). De där nämnda säterierna har eftersökts i Östergötlands jordebok 1690 och Livgedingets dito för 1691. Följande säterier återfanns icke med åsatt mantal:

Aska och Bobergs härad, Ekebyborna socken, Ulvåsa, 4

Bankekind härad, Värna socken, Häradssäter, 3,25

Bankekind härad, Värna socken, Värnäs, 1,25 (1731)

Bankekind härad, Örtomta socken, Ekenäs 5

Finspång härad, Risinge socken, Dåvestorp, 2

Göstring härad, Rinna socken, Mossebo, 1

Hammarkind härad, Skällviks socken, Stegeborg, 8,5

Hammarkind härad, Skönberga socken, Liljestad, 4

Kinda härad, Vårdsnäs socken, Brokind, 4

Lösings härad, Dagsbergs socken, Brånäs, 10

Lösing härad, St. Johannes socken, Händelö, Lindö, Västerby, vardera 2 mantal, tillsammans 6

Memming härad, Kimstad socken, Norsholm, 6 1/8

Åkerbo och Bankekinds härad, Rystad socken, Tuna, 5 7/8

Östkind härad, Östra Husby socken, Skenäs kungsgård, 2

Bilaga 2. Alternativa tiondeuppgifter

Den primära källan för tiondeuppgifter är före länsstyrelsernas inrättande sockenvisa tiondelängder eller summeringar på olika aggregeringsnivåer i de s.k. landskapshandlingarna. Fr.o.m. 1630-talet infördes motsvarande uppgifter i de nyinrättade länens räkenskaper. Minst tre exemplar av uppgifterna upprättades: ett i fögderiernas räkenskaper, ett för länsstyrelsens landskontor och slutligen ett för kammarkollegiet. De två första söks i landsarkiven, det sista i riksarkivets länsräkenskaper. Inte sällan har alla tre exemplaren gått förlorade eller på senare tid stängts för forskning i riksarkivet p.g.a. skador.

I många fall finns dock uppgifter som kan fylla luckorna. Kronans andel av tiondet var ofta anslaget olika mottagare i form av regementen, hospital, Uppsala akademi m.fl. I dessa institutioners arkiv kan då en del tiondeuppgifter ha bevarats. Astrid Hegerdt har t.ex. kunnat utnyttja sådana tiondeuppgifter i sin underökning av Uppsala akademis inkomster.⁵⁸⁶ Dessa uppgifter täcker då ofta bara mindre geografiska områden.

Två institutioner har dock bevarat mycket långa räkenskapsserier som ger uppgifter för större delen av landet, i regel då på fögderinivå. De avser den 40-del av allt tionde som 1637 anslogs Allmänna (eller Stora) barnhuset i Stockholm och till Vadstena krigsmanshus.⁵⁸⁷ Avgiften skulle beräknas som 1/40 av bruttotiondet, d.v.s. före alla andra avkortningar (såsom bibeltryckstunna, pastors vederlag etc.) gjorts.⁵⁸⁸ Inledningsvis skulle avgiften till barnhuset åläggas tiondet från Uppland, Västmanland, Södermanland, Bergslagen, Dalarna, Närke, Värmland och en del av Finland, samtidigt som motsvarande andel från Östergötland, Västergötland, Småland och resten av Finland skulle gå till krigsmanshuset. Barnhusavgiften upphörde först cirka 1850, krigsmanshusets 1831.⁵⁸⁹ 1650 lades motsvarande avgift på kronotiondet från Jämtland och Härjedalen, Halland och Gotland. För Skåne och Blekinge beslöts 1675 att barnhuset skulle få den tionde som tidigare gått till hospitalet i Helsingör.⁵⁹⁰ I allmänna barnhusets arkiv börjar en serie med huvudböcker 1636 och för krigsmanshuset 1683. I senare arkivet har även verifikationer till huvudböckerna bevarats fr.o.m. 1641. En del av verifikationerna före 1683 ger samma slags uppgifter som de senare huvudböckerna. I några fall har de visat sig innehålla specifikationer ner på sockennivå.

Tunnornas underavdelningar är här särskilt viktiga att tolka (kannor, kappar, fat?) eftersom eventuella fel blir 40 gånger större om man vill rekonstruera den ursprungliga tiondeuppgiften.

Bl.a. stickprov med jämförelse mot länsräkenskapernas primäruppgifter visar att bägge arkivens tiondeuppgifter avser skördeåret före redovisningsåret.

Som framgått är täckningen av särskilt de f.d. danska och norska områdena inte lika god som för ”Gammelsverige”. Här finns dock alternativa uppgifter beträffande kyrkornas tredjedel av tiondet i form av de s.k. lantkyrkoräkenskaperna hos olika arkivbildare i landsarkiven.

---

⁵⁸⁶ Hegerdt 1975.

⁵⁸⁷ Allmänna barnhuset, huvudböcker, Stockholms stadsarkiv; Krigskollegium, Krigsmanshuskontoret, huvudböcker och verifikationer, krigsarkivet.

⁵⁸⁸ Lars Gustaf Linde 1887, s. 303.

⁵⁸⁹ Rabenius 1853, s. 85 f.

⁵⁹⁰ Linde 1887, s. 303. Hur det egentligen blev med Gotland med sina säregna tiondeförhållanden har jag inte kunnat klarlägga.

Bilaga 3. Ölandsinventeringen 1678

För Öland föreligger ett udda men mycket intressant agrarhistoriskt material från 1678.⁵⁹¹ Dess bakgrund är det anfall med efterföljande plundring som företogs av danskar och holländare på ön under tio dagar i augusti 1677. För att undersöka hur skatterna skulle kunna tas ut tills bönderna åter var på fötter gjorde de svenska myndigheterna i januari en inventering av vad som plundrats. De hårdast drabbade fick ett antal skattefria år, ”frihetsår”, som kompensation för sina förluster. Endast kronans bönder redovisas. Inventeringen (se även bild) ger följande uppgifter kolumnvis hushåll för hushåll:

Hushållsföreståndarens namn
Jordnatur och mantal
Årlig ränta
Mangårdens stugor, hus och rum
Fähusbyggnader

Plundrat:
Inbärgad säd med halm, allt förbränt
Väderkvarnar
Hemkvarnar
Båtar
Sillgarn och nät

Hästar och ston
Oxar och stutar
Kor och kvigor
Kalvar och ungnöt
Får och lamm
Svin och grisar
Gäss
Höns
Hö (i skattlass)

Bönder
Hustrur
Döttrar
Drängar
Pigor

I behåll:

Utsäde i höstas
Hästar och ston
Oxar och stutar
Kor och kvigor
Kalvar och ungnöt
Får och lamm
Svin och grisar
Gäss
Höns

Antal nödvändiga frihetsår

---

⁵⁹¹ Drottning Kristinas underhållsländer, VIII, 18-20, ”F”, ”Original Öhlands Ransackning daterat d: 6 april 1678”, RA.

Bilaga 4. Den svenska boskapens fördelning på djurslag cirka 1690

De framtagna boskapsuppgifterna för statistikens tvärsnitt cirka 1690 är heterogena. Bara för Skåne, Blekinge, Halland och Öland är uppgifterna någorlunda detaljerade, även om de också här bygger på små material eller som för Skåne och Öland på uppgifter så långt från 1690 som 1670-talet. Det har ändå varit av intresse att försöka åstadkomma en sannolik fördelning för hela landet även för 1690.

Av materialet från de nämnda områdena har de för Skåne använts, då ”homogeniserade” på det sätt som redovisades i projektrapporten för 1630. För övriga nuvarande Sverige har däremot en fördelning gjorts som utgår från att djuruppsättningarna varit tämligen stabila på mycket lång sikt – dragarna har varit anpassade till säregenheter i olika områdens åker- och skogsbruk, fördelningen mellan unga och gamla djur har bestämts av besättningarnas reproduktionsbehov, gethållningen av skogstillgång och skogsvårdsförhållanden. Många av dessa förhållanden har bara ändrats långsamt under det förindustriella jordbrukets tid. Stabiliteten framgår av följande tabell som visar fördelningen enligt projektrapporterna för 1630 och 1750 (varje djurslags relation till antalet Ne):

Djur per Ne i Sverige utom de f.d. danska områdena 1630 och 1750

	1630	1750	1750/1630	Medeltal 1630-1750
Hästar	0,08	0,15	1,9	0,12
Unghästar, föl	0,03	0,03	1,0	0,03
Oxar	0,08	0,09	1,1	0,09
Stutar	0,13	0,10	0,8	0,12
Kor	0,39	0,38	1,0	0,39
Kvigor	0,18	0,12	0,7	0,15
Kalvar	0,16	0,12	0,8	0,14
Gamla får	0,41	0,55	1,3	0,48
Unga får	0,30	0,22	0,7	0,26
Gamla getter	0,18	0,15	0,8	0,17
Unga getter	0,19	0,07	0,4	0,13
Gamla svin	0,12	0,16	1,3	0,14
Unga svin	0,17	0,18	1,1	0,18

Källor: Projektrapporten *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning;*” Martin Linde 2011.

Av tabellens fjärde kolumn framgår att förskjutningarna i fyra fall var cirka 10 % eller mindre, i tre fall cirka 20 %, i fyra fall runt 30 %. För fåren minskar skillnaden till cirka 8 % om unga och gamla adderas – det är känt att en tendens fanns att av skatteskal ange djurens ålder för lågt för den tidiga perioden. Mycket av skillnaderna kan antagligen förklaras av osäkerhetsmarginaler i statistikens djurberäkningar. Men i fallen hästar och getter rör vi oss ganska säkert med mer påtagliga förskjutningar, hästar blev vanligare under perioden 1630-1750, getterna färre.

För en mycket grov uppskattning av totala antalet djur av olika slag i landet som helhet runt 1690 har jag som nämnts låtit Skånes specificerade uppgifter bestå, men för övriga

delar av dagens Sverige gjort en linjär interpolering av tabellens siffror och tillämpat resultatet på statistikens beräknade antal enheter.

Till osäkerheten hör naturligtvis att utvecklingen inte behöver ha varit så jämn mellan 1630 och 1750 som interpoleringen förutsätter. I bästa fall får vi en grov uppskattning för landet som helhet, regionala skillnader kommer vi däremot inte åt.

Bilaga 5. Höet - sommarlass, vinterlass, parmar och stackar

Redan på 1500-talet var två hömått särskilt spridda i samband med skatte- och avradsuppbörd – sommar- och vinterlass, där det senare räknades dubbelt mot det förra. Viktuppgifter förekommer veterligen först långt senare. Hans Forsell, väl insatt i Vasatidens måttförhållanden menade att lassens storlek varierade från landskap till landskap, men att de blev normerande långt fram i tiden. Lassens vikt kan därför avläsas i markegångstaxor från 1770-talet och i undersökningar runt 1815. I sitt arbete från 1884 återger han följande vikter, här återgivna i lispund och kg:

Län	Sommarlass		Vinterlass	
	lispund	kg	lispund	kg
Uppland, Västmanland, Södermanland	25	212	50	424
Stockholms	24	203	48	407
Skaraborgs	20	170	40	339
Värmlands	24	203	48	407
Närkes	24	203	48	407
Älvsborgs	20	170	40	339
Kalmar	20	170	40	339
Jönköpings	20	170	40	333
Kronobergs	-	-	72	611
Östergötlands	40	339	-	-

Anmärkning: Lassen i Skaraborgs län varierade mellan 12-30 lispund, men fastställdes 1815 till tabellens; Kronobergs lass avser tiden före 1774 (sedan räntetagarna genom åren drivit upp deras storlek), sommarlassets 3 stackar eller såtar hade här kommit att omtolkas till 3 sommarlass.
Källa: Hans Forsell 1884.

1688 infördes parmen som officiellt hömått. Det var ett volymmått avseende torrt hö. Inspirationen kom från Stockholms 1680 införda parm för vinterhö.⁵⁹² Inom forskningen har man ibland sökt fastställa dess vikt. Martti Rantanen bestämde den således till 409 kg (48 lispund 2,25 mark).⁵⁹³

Som framgått i anmärkningarna för de olika länen rådde uppenbarligen en stor förvirring kring de lokalt varierande hömått. Hömåttet stackar förekom som underindelning till lass eller parmar. I följande uppställning redovisas uppgifter kring stackens storlek från anmärkningarna för de enskilda länen:

Blekinge 1689	1 vinterlass = 3 stackar
Västergötland 1500-talet	1 vinterlass = 4 stackar
Skaraborgs län cirka 1690	1,5 lass = 1 kronoparm = troligen 2,86 stackar ⇒ 1 lass = 1,9 stackar
Älvsborgs län cirka 1690	1 parm = 2,86 stackar
Bohuslän cirka 1690	1 parm = 4 stackar á 3 kvadratalnar
Kopparbergs län cirka 1690	1 lass = 4-5 stackar
Kronobergs län före 1774	1 sommarlass ursprungligen = 3 stackar (se anm. till tabellen ovan)

⁵⁹² Falkman 1885, del 2, ss. 91, 95.

⁵⁹³ Rantanen 1997, s. 196. Viktuppgiften skall enligt uppgift från författaren vara sen, från 1800-talet.

Bilaga 6. Skattningsmetod för Kronobergs län 1690

170

1690, den 17 Oct.

Skattnings Methode för Kronobergs Län; af den 17 Oct. 1690.

Til ödmjukaste efterlefnad utaf Högloff. Kongl. Kammar Col-
legii Beordran af den 18 Augusti A:no 1690. hafwa Wi under-
tecknade efter Herr Baronens och Landshöfdingens Högwälsborne
Herr Åke Ulfsparres Convocation varit tillsammans i Mexid, at
öfwerlägga huru wida ett wist Fundament här i Landsorten wid
alla Beskattningar kunde uträffas, Hafwandes ther wid icke annat
kumat, än Åker och Ångens godhet eller Skrynhet med slike ad-
pertinentier, som tiden icke utödder och om intet gdr i obseruance ta-
ga, efter som ett Hemmans beständiga skatt ther af sin uprinnelse
hafwa måtte; Ty äro Wi uti det betänkiande ense blefne om ef-
terföljande Öförgripelige regler och Påminnelser, lemnandes den uti
all underdånödmjukhet hos högre ort under närmare öfwerwägande
och approbation.

1:0 Såsom till Fundamentets egenteliga utfökande requireras en
wis determination af den Rånta, hwilken ett fullt Hemman årligen
tåla kan; Alltså när Berjenterna considererat ortens wilkor och
Idgenheter, hafwer man stannat i den mening, att en fullsuttet Bon-
degård kan årligen draga ungefär 90 Dal. Silf:mt i Skatt, för-
ståendes derunder både den wisa och owisa Råntan, men deremot
bör och gården wara försedd

2:00 Med 10 Tunnelands utsåde god jord, efter 14000 qua-
drat alnar, samt Hd och Halm til 36 Röds foder eller 40. Win-
terlas Hd med underhåll till nödige Hästcreatur samt får och getter.
Dch ehuru Tunnetalet emot Råntan synes högt wara, så är dock der med
at considerera, det allenast 3 Tunnor efter Tunnan här i orten beräknas
kunna, hwarföre och en så beskaffad gård ingen högre skatt af sig lasta kan.

3:10 Följer således där af, at då kommer ungefär hwart tun-
neland god Jord, med trenne Röds foder til att Taxeras i år-
lig Fordeboks Rånta, för 1 Dal. 4 öre Silf:mt som löper på 10
Tunnelands Åker och 36 Röds underhåll, neml. 11 Dal. 8 öre
Silf:mt; Hwartil kommer Råntan efter Mantalet på ett helt Hem-
man,

man, som år 19 Dal. 18 öre 21. $\frac{7}{8}$ p:r Silf:mt, hwilket tillsam-
mans sig bestiger til 30 Dal. 26 öre 21. $\frac{7}{8}$ p:r Silfwermynt.

4:o Samma ofwansstående Jordebofs Rånta kan uträknas i
sådana Persedlar, som här i Landsorten brukeligt är.

5:o Wid Tunneralets uträknande synes böra considereras, att
enär derpå brist är, kan då sökas af andra lågenheter desq aequi-
valence, såsom Humble wår till ett pund emot ett Skieppeland,
Owarnfall som går allena höst och wår emot 2 Skieppel.; men den
som går hela året igenom, emot 3, 4 eller flere Tunneland, som
strömmen är god och nyttig till, Item Lek-Fiske Ett pund, torr Fisk
emot ett Skieppel.; men SlåpFiske här under intet räknat, efter så-
dant sin bekänthad och mdda intet betalar; Warandes eljest här på
orten inga Bergslag eller Lågenheter i Skidren att finna, utan de
Bruf som här sammastådes wid magt hållas, är medelst malmens
ringhet i Sjdarne, obeständige och esom oftast Odesmål underka-
stade.

6:o De andre här i orten till somlige Hemman besättelige lå-
genheter, såsom Fälleskog, Tjårbrånne och Ållonkog, kan man så
mycket mindre understå sig at Taxera till någon afgift, såsom de
altid äfwenturlige händelser underkastade äro, utan tyckes oförgripe-
ligen om Jordmonen i Åkren, består af någon skrynhet, att då slike
lågenheter såsom en förbättring på Åkerjorden considereras böra;
Men där de intet äro att finna wid swag jordmohn, synes då wa-
ra skidligt, att Tunneralet af medelmåttig jord allenast räknas för
24 öre Silf:mt; och af den Sämste för 18 öre S:mt; därefter så-
ledes den wiså Råntan uträknas.

7:o Skulle och på somlige Hemman, Bostapsbödan intet cor-
respondera emot Tunneralet, kunde då Taxeringen skje halsparten el-
ler $\frac{1}{2}$ mindre, emot den årliga råntan af Tunnelandet, som den 3:die
puncten innehåller.

8:o Alt hwad eljest somlige Hemman kunde wara mindre af
willkor, än den andre puncten förmåter, där efter proportioneras och
taxeras de till afgift, såsom för $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{10}$, $\frac{1}{12}$ och $\frac{1}{16}$. Men där
och några Hemman finnes, som woro af större consideration, borde
de jemwål uphöjas, och Kongl. Maj:t och Kronan wederbörligen
beräknas.

Y 2

Så.

Sålunda utaf Ds undertecknade wara öfwerlagdi, och oförgris-
peligen bepröfwat, attesteras med våra egne namns understifwande
af Wexjö den 17 Octobris Anno 1690.

Bilaga 7. Folkmängd, åkerbruk m.m. per landskap cirka 1690

	Folkmängd	Total åker (tunnland)	Besädd åker (tunnland)	Normal- skörd	Korn- tal	Vete- skörd	Rågskörd (exkl. svedjeråg)	Kornskörd	Bland- säds- skörd	Havre- skörd	Sved- jerågs- skörd	Skörd / normal- konsument
Blekinge	33 019	10 666	9 599	16 736	1,7	0,0	7 607	9 129	0	0	0	0,6
Bohuslän	43 721	28 663	25 797	64 329	2,5	732	4 194	57 901	245	2 200	0	1,8
Dalarna	68 618	38 726	21 366	97 352	4,6	0	43 174	31 862	18 436	20 295	0	1,8
Dalsland	26 175	23 351	21 016	17 029	0,8	0	2 373	8 773	1 273	10 086	0	0,8
Gotland	17 993	32 881	15 950	27 264	1,7	0	18 629	6 748	0	0	0	1,9
Gästrikland	13 986	15 961	7 996	21 277	2,7	0	11 503	9 327	0	71	0	1,9
Halland	46 166	38 549	34 468	100 570	2,9	0	32 638	58 852	0	18 161	0	2,7
Härjedalen	2 881	2 505	1 432	4 296	3,0	0	0	4 296	0	0	0	1,9
Hälsingland	27 905	39 663	17 855	47 664	2,7	2 437	12 274	35 208	0	366	0	2,1
Jämtland	14 397	7 661	4 331	25 082	5,8	0	599	24 197	0	5	0	2,2
Lappland	4 752	115	103	227	2,2	0	10	218	0	0	0	0,1
Medelpad	7 732	12 155	5 804	17 772	3,1	0	1 312	16 140	0	144	0	2,9
Närke	37 028	45 150	21 122	53 341	2,5	1 436	36 329	13 067	209	3 795	0	1,8
Skåne	141 761	242 328	161 662	596 460	3,7	0,0	193 226	347 848	110 771	0	0	5,3
Småland	187 350	134 614	99 044	259 357	2,6	534	125 249	117 638	0	17 558	6 344	1,7
Stockholms stad	57 000	12	5	60	11,1	0	30	30	0	0	0	0,0
Södermanland	84 992	86 396	38 913	89 485	2,3	3 5718	52 371	30 316	156	3 893	0	1,3
Uppland	110 215	203 035	91 366	191 062	2,1	2 012	98 571	85 219	1 009	7 344	0	2,2
Västerbotten	19 551	8 833	7 950	30 662	3,9	0	910	31 380	0	0	0	2,0
Västergötland	182 521	165 522	111 014	187 935	1,7	117	47 927	115 270	9 688	30 751	0	1,3
Västmanland	69 758	57 197	27 142	97 280	3,6	577	63 715	30 778	0	4 041	0	1,7
Värmland	57 962	26 073	18 663	81 511	4,4	0	21 352	850	22 843	88 453	0	1,8
Ångermanland	16 872	17 420	9 572	28 715	3,0	0	1 636	26 931	0	0	0	2,1
Östergötland	89 338	133 540	60 093	187 153	3,1	12 398	86 919	76 160	0	15 170	1 068	2,6
Totalsumma	1 361 693	1 371 015	812 263	2 242 619	2,8	23 813	862 547	1 138 135	164 631	222 331	7 412	2,1

Bilaga 8. Boskapshåll per landskap cirka 1690

	Folkmängd	Antal nötkreatursenheter (Ne)	Ne per normalkonsument
Blekinge	33 019	28 395	1,1
Bohuslän	43 721	68 445	2,0
Dalarna	68 618	102 285	1,9
Dalsland	26 175	39 065	1,9
Gotland	17 993	19 196	1,3
Gästrikland	13 986	15 341	1,4
Halland	46 166	91 996	2,5
Härjedalen	2 881	2 062	0,9
Hälsingland	27 905	36 776	1,6
Jämtland	14 397	19 193	1,7
Lappland	4 752	2 025	0,5
Medelpad	7 732	10 587	1,7
Närke	37 028	58 788	2,0
Skåne	141 761	247 878	2,2
Småland	187 350	421 772	2,8
Stockholms stad	57 000	2 168	0,0
Södermanland	84 992	140 828	2,1
Uppland	110 215	214 255	2,4
Västerbotten	19 551	35 989	2,3
Västergötland	182 521	348 277	2,4
Västmanland	69 758	74 394	1,3
Värmland	57 962	99 628	2,1
Ångermanland	16 872	35 157	2,6
Östergötland	89 338	140 742	2,0
Totalsumma	1 361 693	2 255 244	2,1

Anmärkning: Antalet normalkonsumenter har här beräknats som 80 % av befolkningstalet.

Bilaga 9. Animalieavkastning

Kött

En källa som använts av Janken Myrdal för att bedöma animalieavkastningen under Vasatid är räkenskaper från kungsgårdar och liknande.⁵⁹⁴ Dessas representativitet för den vanlige bondens kan dock diskuteras. Hade djuren på dessa gårdar gynnsammare förhållanden än allmogens? Två andra uppgifter som uttryckligen avser bondebruk finns. Karl Karlsson Gyllenhielm gjorde 1623 en ”undervisning” för ett koloniseringsprojekt i Ingermanland i utkanten av dagens Sankt Petersburg. Gyllenhielm ville där anlägga ett antal jordbruk drivna av arrendatorer men troligen bygger han sina kalkyler på erfarenheter av bondebruken på sina svenska gods. Så här ser hans kalkyl ut (med produktivitet avses här antal födda kalvar o.s.v. per år):

Födda kalvar etc. per vuxen boskap

Besättning per bruk	Produktivitet
2 oxar	-
6 kor	2-3 kalvar
1 häst	-
1 sto	-
4 får	3-4 lamm
4 getter	3-4 killingar
2 svin	4 grisar

Anmärkning: I den tryckta texten anges 1 ko, men utifrån antalet kalvar och smöravkastningsuppgifterna, 1 lispund per ko, framgår att källan avser 6 kor.

Källa: Janzon 1992.

Hur stort uttag av animalier skulle detta medge? Hannerberg har utifrån sporadiska åldersuppgifter i det tidiga 1600-talets boskaps- och utsädeslängderna för allmogedjur försökt beräkna hur många slaktdjur respektive djurslag tillät efter nödvändigt livdjurspålägg. Han har också beräknat slaktvikter, hämtade från 1500-talsuppgifter hos Hans Forssell:

Slaktmöjlighet per år och djurslag enligt Hannerberg

Djur	Slaktmöjlighet per djur	Slaktvikt per helt slaktdjur	Slaktat kött per djur i första kolumnen (kg.)
1 vuxet nöt	0,06 vuxet nöt	70 kg/nöt	4,2
1 ko	0,44 kalv	20 kg/kalv	8,8
1 vuxet svin	0,5 ”svin”	30 kg/svin	15
1 vuxet får	0,3 vuxna får	15 kg/får	4,5
1 vuxet får	0,7 lamm	3,3 kg/lamm	2,3

Anmärkning: lammens antal har interpolerats från Hannerbergs totalsumma slaktkött från en medelbesättning på 195 kg. och ett fött lamm per tacka och år.

Källa: Hannerberg 1971 s. 107.

⁵⁹⁴ Myrdal 1991 s. 293 f.

Sammanfattningsvis visar Hannerberg att 17,43 kg. kött per Ne återstår för egen konsumtion eller försäljning vid enkel reproduktion av boskapsstocken. Näringsmässigt har ett kg. antagits innehålla 2 400 kcal.⁵⁹⁵

Mjolk

I annat sammanhang har jag visat att kor med kalvar vid denna tid producerat cirka 600 liter och år. Detta är en produktion som ligger 20-100 % över vad som ibland antagits bland agrarhistoriker. Avvikelsen beror på att man ofta beräknat mjölkproduktionen från uppgifter om smöravkastningen mätt i lispund och att det senares regionalt varierande tyngd, liksom kalvarnas konsumtion, inte beaktats tillräckligt. Hur mycket av mjölken gavs till kalvarna? Ett antal exempel antyder att kalvmjölksuttaget varierat mellan kanske 7 och 33 % av kons mjölk, eller 40 till 200 liter.⁵⁹⁶ För 1600-talets hårda ekonomiska förhållanden har jag valt att räkna med 50 liter per ko. Återstod alltså 550 liter för mänsklig konsumtion. 1 liter mjölk kan beräknas ha ett näringsvärde runt 500 kcal.⁵⁹⁷

Även får och getter mjölkades. Jan Lindegren uppskattar att dessa avkastade en tiondel så mycket mjölk som korna.⁵⁹⁸ Det innebär 55 kg. per sådant mjölkdjur och år.

Sammanfattningsvis kan varje gammalt får eller get beräknas ha gett 27 500 (erhållet som 55*500) och en ko 275 000 (550*500) kcal per år. Per Ne har också ett slaktuttag av kött kunnat göras som gett 41 832 kcal per år.

---

⁵⁹⁵ Lindegren har gjort liknande beräkningar och i det stora hela konfirmerat Hannerbergs bedömningar. Lindegren 1980 avsnitt 6.2. Myrdals bedömning hamnar mycket nära Gyllenhielms, som dock tycks ha glömt att räkna med slaktuttag från gamla nöt. Det kan också noteras att Myrdals antal kalvar per ko på kungsgårdarna stämmer ganska bra med antalet överlevande kalvar.

⁵⁹⁶ Palm 2004, s 271 f.

⁵⁹⁷ Lindegren 1980 s. 227. En liter mjölk väger mycket nära ett kilo. Vikten varierar något med fetthalten. En liter komjölk med 3 % fetthalt väger 1,030 kilo enligt meddelande från Arla Färskvaror, Stockholm och ARLA FORUM). Skillnaden mellan de olika djurslagens mjölk är liten, 1 liter getmjölk väger t.ex. 1,068 kilo (uppgift från Carina Johansson, DalsSpira Mejeri AB).

⁵⁹⁸ Lindegren 1980 s. 227.

Otryckt källmaterial

Riksarkivet (RA)

Kammarkollegiets kansli

Volym FVIII:35

Kammarkollegiet 1. Provinskontoret

83:1, 162, 193, 194, 203, 215:1-2, 276, 138:4:1, 183, 392

Kammarkollegiet, 2. Provinskontoret

417, 443, 468, 472 (volym 473 är identisk med denna), 478, 403:1-3, 405:1-2, 495, 496, 619, 620

Årshandlingar 12/1699,

Kammarkollegiet, 3. Provinskontoret

volym 287

Övriga arkiv

Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747

De la Gardieska samlingen

Grev- och friherrskap, Adeln och dess gods, Brahesamlingen

Jon Pedersson Lilles arkiv (förteckning 541)

Kungliga arkiv, Generalguvernören över drottning Kristinas underhållsländer, K 603,

Kungliga arkiv, Generalguvernören över drottning Kristinas underhållsländer, VIII, 18-20, "F", "Original Öhlands Ransackning daterat d: 6 april 1678"

Landshövdingarnas brev till Kungl. Majt.

Lantkyrkoräkenskaper

Länräkenskaper Svartsjö län, verifikationer 1689.

Sandbergska samlingen, L:2; P 313

Svartsjö län (egen arkivbildare), räkenskaper

Tidöarkivet, volym 169

Lantmäteristyrelsen, Administrativa arkivet 1683-1920, vol. F3:1,

Krigsarkivet (Kra)

Indelningsverk och jordeböcker, vol. 20.

Jordebok, Kopparbergs län

Krigskollegium, Krigsmanshuskontoret, huvudböcker och verifikationer

Göteborgs landsarkiv (GLA)

Göteborgs och Bohus läns landskontors arkiv, GIIIe:1

Göteborgs och Bohus läns landskontor, GIa:1, GIIe:1, GIIIe:1, GIIId:1 och 3

Göteborgs Domkapitels arkiv FXI b:1

Häradsskrivarens i Göteborgs fögderis arkiv, EI:1, E I:9,

Häradsskrivarens i Orusts och Tjörns fögderis arkiv, volymerna 186, 187, 188;
Häradsskrivarens i Norrvikens fögderis arkiv AI:1
Häradsskrivarens i Dalslands fögderi, räkenskaper, volym 18
Häradsskrivarens i Mark arkiv, jordrannsaktionsprotokoll
Mariestads domkyrkoförsamling, volym LI:1,
Skaraborgs landskontor, volym GVd 1a, 1b, 4a, 6a, 8, GVe:1, GVIIbb:6, GLA (dublett)
i Kammarkollegiet 2 provinskontoret vol. 495, 496, RA), GVII be:3, GXVIe:1

Landsarkivet i Lund (LLA)

Hallands läns landskontors arkiv, volym GIII:e1, GIIe:3, GIII:e 6
Inga Bernanders samling
Lantkyrkoräkenskaper
Skånska generalguvernementskontorets och landsbokhålleriets arkiv
Tiondekommisionens av år 1681-1682 handlingar (v. GIIIE:1)
volym GIIIC:1, GIIIE:4
Handlingar rörande domkyrkan och dess jordar 1640-1674
Handlingar rörande tiondet 1673-1674
Skånska guvernementskontorets arkiv
Volym GIIIC:1
Skånska kyrkokontorets arkiv, volymerna C I:1-2
Städers rådhusrätters arkiv, bouppteckningar, skannade kopior från SVAR.

Uppsala landsarkiv (ULA)

Länsstyrelsens i Kopparbergs län, landskansliet, registratur 22/3 1670, volym A I a:b
Länsstyrelsens i Kopparbergs län, landskontoret, revböcker och revningslängder, volym
GI a:1, GIII Ca5-6,
Länsstyrelsens i Livgedingets län arkiv, landsboksverifikationer 1690
Länsstyrelsens i Södermanlands län arkiv, landskontoret, landsboksverifikationer 1690
Länsstyrelsens i Upplands län arkiv, landskontoret, landsboksverifikationer 1695
Länsstyrelsens i Västmanlands län, landskontoret, landsboksverifikationer 1690

Landsarkivet i Vadstena

Länsstyrelsens i Östergötlands län arkiv, landskontoret, GIIIj 2 och 3, Landsarkivet i
Vadstena
Länsstyrelsens i Kalmar län arkiv, landskontoret, Handlingar rörande tionde för åren
1686-1697, volym GIII e:1
Jönköpings läns landskontor, Handlingar rörande tionde för åren 1670-1766, GIIe:1

Landsarkivet i Visby

Visby domkapitels arkiv, EV:4, volymens slut, Landsarkivet Visby.
"Jord Book öfwer Wijsby Stadz Samptlige Jorder", avskrift i Visby landsarkiv,
avskriftssamlingen vol. 137: 4-5.
Bouppteckningar

Stockholms stadsarkiv (SSA)

Allmänna barnhuset, huvudböcker

Lantmäteriet

www.historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=lms2&sd_ktn=4c4d535f4d32322d313a33 (2011-06-23).

Karta U1:19 för Björbo, Floda socken, RA:s databas för de geometriska kartorna (www.ra.se 2011-05-07).

Lantmäteristyrelsens arkiv, Kartvolym M1.

Avmätning Kalmar stad 1650. Lantmäteristyrelsens arkiv, på Internet,

http://www.lantmateriet.se/templates/LMV_Page.aspx?id=522, 9 okt. 2011.

http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=lms2&sd_ktn=4c4d535f4734342d343a31 (2011-10-09).

”Skattläggnings Projekt I Södermanl.” (19/5 1698) och ”Kort Uthtåg af Skattläggnings Förslaget I Nykiöpings Lahn” (6/4 1699) (i två exemplar), Lantmäteristyrelsens arkiv, Administrativa arkivet 1683-1920, vol. F3:1.

Lunds universitetsbibliotek

Handskriftssamlingen, Delagardieska samlingen, Topographica Västergötland,

Tryckta källor och litteratur

- Almquist, Helge, 1929, *Göteborgs historia. Grundläggningen och de första hundra åren*. I. Göteborg.
- Almquist, Helge, 1935, *Göteborgs historia. Grundläggningen och de första hundra åren*. II. Göteborg. [Register]
- Almquist, Jan Eric, 1916, "Ett försök under Karl XII:s regering till grundskatternas förenkling i samband med en ny jordeboksmetod", *Karolinska Förbundets Årsbok* 1916.
- Almquist, Jan Eric, 1960, *Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden (1523-1611)*. 1-2. Stockholm.
- Andersson, Tomas, 1995, *Nyodlingen i Bohuslän 1694-1888*, C-uppsats höstterminen 1995 vid Historiska institutionen i Göteborg
- Antonsson, Hans, 1993, *Jämtlands äldre agrarlandskap. Försök till en regional indelning baserad på lantmäteriakter för tiden 1650-1899*. Länsstyrelsens kulturmiljöenhet i Jämtlands län.
- Axelson, Gustaf Edvard, 1888, *Bidrag till kännedom om Sveriges tillstånd på Karl XII:s tid*. Visby.
- Barchaeus, Anders Gustaf, 1773, *Underrättelser angående landthushållningen i Halland : samlade under en resa, som, efter höglofl. Kongl. Wetenskaps-Academiens instruction, anträdde ifrån Stockholm den 26 Jun. 1773 / af Anders Gustaf Barchaeus ; utg av Bert Möller*. Lund 1924.
- Berntsen, Arent, 1650-1656, *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed ...*, Bd 1-4. Köpenhamn.
- Bjurling, Oscar, 1941, "Om oxstallningen och exporten av stalloxar från Skåne under årtiondena före och efter år 1700". Lund. Särtryck ur *Scandia*.
- Bjurling, Oscar, 1956, "1658-1792" i Salomon Kraft & Oscar Bjurling, *Ystads historia. D. 1, Från äldsta tid till 1792*. Ystad .
- Bjurling, Oscar, 1959, "Industri, handel och sjöfart 1645-1800" i *Hallands historia, II, Från frden i Brömsebro till våra dagar*. Halmstad.
- Björklund, Annika, 2010, *Historical urban agriculture: food production and access to land in Swedish towns before 1900*, Stockholm Studies in human geography 20, Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm.
- Björnhag & Myrdal = Göran Björnhag och Janken Myrdal, 1994, "Nötkreaturens produktion och utfodring enligt 1500-talets kungsgårdsräkenskaper". Ingår i: *Svenska husdjur från medeltid till våra dagar* / red.: Janken Myrdal & Sabine Sten. Stockholm.
- Björnsson, Sven, 1946, *Blekinge : en studie av det blekingska kulturlandskapet*.
- Bodvall, Gunnar, 1959, *Bodland i norra Hälsingland : studier i utmarksodlingars roll för den permanenta bosättnings expansion fram till 1850*. Uppsala.
- Boëthius & Heckscher 1938 = *Svensk handelsstatistik 1637-1737 : samtida bearbetningar = Swedish statistics of foreign trade 1637-1737 : contemporary accounts / med understöd av statsmedel ... utg. av Stockholms stadsarkiv genom Bertil Boëthius och Eli F. Heckscher*. Stockholm 1938.
- Boëthius, Bertil, 1957, *Dalarnas bränsleskatter och Stora Kopparbergs bergsfrälse under äldre Vasatid*. Stockholm.
- Bohlin, G.A., 1919, *Bidrag till Alingsås stads historia, Minnesskrift vid stadens 300-års jubileum*. Alingsås.
- Boman, Henrik, 1929, *Redogörelse för de ecklesiastiska boställena, Kopparbergs län*. Stockholm.

- Bovin, Henrik, 1929, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena. Kopparbergs län / efter offentligt uppdrag utarbetad av Henrik Bovin*, 6, Kopparbergs län. Stockholm 1929. Serie Statens offentliga utredningar, 1929:5.
- Brauner, Johan., 1752, *Tankar och försök om åker och äng, med dertil nödiga redskap, af Johan Brauner. Jemte bihang om ladugårdars byggnad och inredning. Af Carl Winblad. Uppå kongl. wetensk. academiens gillande utgifwit. Stockholm, tryckt hos Lars Salvius : 1752.* Stockholm.
- Bromé, Janrik, *Jämtland och Härjedalens historia: Andra delen 1537-1645*, Stockholm 1945.
- Campbell, Åke, 1928, *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet : etnografisk studie över den skånska allmogens äldre odlingar, hägnader och byggnader.* Uppsala. 1928
- Dahl, Sven, 1942, *Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860.* Lund
- Dahlström, Anna, 2006, *Betesmarker, djurantal och betestryck 1620-1850 : Naturvårdsaspekter på historisk beteshävd i Syd- och Mellansverige.* Uppsala.
- Edqvist, Li, 1996, *Den nya åkern – en undersökning av åkerns utbredning i Halland 1687-1689 och 1865.* C-uppsats vid historiska institutionen, Göteborgs universitet 1996.
- Ekman, Emanuel, 1783, *Undersökning om årsväxtens förhållande, och i synerhet missväxt-åren i Sverige, från år 1523 til år 1781.* Stockholm].
- Ekstrand, Karl Viktor Konrad, 1901, *Samlingar i landtmäteri. Saml. 1, Instruktioner och bref, 1628-1699.* Stockholm.
- Emigrationsutredningen, Bilaga V, Bygdestatistik*, Stockholm 1910.
- Emilsson, Nina, 1999, *En jämförande studie av de halländska bondesamhället 1600-1900, med tonvikt på självförsörjningsgraden.* C-uppsats vid historiska institutionen, Göteborgs universitet 1999.
- Enagrius, C.E., 1826, *Samling af landtmäteri-författningar, innehållande så wäl kongl. maj:ts nådiga förordningar, resolutioner, rescripter och instructioner, samt af kongl. maj:t fastställda delningsgrunder och skattlägnings-metoder, som ock kongl. kammar : collegii och kongl. landtmäteri-contoirets kungörelser och circulairer, rörande landtmäteriet och justeringen i Swerige och Finland, ifrån 1763 års början till 1807 års slut.* Stockholm.
- Enequist, Gerd, 1937, *Nedre Luledalens byar : en kulturgeografisk studie.* Uppsala.
- Enghoff, Karl, 1889, *Tillståndet i Skåne under Magnus Stenbocks guvernörstid 1707-1711.* Lund.
- Eriksson, Claes, 2004, *Värmländska säterier.* Arvika.
- Falkman, Ludvig B., 1885, *Om mått och vikt i Sverige : historisk framställning. Del. 2, Den nyare tiden från och med år 1606 till och med år 1739.* Stockholm.
- Forsgrén, G., 1885, *Bidrag till svenska gref- och friherreskapens historia 1561-1655, I,* Stockholm.
- af Forsell, Carl, 1834, *Statistik öfver Sverige, grundad på offentliga handlingar. Sockenstatistik öfver Swerige.* Stockholm.
- Forsell, Einar, 1938, "Kulturlandskapets utveckling i Sollentuna från 1500-talet till början av 1900-talet", *Ymer* 1938.
- Forsell, Hans, 1872 B, "Norrländ 1571-1870, ett försök till statistisk historia" i *Svensk tidskrift*, H.2, 1872.
- Forsell, Hans, 1872-1883, *Sverige 1571.* Stockholm.
- Forsell, Hans, 1884, *Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet.* Stockholm.
- Friberg 1956, "Grangärdes boskaps- och utsädeslängder från åren 1620-1641", i *Svensk geografisk årsbok* 1956.

- Fridén, Bertil, 1991, *På tröskeln till marknaden : makt, institutionell kontext och ekonomisk effektivitet i Västsverige 1630-1800*. Göteborg.
- Fältros, Eva, 1995, *Nyodlingen i Kalmar län 1686-1867*, B-uppsats vid Historiska institutionen, Göteborgs universitet, höstterminen 1995.
- Gadd, Carl-Johan, 1983, *Järn och potatis : jordbruk, teknik och social omvandling i Skaraborgs län 1750-1860* = [Iron and potatoes] : [agriculture, technique and social change in county of Skaraborg 1750-1860].Göteborg.
- Gadd, Carl-Johan, 2000, *Det svenska jordbrukets historia. Bd 3, Den agrara revolutionen : 1700-1870*. Stockholm.
- Gatehus och gatehusfolk i skånska godsmiljöe*, (red. Christer Lundh & Kerstin Sundberg). Lund 2002.
- Grennfelt, Tage, 1980, *Gränna Visingsö historia*. Stockholm.
- Göransson, Sölve, 1985: "De regelbundna strukturerna i Östsveriges bebyggelsegeografi". *Geografiska regionstudier nr 15*. Kulturgeografiska inst. Uppsala univ. Uppsala.
- Hallberg & Nilsson 1994 = Torsten Nilsson och Göran Hallberg, "Hartkorn som skånska skattepersedlar" i *Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift* 1994.
- Handlingar rörande Skandinaviens historia. D.6*. Stockholm 1818.
- Hannerberg, David, 1941, *Närkes landsbygd 1600-1820 : folkmängd och befolkningsrörelse, åkerbruk och spannmålsproduktion*. Göteborg.
- Hannerberg, David, 1971, *Svenskt agrarsamhälle under 1200 år : gård och åker, skörd och boskap*. Stockholm.
- Hanssen, Börje, 1977, *Österlen : allmoge, köpstafolk & kultursammanhang vid slutet av 1700-talet i sydöstra Skåne..* [Ny utg.] Stockholm.
- Heckscher, Eli F., 1950, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, II:1*, Stockholm.
- Hedar, Samuel, 1941, *Kammarkollegiets protokoll med bilagor. 3, 1642*. Stockholm.
- Hedenstierna, Bertil, 1949, "Stockholms skärgård : kulturgeografiska undersökningar i Värmdö gamla skeppslag", i *Meddelande från Geografiska institutet vid Stockholms högskola* 1949, *Geografiska Annaler* 1948.
- Hedenstierna, Dagny, 1950 "Näringslivet i Sotholms härad under 1600-talet", i *Geografiska Annaler* 1950.
- Hedenstierna, Dagny, 1950, "Näringslivet i Sotholms härad under 1600-talet", i *Meddelande från Geografiska institutet vid Stockholms högskola* 1950.
- Hedin & Skoglund = Gustaf Hedin och Harald Skoglund, 1915, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena. Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift) / på grund av nådigt bemyndigande enligt Kungl. Kammarkollegii uppdrag utarbetad av Gustaf Hedin och Harald Skoglund, 4, Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift)*. Stockholm 1915.
- Hegardt, Astrid, 1975, *Akademiens spannmål. Uppbörd, handel och priser vid Uppsala universitet 1635-1719*. Uppsala.
- Helmfrid, Björn, 1949, *Tiondelängderna som källa till ett byalags ekonomiska historia 1555-1753*. Stockholm.
- Helmfrid, Staffan, 1962, *Östergötland "Västanstång": Studien über die ältere Agrarlandschaft und ihre Genese*. Stockholm 1962.
- Herlitz, Lars, 1974, *Jordegendom och ränta : omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden*. Göteborg.

Hildebrand, Lisbeth, 1991, *Skördarna under 1600-talet – en undersökning utifrån tiondelängder i Rättviks socken 1630-1700. C-uppsats vid Historiska institutionen, Stockholms universitet, HT1991.*

http://www.adelsvapen.com/genealogi/Bonde_nr_11, på Internet 2012-01-22)

Huss, Erik Gunnar, 1902, *Undersökning öfver folkmängd, åkerbruk och boskapsskötsel i landskapet Västerbotten : åren 1540-1571.* Uppsala.

Hülphers, Abraham Abrahamsson, 1762, *Dagbok öfver en resa igenom de, under Stora Kopparbergs höfdingedöme lydande lähn och Dalarne år 1757. Af Abr. Abrah:son Hülphers. Wästerås, tryckt hos Joh: Laur: Horrn på desz förlag. 1762.* Västerås.

Hülphers, Abraham Abrahamsson, 1780, *Samlingar til en beskrifning öfver Norrland: Första samlingen om Medelpad 1771 samt Fierde samlingen om Ångermanland 1780, Facs.-utg., Umeå, 1985[1771].*

Hülphers, Abraham Abrahamsson, 1793, *Samlingar til en beskrifning öfver Norrland och Gefleborgs län. Af Abrah: Abr:sson Hülphers. Westerås tryckt hos Joh: L: Horrn. [Del I], Första afdelningen om Gestrikland.* Västerås.

Isacson, Maths, 1979, *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680-1860 : bondeklassen i By socken, Kopparbergs län.* Uppsala.

Jansson, Sam Owen, 1950, *Måttordbok : Svenska måttstermer före metersystemet.* Stockholm.

Jansson, Ulf, 1998, *Odlingssystem i Vänerområdet. En studie av tidigmodernt jordbruk i Västverige.* Meddelanden från kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet 103. Stockholm.

Jeppsson, Gert, 1967, *Veckodagsfriheten i Skåne under 1500- och 1600-talen.* Stencil.

Johannesson, Gösta, 1969, (red.) *Helsingborgs historia D. 3:1, Dansktidens slutskede.* Helsingborg.

Johnsson, Bruno, 1965, *Das Ackerareal in der Provinz Västmanland um das Jahr 1650.* Stockholm.

Jonsson, Ingvar, 1971, *Jordskatt och kameral organisation i Norrland under äldre tid.* Umeå.

Jonsson, Per, 1982, ”Kalmar och omlandet under 1600-talet”, i *Kalmar stads historia. 2, Från Kalmarunionens stad till den nya stadsgrundningen på Kvarnholmen*, red. Ingrid Hammarström, Ingrid. Kalmar 1982.

Jönköpings stads historia. D. 2, Från stadens brand 1612 till kommunalreformen 1862 / (red.) Göran Rystad, Birger Sallnäs, Lars Wessman, Jönköping 1965.

Kardell, Örjan, 2007, ”Några aspekter på informationinnehållet i äldre storkaliga lantmäterikartor”, i Ulf Jansson (red.), *Kartlagt land. Kartan som källa till de areella näringarnas geografi och historia.* Stockholm.

Kjellberg, Sven T. 1943, *Ull och ylle : bidrag till den svenska yllemanufakturens historia.* Lund.

Kellgren, Gunnar, 1931, ”Skördeförhållanden på Gotland”, *Karolinska Förbundets Årsbok* 1931.

Kellgren, Gunnar, 1942, *Gotland 1690-1720 : studier rörande några centrala demografiska och ekonomiska problem under nöddår och krigstid.* Södertälje.

Kraft, Salomon, 1956, ”Den danska tiden”, i Salomon Kraft & Oscar Bjurling, *Ystads historia. D. 1, Från äldsta tid till 1792.* Ystad.

Kuuse, Jan, 1970, *Från redskap till maskiner : mekaniseringsspridning och kommersialisering inom svenskt jordbruk 1860-1910.* Göteborg.

Larsson, Lars-Olof, 1972, *Kolonisation och befolkningsutveckling i det svenska agrarsamhället 1500-1640.* Lund.

- Larsson, Lars-Olof, 1983, *Bönder och gårdar i stormaktspolitikens skugga : studier kring hemmansklyvning, godsbildning och mantalssättning i Sverige 1625-1750*. Växjö.
- Leide, Helga, 2008, "Ödeläggelse och uppodling efter skånska kriget – En studie av gårdar, bönder och jordens uppodling i Landskronatrakten 1675-1700", *Scandia* 2008.
- Lilja, Sven, 1996, *Städernas folkmängd och tillväxt : Sverige (med Finland) ca 1570-tal till 1810-tal*. Stockholm.
- Linde, Lars Gustaf, 1887, *Sveriges finansrätt*. Stockholm.
- Linde, Martin, 2011, *Sverige 1750 : Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning*. Projekt rapport Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet.
- Lindegren, Jan, 1980, *Utskrivning och utsugning : produktion och reproduktion i Bygdeå 1620-1640*. Uppsala.
- Lindskog, Petter, 1819, *Matrikel öfver Skara stifts prästerskap och skol-betjäning; utgifven 1819 af P.E. Lindskog*. Skara.
- Lindhardt, Johan, 1997, *Nyodlingen i Jönköpings län 1686-1875*, uppsats vid Historiska institutionens i Göteborg kurs Göteborg och Västsverige II, Göteborg 1997.
- Lundin, Markus, 1998, *Skattetrycket. En studie av mantalsskatternas förändringar i samband med skattläggningar i Skaraborgs län 1682-1699*. D-uppsats vid historiska institutionen höst minen 1998
- Lundmark, Lennart, 2006, *Samernas skatteland*. Stockholm.
- Malmö stads historia, Andra delen 1500-1820*, (red. Oscar Bjurling). Malmö 1977.
- Moberg, Ivar, 1938, *Gotland um das Jahr 1700 ; eine kulturgeographische Kartenanalyse*. Stockholm.
- Montelius, Sigvard, 1962, *Säfsnäsbrukens arbetskraft och försörjning 1600-1865 : studier i en mellansvensk bruksbygd*. Falun.
- Myrdal, Janken, 1993, "Bönder på Gotland. Om Tryggve Siltbergs licentiatavhandling", *Gotländskt arkiv* 1993.
- Myrdal, Janken, 1999, *Det svenska jordbrukets historia. [Bd 2], Jordbruket under feodalismen : 1000-1700*. Stockholm.
- Nilsson, Yngve, 1950, *Bygd och näringsliv i norra Värmland : en kulturgeografisk studie*. Lund.
- Olander, Gunnar, 1946, *Studier över det inre tillståndet i Sverige under senare delen av Karl XII:s regering med särskild hänsyn till Skaraborgs län*. Göteborg.
- Ortnamnen i Hallands län*, 1-3, Uppsala 1948, 1950, 1980.
- OÄL = Ortnamnen i Älvsborgs län*. Stockholm 1906-1948.
- Palm, Lennart Andersson, 1993, *Människor och skördar : studier kring agrarhistoriska metodproblem 1540-1770*. Göteborg.
- Palm, Lennart Andersson, 1997, *Gud bevara utsädet! Produktionen på en västsvensk ensädesgård: Djäknebol i Hallands skogsbygd 1760-1865*. Stockholm.
- Palm, Lennart Andersson, 2000, *Folkmängden i Sveriges socknar och kommuner 1571-1997. Med särskild hänsyn till perioden 1571-1751*. Göteborg.
- Persson, Lennart. K., 2000, "Skatter, åkermark och boskap. Historiska källor i Madesjö socken och Södra Möre härad åren 1571, 1620 och 1686", i *Hembygdskrönika. Utgiven av Hembygdsföreningen*. Madesjö.
- Petré, Torsten, 1958, "Uppsala under merkantilismens och statskontrollens tidsskede : 1619-1789", i (red. Herb. Lundh) *Uppsala stads historia*. 3. Uppsala.

- Rabenius, Theodor, 1853, *Om tionden*. Uppsala.
- Rantanen, Martti, 1997, *Tillväxt i periferin. Berfolkning och jordbruk i Södra Österbotten 1750-1890*. Göteborg.
- Redogörelse för de ecklesiastika boställena. 4, Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift) = Redogörelse för de ecklesiastika boställena. 4, Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift) / på grund av nådigt bemyndigande enligt Kungl. Kammarkollegii uppdrag utarbetad av Gustaf Hedin och Harald Skoglund*. Stockholm, 1915
- Riksarkivets beståndsöversikt, del 4, Kammararkivet*, RA 1995.
- Ronsten, Jakob, 2002, *Den äldsta egentliga kartläggningen av Gotland : En 300-årig historia*. Opublicerat manus.
- Ronsten, Jakob, 2002-2003, Opublicerad kasuistik till *Den äldsta egentliga kartläggningen av Gotland : En 300-årig historia*.
- Ronsten, Jakob, 2011, *Gotländska gårdar och ägor kring år 1700 samt om lantmäteriaroken på Gotland*. Klintehamn.
- Rosenberg, Carl Martin, 1882-1883, *Geografiskt-statistiskt handlexikon öfver Sverige*. Stockholm (faksimilutgåva 1993 av Landsarkivet i Göteborg har använts).
- Rydin, Herman Ludvig, 1882, *P.M. angående det svenska skatteväsendets utveckling*. Stockholm. SAOB = Svenska akademiens ordbok.
- Siltberg, Tryggve, 1991, ”Gotlands tingsindelning genom tiderna och domstolsreformen 1618”, *Gotländskt arkiv 1991*.
- Siltberg, Tryggve, 1992, ”Gotlands åkermark, skatteväsen och ’marklejt’”, i *Gotländskt arkiv 1992*, tab 1.
- Skattlägnings Methode, för Malmöhus, Christianstads och Blekinge läner: af den 4 Sept. 1671*.
- Skattlägningsmetoder för Halland* 6 februari 1688; 13,14 november 1688; 17 september 1690.
- Skoglund, Harald, 1922, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena. Värmlands län / på grund av nådigt bemyndigande enligt Kungl. Kammarkollegii uppdrag utarbetad av Harald Skoglund, 5, Värmlands län*. Stockholm 1922. Serie Statens offentliga utredningar, 1922:27.
- Soom, Arnold, 1961, *Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert*. Stockholm.
- Stenström, Nils G., 1945, *Slöinge och Efra 1600-1870 – En kulturgeografisk studie*. Lund.
- Swedlund, Robert, *Grev- och friherrskapen i Sverige och Finland. Donationerna och reduktionerna före 1680*, Uppsala 1936.
- Swenne, Hakon, 1933, *Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612-1651 : med särskild hänsyn till Älvsborgs län*. Göteborg.
- Sverige 1630. Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning*, Göteborgs universitet, Institutionen för historiska studier, Lennart Andersson Palm, version juni 2012.
- Sverige 1810. Åkerbruk, boskapsskötsel, skog, befolkning* (Martin Linde & Lennart Andersson Palm, opublicerat manus 2012).
- Sveriges församlingar genom tiderna* (oktober 2008 på Internet <http://www.skatteverket.se/folkbokforing/sverigesforsamlingargenomtiderna.4.18e1b10334ebe8bc80003817.html>).
- Svärdson, John, 1928, ”Lantmäteriteknik”, i *Svenska Lantmäteriet 1628-1928*.
- Söderberg & Jansson = Arne Jansson och Johan Söderberg ”Priser och löner i Stockholm 1600-1719”*, i Arne Jansson, Lennart Andersson Palm, Johan Söderberg, *Dagligt bröd i onda tider, Priser och löner i Stockholm och Västsverige 1500-1770*. Göteborg 1991.

- Söderberg, Johan, 1999, ”Åkerbruk och boskapsskötsel”, i Täpp John-Erik Pettersson och Ove Karlsson (redaktörer) *Mora : ur Mora, Sollerö, Venjans och Våmhus socknars historia*. 3.Mora.
- Thulin I = Thulin, Gabriel, 1890, *Om mantalet*, I. Stockholm.
- Thulin II = Thulin, Gabriel, 1935, *Om mantalet*, II. Stockholm.
- Thulin, Gabriel, 1909, Redogörelse för de ecklesiastiska boställena i Jämtlands län. Stockholm.
- Thulin, Gabriel, 1901, *Samling af urkunder rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän / efter nådigt uppdrag utgifven af Gabriel Thulin*. Stockholm.
- Thulin, Gabriel, 1904, *Redogörelse för de ecklesiastiska boställena. Gäfleborgs län / efter nådigt uppdrag utarbetad af Gabriel Thulin*, 1, Gäfleborgs län. Stockholm 1904.
- Thulin, Gabriel, 1906, *Redogörelse för de ecklesiastiska boställena. Västernorrlands län / efter nådigt uppdrag utarbetad af Gabriel Thulin*, 2, Västernorrlands län. Stockholm 1906.
- Thulin, Gabriel, 1909 *Thulin, Gabriel, 1904, Redogörelse för de ecklesiastiska boställena. Jämtlands län / efter nådigt uppdrag utarbetad af Gabriel Thulin*, 3, Jämtlands län. Stockholm 1909.
- Thurgren, J.A., 1859, *Stadganden, rörande svenska presterskapets rättigheter*. Stockholm.
- Thurgren, J.A. 1860, *Handbok i svenska skattdödsverkets med tillhörande skattdödsningsmetoder*. Stockholm.
- Tranberg, Karolina, 2003, Spannmålsodling och boskapsskötsel : En studie av folkförsörjningen på Öland 1677-1898. C-uppsats vårterminen 2003 vid Historiska institutionen vid Göteborg universitet.
- Weibull, Jörgen, 1952, *Tionden i Skåne under senare delen av 1600-talet*. Lund.
- Weibull, Carl-Gustaf, 1923, *Skånska jordbrukets historia intill 1800-talets början*. Lund.
- Weibull, Martin, 1876, *Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening af Martin Weibull*, V, Lund 1877.
- Wennberg, Axel, 1946, *Våra möjligheter att bestämma åkerarealen under 1600- och 1700- talen*. Särtryck ur *Svensk geografisk årsbok 1946*.
- Wennberg, Axel, 1947, *Lantbebyggelsen i nordöstra Östergötland 1600-1875*. Lund.
- Vestbö-Franzén, Aadel, 2004, *Råg och rön. Om mat, människor och landskapsförändringar i norra Småland, ca 1550-1700*. Jönköping.
- Westerling, F.A., 1838, *Ecclesiastikmatrikel öfver Sverige*. Stockholm.
- Westin, Josef, 1930, *Kulturgeografiska studier inom Nätra-, Näske- och Utbyåarnas flodområden samt angränsande kusttrakter*. Lund.
- Westin, Josef, 1942, ”Jordmätning och kartläggning i Ångermanland under 1600-talet”, i *Svensk geografisk årsbok* (18) 1942.
- Westin, Josef, 1944, *Ångermanlands historia under Gustav Vasa och hans söners tid*. Härnösand.
- Wiking-Faria, Pablo, 2009, *Freden, friköpen och järnplogarna – Drivkrafter och förändringsprocesser under den agrara revolutionen i Halland 1700-1900*, Göteborg.
- Västerviks historia* =, Lars Dalgren, Henrik Munthe, *Västerviks historia. D. 2, Tiden 1719-1932*. Västervik 1979.
- Ydborn, Lars, 1984, *Befolkningsstillväxt och jordbruk. Tre socknar i Halland 1780-1870*. Göteborg.
- Ågren, Sven, 1922, *Karl XI:s indelningsverk för armén : bidrag till dess historia åren 1679-1697*. Uppsala.